ISSN 2335-0067

VITEŠKA KULTURA
CHIVALROUS CULTURE

Godina VII Broj 7 2018

Ana Vujković, Vukašin Vukmirović,
Nebojša Petrović, Petar Bogunović,
Ivana Novakov / Aleksandar Matković,
Vesna Gajić, Aleksandar Saša Gajić,
Milovan R. Subotić, Vanja Glišin,
Nenad Đuretić

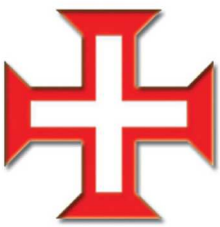

VITEŠKA KULTURA
CHIVALROUS CULTURE

Ordo Supremus Militaris Templi Hierosolymitani - Grand Priory Serbia
Red Vitezova Hrama Jerusalimskog - Veliki Priorat Srbija

Non nobis, Domine, non nobis, sed nomine Tuo da gloriam ...
Ne nama, o Gospode, ne nama, već slavu daj imenu Tvojem ...

Ordo Supremus Militaris Templi Hierosolymitani (OSMTH)

Izdavač: Veliki priorat Vitezova Templara Srbije, Beograd, http://www.templari.org.rs, Veliki.Prior@templari.org.rs;

Za izdavača: Dragutin Zagorac

Uredništvo: dr Zoran Jevtović, dr Aleksandar Matković, dr Zoran Aracki, dr Snežana Besermenji, mr Nenad Đuretić, dr Stojan Sekulić dr Boris Labudović, dr Ratko Ivković.

Glavni i odgovorni urednik: dr Ljubiša Despotović

Zamenik glavnog urednika: dr Nebojša Petrović

Izdavački savet časopisa: Milan Lajhner, Dragutin Zagorac, dr Miloš Koledin, Dušan Trajković, dr Aleksandar Knežević, mr Vladislav Princip, dr Srđan Stefanović, Stevan Dorić, Goran Ivanović.

štampa: Dragutin Zagorac
tiraž: 350

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

061:929.71

VITEŠKA kultura = Chivalrous culture / glavni i odgovorni urednik Ljubiša Despotović. - God. 1, br. 1 (2012)- . -Beograd : Veliki priorat Vitezova Templara Srbije, 2012- ([Beograd] : "Dragutin Zagorac"). - 21 cm

ISSN 2335-0067 = Viteška kultura

COBISS.SR-ID 205520140

ISSN 2335-0067

VITEŠKA KULTURA, god. VII (2018)
CHIVALROUS CULTURE

SADRŽAJ:

I SRPSKI SREDNJI VEK

Ana Vujković,
Kralj Stefan Dragutin i franjevci 7-25

Vukašin Vukmirović,
Odrastanje i mladost Stefana Dečanskog 27-41

Nebojša Petrović,
Stari Vlah i Vlasi u našoj nauci 43-54

Petar Bogunović,
Династија Немањића и настанак породице Богуновић . 55-202

Ivana Novakov / Aleksandar Matković,
Poreklo fantastičnih elemenata u iskazima osoba optuženih za bavljenje čarobnjaštvom - opšte odlike i lokalne specifičnosti 203-235

Vesna Gajić, *Odnos prema magiji u Jerusalimskom i Vavilonskom Talmudu* 237-258

II MODERNI SVET I TEMPLARI

Aleksandar Saša Gajić, *„Pad viteza“ - prikaz templara u savremenoj popularnoj kulturi* 261-281

Milovan R. Subotić,
(Ne)opravdan strah od islamizacije Evrope 283-304

Vanja Glišin, *Kontinuitet dekonstrukcije srpskog nacionalnog identiteta od 1918. do 2018. godine – slučaj AP Vojvodine* 305-323

Nenad Đuretić, *Metastabilan svet (kolebljiva ravnoteža sveta i ljudskih prava)* 325-337

THE CONTENTS:

I SERBIAN MIDDLE AGES

Ana Vujković,
King Stefan Dragutin and the Franciscans 7-25

Vukašin Vukmirović,
Growing up and youth of Stefan Dečanski 27-41

Nebojša Petrović,
Stari Vlah and Vlachs in our science 43-54

Petar Bogunović,
Dynastia Nemagnich et genus familia Bogunouich . . . 55-202

Ivana Novakov / Aleksandar Matković,
The origin of supernatural elements in the statements of persons accused for witchcraft - general characteristics and local specificities 203-235

Vesna Gajić, *Attitudes to magic in the Jerusalem and Babylonian Talmud* 237-258

II MODERN WORLD AND TEMPLARS

Aleksandar Saša Gajić, *„Fall of the Knight" - a review of templars in contemporary popular culture* . .261-281

Milovan R. Subotić,
(Un)justified fear of islamization of Europe.. 283-304

Vanja Glišin, *Continuity of the deconstruction of the Serbian national identity from 1918 to 2018 – case of AP Vojvodina* 305-323

Nenad Đuretić, *Metastabile world – the hetic balance of the world and human rights* 325-337

I

SRPSKI SREDNJI VEK

ANA VUJKOVIĆ[*]
Filozofski fakultet
Novi Sad

UDK 94(497.11):272-789DRAGUTIN

KRALJ STEFAN DRAGUTIN I FRANJEVCI[**]

Sažetak: Kralj Stefan Dragutin, po silasku sa prestola 1282. godine zadržao je titulu kralja i nastavio da vlada severnim delom srpske države koja je u narednim godinama znatno uvećana. Spletom okolnosti: političkih vrenja u Ugarskoj, čijim je delom teritorije upravljao, situacije u zemlji Usori i Soli gde su postojala jeretička učenja koja su podrivala državni aparat kralja Dragutina, prisustvom Zapadnjaka na drugim delovima teritorije kojom je upravljao, te porodičnog okruženja kome rimokatoličanstvo nije bilo strano, kralj Dragutin se odlučuje na saradnju sa papom Nikolom IV. Ta saradnja, upriličena, ne samo zbog jeretika, nego i zbog koalicije protiv Andrije III, budućeg ugarskog kralja, dovela je do dolaska franjevačkog reda na prostore Usore i Soli. Od tada, uz uspone i padove, oličene u korenspodenciji sa potonjim papama, franjevci su ostali u Bosni do danas.

Ključne reči: Kralj Stefan Dragutin, franjevci, Usora i Soli, zapadnjaštvo, Nikola IV, porodica

U srednjovekovnoj Srbiji bilo je različitih etničkih grupacija koje je odlikovala opšta pripadnost rimokatoličkoj crkvi (Ugri,

[*] vujkovicana@gmail.com

[**] Rad je nastao u okviru projekta Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije (177002) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Sasi, Latini, Fruzi, plaćenici...). Autor Sima Ćirković opravdano izjednačava zapadnjaštvo sa pripadnošću katoličkoj crkvi. U XIII veku, istovremeno sa dolaskom nemačkih rudara u Srbiju, zapažamo snažan prodor zapadnih uticaja na toj teritoriji.[1] Dolazal Sasa, daljim razvojem trgovine, pojačana je potreba za prisustvom rimokatoličkog klera, te se oko trgova i rudarskih središta pojavljuju rimokatoličke bogomolje oko kojih se razvija zapadna crkvena struktura.

Jedna od naseobina Sasa bilo je i jezgro države kralja Stefana Dragutina – Rudnik, koji mu je posle podele vlasti u Deževu ostao.[2] Ovo mesto, u XIV veku imalo je više katoličkih crkvi i od Novog Brda, jednog od prvih rudarskih središta. U dubrovačkim izvorima spominju se crkve Sv. Marije, Sv. Vlaha i Sv. Stefana, a postoji mogućnost da se tu nalazila i kapela Sv. Trifuna, kao i crkva Sv. Fumije za koju nije sigurno da li se radi o katoličkoj ili pravoslavnoj crkvi.[3] Pored ovog rudnika, u novopridodatim teritorijama, u zemlji Mačvi nalazila su se još dva rudnika Trešnjica i Lipnik pored koga se nalazio i trg. Njihova eksploatacija u izvorima zabeležena je početkom XIV veka (Dinić 1955a: 47-52).[4]

U približno vreme u Srbiji se povećava i broj primorskih trgovaca. Poznato je da su se trgovi Mačva i Lipnik, čije su carine uzimali u zakup dubrovački trgovci, nalazili na teritoriji države kralja Stefana Dragutina (Porčić 2011: 8). Lipnik je uz to bio i rudnik, te su se u njemu susretali i primorski trgovci i Sasi. Međutim, nije poznato da su se u okolini ovih trgova nalazile katoličke bogomolje. U neposrednoj blizini Lipnika, u selu Crnča, na-

[1] S. Ćirković, *Rabotnici, vojnici, duhovnici: Društva srednjovekovnog Balkana*, Equilibrium, Beograd 1997, 383.

[2] M. Dinić, *Oblast kralja Dragutina posle Deževa*, Glas Srpske akademije nauka, 203 (1951) 80.

[3] D. Kovačević-Kojić, *Trgovci kao preteče katoličkih crkvenih organizacija na Balkanu*, Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek), Istorijski institut, Beograd 2007, *227*-228.

[4] Dinić M., *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I*, Naučna knjiga, Beograd 1955, 47-52.

lazi se franjevačka crkva iz XV veka, pa je moguće da je i prethodno na tom mestu, bila neka bogomogolja.[5] Problem ubikacije grada i trga Mačva onemogućava nam da pretpostavimo povezanost sa nekom od rimokatoličkih crkvi i samostana koje se pojavljuju u popisu Bartolomea Pizanskog.[6] Kako bilo, činjenica da su tu obitavali *zapadnjaci* u većem broju, iziskivala je potrebu za nekim vidom duhovne potpore rimokatoličkog tipa. Uz to, događaji posle sporazuma u Deževu, uticali su na povećanje *zapadnjačkih* teritorija, a samim tim i povećanje zapadnjačkog uticaja.

Sporazumom u Deževu 1282. godine kralj Stefan Dragutin ustupio je presto bratu, kralju Stefanu Urošu II Milutinu. Za sebe je zadržao severne teritorije srpske države koje su uključivale Rudnik i Arilje, kao i titulu kralja (Dinić 1931: 436; Dinić 1951: 80; Dinić 1955: 49).[7] Potom je 1284. godine, kao šurak ugarskog kralja Ladislava IV (1272–1290), dobio na upravu Mačvansko-usorsku banovinu.[8] Pozicija ovih zemalja, zajedno sa ugarskom ulogom u nekadašnjem osvajanju vlasti 1276, govori o orijentisanosti kralja Dragutina ka kraljevini Ugarskoj. Kao i prethodni period vladavine (1276–1282), tako se i period kojim se u radu bavimo (1282–1316) ne može posmatrati mimo prilika u Ugarskoj.[9]

U trenutku kada kralj Stefan Dragutin preuzima upravu nad Mačvom, Usorom i Soli, na vlasti u Ugarskoj nalazi se već pomenuti Ladislav IV. Ovaj vladar nije bio u dobrim odnosima sa

---

[5] S. Milutinović, M. Vasiljević, *Topografsko-istorijski rečnik Podrinja*, Godišnjak Međuopštinskog istorijskog arhiva u Šapcu 22 (1988), 100-181.

[6] *Analecta franciscana sive chronica aliaque varia documenta ad historiam fratrum minorum*, Tomus IV, ed. a patribus collegii s. Bonaventurae, Quaracchi 1906, 555.

[7] M. Dinić, *Dragutin „rex Serviae"*, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu IV (1931) 436; M. Dinić, *Oblast kralja Dragutina posle Deževa*, Glas Srpske akademije nauka 203 (1951) 80; M. Dinić, *Odnos između kralja Milutina i Dragutina*, Zbornik radova SAN 3 (1955) 49.

[8] J. Mrgić, *Severna Bosna: 13-16. vek*, Istorijski institut, Beograd 2008, 60.

[9] S. Ćirković, *Kralj Stefan Dragutin*, Račanski zbornik 3 (1998) 14; *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih: Službe*, ur: G. Mak Danijel, D. Petrović, Prosveta, Beograd 2008, 64.

papstvom, čak postoje pretpostavke da je čitavu zemlju nastojao da preobrati u paganstvo.[10] Međutim, on je 1290. godine bio ubijen tako da je presto ostao bez nasledika. Pošto se smatralo da je loza Arpadovića ugašena, presto je trebalo da pripadne Karlu Martelu, sinu Marije koja je bila sestra Ladislava IV a ćerka Stefana V. Međutim, pojavio se potomak Arpadovića po muškoj liniji za koga se u Ugarskoj slabo znalo, unuk Andrije II (1205–1235), i odlučno istakao svoje prvenstvo u nasleđivanju ugarske krune. Deo ugarske vlastele, kao i papa, podržavao je Karla Martela. Drugi deo vlastele, upravo zbog papske podrške ovom pretendentu, bio je na strani Andrije III. U ugarskim zemljama bio je na pomolu građanski rat i kralj Stefan Dragutin je doveden u poziciju da bira stranu kojoj će se prikloniti. Isprva, bio je na strani Karla Martela. Ovaj pretendent imenovao je njegovog sina Vladislava hercegom Slavonije 1292. godine i na taj način su se prilike u Ugarskoj pozitivno odrazile na odnos sa papstvom.[11]

U to vreme na papskom tronu stolovao je Nikola IV (1288–1292). On je bio prvi papa iz franjevačkog reda i odličan poznavalac prilika u balkanskim zemljama. Bio je ministar provincije Sklavonije od 1272. do 1274. godine.[12] Teritoriju ove provincije iz doba kada je njome upravljao Đirolamo (Jeronim) Masci, budući papa Nikola IV, nije moguće tačno definisati. Prema pismu njegovog naslednika pape Bonifacija VIII iz 1298. godine, provincija Sklavonija obuhvata: *Servie, Rasie, Dalmatie, Crovatie, Bosne atque Istrie*.[13] Međutim, događaji iz 1291. predstavljali su novo poglavlje u istoriji franjevaca na Balkanu, te stoga ne mo-

[10] P.Rokai, Z. Đere, T. Pal,A. Kasaš *Istorija Mađara*, Clio, Beograd 2002, 72.
[11] Đ. Hardi, *Petrovaradin „prestonica" jednog Anžujca*, Srednjovekovna naselja na tlu Vojvodine: Istorijski događaji i procesi, Filozofski fakultet, Novi Sad 2013, 269.
[12] G. Barone, *Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 78*. (2013) retrieved January 20, 2018 from:
http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-niccolo-iv_%28Dizionario-Biografico%29/
[13] A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium: Historiam illustrantia: Maximampartem nondum edita ex tabulariis Vaticanis: Depromta et collecta. Tomus 1*, Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae 1859, 381.

žemo tvrditi da se provincija Sklavonija sastojala iz ovih teritorija i 1274. godine kada je njome upravljao Đirolamo Masci. Da bismo bili sigurni u vezi sa ovom teritorijom, potrebno nam je papsko pismo ili kakav drugi izvor prvog reda, vremenski bliži upravi Đirolama Mascija, koji, nažalost, nemamo. Najprecizniji podatak koji iz gorenavedenog izvora dobijamo jeste maksimalna teritorija koja je mogla obuhvatati provinciju Sklavoniju 1272. godine. Budući papa Nikola IV bio je 1273. godine i poslanik pape Grgura H kod vizantijskog cara Mihaila VIII Paleologa.[14] On je, kao i drugi franjevci XIII veka, bio zagovornik unije. Argumentacija koju su isticali bila je sličnost između vizantijske i franjevačke duhovnosti.[15] Premda se unionističko držanje pape Nikole IV zadržalo i po propaloj Lionskoj uniji 1274. godine te je bilo jedan od razloga korespondencije sa srpskim vladarima, ono nije bilo presudno za pozitivan odnos prema kralju Dragutinu. Glavni činilac, ipak, bio je političke prirode.

Po dolasku na papski tron 1288. godine, papa je kraljici Jeleni i kralju Milutinu poslao pisma koja su odneli fratri Marin i Ciprijan,[16] a ne možemo sa sigurnošću tvrditi da li je papska delegacija išla i kralju Dragutinu. On se, naime, spominje u pismu kraljici Jeleni, kao jedan od kraljeva koje papa želi da podstakne na povratak rimokatoličkoj veri. Međutim, posebno pismo koje se odnosilo na njega nije sačuvano. Sem toga, kralj Milutin je bio vrhovni vladar zemlje, te se njemu kao takvom papa i obraća. Ako se delegacija i uputila kralju Dragutinu 1288. godine, ona verovatno nije našla zajednički jezik sa njim. Tome u prilog govori papsko pismo legatu Eugubinu iz 1290. godine, u kojem se papa žali na postojanje „šizmatičkog“ episkopa u Beogradu, na

[14] G. Barone, *Enciclopedia dei Papi: Niccolo IV*, 2000, retrieved January 20, 2018 from: http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-iv_(Enciclopedia-dei-Papi)/; A. Zirdum, *Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini,* Slovoznak. Plehan 2007, 199.

[15] B. Cvetković, G. Gavrić, *Kraljica Jelena i franjevci*, Jelena - kraljica, monahinja, svetiteljka, Manastir Gradac, Brvenik 2015, 123.

[16] L. Wadding, *Annales Minorum tom. secundus*, Claudii landy, Lugdunum 1633, 531; Theiner, *Vetera monumenta*, 359-361.

teritoriji kralja Dragutina (Theiner 1859: 366; Kalić 1967: 68).[17] Moguće je da su upravo fratri iz poslanstva preneli papi podatak o postojanju pravoslavnog episkopa, što bi objasnilo zašto je papa bio tako dobro obavešten o prilikama u Beogradu. Ipak, nedostatak pisma namenjenog kralju Dragutinu, pored sačuvanih pisama kraljici Jeleni i kralju Milutinu, sprečava nas da ove pretpostavke potvrdimo.

Nepunu godinu dana nakon pisma upućenog legatu Eugubinu imamo potvrdu pozitivnih odnosa sa papstvom. U pismu od 15. marta 1291. godine stoji da papa Nikola IV uzima kralja Dragutina u apostolsku zaštitu i obećava mu da će njegove teritorije ostati celovite i da ga niko neće uznemiravati.[18] Potrebno je zapitati se koji su razlozi uticali na promenu. Pola godine pre toga, papa je indirektno osudio religijsku politiku kralja Dragutina, govoreći o ugroženosti rimokatolika na njegovoj teritoriji. Nedugo zatim, dolazi do papskog pisma u kome se srpski kralj uzima u apostolsku zaštitu. Postavlja se pitanje: da li je od avgusta 1290. do marta 1291. došlo do tajne, istoriji nepoznate diplomatske aktivnosti između pape i kralja Dragutina, ili je pismo rezultat pretpostavljenog poslanstva dvojice fratara? Na to pitanje ne može se dobiti odgovor u izvorima, pa se mora osloniti na pretpostavke. Kako pismo iz avgusta 1290. godine nije direktno upućeno kralju Dragutinu, nego papskom biskupu Eugubinu, smatramo da je ono napisano pod velom tajnovitosti, te se papsko nezadovoljstvo kraljem Dragutinom nije iskazivalo javno. Cilj pisma bio je da se legatu skrene pažnja na delovanje pravoslavnog episkopa u Beogradu. Papa Nikola IV imao je običaj da piše kritički nastrojena pisma drugim hrišćanskim vladarima, kao, na primer, ugarskom kralju Ladislavu IV kojem je papa juna 1290. godine pisao predočavajući mu poroke.[19] U pomenutom pismu mogao se žaliti i na

[17] Theiner, *Vetera monumenta*,366; J. Kalić-Mijušković, *Beograd u srednjem veku*. Srpska književna zadruga, Beograd 1967, 68.
[18] Theiner, *Vetera monumenta*, 375.
[19] Theiner, *Vetera monumenta*, 363.

postojanje šizmatičkog episkopa u Beogradu, ili na kralja Stefana Dragutina, dok je isto pismo mogao uputiti i samom kralju Stefanu Dragutinu.

Ipak, iz nekog razloga, čini se da je papi bilo važno da ne kvari odnose sa srpskim kraljem. Nije sasvim jasno li je to bilo zbog misije dvojice fratara iz 1288. godine, ili zato što je ugarski kralj Ladislav IV bio ubijen 10. jula 1290. godine,[20] pa je u vremenu smutnje papi bilo važno da ne ljuti ugarsku vlastelu. Smatramo da je razlog tajnog delovanja pape bio u politici pridobijanja kralja Dragutina na stranu papskog kandidata Karla Martela. Najposle, poslanstvo Marina i Ciprijana zbilo se u avgustu 1288. godine. Od tada pa do davanja apostolske zaštite kralju Dragutinu prošlo je tri godine. Stiče se utisak da, ukoliko je poslanstva kralju Dragutinu i bilo, ono nije postiglo mnogo, jer, da jeste, papa bi se mogao direktno obratiti kralju Dragutinu, kao što je to činio u korespondenciji sa kraljicom Jelenom. Na temelju ovih pretpostavki zaključujemo da se otopljavanje odnosa sa papom zbilo tek posle avgusta 1290. jer, da je došlo do nekog ranijeg sporazuma među njima, pitanje širenja pravoslavne vere u Beogradu moglo je biti rešeno bez posredovanja legata iz Ugarske. Stoga, iako postoji mogućnost da je papska delegacija dvojice fratara stigla kod kralja Dragutina, te se tom prilikom upoznala sa stanjem u Beogradu, oni ne samo da nisu postigli veru u *jednu svetu katoličku i apostolsku crkvu* zbog koje su i krenuli u poslanstvo, nego nisu uspeli da zaustave delatnost pravoslavnog episkopa u zemljama ugarske krune.[21]

Zbog svojih bliskih veza sa ugarskom krunom kralj Dragutin je bio uključen i direktno zavisan od političke situacije u Ugarskoj, te se po okončanju vladarske dinastije Arpadovića mo-

[20] P. Engel, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, I.B. Tauris Publishers, London-New York 2001, 202; Encyclopaedia Britannica. *Ladislas IV*. retrieved January 22, 2018 from: https://www.britannica.com/biography/Ladislas-IV.

[21] Theiner, *Vetera monumenta,* 361.

glo strahovati od stavljanja *zemlje* Mačve i Usore pod upravu drugog velikaša. Ta sudbina zadesila je staru kraljicu Jelisavetu, koja se zarad svog zeta kralja Dragutina morala odreći uprave nad ovom banovinom.[22] Konfiguracija terena Mačvansko-usorske banovine je takva da se od napada sa severa teško može braniti, te je bilo najbolje da do takve situacije ne dođe.[23] Svestan toga, kralj Dragutin deluje politički, i u predstojećem sukobu vešto bira strane. Verovatno je posle avgusta 1290. godine kralj Dragutin uputio delegaciju papi Nikoli IV te je, kao rezultat tog poslanstva, papa 15. marta 1291. kralju uputio pismo u kome ga uzima u apostolsku zaštitu, garantujući mu neokrnjivost poseda. Najverovatnije je u čitavoj stvari posredovala kraljica Jelena, pošto je pismo iste sadržine poslato i njoj. [24] Dokaz o eventualnoj umešanosti kraljice Jelene predstavlja i potonje poslanstvo iz 1291. godine, koje je predvodio barski nadbiskup Marin čija se dijeceza nalazila pod svetovnom upravom kraljice Jelene.

Uloga majke Jelene u političkim odnosima svoga sina sa papom objašnjiva je i religijskom delatnošću same kraljice. Ona je bila veliki dobrotvor rimokatoličke crkve, posebno franjevačkog i benediktinskog reda. Predstavljala je sintezu istočnih i zapadnih tradicija, radeći na dobrobiti i jednih i drugih. Samostalno je nastojala da obezbedi sveobuhvatnu saradnju sa Apostolskom stolicom,[25] a od 1291. pridružio joj se i sin, kralj Dragutin. U pismu pape Nikole IV iz 1288. godine, ona je nedvosmisleno oslovljena kao katolikinja: *(...) i što poštuješ Njegovu crkvu sa istrajnom katoličkom bogobojažljivošću*.[26] Uloga i orijentacija osta-

[22] S. Ćirković, *Zemlja Mačva i grad Mačva*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 74 (2008) 3—20. S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd 1964, 74-75; J. Mrgić, *Severna Bosna (13–16. vek)*, 60; B. Stojkovski, M. Ivanović, *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku*, Rijeka Sava u povijesti, Slavonski Brod 2014, 83.

[23] J. Marković, *Reljef Mačve, šabačke Pocerine i Posavine*, Geografski institut, Beograd 1967, 8.

[24] Theiner, *Vetera monumenta*, 375.

[25] Cvetković, Gavrić, *Kraljica Jelena i franjevci*, 133.

[26] Wadding, *Annales Minorum II*, 532; Theiner, *Vetra monumenta*, 359.

lih članova porodice individualna je i različita. Posebno je zanimljiva religijska tolerancija unutar uže porodice kralja Dragutina. On je bio pravoslavne veroispovesti i tome u prilog govori više činjenica. Primera radi, papski legat Gentis bacio je anatemu 1309. godine na erdeljskog vojvodu jer nije odustao od namere da svoju kćer uda za sina "šizmatičkog" srpskog kralja Dragutina.[27] Prema anonimnom putopiscu koji je 1308. godine boravio na dvoru kralja Dragutina: *kralj Stefan je pravičan i dobar čovek i u svojoj veri smatra se pravim svecem. Voli i štiti katolike jer ima za ženu kćerku ugarskog kralja, sestru sicilijanske kraljice. Od nje ima valjanu decu oba pola i nikada nije imao drugu ženu*[28]. Na osnovu samog zapisa uočava se da autor pravi distinkciju između kraljeve vere i katolika. Sem toga, savremeni istraživači su analizom ovog spisa došli do zaključka da je Anonim najverovatnije bio pripadnik dominikanskog reda,[29] te kao takav dobro razumeo teologiju i bio kompetentan da odlučuje o religijskoj pripadnosti srpskog kralja. Sem toga, kralj Stefan Dragutin primio je monaški postrig posle sabora episkopa, igumana i izabranih monaha, te umro kao monah Teoktist.[30] Svoje sinove Dragutin je odgajao u duhu pravoslavlja, a jedan od njih se i zamonašio.[31] S druge strane, njegove ćerke su od rođenja pripadale rimokatoličkoj veri. Najmanje tri od njih bile su monahinje u samostanu Svete Marije u Budimu. Dve su u samostanu ostale, a jedna je izvedena iz samostana i udata najverovatnije za Stjepana I Kotromanića, što znači da je i pre udaje bila pripadnica rimokatoličke vere.[32] Prethodno rečeno otvara pitanje religijske pripadnosti njihove majke Katarine (Katilin), koja je bila ugarska princeza,

[27] Rokai, Đere, Pal,Kasaš *Istorija Mađara*, 95.
[28] *Anonymi Descriptio Europae Orientalis/ Anonimov Opis istočne Evrope*. ur. S. Rudić, Istorijski institut, Beograd 2013,125.
[29] Isto, 17.
[30] *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih: Službe*, 90.
[31] M. Dinić, *Kćeri kralja Dragutina*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 30 (1964) 239.
[32] Isto, 239.

ćerka ugarskog kralja Stefana V i udata je za tadašnjeg srpskog princa prestolonaslednika Stefana po zarobljavanju njegovog oca, srpskog kralja Uroša I 1268. godine.[33] Iako je po srednjovekovnom bračnom pravu bilo potrebno da žena prihvati muževu veru, činjenica da su im ćerke bile katolikinje pre udaje govori u prilog tome da su tu vrstu pobožnosti morale od nekog da naslede. Pošto se bračni sporazum sklapao u senci prethodnog zarobljavanja kralja Uroša, možemo pretpostaviti da su uslovi sklapanja braka bili nepovoljni po srpsku stranu. Tome u prilog govori činjenica da je u srpsku srednjovekovnu vladarsku tradiciju uvedena ustanova mladog kralja koju je kralj Uroš odbijao da u potpunosti sprovede do kraja svoje vladavine.[34] Stoga, smatramo da je jedan od uslova sporazuma bio i da kraljica Katilin ostane u svojoj veri. Da ovo nije jedini izolovan slučaj u srednjovekovnoj bračnoj praksi govori docniji primer pregovora o ženidbi hercega Stefana Vukčića Kosače. Naime, on je obećavao svojoj potencijalnoj ženi Barbari Lihtenštajn da će, ako se uda za njega, moći da ostane u svojoj veri.[35] Na osnovu toga smatramo da je i kraljica Katarina bila rimokatoličke veroispovesti kao i njene ćerke. Bilo bi previše tvrditi da su one uticale na kralja Stefana Dragutina da se odluči na saradnju sa papom, ali su svakako približile srpskom kralju rimokatoličku liturgičku praksu i običaje. Na taj način kralj se, uslovljen religijskom situacijom na zapadnom kraju svoje teritorije – Usori i Soli, kao i dobrom saradnjom sa papom, odlučio na potez koji će promeniti religijsku sliku ne samo Usore i Soli nego čitave bosanske države.

Posle davanja apostolske zaštite kralju Dragutinu, stvoren je prostor za nove pomake u odnosu sa papstvom. Kralj Dragutin je

[33] M. Dinić, O ugarskom ropstvu kralja Uroša, Istorijski časopis I (1949) 4; A. Uzelac, *Pod senkom psa: Tatari i južnoslovenske zemlje u drugoj polovini XIII veka*, Utopija, Beograd 2015, 95.

[34] Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih: Službe, 64; M. Ivković, Ustanova ″mladog kralja″ u srednjovekovnoj Srbiji, Istorijski glasnik 3—4 (1957) 62.

[35] S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Naučno delo, Beograd, 1964, 216.

to iskoristio poslavši kao poslanika papi barskog nadbiskupa Marina. Ne zna se o čemu se sve tom prilikom govorilo sa papom, ali jedna od tema može se rekonstruisati na osnovu papskog pisma koje je potom bilo poslato kralju Stefanu Dragutinu. Poslanstvo nadbiskupa Marina moralo je uslediti odmah po dobijanju prvog papskog pisma. Između prvog i drugog pisma koje je poslao papa Nikola IV prošlo je oko mesec dana. On je verovatno bio odabran ne samo što je bio čovek od poverenja, nego i zbog toga što se njegovo crkveno sedište nalazilo na najkraćem morskom putu do Apeninskog poluostrva. To dosta govori i o hitnosti cele akcije, a uz to pojačava i sumnju da se poslanstvo nije jedino ticalo jeretičkog pitanja u zemlji Usori i Soli. Ipak, ova odluka pokazala se trajnijom od papske koalicije grupisane oko Anžujaca. Papa Nikola IV obraćajući se kralju Dragutinu navodi:

[...] Svakako da si ti, najdraži sine, podstaknut pravom verom i posvećenosšću smatrao da moje apostolstvo treba ponizno zamoliti, i to si učinio preko poslanika tvoje preuzvišenosti, voljenog sina barskog arhiepiskopa Marina da, budući da u delovima Bosne pod tvojom (Dragutinovom) vlašću, postoje mnogi koji su zaraženi jeretičkom bolešću odlutali sa puta istine u pogubnu laž [...] da se udostojimo da u te krajeve pošaljemo (papa Nikola IV) neke pogodne osobe kojima tamošnje prilike nisu strane i čije je propovedanje i spasonosno učenje u skladu sa njihovim čestitim životom, da uklonivši tu opasnost svojim propovedima i službom vrate žar prave vere tamošnjem življu i da ti u tome nudiš svoj savet i pomoć kako bi pomenuto zastranjivanje bilo iz korena iščupano iz ovih krajeva.[36]

Zahvaljujući ovom pismu, u prilici smo da rekonstruišemo deo molbe kralja Dragutina. On traži da u delove Bosne koji su pod njegovom vlašću a u kojima ima jeretika, papa pošalje neke pogodne osobe koji poznaju prilike u ovoj zemlji.[37] Na osnovu gorenavedenih podataka možemo zaključiti da kralj Stefan Dra-

[36] Wadding, *Annales minorum II*, 592; Theiner, *Vetera monumenta*, 377-378.
[37] Isto.

gutin nije eksplicitno tražio da se u misiju u Bosni pošalju franjevci, niti naveo koliki će biti broj tih misionara. Do toga je ovom prilikom došlo pod uticajem drugih faktora. Papa Nikola IV je i sam pripadao franjevačkom redu, a uz to, kao bivši ministar provincije Sklavonije, bio dobar poznavalac prilika u Bosni. On je i ranije u svoja poslanstva slao pripadnike fratarskog reda, *ljude siromašne na ovom svetu i bogate verom i veoma upućene u božje zakone*.[38] Zato je papa i zaključio da bi i ovog puta misionarski posao najbolje obavljala dvojica fratara, i to iz provincije Sklavonije. Ona se u tom trenutku ili graničila sa Bosnom ili ju je formalno uključivala u svoje granice. Stoga, bilo bi logično da fratri iz te provincije poznaju prilike u zemlji u koju dolaze. Pored toga, pretpostavićemo zašto papa nije poslao dominikance koji su već imali inkvizitorsku službu u Bosni. Naime, u Bosni su 1259. godine zabeležene svireposti koje su činili dominikanci prema domaćem stanovništvu.[39] Oni su jeretike spaljivali na lomačama i pritom delovali sinhronizovano sa ugarskim pohodima. Dakle, delovali su silom, te je njihova služba u vreme mira bila upitna. Sem toga, autor Andrija Zirdum smatra da je kurija imala poverenja u fratarski red iz pomenute provincije jer je u XIII veku njih šesnaest izabrano za biskupe ili nadbiskupe.[40]

Na osnovu uputstava koja je papa poslao, kako kralju Dragutinu, tako i ministru provincije Sklavonije, saznajemo dalje korake koji su preduzeti po dolasku fratara. Od kralja Stefana Dragutina zahtevalo se da im pruži podršku, savet i pomoć u vršenju zadatka zbog kojeg su poslati. Nešto detaljnije informacije dobijamo iz pisma ministru Sklavonije. Najpre, papa je proširio teritoriju na koju šalje franjevce pa je tako *in partibus Bosne* iz pisma kralju Dragutinu postalo *in principatu Bosnie* u pismu mi-

[38] Wadding, *Annales Minorum II*, 532; Theiner, *Vetra monumenta*, 359.
[39] S. Jalimam, *Dominikanci u Bosni u srednjem vijeku*, Bosanska riječ, Tuzla 2009, 28.
[40] Zirdum, *Povjest kršćanstva*,199.

nistru Sklavonije.[41] Smatramo da je proširivanje teritorije na celu Bosnu značilo upravo proširivanje misionarske delatnosti na zemlje kojim su upravljali drugi vladari. Papa to čini tajno, poveravajući svom provincijalu kojoj putanjom želi da misionarska delatnost krene – od zemalja kralja Dragutina ka teritoriji cele srednjovekovne Bosne. Pored toga, trebalo je da provincijal misionare zameni drugim misionarima kada ne budu više u mogućnosti da vrše inkvizitorsku službu. Detaljnija uputstva namenjena fratrima koji će krenuti u Bosnu nalazila su se u odvojenim pismima koja nam nisu bila dostupna.[42]

Naredni papa, Bonifacio VIII, proširio je ovlašćenja provincijala Sklavonije, pa mu tako u pismu iz 1298. daje pravo da ispituje krivoverje u Srbiji, Raškoj, Dalmaciji, Hrvatskoj, Bosni i Istri, kao i delovima provincije Sklavonije. Takođe, on traži od provincijala da odredi dvojicu fratara koji bi vršili inkvizitorsku službu u ovim krajevima. Kada, iz nekog razloga, neki od ove dvojice ne bude mogao da vrši službu, na provincijalu je da ih zameni drugima. Takođe, detaljnija uputstva budućim delatnicima ostavljena su u pismima čija nam sadržina nije poznata.[43] Iako je papa naveo sve delove provincije Sklavonije, smatramo da se naredba najvećma odnosi na Bosnu gde je u savremenim izvorima posvedočena veća koncentracija jeretika.[44] Novina koju ovo pismo donosi jeste podređivanje inkvizitorske službe u Bosni provincijalu Sklavonije. Time papa prestaje da se direktno upliće u postavljanje i koordinisanje fratara, kako je do sada preko pisama činio. Na osnovu čega pretpostavljamo da zanimanje novog pape za prilike u Bosni i na Balkanu uopšte opada. Postoji više mogućih odgovora na pitanje zašto je papa Bonifacio VIII pono-

[41] Wadding, *Annales minorum II*, 592; Theiner, *Vetera monumenta*, 377.
[42] Theiner, *Vetera monumenta*, 379; Zirdum, *Povjest kršćanstva*, 200.
[43] Wadding, Annales minorum II, 697-698; Theiner, Vetera monumenta, 381; N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb, 1994, 142.
[44] F. Šanjek, *Bosansko - humski krstjani u povijesnim vrelima: (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb 2003.

vio naredbu pape Nikole IV. Prvi i, čini nam se, najverovatniji je onaj koji smo već naveli, a to je da je papa poverio brigu o inkvizitorskom delovanju na pomenutim teritorijama ministru provincije Sklavonije i tom prilikom ponovio naredbe pape Nikole IV iz 1291. godine. Druga mogućnost je da je misija iz nekog razloga zamrla, te je bilo potrebno da se pošalju dvojica novih misionara i obnovi misija. Ova mogućnost nam čini manje realnom jer je u prvom pismu iz 1291. godine navedeno da se fratri zamene drugima onda kada ne budu mogli da vrše poverenu službu. Treću mogućnost navela je Nada Klaić ukazavši na to da su papski pozivi iz 1291. i 1298. mrtvo slovo na papiru, napisani samo da bi se iskazale pretenzije kralja Dragutina na Bosnu.[45] Iako smatramo da je diplomatska aktivnost barskog nadbiskupa Marina iz 1291. godine sadržala još neke, istoriji nepoznate pregovore, realnost dolaska fratarskog reda u Bosnu ogleda se u širokoj epistolarnoj delatnosti kako pape Nikole IV, tako i pape Bonifacija VIII. Pretpostavka da franjevci nisu došli u Bosnu nego u Srbiju da obraćaju šizmatike u rimokatoličanstvo takođe bi značila da se ministar Sklavonije direktno oglušio o papska naređenja koja kažu da u kraljevstvo Bosnu pošalje dvojicu fratara da vrše inkvizitorsku službu.[46] Na osnovu postojanja papskih pisama namenjenih budućim misionarima, koja nisu sačuvana, moguće je izvesti razne zaključke. Mi ćemo se, međutim, zadržati na pretpostavci da su ta pisma sadržala detaljnija uputstva za buduće inkvizitore i predočavala im situacije u kojim bi se mogli naći. Premda bi to bilo iznimno korisno svedočenje u slučaju da su ta pisma došla do nas, ne smemo ex nihilo pretpostaviti da se papa obraćao misionarima sa naredbama koje bi bile kontradiktorne onim koje je izdao ministru Sklavonije. To bi značilo da je papa više verovao nepoznatim misionarima nego ministru kog je odredio da pomenute misionare izabere.

[45] Klaić, *Srednjovjekovna Bosna,*142
[46] Isto, 143.

Godine 1325. franjevci su potpuno potisnuli dominikance koji su se na to žalili papi. Posle višegodišnjeg spora, a na osnovu dokumenata koje su franjevci priložili, papa je doneo odluku u korist franjevačkog reda, dajući im ekskluzivno pravo na vršenje misije u Bosni. Među dokumentima su se našla i pisma pape Nikole IV i Bonifacija VIII, a verovatno i svedočanstva o uspesima franjevaca u Bosni.[47]

Kralj Stefan Dragutin bio je živ sve do 1316. godine i pretpostavljamo da je do tada bio u mogućnosti da pomaže delatnost franjevačkog reda. On je to verovatno i činio, različitim intenzitetom koji je zavisio od političkih okolnosti. Najpre, njegov savremenik arhiepiskop Danilo II navodi: *mnoge od jeretika bosanske zemlje obrati u hrišćansku veru i krsti ih*,[48] prilikom čega ne iznosi eksplicitno o kojoj se vrsti hrišćanstva radi. Đura Daničić je u svom izdanju Danilovog zbornika dodao u zagradi: *u ime oca i sina i svetoga duha i prisajedini ih svetoj sabornoj i apostolskoj crkvi*.[49] Pretpostavljamo da je to kasnija interpolacija nekog od Danilovih nastavljača, te se kao takva ne može uzeti za validnu. Autorka Ljiljana Ševo (1998: 45) navodi da su današnji manastiri u severoistočnoj Bosni, iako imaju jake tradicije koje ih vezuju za ktitorsku delatnost kralja Stefana Dragutina, izvorima vezani za period XVI–XVII veka.[50] Arheološka istraživanja nisu sprovedena, tako da bez njih ne možemo tvrditi da se ispod crkvi koje su svojom arhitekturom i freskopisom vezane za poznije vekove nalaze starije građevine iz perioda kralja Dragutina. Čak i da je postojala neka vrsta pravoslavne crkvene organizacije na tlu Usore i Soli, oličene u bosanskom episkopu Vasiliju koji se spominje

[47] S. Jalimam, *Spor dominikanaca i franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Croatica Christiana periodica, 13 (1989) 14.
[48] *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih: Službe*, 85.
[49] *Arhiepiskop Danilo: Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, ur. Đ. Daničić, Državna štamparija, Biograd 1866, 41.
[50] Lj. Ševo, *Zadužbine Kralja Dragutina zapadno od Drine: Istorija i legende*, Račanski zbornik 3 (1998) 39.

1293. godine (Ševo 1998: 39),[51] ona nije bila dovoljna za preobraćanje jeretika. Služba pravoslavnog klera nije bila usmerena ka preveravanju jeretika. Monasi su bili izolovani u manastirima, a sveštenici vezani za porodicu i zemlju i samim tim i za vernike kojih je u Usori i Soli manjkalo. Sem toga, misija pravoslavnog sveštenstva dovela bi do sukoba sa dominikancima kojima je ranije bilo povereno pomenuto područje. Svestan situacije u kojoj se našao, kralj Dragutin se obratio papi za pomoć. Njemu je bilo stalo do toga da misija franjevačkog reda uspe. Između ostalog, pokrštavanjem jeretika, stanovništvo se izolovalo od crkve bosanske, te je kao takvo bilo manje podložno državnom aparatu srednjovekovne bosanske države u koju je bio inkorporiran *djed* crkve bosanske.[52] Sem toga, kralju Dragutinu, zahvaljujući porodici, bila je bliska liturgička praksa rimokatolika, nasuprot jeretika i njihovih verovanja. Iz tih razloga uticao je na dolazak i opstanak franjevačkog reda u Usori i Soli. Stoga nije moguće dati isključiv odgovor koji je od gorenavedenih faktora presudio da se kralj Dragutin okrene saradnji sa papom, oni su svi postojali u datom istorijskom trenutku i zajedno vodili do dolaska franjevačkog reda u *zemlje* Usore i Soli iz provincije Sklavonije. Od tada, uz uspone i padove, oličene u korenspodenciji sa potonjim papama, franjevci su ostali u Bosni do danas, ostajući tu, kao i u celom svetu, fenomen koji je proizišao, ali i prevazišao srednji vek.

Korišćeni izvori:

1. *Analecta franciscana sive chronica aliaque varia documenta ad historiam fratrum minorum*, Tomus IV, ed. a patribus collegii s. Bonaventurae, Quaracchi 1906.
2. *Anonymi Descriptio Europae Orientalis/ Anonimov Opis istočne Evrope*. ur. S. Rudić, Istorijski institut, Beograd 2013,125.

[51] Isto; B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pećke patrijaršije*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990. 38.
[52] Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, 112.

3. *Arhiepiskop Danilo: Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, ur. Đ. Daničić, Državna štamparija, Biograd 1866.
4. *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih: Službe*, ur: G. Mak Danijel, D. Petrović, Prosveta, Beograd 2008.
5. Theiner A,. *Vetera monumenta Slavorum meridionalium: Historiam illustrantia: Maximampartem nondum edita ex tabulariis Vaticanis: Depromta et collecta. Tomus 1*. Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae 1859.
6. Wadding L., *Annales Minorum tom. secundus*, Claudii landy, Lugdunum 1633.

Korišćena literatura:

1. Dinić M*., Dragutin „rex Serviae“*, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu IV (1931) 436-437
2. Dinić M., *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I*, Naučna knjiga, Beograd 1955.
3. Dinić M., *Kćeri kralja Dragutina*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 30 (1964) 239-242.
4. Dinić M., O ugarskom ropstvu kralja Uroša, Istorijski časopis I (1949) 3-9
5. Dinić M., *Oblast kralja Dragutina posle Deževa*, Glas Srpske akademije nauka*,* 203 (1951) 61—80.
6. Dinić M., *Odnos između kralja Milutina i Dragutina*, Zbornik radova SAN 3 (1955) 49-82.
7. Engel P., *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, I.B. Tauris Publishers, London-New York 2001.
8. Zirdum A., *Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini,* Slovoznak. Plehan 2007.
9. Ivković M., *Ustanova "mladog kralja" u srednjovekovnoj Srbiji*, Istorijski glasnik 3—4 (1957) 59-80.
10. Jalimam S., *Dominikanci u Bosni u srednjem vijeku*, Bosanska riječ, Tuzla 2009.
11. Jalimam S., *Spor dominikanaca i franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Croatica Christiana periodica, 13 (1989) 9-19.
12. Kalić-Mijušković J., *Beograd u srednjem veku*. Srpska književna zadruga, Beograd 1967.

13. Klaić N., *Srednjovjekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb, 1994
14. Kovačević-Kojić D., *Trgovci kao preteče katoličkih crkvenih organizacija na Balkanu*, Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek), Istorijski institut, Beograd 2007, 225-236.
15. Marković J., *Reljef Mačve, šabačke Pocerine i Posavine*, Geografski institut, Beograd 1967.
16. Milutinović S., Vasiljević M., *Topografsko-istorijski rečnik Podrinja*, Godišnjak Međuopštinskog istorijskog arhiva u Šapcu 22 (1988), 100-181.
17. Mrgić J., *Severna Bosna: 13-16. vek*, Istorijski institut, Beograd 2008.
18. Nilević B., *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pećke patrijaršije*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990.
19. Rokai P., Đere Z., Pal T., Kasaš A., *Istorija Mađara*, Clio, Beograd 2002.
20. Stojkovski B., Ivanović M., *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku*, Rijeka Sava u povijesti, Slavonski Brod 2014, 78-103.
21. Ćirković .S., *Rabotnici, vojnici, duhovnici: Društva srednjovekovnog Balkana*, Equilibrium, Beograd 1997.
22. Ćirković S., *Zemlja Mačva i grad Mačva*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 74 (2008) 3—20.
23. Ćirković S., *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd 1964.
24. Ćirković S., *Kralj Stefan Dragutin*, Račanski zbornik 3 (1998) 11-20;
25. Ćirković S., *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Naučno delo, Beograd, 1964.
26. Uzelac A., *Pod senkom psa: Tatari i južnoslovenske zemlje u drugoj polovini XIII veka*, Utopija, Beograd 2015.
27. Hardi Đ., *Petrovaradin „prestonica" jednog Anžujca*, Srednjovekovna naselja na tlu Vojvodine: Istorijski događaji i procesi, Filozofski fakultet, Novi Sad 2013, 243-278.
28. Cvetković B., Gavrić G., *Kraljica Jelena i franjevci*, Jelena - kraljica, monahinja, svetiteljka, Manastir Gradac, Brvenik 2015, 119-135.

29. Šanjek F., *Bosansko - humski krstjani u povijesnim vrelima: (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb 2003.
30. Ševo Lj., *Zadužbine Kralja Dragutina zapadno od Drine: Istorija i legende*, Računski zbornik 3 (1998) 37-47.

Internet veze

1. Barone, G. (2000). *Enciclopedia dei Papi: Niccolo IV*. retrieved January 20, 2018 from: http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-iv_(Enciclopedia-dei-Papi)/
2. Barone G. (2013) *Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 78.* retrieved January 20, 2018 from: http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-niccolo-iv_%28Dizionario-Biografico%29/
3. Encyclopaedia Britannica. *Ladislas IV*. retrieved January 22, 2018 from: https://www.britannica.com/biography/Ladislas-IV

KING STEFAN DRAGUTIN AND THE FRANCISCANS

Summary: Althought in 1282. king Stefan Dragutin abdicated from the throne, he was keeping the title of the king, and was governing in northern part of the Serbian state which was enlarged through proceeding years. Because of set of circumstances: political turbulence in Hungary, which part of territory he was governing, circumstances in lands of Usora and Soli, where heretical organization was undermining governship of king Dragutin and presence of people from the Western Europe, so as his family's surrounding who was sympathetic with Catholicism. King Dragutin decicded to cooperate with pope Nickolas IV. That cooperation was settled not just because of heretics, but because of join coalition against Andrew III, future Hungarian king. It led to arrival of Franciscan order on territory of Usora and Soli, where they settled and stayed to this day.

Key Words: king Stefan Dragutin, franciscians, Usora and Soli, Occidentalism, pope Nikola IV, family

VUKAŠIN VUKMIROVIĆ[*]
Filozofski fakultet
Novi Sad

UDK 929.52DEČANSKI

ODRASTANJE I MLADOST STEFANA DEČANSKOG[**]

Sažetak: Detinjstvo i mladost u srednjem veku bilo je drugačije shvaćeno nego danas. Deca su smatrana samo malim ljudima, uopšte, nije se smatralo da je to jedan poseban period kroz koje prolazi čovek u svom razvoju. Tako ćemo u ovom radu, na osnovu raspoloživih izvora, da analiziramo kakav je to život pre vizantijskog progonstva i krunisanja vodio srpski kralj Stefan Uroš III Dečanski. Sa čim se sve suočavao i koje su posledice toga bile. I kako je od prestolonaslednika postao izganik.

Ključne reči: Stefan Dečanski, Stefan Milutin, odrastanje, mladost, srednji vek

U poslednjoj godini vladavine Stefana Uroša I, na raškom dvoru rođen je novi član dinastije, sin princa Milutina, Stefan. Mnoga su otvorena pitanja povodom njegovog rođenja, a najvažnije je ono ko je majka ovom kraljeviću rođenom oko 1275. godine. Iz poznatih nam vizantijskih izvora zna se da je car Mihailo VIII Paleolog[1] želeo da uda svoju ćerku Anu za Milutina krajem

[*] vukasinvukmirovic@gmail.com

[**] Rad je nastao u okviru projekta Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije (177002) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

[1] Mihailo VIII Paleolog, vizantijski car 1259 - 1282. godine, na vlast došao kao regent i savladar maloletnog cara Jovana IV Laskarisa, 1261. godine uspeo da povrati

sedme decenije XIII veka. Georgije Pahimer daje opis puta poslanstva koje je poslato u Srbiju da pregovara o braku Milutina i Ane, kao i opis srpskog dvora. Po njegovom pisanju car je „odlučio da drugu [ćerku], Anu, pošalje kralju (κραλεϊ) Srbije Stefanu Urošu da bi je udao za [njegovog] drugog sina Milutina, jer je prvi, očev imenjak, bio oženjen ćerkom kralja (ρηγί) Peonije".[2] Vizantijski dvor je želeo da se sklopi ovaj brak, ali nisu poznate okolnosti pod kojim se odustalo od njega. Verovatno je tome doprinela i unionistička politika prvog Paleologa na vizantijskom prestolu.[3]

Problematična je hronologija brakova kralja Milutina jer u izvorima nema mnogo pomena o njima. Ni svi naučnici koji su se bavili ovim pitanjem ne daju istu hronologiju. Poznato je da su žene kralja Milutina bile: tesalska princeza ćerka sevastokratora Jovana I Anđela, ugarska princeza Jelisaveta (sestra Dragutinove žene), bugarska princeza Ana Terter i vizantijska princeza Simonida. Smatra se i da je pre njih bio oženjen srpskom vlastelinkom. U svojoj monografiji o kultu Stefana Dečanskog pod nazivom *Sveti kralj* Smilja Marjanović-Dušanić daje sledeću hronologiju kraljevih brakova: „rekonstrukcija redosleda potonjih kraljevih brakova nije izvesna, ali se čini da je posle prvog braka sa Srpkinjom boljarkom (Jelenom?), Milutin bio, od 1282/3. do 1299. godine ženjen još četiri puta: kćerkom sevastokratora Jovana Tesalskog (1282-1283), Katilininom sestrom Jelisavetom (1283-1284), bugarskom princezom Anom Terter (1284-1298) i, na kraju, Simonidom Paleolog".[4] Vlada Stanković u svojoj knjizi o kralju Milutinu smatra da uopšte nije bilo mogućnosti da jedna srpska plemkinja postane njegova žena i pomera datiranje braka sa

---

Konstantinopolj od Latina i tad zbacuje Laskarisa i ostaje jedini car obnovljenog Carstva. Povratio je mnoge oblasti Carstva, a 1274. godine potpisao je Lionsku uniju sa papom kako bi sprečio napad zapadne koalicije. Umro 1282. godine u pripremama za pohod na Srbiju.

[2] *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* VI, Beograd 1986, 24 - 25

[3] V. Stanković, *Kralj Milutin*, Beograd 2012, 47

[4] S. Marjanović - Dušanić, *Sveti kralj*, Beograd 2007, 209 – 210.

tesalskom princezom na 1274-1276, a sklapanje braka sa Jelisavetom Ugarskom pomera na 1276, a razvod stavlja u 1284. godinu.[5] O datovanju braka sa Anom Terter i Simonidom nema većih neslaganja. Pitanje ko je majka Stefana Dečanskog i dalje je otvoreno. Da li je to neka nepoznata Srpkinja sa kojom je Milutin bio u vanbračnoj vezi jer neki zapadni izvori govore da je on vanbračni sin ili je sin Tesalke ili Mađarice, ostaje otvoreno dok ne nađemo neki izvor koji bi nas o tome detaljnije obavestio. Pored Stefana Milutin je imao još i sina Konstantina, najverovatnije sa Anom Terter i dve ćerke Anu (Nedu) sa Stefanovom majkom i Zoricu (Caricu) sa Jelisavetom.[6]

O njegovom detinjstvu i odrastanju nema puno podataka. U vreme svog rođenja on je bio daleko od prestola. Za potencijalne naslednike su smatrani njegova braća od strica Urošic i Vladislav jer je kralj Uroš želeo da prekine sa dotadašnjim načinom dolaska na presto i jasno je istakao Dragutina kao svog naslednika.[7] To je verovatno i uzrok zašto se ni ne zna ime Stefanove majke. Žitije Stefana Dečanskog iz pera Danilovog nastavljača počinje progonstvom u Carigrad, dok se u Milutinovom žitiju Danila II pominje samo u epizodi tatarskog ropstva i pobune protiv oca. Drugi životopisac Grigorije Camblak kaže „da već do svog punoletstva mnogo vremena beše proveo obradovan i svetao ka svima, poučavajući se uvek strahu Gospodnjem, i njime uklanjajući se od svakog zla, i mnoga muževna dobra dela izvrši od mladosti. Beše dobropristupan ka onima koji govore, tih rečima, milostiv prema stradalnicima, a tako se gnušaše gordosti, da takvoga nije hteo ni pogledati“.[8] Njegova uloga postaje mnogo veća kad mu otac postane kralj 1282. godine. Tada se primakao prestolu, iako

[5] V. Stanković, *Kralj Milutin*, 46 – 50.
[6] S. Marjanović - Dušanić, *Sveti kralj*, 209 – 211.
[7] S. Marjanović - Dušanić, *Sveti kralj*, 204 – 205.
[8] Grigorije Camblak, *Književni rad u Srbiji*, priredio: Damnjan Petrović, na savremeni jezik preveli: Lazar Mirković, Dimitrije Boganović, Đorđe Trifunović i Damnjan Petrović, Beograd 1989, 50.

ne mnogo zbog dogovora koji je postignut među braćom da Dragutinovi sinovi naslede Milutina.[9]

Trenutak u kome Stefan dobija na važnosti je odlazak na tatarski dvor. Kada su kraljevska braća porazila Drmana i Kudelina[10] 1291. godine uzrokovala su napad vidinskog kneza Šišmana[11] na Srbiju. On je stigao do Peći, ali dok se vraćao vojska kralja Milutina ga je porazila i gonila, tako da se on morao skloniti preko Dunava. O tome Danilo II piše sledeće „i tako sakupivši svu svoju vojsku [Milutin], i sa ovom pođe na ovoga nečastivoga, ograđujući se silom sv. Duha. I kada je došao u državu njegovu do grada zvanog Bdinja, i tu zauze i svu njegovu oblast, a ovaj sujemudri dade se u bekstvo, ušavši u šumu, i pređe reku zvanu Dunav, smiren i posramljen“.[12] Ubrzo je tražio mir od srpskog kralja koji mu je ponudio prihvatljive uslove. On je oženio ćerkom jednog plemića, dok je njegovom sinu Mihailu Milutin dao svoju ćerku Nedu za ženu.[13] Ovaj poraz Šišmana naterao je Nogaja[14] da krene na Srbiju. Uroš II je čuo za kanove pripreme pa je odlučio da ih prepredi tako što je poslao svoje poslanstvo kako bi ugovorili mir sa Tatarima. Danilo II piše o tome da „poslanici poslani od gospodina moga protiv toga cara poganskoga, naiđoše ga gde se sabrao sa velikom silom ... i učiniše da se on opet vrati natrag sa silama svojima, ... I toliku veliku ljubav utvrdiše među sobom, da je ovaj previsoki kralj dao vazljubljenoga sina svoga zvanoga Stefana na službu njemu, sa velikoimenitom vlastelom zemlje srpske“.[15] Postoje dva tumačenja ovog događaja važnog za

[9] *Istorija srpskog naroda* I, Beograd 1981, 438 - 439 (Lj. Maksimović).
[10] Drman i Kudelin, gospodari Braničeva krajem XIII veka, vazali tatarskog kana. Godine 1291. Milutin i Dragutin osvajaju Braničevo i pripajaju ga Dragutinovoj oblasti.
[11] knez Šišman, gospodar Vidina i vazal Tatara.
[12] Arhiepiskop Danilo II, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, preveo: Lazar Mirković, Beograd 1935, 89.
[13] Danilo II, *Životi kraljeva*, 89 – 90.
[14] Nogaj, kan Zlatne Horde 1266 - 1299. godine, vladao je teritorijom od Erdelja i Vlaške do Urala. Potomak je Džingis kana.
[15] Danilo II, *Životi kraljeva*, 92.

život srpskog princa. Starije tumačenje koje je prihvaćeno govori da je Stefan sa nekoliko vlastelina poslat kao talac na dvor Nogaja. Novije tumačenje koje zastupa Aleksandar Uzelac i svojoj doktorskoj disertaciji govori da je Stefan po uzoru na ruske kneževe poslat zajedno sa delom srpske vojske kao ispomoć Nogaju. „Stefan je u trenutku odlaska imao oko sedamnaest godina. Njegov boravak kod Nogaja nije neobičan u svetlu više primera ruskih kneževa i naročito njihovih sinova koji su provodili vreme među Tatarima. ... Jedna od uobičajenih obaveza ruskih kneževa bilo je i ustupanje vojnih odreda. U ovom pogledu ni srpski slučaj nije bio izuzetak, ako imamo u vidu slanje pripadnika *velikoimenite vlastele* i njihove pratnje Nogaju“.[16] Odlazak Stefanov se obično datuje u 1292. godinu[17] ali je verovatnije da je bilo 1293. godine kako smatra Uzelac.[18] Razlog kasnijeg datovanja odlaska kod Tatara je zbog toga što je vremenski teško da se sve datuje u 1292. godinu. Te godine je bio pohod kneza Šišmana na Srbiju, zatim Nogajeve pripreme za napad u Srbiju, te odlazak srpskih poklisara kanu povratak sa njegovim predstavnicima i zaključenje sporazuma. Teško da se u toku te godine mogao desiti i odlazak mladog princa. Razlike ima i u karakteru tog odlaska zbog različitog tumačenja izraza „velikoimenita vlastela“ i odlaska na „službu“. Uzelac u svom doktoratu smatra da je da služba jednaka službi koju su vršili ruski kneževići. Pod tim on smatra da je Stefan otišao sa jednim vojnim odredom koji je činila velikoimenita vlastela sa svojom pratnjom kao ispomoć kanu Nogaju u borbi sa svojim protivnicima. A po tumačenju starije istoriografije to je prikazivano kao odlazak srpskog princa u svojstvu taoca kako Milutin ne bi napadao bugarske gospodare. Verovatnije je ovo novo tumačenje, ali više od pretpostavki nećemo moći da

[16] A. Uzelac, *Srbija, Bugarska i Tatari u drugoj polovini XIII veka*, doktorska disertacija koja je odbranjena 20. maja 2013. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu, 234 – 235.
[17] S. Marjanović - Dušanić, *Sveti kralj*, 214; *ISN* I, 443 vidi napomenu 28 (Lj. Maksimović).
[18] A. Uzelac, *Srbija, Bugarska i Tatari*, 234.

kažemo jer o tome ne govore ni sam Dečanski u svojoj osnivačkoj povelji manastira Visoki Dečani, niti o tome ima reči kod drugog pisca žitija Grigorija Camblaka. Takođe, problematično je i datovanje povratka u Srbiju. Jedini zapis je kod Danila u Milutinovom žitiju u kome kaže „pošto je ovaj njegov sin mnogo vremena proveo u dvoru bezakonoga cara tatarskoga Nogeja i pošto niko nije rekao da se opet vrati u otačastvo svoje, ... Bog ... ovoga mladića nepovređena vrati k svojemu roditelju. I kada je posle njegovog odlaska prošlo malo vremena, ... ustade jedan silnoimeniti toga tatarskoga naroda sa svojom silom, i dođe na ovoga nečastivoga cara Nogeja, ... ubivši ga svojim oružjem uze njegov presto“.[19] Kao i kod pitanja Stefanovog odlaska i ovde ima dva tumačenja. Starije na osnovu ovoga kaže da je on uspeo da pobegne i da dođe u Srbiju, dok novije smatra da je, u skladu sa službom ruskih knezova, isteklo vreme njegove službe i da se zbog toga vratio. Životopisac ovaj događaj datira u vreme nešto pre smrti Nogajeve koja je bila 1299. godine. A kako Teodor Metohit u svom izveštaju Nićiforu Humnu iz prve polovine 1299. godine[20] kaže da je putovao sa Srbinom koji je išao „iza skitskog leda“,[21] možemo da pretpostavimo da je on možda bio zajedno sa kraljevićem u službi kanu i da su se vratili zajedno pre kraja 1298. godine. A Uzelac predlaže drugačiju hronologiju ovog događaja i stavlja da je povratak bio 1297. godine na osnovu arapskih izvora.[22] Do Metohitovog dolaska u Srbiju Stefan se vratio i Milutin je na njega računao u daljim političkim aktivnostima.

Stefanov povratak u Srbiju bio je u vreme početka pregovora sa Vizantijom oko sklapanja mira i zaokreta u unutrašnjoj i spoljnjoj politici kralja Milutina. Otac ga je predvideo za svog naslednika i želeo je da mu obezbedi oblast u kojoj bi upravljao. Odnosi između Dragutina i Milutina su pogoršani po potpisivanju

[19] Danilo II, *Životi kraljeva*, 92.
[20] *VIINJ* VI, 75.
[21] *VIINJ* VI, 92.
[22] A. Uzelac, *Srbija, Bugarska i Tatari*, 233 – 234.

mira, i rat između braće je bio na vidiku. Sa novom politikom se nije slagala ni kraljica majka Jelena Anžujska, a Romejima je bilo bitno da i ona garantuje ovaj sporazum. O bitnosti da i kraljica majka potvrdi ovaj sporazum i brak sa Simonidom posredno govori Georgije Pahimer koji kaže da su „kraljevu majku, cenjenu od ranije po onome kako se držala (ἐνείχετο) prema Terterovoj kćeri“,[23] veoma cenili i da su preko nje želeli i da Dragutin da pristanak za brak. Drugi neposredan izvor iz pera pregovarača Teodora Metohita koji je insistirao na tome da kraljica majka bude jedna od onih koji će da polože zakletvu na dogovoreni sporazum. „Mislimo da sa njegove [sc. tribalske] strane još treba da polože zakletvu sam kralj i kraljica-majka kao i njihovi upravnici i velmože iz zemlje, svi zajedno zarad svake sigurnosti, a posebno je u vezi sa poslom [sc. ugovorom] potrebno jemstvo sveštenstva i predstojnika crkve u državi, a najpre lično prvoga od njih“.[24] Iz ovog svedočenja se vidi koliko je prisustvo stare kraljice bilo bitno za Vizantince. Za Srbe je to bio veliki problem i nisu želeli da pristanu na taj uslov. Uslovi na koje nisu mogli da pristanu su bili sledeći „kao prvo predavanje žene koju znaš; drugo, prisustvo i učestvovanje kraljice majke među kletvenicima, pošto je ona odsutna i nalazi se daleko a i zimsko je doba, i to u jeku, a ona je usred bespuća i planina... Priloži zatim i treću tačku — o budućem predavanju talaca“.[25] Napokon su obe strane popustile i dogovoreno je da „oko ove prepuštaju i daju takođe ono o čemu sam vrlo brinuo, u većoj meri nego u drugim pitanjima. A i ja, sa svoje strane, kao što sam i imao otuda uputstva, popustio sam oko pitanja zakletve kraljice-majke, tako što je sada, s obzirom na njeno odsustvo, nisam tražio i zahtevao, pod uslovom da do nje dođe kasnije, posle svadbe“.[26] I talačko pitanje je povoljno rešeno i ugovor je potpisan na zadovoljstvo obe strane. To je Milutinu donelo problema sa starijim bratom Dragutinom. Po kazi-

[23] *VIINJ* VI, 53.
[24] *VIINJ* VI, 114.
[25] *VIINJ* VI, 123 - 125, nap. 84.
[26] *VIINJ* VI, 126 – 127.

vanju Georgija Pahimera dok je svadba još proslavljana u Solunu sremski kralj je počeo sa delanjem i napao je brata. „Tada je car u Solunu njega veličanstveno gostio i danima obasipao darovima i častima, a njegove velikaše carski darivao zamašnim poklonima. ... pošto se brat Stefan pokazao uznemirenim ... pa zbog toga pohita da obezbedi ono što imaše kao svoje pravo — car je, šaljući i savezničku vojsku, koliko je bilo mogućno, sprečavao Stefanove nasrtaje“.[27]

U takvim novim prilikama koje su nastale posle srpsko - vizantijskog sporazuma i braka sa Simonidom, Stefan je stupio na pozornicu kao mogući naslednik srpskog kraljevstva. Kako je njegovo poreklo bilo maglovito i smatran je vanbračnim sinom što nam pokazuje prepiska kralja Milutina i pape u kojoj nastoji da legalizuje položaj svog prvenca. Papa je dao zadatak svojim ljudima „da na svaki način gledaju da utiču na kralja Milutina da svom vanbračnom sinu Stefanu odeli ma koji deo svoje države“.[28] Mladom kraljeviću je trebalo naći i prikladnu nevestu koja bi utvrdila njegov položaj. Za ženu prvorođenog sina Milutin je izabrao bugarsku princezu Teodoru, ćerku cara Smileca. O tome Danilo piše da „ovaj hristoljubivi htede oženiti vazljubljenoga sina svoga zvanoga Stefana, kao otac koji vaistino ljubi decu, i uze kćer cara bugarskoga, zvanog Smiljca, i ovu zaruči da mu bude žena“.[29] Vlada Stanković smatra da je ovaj brak zaključen pre Smilčeve smrti. On kaže da „brak Stefana i Teodore mora se datovati u vreme pre smrti bugarskog cara Smileca 1298. godine, odnosno u godine koje su prethodile 1298, pre nego što je u samoj Bugarskoj zavladalo nesigurno stanje“.[30] Takođe, i Smilja Marjanović-Dušanić smatra da je do braka došlo pre nego što je Teodor Svetislav postao novi bugarski car i time srušena tatarska vlast.[31]

---

[27] *VIINJ* VI, 55 – 56.
[28] S. Marjanović - Dušanić, *Sveti kralj*, 227, vidi napomenu 99.
[29] Danilo II, *Životi kraljeva*, 93.
[30] V. Stanković, *Kralj Milutin*, 104.
[31] S. Marjanović - Dušanić, *Sveti kralj*, 220.

U tom je počeo rat između kraljeva Dragutina i Milutina. Iz oskudnih izvora o ovom sukobu nam je poznato da je Rudnik u novembru 1301. godine prešao u vlast mlađeg brata.[32] To je bila prilika da se Stefan nametne kao prestolonaslednik. U jeku borbi za vrhovnu vlast nad Srbijom, Milutin 15. marta 1306. godine u Kotoru izdaje povelju samostanu Bogorodice Ratačke u kojoj pominje i svog sina Stefana. „Stoga i ja, rab Tvoj, Stefan Uroš samodržavni kralj srpski i pomorski, ... padam k prečistim nogama Tvojim moleći za oprost grehova mojih: pomiluj i zaštiti mene grešnoga ... sa sinom mojim Stefanom, i od svih neprijatelja naših vidljivih i nevidljivih u oblasti mojoj koju si mi Ti dala“.[33] Time je vršio pripreme kako bi Stefanu dao na upravu Zetu sa Trebinjem, koju je oduzeo kraljici majki Jeleni. Od početka sukoba Milutin je težio da svoju granu dinastije prikaže kao onu koja je istinski naslednik svetih Simeona i Save, pa već u povelji iz 1302. godine kojom poklanja Hilandaru jedan pirg na obali, kako bi se lakše branio, sebe poredi sa starozavetnim carem Davidom kako bi istakao svoju vezu sa svetim osnivačima dinastije i prvenstvo svoje grane dinastije.[34] Da je izvesno da je kraljica Jelena smenjena sa uprave Zete govori ova formulacija u samom tekstu povelje gde se kaže da „kako je imala gospođa majka mi carica Jelena, i (kako) je ona dala i zapisala. To potvrdi kraljevstvo mi“.[35] Stefan je bio zajedno sa ocem u Kotoru kad je izdana povelja opatiji na Ratacu. U izvorima nije jasno naglašeno kad je dobio Zetu na upravu, ali je sigurno da nije odmah dobio i titulu mladog kralja. Danilo u žitiju kralja Milutina piše da „odeli mu dostojan deo svoje države, zetsku zemlju sa svim njezinim gradovima i oblašću njihovom“.[36] Tim je naglašen njegov položaj

[32] V. Stanković, *Kralj Milutin*, 117.
[33] S. Marjanović-Dušanić, *Povelja kralja Milutina opatiji Sv. Marije Ratačke*, Stari srpski arhiv 1, Beograd 2002, 16 – 17.
[34] F. Miklosich, *Monumenta Serbisa spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858 (reprint 2006³), 65 – 66.
[35] S. Marjanović-Dušanić, *Povelja kralja Milutina opatiji Sv. Marije Ratačke*, 17.
[36] Danilo II, *Životi kraljeva*, 93 – 94.

naslednika srpske krune. „U prvoj vranjinskoj povelji kojom se manastiru poklanja selo Orahovo, Stefan je potpisan titulom „gospodin Dalmacije, Travunije i Zahumlja“. Prema našem mišljenju, to je bila njegova titula bar do 1306. godine pa sve do dobijanja zvanja mladog kralja, do čega je došlo, najverovatnije, krajem 1308. godine. U drugoj vranjinskoj povelji o poklonu manastiru na Skadarskom jezeru sela Trnovo Stefan se u intitulaciji navodi kao „az grešni Stefan, po milosti Božijoj mladi kralj svih srpskih i pomorskih zemalja““.[37]

Teško je rekonstruisati tok rata između Uroševih sinova. Poznato nam je svega nekoliko podataka. Prvi je već pomenuto osvajanje Rudnika, zatim sledeći podatak nam govori o problemima koji su dubrovački trgovci imali u Brskovu jer su ratovi, a on se datuje u 8. maj 1302. godine. I naredni podatak je iz pera Dubrovčana Bogdana koji kaže da je rat u Brskovu i Raškoj. A poslednji podatak o ratu između braće je podatak anonimnog putopisca koji je 1308. godine prošao Balkan i ostavio nam zapis o tome.[38] U domaćim izvorima o ratu Milutina i Dragutina govori jedan zapis arhiepiskopa Nikodima o preuzimanju tipika svetog Save. On tu samo spominje da „bi neka raspra velika ... i razdor među gospodinom mi previsokim kraljem Urošem i među bratom mu kraljem Stefanom, ... pa izvoljenjem oba brata i sabora srpske zemlje poslan bih u novi Rim ... primih pak duhovnu utehu i smirenje i jedinstvo, prema kojem treba da se objedine po rečima bogooca (Davida) oba brata i sva zemlja srpska“.[39] Iz Danilovog pera nema ni pomena o ratu. Ovaj slavni arhiepiskop je izostavio ovaj deo u oba žitija, jer nije moguće da o tome ništa nije znao jer je po svom ličnom kazivanju bio ličnost u koju su oba brata cenila i uzimala za savetnika u mnogim situacijama. U toku rata oba brata su bila pritisnuta teškoćama i sa druge strane. U Ugarskoj nestala je dinastija Arpadovaca koja je davala oslonac Dragutinu

[37] S. Marjanović - Dušanić, *Sveti kralj*, 228.
[38] V. Stanković, *Kralj Milutin*, 117 – 118.
[39] M. Pavić, *Stari srpski zapisi i natpisi*, Beograd 1986, 53.

kao kraljevskom zetu. Bilo je više pretendenata na presto, čak je i njegov sin Vladislav u jednom momentu uzdignut na štit, ali ipak krunu svetog Stefana je poneo Vladislavov sinovac Karlo Robert (sin Karla Martela i unuk Marije Ugarske, mlađe sestre Kataline). To je odvlačilo Dragutinovu snagu i nije mogao samo da se posveti borbi sa bratom. Sa druge strane Milutin je bio u čvrstom savezu sa Vizantijom, ali je gledao da izbegne sukob sa antivizantijskom koalicijom, koja je bila naklonjenija njegovom bratu, pa je uspostavio odnose sa Karlom Valoa, bratom francuskog kralja i pretendentom na vizantijski presto. Ponudio je i ruku svoje ćerke Zorice sinu Karlovom, a sam je obećavao da će preći u katoličku veru. Ali i pored saveza sa antivizantijskom koalicijom on nije napuštao savez sa Vizantijom. Kako ni jedan ni drugi nisu mogli da nadvladaju dugogodišnji spor je završen 1312. godine kada zajedno izdaju povelju manastiru Banjska. Već naredne 1313. godine braća zajedno ratuju u Hrvatskoj protiv bribirskog kneza kao nekad na početku zajedničke vladavine kada su porazili i Romeje, ali i tatarske štićenike u Braničevu i Vidinu, a njihovi sinovi Stefan i Vladislav borave u Dubrovniku po poslovima njihovih očeva.[40] To je izazvalo jedan novi sukob u srpskoj državi jer Milutinov sin Stefan više nije bio jasno imenovan kao naslednik već samo kao jedan od mogućih naslednika prestola. Zbog toga, a i zbog podsticaja zetske vlastele mladi kralj Stefan odlučio je da dela protiv oca.

Pobuna je izbila 1314. godine, pretpostavlja se da je počela neposredno posle sahrane kraljice Jelene koja je umrla 8. februara te godine. Nije uspela da uzme maha i brzo je ugušena. Stefan kralj Uroš II nije imao nameru da oprosti svome sinu već ga „uhvativši svežu“[41] i „odvedoše ga u slavni grad Skoplje“.[42] Tu nije bio kraj namenjenoj kazni. Da bi se osigurao da Stefan više neće da polaže pretenzije na kraljevsku vlast, Milutin je odlučio

[40] *ISN* I, 449 - 461 (S. Ćirković).
[41] Danilo II, *Životi kraljeva*, 95.
[42] Danilo II, *Životi kraljeva*, 95.

da ga oslepi i time trajno eleminiše iz borbe za presto. „I pošto je sedeo u tom gradu, posla ovaj blagočestivi kralj neke vazljubljene od svojih, i uhvativši oslepiše ga“.[43] I sam Dečanski govori o tome: „poslušavši ih uskoro liši me svetlosti očiju mojih, ne sačekvaši, ni ispitavši istinu, niti rasudivši pažljivo o presudi, jer sud je božji“.[44] Ali ni time se nije zadovoljio stari kralj pa je svog prvorođenog sina poslao u Carigrad svome tastu Andronikу II. „A još pored toga predade me u zatočenje, predade me sa mojom decom caru Andronikу da me drži u Konstantinju Gradu, to jest da se posle ovoga ne spomene ime moje, ni ime dece moje i da ne vidim zemlju moje otadžbine“,[45] kaže se u prvoj hrisovulji manastira Dečani. A Danilo kaže da „ovaj blagočestivi kralj Uroš uzevši svoga sina takvoga oslepljenoga dade ga u slavni grad Konstantinov ka tadašnjem svome tastu, svetom i vaseljenskom caru kir Andronikу“.[46] U ovim izjavama se slažu Dečanski i Danilo, pripisujući i pobunu i oslepljenje lošim i zlim savetnicima. Sukob oca i sina kod Danila je prikazan preko biblijske scene pobune Avesaloma protiv svog oca Davida, dok je drugi životopisac Dečanskog Grigorije Camblak ovaj sukob prikazao kroz pad čovekov, odnosno zbog lukavstva đavola Eva nagovori Adama da kuša od drveta poznanja dobra i zla, tako i careva žena lukavstvom nagovori Milutina da oslepi sina svoga Stefana.

Narednih sedam godina on je proveo u izgnanstvu u Konstantinovom gradu a po povratku u Srbiju uspeo je da izdvoje presto. Životni put u mladosti, naučio ga je lukavstvu. On je jedini srpski vladar koji je čak dva puta bio talac i iz tih situacija naučio je ono što mu je kasnije trebalo da zauzme presto, uprkos svojoj mani - oslepljenju. Stefana Dečanskog možemo da smatramo i jednom od većih putnika među Nemanjićima. U svojim ranim godinama prevalio je dug put od Srbije do Zlatne Horde i

[43] Danilo II, *Životi kraljeva*, 95.
[44] M. Grković, *Prva hrisovulja manastira Dečani*, Beograd 2004, 87.
[45] M. Grković, *Prva hrisovulja*, 87
[46] Danilo II, *Životi kraljeva*, 95

nazad, a kasnije je išao i put Carigrada. Nažalost mi nemamo izvora koji nam govore kako je izgledao put mladog srpskog princa u ruske stepe, osim kratkog zapisa koje nam je ostavio Danilov nastavljač. Ovo je samo kratak prikaz kako je izgledao život jednog srpskog kraljevića i kako je moguće da se život, čak i vlasteli, brzo promeni. Od naslednika prestola postao je izgnanik.

Izvori:

1. Arhiepiskop Danilo II, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, preveo: Lazar Mirković, Beograd 1935.
2. Đ. Bubalo, *Početak treće dečanske hrisovulje*, SSA 6, 2007, 69-82.
3. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* VI, Beograd 1986.
4. M. Grković, *Prva hrisovulja manastira Dečani*, Beograd 2004.
5. P. Ivić – M. Grković, *Dečanske hrisovulje*, Novi Sad 1976.
6. Lj. Juhas-Georgievska, *Stara srpska književnost žitija*, Beograd 1997.
7. S. Marjanović-Dušanić, *Povelja kralja Milutina opatiji Sv. Marije Ratačke*, SSA 1 (2002), 13-29.
8. F. Miklosich, *Monumenta Serbisa spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858. (reprint 2006^2).
9. S. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Beograd 1912.
10. M. Pavić, *Stari srpski zapisi i natpisi*, Beograd 1986.
11. Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma* I–1, I–2, Beograd–Sremski Karlovci 1929–1934. (reprint 2006²).
12. Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi* I, II, Beograd 1902-1903.
13. Grigorije Camblak, *Književni rad u Srbiji*, priredio: Damnjan Petrović, na savremeni jezik preveli: Lazar Mirković, Dimitrije Boganović, Đorđe Trifunović i Damnjan Petrović, Beograd 1989.

Literatura:

1. M. Blagojević, *Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama*, Beograd 1997.
2. M. Blagojević, S*rpsko kraljevstvo i „države“ u delu Danila II*, Arhiepiskop Danilo II i njegovo doba. Međunarodni naučni skup povodom 650 godina od smrti, Beograd 1991, 139-145.
3. M. Blagojević, *Srpska državnost u srednjem veku*, Beograd 2011.
4. Božić, *O položaju Zete u državi Nemanjića*, IG 1-2 (1950), 97-121.
5. Đ. Bubalo, *Dva priloga o dečanskih hrisovuljama*, SSA 6 (2007), 221-231.
6. R. Grujić, K*raljica Teodora, mati cara Dušana*, Glasnik SND I, 2 (1925), 309-328.
7. M. Dinić, *Odnos između kraljeva Milutina i Dragutina*, ZRVI 3 (1955), 49-81.
8. R. Ivanović – I. Sindik, *Istorijsko-geografski značaj Dečanske hrisovulje iz 1330 godine*, IČ II 1949-1950 (1951), 183-189.
9. *Istorija srpskog naroda I*, Beograd 1981.
10. K. Jiriček, *Istorija Srba* knj. 1, preveo: Jovan Radonić, Beograd, 1952.
11. M. Laskaris, *Vizantijske princeze u srednjevekovnoj Srbiji*, Beograd 1926.
12. *Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja*, redaktor S. Mišić, Beograd 2010.
13. *Leksikon srpskog srednjeg veka*, priredili S. Ćirković i R. Mihaljčić, Beograd 1999.
14. M. Malović, *Stefan Dečanski i Zeta*, Istorijski zapisi, god. XXXII (LII), knj. XLI, 4 (1979), 5-69.
15. S. Marjanović-Dušanić, *Sveti kralj*, Beograd 2007.
16. G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd 1969.
17. N. Radojčić, *Srpski državni sabori u srednjem veku*, Beograd 1940.
18. V. Stanković, *Kralj Milutin*, Beograd 2012.
19. S. Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, Beograd 1995.
20. Uzelac, *Srbija, Bugarska i Tatari u drugoj polovini XIII veka*, doktorska disertacija koja je odbranjena 20. maja 2013. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

GROWING UP AND YOUTH OF STEFAN DEČANSKI

Summary: Childhood and youth in medieval times was differently understood than today. Children were considered as little humans,in general, it was not considered that this is a special period which certain person goes trough in his development phase. In this document based on available historical sources we are going to analyze what kind of life serbian king Stefan Uroš III of Dečani lived, before byzantinian exile and coronation. With what he was facing and which consequences he had after. And how he came from heir to became an outcast.

Key words: Stefan of Dečani, Stefan Milutin, growing up, youth, medieval

NEBOJŠA PETROVIĆ[*]
Studentski centar
Novi Sad

UDK 94(497.11)“0375/1492“

STARI VLAH I VLASI U NAŠOJ NAUCI

Sažetak: Autor je na osnovu istoriografske i delimično etnografske literature opisao nastanak, granice i etimologiju Starog Vlaha - oblasti o kojoj je spomen sačuvan, pre svega u večito živom narodnom pamćenju, epskoj pesmi, tradiciji i folkloru. Zapravo, akcenat je stavljen na probleme koji egzistiraju u našoj nauci (konstituisanje turske vlasti u Srbiji, etnogeneza balkanskih naroda), a koji su naročito karakteristični za ovu temu. Svo ono bogatstvo informacija koja su povezaia za izdvajanjem Starog Vlaha iz turskog feudalnog sistema i njegovog autonomnog života nije zastupljen u ovom radu.

Ključne reči: Vlasi, Srbi, Stari Vlah, stočari,autonomija, feudalizam

Utvrđivanjem teritorijalne rasprostranjenosti oblasti Starog Vlaha bavili su se značajni istoričari: Novaković, Milićević, Jireček, Šabanović i drugi. Ipak, u našoj istoriografiji na ovo pitanje nije dat konačan odgovor. Razlozi za to su višestruki. Pre svega, ova oblast je imala političke i administrativne granice koje su se stalno menjale, a nisu se međusobno poklapale (Ristić, 1963:13) Pored toga, izvori koji bi nam mogli pomoći u razrešavanju ove problematike (turske katastarske knjige-.defteri) još nisu detaljno

[*] nebojsa.petrovic1973@gmail.com

proučeni. Istina, Hazim Šabanović je proučavajući Bosanski pašaluk u mnogome koristio tursku arhivsku građu, ali ni on ne daje konačan odgovor na ovo pitanje. Evo šta on o tome kaže: Kada je nastao geografski pojam Stari Vlah, od čega on dolazi i šta je tačno obuhvatao, to su pitanja koja do danas nisu raščišćena. (Šabanović, 1953: 181)

Takođe ni Adam Polimac, koji je preveo defter o popisu Bosanskog sandžaka s kraja XVI veka (čiji original, kako Ejup Mušović kaže, nije publikovan, a nalazi se u Akademiji BiH, dok je deo koji se odnosi na Novopazarski kadiluk u zavičajnom muzeju u Novom Pazaru) nije mnogo doprineo rasvetljavanju ove problematike. (Mušović, 1980: 39-64) Ostaje da na osnovu postojeće literature i obrađenih izvora izvršimo sublimaciju dokaza i rešenja do kojih su došli mnogobrojni istoričari. Prvi spomen imena Stari Vlah je iz 1196. godine i nalazi se u povelji Stefana Nemanje manastiru Studenica. Medjutim, Stojan Novaković je dokazao da je prepis ove povelje iz docnijeg doba, iz XVIII veka i da je navedeno mesto uneto tek tada u povelju. (Ristć, 1963: 14)

Sam pojam Stari Vlah i oblast koju je on obuhvatao vezuje se za dolazak Turaka i njihovu administrativnu podelu osvojenih područja. Krajem XVI i početkom XVII veka izdvojene su iz Novopazarskih kadiluka nahije Sjenica, Moravica, Barče i možda još koja, a iz Brveničkog kadiluka nahije Radohna, Ostatije i Bobolja i osnovan je novi kadiluk koji je i zvanično nazvan Stari Vlah (Turski Istar Eflak/Istar Iflak) Hazim Šabanović o nastanku kadiluka Stari Vlah kaže sledeće: „Sada se još zna da ovaj kadiluk nije osnovan 1572. godine, jer se u jednom turskom dokumentu iz te godine kaže da sela Dubnica i Stup, koja se nalaze u bliskoj okolini Sjenice, pripadaju novopazarskom kadiluku. Kada se ima na umu da je Sjenica bila središte nahije Staro-Vlaškog kadiluka, onda je jasno da ovaj kadiluk tada još nije bio osnovan. Glavni razlog što se ovaj kadiluk javlja relativno kasno objašnjava se prvenstveno time što je ovo područje u XVI veku bilo naseljeno uglavnom stočarima, koje nije zahvatila jača islamizaci-

ja".(Šabanović, 1953:181-182) Ovo potvrđuje i Benedikt Kuripešić u svom, istina nešto ranijem putopisu kroz ove krajeve iz 1530. godine u kojem nas obaveštava da je ne samo obično stanovništvo već i da su mnoge vojvode „ostale u svojoj veri". (Kuripešić, 1998:34)

Na osnovu Šabanovićevih dokaza da je kadiluk Stari Vlah nastao od nahija koje su odvojene od novopazarskog i Brveničkokog kadiluka, možemo dosta određeno reći da je Stari Vlah po turskoj administrativnoj podeli odgovarao teritoriji koje su obuhvatale pripojene nahije. Šabanović nam, u svom gore navedenom delu, daje podatke o tim nahijama.

Nahija Sjenica se prvi put pominje 1455. godine kako se zvala istoimena Stara Župa(poznata od 1324. godine) sa kojom se teritorijalno podudarala obuhvatajući onu visoravan kroz koju protiče reka Uvac. Pominje se u sastavu Novopazarskog kadiluka od 1516. godine, kad je mesto Sjenica imalo status varoši. Ova nahija spominje se u sastavu Novopazarskog vilajeta do 1572. godine.

Nahija Radohna pominje se prvi put 1516. godine kao nahija sa 29 vlaških sela, a među njima Radohna (danas Radojina), Seništa, Bila Rika, Jasenovo Polje, pa se već na osnovu toga može zaključiti da se nalazila na području doskprašnjih opština Bela Reka, Dobroselce, Draglica, Jasenovo Polje u Zlatiborskom srezu.Njeni Vlasi pripadali su nahiji Barče.

Nahija Ostatije sastojala se 1516. godine od vlaških sela i isto toliko džemata Vlaha. Na čelu prvog džemata nalazio se knez Pavko.U toj nahiji pominju se, među ostalim, sela Ostatije i Koritnik koja i danas postoje.

Nahija Bobolj bila je 1516. godine isto tako naseljena Vlasima. U njoj su tada bila selaSlavogostje, Gradac, Nančić, Biuša, Vionica, Busnik, Rolnište. (Šabanović, 1953:146

Stara Župa Moravica pominje se od 1485. godine kao Vlaška nahija u sastavu Novopazarskog kadiluka. Šesnaest vlaških

sela te nahije pripadalo je hasu bosanskog sandžakbega. Uglavnom Moravica se prostirala od Ovčarsko- Kablarske klisure uz reku Moravicu sve do Javora. (Ristić, 1963:14)

Ovim pitawem bavio se i Stojan Novaković, mada se njegov metodološki pristup umnogome razlikuje od Šabanovićevog pristupa, što je i lako razumeti imajući u vidu vreme u kojem je Novaković stvarao i pored dugogodišnjeg službovanja u Carigradu. U utvrđivanju granica Starog Vlah on se poziva na turskog geografa Hadži Kalfa (polovina XVII veka). On Istar Iflak spominje između Brvenika i Čačka na Zapadnoj Morav. Zatim Hadži Kalfa govori kako se Brvenik nalazi među Pavlicom (manastirom na desnoj strani Ibra) i StarimVlahom, „kako se bosanska varoš Višegrad nalazi na Drini blizu Starog Vlaha, kako se varoš Priboj nalazi među Starim Vlahom, Ostatom i Višegradom". Na osnovu ovog izveštaja Novaković zaključuje da se Stari Vlah nalazi između Drine i Ibra obuhvatajući veliku planinsku povorku među Romanijom i Kopaonikom. (Novaković, 1912:20)

U nameri da što preciznije utvrdi granice Starog Vlaha, Novaković navodi istraživanja profesora A. Pivljakovića iz Užica. Naime, još 1878. godine profesor Pivljaković se raspitivao kod okolnog stanovništva dokle i kuda se prostirao Stari Vlah. Na osnovu tih raspitivanja granice Starog Vlaha počinju u selu Zemljica, onde gde Drina počinje da čini granicu Srbiji. „U Višegradu granica Starog Vlaha ostavlja Drinu i obuhvata sela. Bujišta, Pozderčiće, Aluge, Dubovo, Orahovce, Crni Vrh i Okolište, pa se vraća Drini, ide putom uz Drinu du ušća Lima i do sela Drinskog, ide uz lim do ušća Podblatnice, ide uz Podblatnicu do ušća Sućeske, pa uz Sućesku u jednom polukrugu obavija sela Mokronoge, Kosidol, Hstibar, Zlaretu, Goleši i Maržići. Od Maržića granica ponovo silazi ka Limu, zatim se penje uz nj do ušća Bistrice, do Tikve, odakle prolazi do Nove Varoši". Pivljaković žali što mu nije bilo moguće da nastavi granicom dalje od Nove varoši, jer su iskazi ljudi, koje je tamo pitao, bili veoma neusaglašeni. (Novaković, 1912: 21)

Sa mišljenjem Stojana Novakovića slaže se i Jovan Cvijić. On piše: „Idući od Šumadije pa na jugozapad, Stari Vlah počinje južno od Užica i širi se do reke Lima i mestimice ga prelazi. Stari Vlah obuhvata i Sjenicu i Ravnu Sjenicu ili Pešter i na sever se širi do Sarajeva ili do planine Romanije. Cvijić, 1966: 385

Iz gore navedenog jasno se vide razlike i razmimoilaženja kod naših naučnika u tumačenju ovog problema. Razlog za takvo stanje nije samo nedostatak istorijskih izvora, već kao što smo rekli zbog čestog menjanja administrativnih granica koje se nisu poklapale. Ne treba u navedene rezultate sumnjati (osim u meri koji zahteva metodološki pristup) već ih treba prihvatiti samo za vreme na koje se odnose.

Pojam Stari Vlah, etimološki se vezuje za Vlahe koji se često pominju u našim srednjovekovnim izvorima, pre svega darovnim poveljama naših vladara. Upravo zbog njihove svekolike prisutnosti širom Balkana, našim i stranim istoričarima i etnolozima već dugo se nameće pitanje ko su oni bili da li neka etnička posebnost ili samo socijalna kategorija koja obeležava stočare.

Reč Vlah srećemo u svim slovenskim jezicima (kod Srba i Bugara „Vlah", kod Rusa „Voloh", a kod Čeha i Slovaka „Walach"). Reč je menjala svoje značenje iako je u početku u svim slovenskim jezicima značilo isto tj. čoveka romanskog porekla, a prvenstveno Rumuna ili Italijana. Grci upotrebljavaju reč „Vlahos", a Turci „Iflak". (Vukčević, 1982: 315)

Filolozi su utvrdili da je reč germanskog porekla, a da je kod Germana značila narodnost ne germansku, najpre keltsku, a potom romansku. (Novaković, 1912, 19) Da su Germani pod ovim pojmom podrazumevali stare Kelte, najbolji je dokaz to što Anglo- Saksonci pod pojmom „Welsh" i danas podrazumevaju stanovnike provincije Vels. Za nas je najvažnije da otkrijemo na kog ili na šta se odnosi pojam Vlah, koji se na ovim prostorima tako često susreće u našim srednjovekovnim izvorima, ali i u pisanim spomenicima drugih balkanskih naroda.

Gustav Vajgand misli da su Goti dolaskom na donji Dunav u III veku doneli ovaj izraz, pa su ga Sloveni kada su došli u V i VI veku prihvatili od Gota. (Vukčević, 1982: 316), dok Šafarik smatra da su Sloveni, isto kao i Germani pod ovim pojmom podrazumevali čoveka keltskog porekla, dakle ostatak Skordiska. (Ristić, 1963: 85) Ovom mišljenju se direktno suprotstavlja Konstantin Jireček, koji smatra da ime Vlah potiče iz srednjeg veka. On ovu tvrdnju zasniva na činjenici da se u srednjovekovnim dubrovačkim arhivskim knjigama ne pominje nikad Stari Vlah, već samo župe Sjenica, Moravica itd. Jireček ide još dalje, pa smatra da je to možda plemensko ime koje je od XV veka potisnulo imena Župa, kao što su plemenska imena Zupci, Nikšići, Mrkojevići, potisnuli župe, Vrsinje, Onogošt, Papratnu.

Stojan Novaković je u više radova obrađivao ovu problematiku. On misli da je ovaj izraz postojao na Balkanu pre dolaska Slovena. „Onda kada su Sloveni naselili, vaskoliki planinski lanac koji sepruža duž dalmatinskog primorja, bio je po svoj prilici naseljen nomadskim plemenima koja su govorila nekakav romanski dijalekat, ali koja su se uskoro silno izmešala sa Slovenima". On smatra da su Grci primili reč „Vlahos" od Južnih Slovena i to poznije jer najstariji pomen ne prelazi godinu 968. te usled toga izraz ima isto značenje kod Grka i Slovena, „a ono je trojako; znači ili pastira polunastanjenog, ili Rumuna (samo od polovine XIII veka i Italijana) ili prosto gruba i druge vere čoveka". (Novaković: 19)

Od naseljavanja Slovena u V i VI veku pa sve do XIII veka, romansko-vlaški elemenat na Balkanu je ostao nezapažen ili je to nama iz nedostatka istorijskih izvora ostalo nepoznato: Ta se situacija u XIII veku menja i oni počinju da igraju vidniju ulogu, što se da zaključiti iz činjenice da se mnogi krajevi Balkanskog poluostrva nazivaju Vlaškom. U Tesaliji Velika Vlaška, u Etoliji, Akarnaniji, Mala Vlaška, na planini Pindu Gornja Vlaška. Naročito je zanimljiva korespodencija bugarskog cara Kalajovana i

pape Inoćentija III, gde se bugarski car naziva Bulgarorum et V.lachorum (Vukčević, 1982: 323)

Pomen o Vlasima prisutan je i u našim srednjovekovnim spomenicima iz tog perioda. još krajem XII veka Stefan Nemanja u svojoj narodnoj povelji Hilandaru, manastiru daruje parike (tj, seljake ratare) u izvesnim selima i pošto ih je nabrojao pominje da još daje „od Vlah Radovo u sudstvo i Đurđevo svega Vlah 170". Isto tako kralj Milutin u svojoj Hilandarskoj hrisovulji daje crkvi sve one koji bi došli na njenu zemlju „ili je parik ili Vlah ili kto tuđezemljanin". (Novaković: 28) Iz ovoga se jasno vidi da kralj Milutin stavlja jednu prema drugoj kategoriju nastanjenih ljudi (parika) i kategoriju nenastanjenih (Vlaha i pastira).

Još bolji primer je Svetostefanska hrisovulja pisana od 1313 do 1318. godine, značajna za istoriju prava naročito po tome što sadrži odeljke o pravnom položaju zavisnih zemljoradnika (pod naslovom Zakon ljudem crkovnim) i zavisnih stočara (pod naslovom Zakon Vlahom), kao i Arhanđelska hrisovulja iz 1348. godine, koja takođe ima odeljke: Zakon Srbljem i Zakon Vlahom (tj. odredbe o pravnom položaju zavisnih zemljoradnika i stočara) (Janković, 1961: 9-11)

Posebno su zanimljivi odeljci u Banjskoj i Dečanskoj povelji gde se kaže: „Srbin da se ne ženi u Vlaseh". (Jireček, 1952: 271)

Iz svega ovoga se vidi da su Vlasi bili značajan elemenat u srednjovekovnim balkanskim državama i da su na njih mnogi vladari računali, pre svega kao na ekonomski, a u nekim državama (Bugarskoj) i kao na politički faktor. Mada su za bugarsku pojam Vlasi najverovatnije podrazumeva oblast Vlaška u današnjoj Rumuniji koja je bila u podložnom ili vazalnom položaju u odnosu na Bugarsku.

Dolaskom Turaka stočarska patrijarhalna kultura postaje dominantna u severnoj Srbiji i zapadnim delovima Balkana. Turski defteri te stočare izričito nazivaju Vlasima, ali za razliku od

ranijih vremena oni više nemaju posebnu etničku pripadnost, već to ime turski i zapadni izvori (nemački i ugarski pre svega) koriste kao drugi izraz za Srbe. Pitanje u kojoj meri Vlasi učestvuju u etnogenezi drugih balkanskih naroda ostaje otvoreno. Za istoričare je naročito interesantno kako je taj proces tekao. Zbog nedostatka istorijskih izvora, odgovoriti na to pitanje je izuzetno teško.

Stojan Novaković je koristeći srpske srednjovekovne spomenike, pre svega Dečansku hrisovulju u kojoj su po imenima navedeni svi Vlasi i pošto su ta imena mahom srpska , konstatovao da je Vlaha bilo ne samo od romanskog stanovništva, bilo da su to bili Srbi ili asimilovani Romani. On navodi i neka vlaška imena: Bun, Šišman, Kapor, Mrgela, Baldovin, Altoman, Gradul, Dražul i dr. Sva ta imena pomenuta su u gomili slovenskih imena i na osnovu toga Novaković zaključuje da Vlasi već u XIII i XIV veku nisu bili Romani, ali im je u imenima nesumnjivo trag toga romanskog porekla. (Novakpović:24)

Zanimljiv je i popis imena Bogumila Hrabaka koji je obradio 156 imena tzv. Donjih Vlaha iz Hercegovine (dubrovačke nahije). Već i površnija analiza pokazuje da su neslovenska imena pravi izuzetak (Bil, Bol, Baleta; Bul) Hrišćanska imena su vrlo retka. Od 156 Vlagha samo je 14 imalo ovakva imena. Interesantno je i to da je mlađa generacija poprimila imena kojih kod Vlaha do tog vremena skoro uopšte da nije bilo (Nikola) ili su karakteristična za stariji čistiji slovenski sloj stanovništva po hercegovačkim poljima 8Ivaniš) Hrabak, 1956: 37

Novaković je postavio pitanje koje je i danas za istoriografiju aktuelno. Naime, po tada vladajućoj teoriji starosedelačko stanovništvo pod varvarskim pritiskom povlačilo se u nepristupačne planinske predele i prelazilo na nomadski ili polunomadski način života. On konstatuje da niko nije pokušao da objasni kako to da se pređašnje, već promenjeno stanovništvo, koje je na višem kulturnom stupnju od Slovena najedanput pretvorilo u pastire, nomade i da je svoje varoši ustupilo poludivljim Slovenima. Odgovarajući na to pitanje, on pretpostavlja da je Balkan i u najbolje

vreme rimske vladavine bilo po ekonomskoj upotrebi podeljeno na ratarske i pastirske krajeve. Evo šta on o tome kaže: „Meni se čini da u onom najstarijem ekonomskom rasporedu naseljenja slovenske navale nisu ništa promenile. Bogati i oni iz gradova povukli su se u gradove u primorju. Svi ostali počeli su se brinuti kako da se podese s novim došljacima. Kad su navalili Sloveni, njihov broj je svuda nadmašio. I kao što su se Sloveni doseljavali iz krajeva u kojima je kultura bila na daleko nižem stupnju, njima je bilo sasvim podesno da se izmiruju sa pastirima. Takvim načinom se starinski, još pre doseljenja Slovena, utvrđeni raspored ratarskih i pastirskih zemalja samo produžavao i još više utemeljavao u svom ranije utvrđenom obliku, bez obzira na narodnost. Vrlo je moguće da su Sloveni ime Vlah primili kao nasledstvo od svojih prethodnika u njegovom više ekonomskom nego nacionalnom značenje. (Novaković:23-25)

U rasvetljavanju ovog problema trebalo bi se osvrnuti na mišljenje i rezultate do kojih su došli etnolozi. Milorad Draškić, koristeći podatke iz turskih deftera, zaključuje da se uglavnom sva današnja sela u Negotinskoj Krajini, Ključu, Crnoj Reci i Timočkom Zagorju pominju već početkom XVI veka (1530.) kao vlaška sa svim današnjim, uglavnom, neizmenjenim nazivima. Na primer, današnje selo Srbovo u to doba se nazivalo Srbovlah. Naziv sam po sebi govori o etničkim mešanjima. Pominju se sela od 40-50 kuća, što po njegovom mišljenju, dokazuje da su svakako mogla biti naseljena u XV veku, pre pada srpske despotovine, i pre doseljavanja vlaškog stanovništva iz Vlaške i Transilvanije. Draškićuočava da procesi etničkog mešanja na teritoriji Srbije nisu svuda ni danas završeni, i da bi to mogao biti pokazatelj istoričarima pri objašnjenju društvenih procesa u balkanskim zemljama u srednjem veku. (Draškić, 1970: 88) Današnji etnički procesi na teritoriji istočne Srbije, čije je stanovništvo nacionalno izjednačeno moglo bi zaista biti ključ za objašnjenje sličnih procesa koji su se već odigrali drugde na Balkanu.

A da nisu iščezli romanski elementi ni pod Turcima pokazuje nam ime oca starovlaškog beratlijskog kneza Atanasija Raškovića, koji se zvao Jerakul Bratul. (Đurđev, 1940, 54)

Pored Vlaha postojala je još jedna etnička grupa starosedelačkog porekla koji je mnogo doprineo kulturnom i ekonomskom uzdizanju srpske čaršije XIX veka. To su Cincari koji se u mnogim elementima razlikuju od Vlaha, pre svega urbanim načinom života, mada Dušan Popović u svojoj knjizi „O Cincarima" za njih kaže sledeće: „druga grupa Vlaha koji nisu mnogobrojni i ne žive na jednom mestu već su prosuti uglavnom po zapadnim delovima Makedonije, donje Albanije, Tesalije sve do srednje Grčke. Mi ih zovemo Cincari ili Kucovlasi. One Vlahe koji žive na teritoriji Albanije, Grci nazivaju Arvanitovlasi". (Popović, 1937: 13)

Kao što smo već rekli, dolaskom Turaka naziv Vlah postaje drugo ime kojim se označavaju Srbi. Vuk Karadžić kaže da Muslimani i katolici u Bosni zovu Vlasima svoje pravoslavne sunarodnike i da je taj izraz podrugljiv.(Karadžić, 1986: 118) U tom kontekstu ne treba gubiti iz vida činjenicu koju srećemo na samo početku XIII veka gde se bugarska crkva naziva „Bulgaronum et Blachorum ecclesia", što bi značilo kako misli Nikola Vukčević da su odranije vernici Zapadne crkve tako nazivali vernike Istočne crkve. (Vukčević, 1982: 335).

Ostaje nam da konstatujemo da naša i strana istoriografija o ovoj problematici još nije dala konačan sud.

Literatura:

1. M.Ristić, Stari Vlah do oslobođenja od Turaka, Beograd 1963.
2. H. Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1959.
3. E.Mušović, Sjenička nahija u XVI veku popis sela, Novo Pazarski zbornik 4/180, Novi Pazar 1980

4. B.Kuripešić, Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530-31, Beograd 1998
5. S.Novaković, Nekolika teža pitanja srpske istorije, Godišnjica N. Čupića, Beograd 1912-1913.
6. S. Novaković, Selo, Beograd
7. J. Cvijić, Balkansko poluostrvo i Jugoslovenske zemlje kn II, Beograd 1986.
8. N. Vukčević, Etimologija pojma Vlah i wegova razna značenja, predmet, metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji, Titograd 1982.
9. D. Janković, Istorija države i prava feudalne Srbije (XII-XV vek) Beograd 1961.
10. K. Jireček, Istorija Srba-prva knjiga do 1537. godine, Beograd 1952.
11. B. Hrabak, O hercegovačkim vlaškim katunima prema poslovnoj knjizi dubrovčanina DŽivana Pripčinovića, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1956.
12. M. Draškić, Narodna kultura uže Srbije u svetlosti etničkog mešanja poromanizovanog vlaškog i slovenskog stanovništva, XI savetovanje etnologa Jugoslavije, Zenica 1970.
13. B. Đurđev, Nešto o vlaškim starešinama pod turskom upravom, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1940.
14. D. Popović, O Cincarima, Beograd 1937.
15. V. Karadžić, Srpski riječnik, Beograd 1986.

STARI VLAH AND VLACHS IN OUR SCIENCE

Summary: On the basis of historical and partly ethnographical literature the author has described origin, boundaries and etymology of the Stari Vlah – the area about which the remembrance is preserved mainly in eternally live national memory, epic poems, tradition and folklore. However, the emphasis is put on questions that exist in our science (constitution of Ottoman's government in Serbia, ethno genesis of Balkan people), which are especially characteristic for this subject. All the richness of information which is connected with excluding Sta-

ri Vlah from Ottoman feudal system and its autonomous life is not represented in this paper.

Key words: Vlachs, Serbs, Stari Vlah, cattleman, autonomy, feudalism

PETAR B. BOGUNOVIĆ
Novi Sad

UDK 929.731:929.7.034

DYNASTIA NEMAGNICH ET GENUS FAMILIA BOGUNOUICH
(*Per vestigium documentorum archivi Ragusini*)

THE NEMANJIĆ DYNASTY AND ORIGIN OF
THE BOGUNOVIĆ FAMILY
(*Tracing the documents of Dubrovnik Archive*)

Summary: This article is about the genesis of the Bogunović family, as well as its possible relationships with the Serbian medieval Nemanjić Dynasty.
In this historical review, the facts that are in favor of this two families' relationship are observed, but from the other side its conclusions contain counter-arguments.
Despite their smaller quantity, they cannot be ignored.
This family (*Bogunović*) is marked by a very rare surname, and its connections with Dubrovnik make it interesting for historians independently from the potential consanguinity with the Nemanjić Dynasty. During the armed struggle of the Serbian people (*from the 16th to the 19th century*) for independence from the Ottoman, Venetian and Austrian States, the family Bogunović made its contribution, participating first in Morlachs struggles for the liberation of the Dalmatian hinterland, and then in the educational and cultural action (*from the 18th to the 20th century*) for the preservation of Serbian national identity under foreign rule.
Between the two world wars in the 20th century and with the development of the Sokol movement, this family gave birth to some of its most famous members, while during the Second World War it gave birth to some of the most important military figures of Serbian people at that time.
Of course, the purpose of the overview of historical data about the Bogunović family here presented is not to merely place it in a more specific historical framework, but to follow its movement and development in order to shed

light on that framework as a political-religious environment without which certain phenomena related to this family, and other Vlach i.e. Morlach families cannot be explained.
Therefore, it is only through proper observation and understanding of local and regional migrations, historical events and religious issues in a longer period of time, that it is possible to understand what wraps this family, and in a wider sense, also the history of the Serbian people in its entirety (*not only the Hum Peninsula*).
Aditionally, the dilemma for historians, whether there is a direct blood connection (*common ancestral origin*) between Bogunovići and Nemanjići, is represented here.
This dilemma might be solved only after the comprehensive testing of the Y chromosome (*the skeleton of the Nemanjić family male members and some of the living members of the Bogunović family*), that means that only the DNA genealogy will give us the definitive answer to this question.

Key words: Nemanjić, Bogunović, Dubrovnik, Herzegovina, Vlachs, Serbs, Croats, Krsna Slava, DNA Genealogy

Bogunović[1] family is for the first time mentioned in the preserved historical sources just after the moving[2] of Lavrentije Nemanjić[3] from Herzegovina[4] (*that time as a part*[5] *of Rascia*[6]) into Dubrovnik[7] which happened in November 13th, 1350.[8]

---

[1] Serbian (*Cyrillic script*): *Богуновићи* (*anglicized as Bogunovich family*).

[2] The family lived in Pljevlja and its surroundings (*Đurđevića Tara and Lever Tara*), until some of the members moved to the west (*towards the Adriatic Sea*) which is where they settled (*mostly in Dubrovnik and its immediate surroundings*).

[3] Serbian (*Cyrillic script*): *Лавренти је „Лаврица“ Богуна Немањић* (*anglicized as Lawrence B. Nemanjich*); Latin: *Laurentius Nemagnich*.

[4] Serbian (*Cyrillic script*): *Херцеговина*; Latin: *Chelmaniæ*. Herceg is derived from the German title Herzog. The name Herzegovina means *„duke's land“*, referring to the medieval Serbian duchy of Stephen Vukčić Kosača (1404-1466) who took the title Herceg of Saint Sava, who ruled the Duchy of Saint Sava (reigned: 1435-1466).

[5] Jusuf Žiga (1951-): *„Savremeno bosansko društvo: Hrestomatija“ / „Contemporary Bosnian society: Chrestomathy“* (Sarajevo: *University of Sarajevo,* 2000, p. 45).

[6] Serbian (*Cyrillic script*): *Рашка / Рашка жупанија* (*or Жупа Рашка*) / *Кнежевина Рашка / Краљевина Рашка*; Latin: *Rasciæ / Juppania Rasciæ* (*or Juppa Rasciæ*) / *Principatus Rasciæ / Regnum Rasciæ*. *»Bogunović family is of that older ones which, according to their family tradition, came from Rascia (Raška).«* – Vladislav K. Skarić (1869-1943): *„The origin of the Orthodox people in northwestern Bosnia“* (pp. 219-266), Herald of the National Museum of Bosnia and Herzegovina, Volume 30 (Sarajevo: *National Museum of Bosnia and Herzegovina*, 1918, p. 248).

[7] Serbian (*Cyrillic script*): *Рагуза / Дубровник*; Latin: *Ragusium* / *Ragusa*. *»U Dubrovniku, ako i ne od prvoga početka, a to od pamtivijeka, govorilo se srpski; govorilo, kako od pučana, tako od vlastele, kako kod kuće, tako i u javnome životu.«* (*»In Dubrovnik, if not even from the*

Out of respect for their father (*Bogun Nemanjić*[9]), Lavrentije and his brother (*Sergije*[10]) changed their until that time used surname Nemanjić[11] into Bogunović[12].

Lavrentije Nemanjić accompanied Serbian[13] King during his visit[14] (*November 13th, 1350*) to Dubrovnik.

---

very beginning, in other words, since people remember, Serbian language was spoken; it was spoken, both by the people, and by the nobility, both at home, and publicly.«) – Sperato *„Natko"* Nodilo (1834-1912.): *„The First Chronicles and the Old Dubrovnik Historiography"* (pp. 92-128), Journal „Work", Volume 65 (Zagreb: Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1883, p. 117). Antun Fabris (1864-1904): Journal *„Dubrovnik: Calendar for the Year 1898"* (Dubrovnik: *Antun Pasarić Printing House*, 1897, p. 67). Antun Fabris (1864-1904): Journal *„Dubrovnik: Calendar for the Year 1902"* (Dubrovnik: *Antun Pasarić Printing House*, 1901, p. 71).

[8] Jorjo Tadić (1899-1969): *„The passenger traffic in the old Dubrovnik"* (Dubrovnik: *Tourist Association in Dubrovnik*, 1939, p. 44).

[9] Serbian (*Cyrillic script*): *Богун Немањић* (*anglicized as Bogun Nemanjich*). *»...a Lauriça de Bogono per lo sevast, lo qual Lauriça era andado per...«* – SAD (Lettere di Levante, № II, fol. 1-2, July 1359). *»...Лаврица Богуновић, 3. новембра 1364,...«* (*»...Lavica Bogunović, November 3rd, 1364,...«*) – Jorjo Tadić (1899-1969): *„Letters* and instructions of the *Republic of Ragusa", № 1 (1359-1366), Journal „Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People"*, Third Section, Volume 4 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1935, p. XXIII). Ibidem, p. 2. *»Bogunouich Lauriça (Laure de Bogon...«* – Ibid., p. 510. *»Laurica de Boguno«* – Ruža Ćuk (1949-2007): *„Dubrovnik families Nemanja originating from Pljevlja"* (pp. 37-46), Herald of the Homeland Museum Pljevlja, Volume 2 (Pljevlja: *Homeland Museum Pljevlja*, 2001, pp. 39-40).

[10] Serbian (*Cyrillic script*): *Сергије* (*anglicized as Sergiy*). *»1372, 19. iunii ...et Sergolo de Boguno«* – Ludwig Strommer von Thallóczy (1857-1916): *„Acts and Diplomatic Affairs illustrating the Middle Ages in Albania: 1344-1406"*, Volume 2 (Vienna: *Adolf Holzhausen*, 1918, p. 62). *»Boguno, Sergolus de«* – Ibid., p. 268. *»... Sergolo de Bogun, nostro zittadino de Ragusa,...«* – SAD (Lett. Lev., № II, fol. 105, November 24th, 1376). J. Tadić: *„Letters* and instructions *..."*, 1935, p. 344.

[11] Serbian (*Cyrillic script*): *Немањићи* (*anglicized as Nemanjich family*)

[12] *»Lauriza Bogunovich figlio di Bogun Nemagnich...«* (*»Lauriza Bogunovich, the son of Bogun Nemagnich ...«*) – Petar *„Pero"* M. Čingrija (1837-1921): *„The Nemagna family originated from Pleuglie land in the Duchy of Herzegovina"*, Library of the Institute of History in Belgrade, Writings 1300-1500, Box 7 (*Čingrija's Genealogy, Origin and genealogy of the citizens of Ragusa who were members of the brotherhood of St. Anthony*, p. 98). Ilija Sindik (1888-1958): *„Dubrovnik and its surroundings"*, Serbian Ethnographic Periodical, № 38, Settlements and Origin of the Population, Volume 23 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1926, pp. 138-139, 141, 148, 152, 220-224).

[13] Serbian (*Cyrillic script*): *Серби*; Greek: *Σέρβοι*; Latin: *Sorabi / Serbi / Servi*; German: *Sorben / Serben*; English: *Sorbs / Serbs*; Upper Sorbian: *Serbja*; Lower Sorbian: *Serby*. *»Ein Hauptstamm der Sarmaten, welcher von Alters her den Namen der Serbier führete, war bereits vor Christi Geburt gerade aus Asien nach Kleinund Groß-Polen gezogen und dafelbst feßhaft geworden.«* (*»Yet before Christ, a main Sarmatian tribe, that had name Serbier for centuries ago, moved from Asia directly to Small and Great Poland and settled there.«*) – Friedrich Wilhelm von Taube (1728-1778): *„Historical and geographical description of the Kingdom of Slavonia and Voivodeship of Syrmia: A description of their natural characteristics, their cur-*

Namely, a Mission from Dubrovnik (*consisted of six noblemen*) invited (*October 25th, 1350*) Stefan X Uroš Dušan Nemanjić (1308-1355), Tsar[15] of Serbia (reigned: 1345-1355) to visit Dubrovnik together with the Empress and their son and with the escort of *»a hundred chosen men«*[16].

---

rent organization, as well as the new arrangement in ecclesiastical, civic, and military matters.“, Volume 2 (Leipzig: *Imperial and Royal Government Council*, 1777, p. 43). *»Єдно отъ ньи, Сербльи, єдна грана Сармата«* (*»One of them, Serbs, one branch of the Sarmatians«*) – Pavle Stamatović (1805-1864): *„About the Slavic and Serbian people and language“* (pp: 1-36) Serbian Yearbook, Part 1, Volume 28 (Buda / Budapest: *Matica Serbska*, 1832, p. 2). *»...the Sclavonian race is recognised in Europe are the appellation of Wends, Winden, O.-H.-G. Winidâ, A.-S. Veonodas, which was given to them by their German neighbours, and the title of Servians, Serbs, Sorbs, which they bestowed upon themselves. It is of no avail for the purposes of ethnography to examine the name which this race received from their neighbours, but it is interesting to inquire why they called themselves Servians. From a comparison of the forms Sermende, Sirmien, with others in which the b is changed into m, Grimm (...) is disposed to recognise the root Serb' in the name of the ancient Sartmatians.«* – John William Donaldson (1811-1861): *„On two unsolved problems in Indo-German Philology“* (pp. 138-159), *„Report of the Twenty-first Meeting of the British Association for the Advancement of Science held at Ipswich in July 1851“* (London: *John Murray III*, 1852, p. 144).

[14] Tsar Dušan visited this coastal city just in passing, because after the death of (1348) Mladen II Šubić of Bribir (1315-1348), the husband of his sister Jelena Nemanjić (1320-1355), he had to go with a large army (*with the help of Venetian war fleet*) to the northwest of the Serbian Empire to defend all his sister's land of property. Firstly, he continued his journey from Zachlumia (*today Herzegovina*) toward Cetina and Krka of the Central Dalmatia, he was staying for some time living in the residence of his sister at the area near the Krka River. His visit of Dubrovnik occurred directly after his return from land of property of Jelena Nemanjić.

[15] Serbian King Stefan Dušan declared himself as a Tsar on December 25th, 1345 (*on Christmas*) in Sérres, and a formal coronation ceremony was carried out on April 16th, 1346 (*at Easter*) in Skopje. The coronation of the Tsar Dušan was carried out by Serbian Patriarch Joanikije II (reigned: 1346-1354) and Bulgarian (*Tarnovo Patriarchate*) Patriarch Symeon (reigned: 1341-1348). *»Accordingly, early in 1346, Dušan had himself crowned at Skoplje, whither he had transferred the Serbian capital, as „Emperor of the Serbs and Greeks“, soon to be magnified into „Tsar and Autocrat of the Serbs and Greeks, the Bulgarians and Albanians“«* – John Bagnell Bury (1861-1927) / William Miller (1864-1945): *„The Cambridge Medieval History: The Eastern Roman Empire (717-1453)“*, Volume 4 (Cambridge: *Cambridge University Press*, 1923, p. 542). In his Greek charters Dušan calls himself after the Roman style: *Στέφανος ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας* (*Stefan in Christ God the faithful Basileus and Autocrat of Serbia and of Romania*).

[16] *»Eine feierliche Gesandtschaft von sechs Patriziern lud den „dominus imperator“ unterwegs zu einem Besuch in Ragusa ein, mit der Kaiserin und dem Sohn, sowie einem Gefolge von hundert Personen.«* (*»One eminent mission of six patricians invited the „dominus imperator“ to come to visit Dubrovnik (Ragusa), together with the Empress and their son, as well as the escort of a hundred men.«* – Konstantin Josef Jireček (1854-1918): *„History of the Serbs“*, Volume I, General history of the states. History of European states (Gotha: *Friedrich Andreas Perthes A.-G.*, 1911, p. 398).

Two war galleys from Dubrovnik, under the command of Savin Bondić[17] (1312-1367), came to Cavtat[18] in order to accompany Serbian Tsar (*Dubrovnik's citizens called him »imperator Raxie« / »dominus imperator«)* to the so-called Coastal Gate (*Primorska kapija*) from where he entered the city[19].
Tsar Dušan spent in Dubrovnik only a few days (*no more than five*), as he had to go out to the southern regions (*the attempts of a more realistic depiction of the Serbian Empire at its peak on historical maps, i.e. in historical atlases of boundaries can be found with several famous historians such as Frenchmen Louis Étienne Dussieux*[20] *and Henri Thiers*[21], a German *Johann Droysen*[22], an Englishman *Edward Freeman*[23]*, an Irishman John Bury*[24] and a

---

[17] Serbian (*Cyrillic script*): *Савин Андријин Бондић* (*anglicized as Savin A. Bondich*). *»Savinus de Bonda«* – Ibid., p. 398. *»Savin Andrijin de Bonda«* – Zrinka Pešorda-Vardić (1974-): *„Plebeian aristocrats: The social structure of the St. Anthony Confraternity in the late Middle Ages"* (pp. 215-237), Journal *„Historical Contributions"*, Volume 33 (Zagreb: *Croatian Institute of History*, 2007, p. 218). Savin de Bonda was one of the most influential *»wise men«*, often elected as a member of the Council of the Pregadi (Latin: *Consilium rogatorum*; Italian: *Consiglio dei Pregadi*) and the Minor Council (Latin: *Consilium minus*; Italian: *Minor Consiglio*).

[18] Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Dušan's Empire"* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2001, p. 86).

[19] *»Dušan, Empress Jelena and the young King Uroš, disembarked in the port of Dubrovnik, on that bridge near the Rector's Palace. Regarding to the later regulations for similar receptions, the Prince with his nobles went ashore, and it was supposed that because of the presence of the Empress, there were also the Lady rulers (noblewomen) of Dubrovnik among them. Solemn procession passed through the gate of Ponte and entered the Palace, where only the most distinguished personalities, who came to Dubrovnik, resided.«* – J. Tadić: *„The passenger traffic..."*, 1939, pp. 44-45.

[20] Serbian (*Cyrillic script*): *Луј Дисује*. *»Carte de la Péninsule Hellénique en 1358 à la mort d'Étienne Doushan, Empereur des Serbes«* (Historical map: *»Map of the Hellenic Peninsula from 1358 after the death of Stefan Dušan, Emperor of the Serbs«*) – Louis Étienne Dussieux (1815-1894): „General Atlas of the Physical, Political, and Historical Geography." (Paris: *Librairie de Jacques Lecoffre et Cie*, 1857, № 138). Year of map creation: 1854.

[21] Serbian (*Cyrillic script*): *Анри Тјер*. *»Carte des populations serbes de la Turquie d'Europe et de l'Autriche, méridionale, avec les limites île l'empire serbo de Douchan le Grand XIVe siècle«* (Historical map: *»Map of the Serbian population of European Turkey and southern Austria, with the borders of the Serbian Empire of Dušan the Great from the 14th century«*) – Henri Thiers (1838-1904): *„Serbia, Its Past and Future"* (Paris: *Dramard-Baudry and Co,*, 1862, addition - interpretive map).

[22] Serbian (*Cyrillic script*): *Јохан Дројсен*. *»Serbisches Reich unter Stephan Duschan um 1350.«* (Historical map: *»Serbian Empire under Stefan Dušan around 1350.«*) – Johann Gustav Ferdinand Droysen (1838-1908): *„General Historical Hand Atlas"* (Leipzig: *Velhagen & Klasing*, 1886, p. 80).

[23] Serbian (*Cyrillic script*): *Едвард Фриман*. *»South Eastern Europe c. 1354-1358«* – Edward Augustus Freeman (1823-1892) / John Bagnell Bury (1861-1927): *„Atlas to the Historical geography of Europe"* (London: *Longmans Green and Co.*, 1903, № XLI).

[24] Serbian (*Cyrillic script*): *Џон Бјури*.

Dutchman *Hette Hettema*[25]) of his state in a hurry because of the Romans (*often mistakenly called the Byzantines*[26]) attack on Serbian cities Veria, Voden (*today Edessa*[27]) and Serbia[28] (*or Serbica*[29] */ Serbiza*[30] */ Serblia*[31]*; a town*

[25] Serbian (*Cyrillic script*): *Хеме Хемема*. *»Europa ten tijde der Bourgondiers (tijdperk 1328-1516)«* (Historical map: *»Europe in the time of the Burgundians (in the period of 1328-1516)«*) – Hette Hettes Hettema Jr. (1868-1962): *„Great Historical School Atlas"* (Zwolle: *Wolterus Everhardus Jonas Tjeenk Willink*, 1920, № 24).

[26] German historian Hieronymus Wolf (1516-1580), invented the terms *»Byzantine«* and *»Byzantines«*. He mentioned that in his book *„Ioannis Zonarae Monachi, qui olim Byzantij Magnus Drungarius excubiaru[m] seu Biglæ, & protosecretarius fuit, compendium Historiarum, in tres Tomos difin€tum: quorum"*, Corpus Historiæ Byzantinæ (Basel: *Anton G. Fugger*, 1557), but he knew very well the fact that the Romans had been never in their history called themselves – *»Byzantines«*, and they had never called their state – *»Byzantine Empire«*. The Wolf's capital work *„Corpus Historiæ Byzantinæ"* is in fact the history compilation written by the Greek chroniclers Joannes Zonaras (c. 1074 - after 1159), Niketas Choniates (c. 1155 - 1215/16), Nicephorus Gregoras (c. 1295 -1360) and Laonikos Chalkokondyles (c. 1430 - c. 1470), but he ignored (*like the majority of the later German historians*) the millennial use of the name of the nation which was the main in that state, i.e. he imposed his name – *»Byzantine«*. He got the inspiration due to the Thracian place (Janin, Raymond: *„Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique"* – Paris: *Institut Français d'Études Byzantines*, 2nd ed. 1964, p. 10) – Byzantium (*or Byzantion*), which was founded by Dorian king Byzas as a colony of the city of the state Megara in 667 BC. Later the new Roman capital – Constantinople covered this small place. Otherwise, the Romans themselves called their state (*in Latin language*): Imperium Romanum, Imperium Romanorum, Res Publica Romana and Romania, or (*in Greek language*): Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων, Αρχη τῶν Ῥωμαίων, Πολιτεία τῶν Ῥωμαίων and Ῥωμανία. To literally explain what a forgery is concerned, I will illustrate it in the following (*simple*) example: *»The oldest part of Moscow (as the current capital of the Russian Federation) is Kremlin, and the oldest part of Belgrade (as the current capital of the Republic of Serbia) is Dorćol (Turkish: Dörtyol). Now, it would be the same if we imagine some historian, on the counterfeiting way, rename the whole pleople and state, and 104 years from the present time start to call Russian people with the new name – Kremlinians (Russian: Кремляны) and the whole Russian state as Kremlinia (Russian: Кремляния), just because Kremlin is the oldest part of Moscow, or start to call Serbian people with the new name – Dorćolians (Serbian: Дорћолци), and the whole Serbian state as Dorćolia (Serbian: Дорћолија), just because Dorćol is the oldest part of Belgrade«*. This is exactly the way how German historian Wolf in year 1557 renamed the people and state, which happened 104 years after the fall of Constantinople (1453) into the Turkish hands.

[27] Serbian (*Cyrillic script*): *Едеса*; Greek: *Έδεσσα*. In Turkish, the city is known as Vodina (Serbian: *Воден*; Greek: *Βοδενά*). Vodená (*in Serbian this name means »tower in the water«*) was the Slavic name used in Greek until 1923. The Greek state's systematic replacement of non-Greek Slavic geographical and topographic names (*during the period of 1832-1996*) within newly established Great Greece (*established by German noble families Wittelsbach and Glücksburg*) with Greek names as part of a policy and ideology of Hellenization (*'Greater Greece' chauvinism*).

[28] Serbian (*Cyrillic script*): *Србија*; Greek: *Σέρβια*; Latin: *Serviæ / Serbiæ*; Turkish: *Serfiçe / Serfidze*; English: *Servia*. *»The Eastern Roman Empire c. 950 A.D.«* (Historical map: *Plate 1*) – Reginald Lane Poole (1857-1939) / John Bagnell Bury (1861-1927): *„Historical atlas of modern Europe from the decline of the Roman empire: comprising also maps of parts of Asia*

located west of Thessaloniki). Romans took an advantage of the absence of the major part of the Serbian forces, which were directed to the subverting the rebellious nobility in Banate of Bosnia[32] and Zachlumia[33] (*or Hum*).

In the documents from the second half of the 14th and first half of the 15th century, beside the new surname Bogunović, this branch of family still used in line their old surname – *Nemanjić*.

Nemanjić family is a younger branch of the medieval family – *Vukanović*[34].[35]

---

and of the New world connected with European history", Part XIV (Oxford: *Clarendon Press*, 1897, Plate 71). Serbia is one of the main towns in the Kozani regional unit (*West Macedonia, Greece*). This Serbian city was occupied by Romans in 1001, and Tsar Dušan liberated it in 1342. The Ottoman Turks captured the city of Serbia in 1393, and much later (*on October 10th, 1912*) the Greek army occupied this city, during the First Balkan War (*October 8th, 1912 – May 30th, 1913*).

[29] *»„Serbica" na rijeci Bistrici«* (*»„Serbica" on the Bistrica river«*) – Nikola Tomašić (1864-1918): *„The Life and Works of the Emperor Constantine VII Porphyrogenitus"* (pp. 1-91), The Gazette of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Archives, Volume 1-2 (Zagreb: *Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Archives*, 1918, p. 84).

[30] *»Stadt Serbiza am Haliakmon«* (*»City of Serbiza at Haliacmon«*) – Pavel Josef Šafařík (1795-1861): *„Slavic Antiquities"*, Volume 2 (Leipzig: *Wilhelm Engelmann*, 1844, p. 239). The Haliacmon (Serbian: *Бистрица*; Turkish: *İnce Karasu*; Greek: *Αλιάκμονας*) is the longest river in today's northern Greece. Before the Hellenization, the river was named Bistrica.

[31] *»Das Byzantinische Reich bis in das XIte Jahrhundert.«* (Historical map: *»The Byzantine Empire in the 11th Century«*) – Karl Spruner von Merz (1803-1892) / Karl Poppey (1829-1875): *„Dr. Karl Spuner's Historico-geographical hand atlas about the history of the European states from the beginning of the Middle Ages to the latest times"* (Gotha: *Justhus Perthes*, 1855, S. = O.= Europa u. V. = Asien № I.).

[32] Serbian (*Cyrillic script*): *Бановина Босна / Босанска бановина*; Latin: *Banatus Bosniensis / Bosnæ Banatum*.

[33] Serbian (*Cyrillic script*): *Хум* (*or Хумска земља*); Greek: *Ζαχλούμων χώρα*; Latin: *Chelmania / Chelm / Chulmorum / Chulmia / terra de Chelmo*. *»*Хумска држава простирала се је са истока на запад од Лима и Таре и захватала Неретњанске крајеве са Захумљем и приморске крајеве од Макарске до Дубровника са Стоном као седиштем хумске државе.*«* (*»*The Hum State extended from east to west from the Lim to the Tara capturing the area around the Neretva with Zachlumia and the coastal areas from Makarska to Dubrovnik with Ston as the capital of the Hum State.*«*) – Radomir Đ. Ivanović (1???-19??): „Feudal Possessions of the Eparchy of Hum in Middle Ages" (pp. 79-95), Historical Review, Volume 9-10/1959 (Belgrade: *Institute of History of Serbian Academy of Sciences*, 1960, p. 79).

[34] Serbian (*Cyrillic script*): *Вукановићи* (*anglicized as Vukanovich family*).

[35] Predrag Komatina (1984-): *„The First Serbian Dynasties and the Origin of Nemanjić Dynasty"*, Edition *„The Nemanjić dynasty: Men of their time"*, Volume 1 (Belgrade: *Liber Novus [New Book* – translator's note*]*, 2018, p. 53). Milena Rapajić (1987-): *„Stefan Nemanja: The Founding of the Dynastic Legitimacy"*, Edition *„The Nemanjić dynasty: Men of their time"*, Volume 2 (Belgrade: *Liber Novus [New Book* – translator's note*]*, 2018, p. 7).

The Vukanović was a medieval Serbian dynasty that reigned over the *southern*[36] *Serbian principalities* (*Rascia and Zachlumia*) between the late-11th and mid-13th century. The house itself directly descended from the Vojislavljević[37] dynasty, which ruled over medieval Serbian lands. The dynasty was succeeded by its direct descendant, the Nemanjić[38].

Surname Bogunović is very rare[39], and is firstly connected to the Old Herzegovina. After the *Ottoman* Turks overrun into Hum Peninsula[40] (*Balkans*), the surname Bogunović has been also appearing in South and Middle

[36] Serbian lands in the southwest Hum Peninsula: *Rascia*, *Zachlumia*, *Pagania*, *Doclea* (*subsequently known as Zeta*) and *Travunia*.

[37] Serbian (*Cyrillic script*): *Војслављевићи* (*anglicized as Vojisavljevich family*).

[38] In the 8th century, the Vlastimirović Dynasty established the Serbian Principality. In 822, Serbia *„stretched over the greater part of Dalmatia"*, and Christianity was adopted as state-religion in circa 870. In the mid-10th century the state had emerged into a tribal confederation that stretched to the shores of the Adriatic Sea by the Neretva, the Sava, the Morava, and Skadar. The state disintegrated after the death of the last known Vlastimirid ruler – the Romans annexed the region and held it for a century, until 1040 when the Serbs under the Vojislavljević Dynasty revolted in Duklja (*Doclea*). In 1091, the Vukanović Dynasty established the Serbian Grand Principality, based in Rascia (*Rasciæ*). The two halves were reunited in 1142. In 1166, Stefan Nemanja took the throne, marking the beginning of Serbia, henceforth under the rule of the Nemanjići (*Vukanović branch*).

[39] *»...de'Signori da Bosna Marasovich, Bogunovich, Gudegl, Pergomet, Pualovich, Sokol, Millosevich.«* (*»...gentlemen [lords – translator's note] from Bosnia: Marasović, Bogunović, Gudelj, Pergomet, Pualović, Sokol, Milošević.«*) – Petar Bartulović (1746-1815): *„Ancient and contemporary Dalmatia with its famous military virtues..."* (Venice: *Francesco Andreola Printing House*, 1795, p. 12 [*p. XII*]).

[40] Serbian (*Cyrillic script*): *Хумско полуострво* (*Балканско полуострво, or simply Балкан*); Latin: *Hæmonia classica / Pæninsula Hæmonia* (*Pæninsula Balcanicæ, or simply Balcanicæ*). *»Old Serbs used the word „Hum" for hill (mountain), while the word „Humka" meant „mound". The name Zahumlje (Latin: Zachlumia), for the area in present western Herzegovina and southern Dalmatia, derived from the original word „Hum", or in old Serbian language – Хлъмъ (za + Hum: „behind the Hum"), that, after the transcription into Latin, was changed to – Zachlumia (Greek: Ζαχλούμων χώρα: land of Zachlumians), or to the latinized form of the basic word „Hum": Chelmania, Chelm, Chulmorum, Chulmia u terra de Chelmo (Land of Hum).«* – Petar B. Bogunović (1967-): *„BATTLE OF ANGORA: In the year of the Lord 1402"* (pp. 13-74), Chivalrous culture, № 3 (Belgrade: *Great Priory of the Knights Templar of Serbia*, 2014. p. 49). *»Haemus, hum, hem, holm = domb, hegy, halom. Krobyzi, krivicsi orosz törzsek. Coralli = Gorali, hegylakók. Triballi = Szrbali, dardániai szerbek.«* (*»Haemus, hum, hem, holm = Haemus Mons [Balkan Mountains* – translator's note*], hill, mountain, pile [vertical structural element* – translator's note*]. Kriviches, Krivichi Russian tribe. Coralli = Gorals, Highlanders, Triballi = Serbs, Dardanian Serbs.«*) – Ede Margalits / Eduard Margalić (1849-1940): *„Serbian historical repertory"* (Budapest: *Hungarian Academy of Sciences*, 1918, p. 105).

Dalmatia[41], and later the family surname has been spreading into Lika[42] and Bosanska Krajina.

More than 90% of the family are Ortodox Christians. The rest of the family mostly passed into Roman Catholics, and just a few ones into islam. These Ortodox Christians kept their national identity as Serbs, while in the period from the 18th to the 20th century the Roman Catholics family members loses their original national identity and start to call themselves by the name of the neighbouring Croat[43] nation – by whom they had been identified through the same religion. The members of the Bogunović family that passed into islam start to call themselves Bosniaks, after the year 1993.

In the historical documents, this family is mentioning in the following places:

- Dubrovnik[44] (*from 1350 to 1582*), coastal town in Southern Dalmatia;

---

[41] Serbian (*Cyrillic script*): *Далмација*; Latin: *Dalmatiæ*. Dalmatia is one of the historical and geographical regions of the medieval Serbia. *»Liudevitus, Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quæ natio magnam Dalmatiæ partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit.«* (*»Ljudevit having left the city of Sisak, ran toward the Serbs, for whom the people say inhabit the greater part of Dalmatia.«*) – Johann Christoph Jordan (16??-1748): *„From Johann Christof de Jordan, Sacred Royal Majesty of Hungary and Bohemia, adviser of Bohemia and others, On the origin of the Slavs: Introduction to the creation of Slavs. Divided into 29 chapters, Especially about the Slavs, also about other nations, as to illustrate everything that the Slavs represent: Boii, Illyrians, ...“*, Volume 1, Part 1 (Vienna: *Johann Jacobi Jahn & Gregor Kurtzböck*, 1745, p. 155). *»On its arrival Ljudovit withdrew from the city of Sisak and fled to the Serbs, a people that hold a large part of Dalmatia.«* – Bernhard Walter Scholz (1931-) / Barbara Rogers-Gardner (1935-): *„Carolingian chronicles. Royal Frankish annals and Nithard's Histories“* (Ann Arbor: *University of Michigan Press*, 1970, p. 111).

[42] Serbian (*Cyrillic script*): *Лика*. Lika is a traditional Serbian region, roughly bound by the Velebit mountain from the southwest and the Plješevica mountain from the northeast.

[43] *»...Seruorum gens, quons etiam Chrobatas vocant...«* (*»...the Serbs, even called Croats by some...«*) – George Kedrenos (11th century): *„George Kedrenos, Compendium historiarum and excerpts from the synopsis of histories by John Skylitzes, the Kouropalates“*, Volume 2 (Paris: *Royal Printing House*, 1647, p. 850). At the end of this book, there is the following explanation: *»Chrobatæ Seruorum genus«* (*»Croats the Serbian people«*) in an added chapter (*Rervm et verborvm quæ in excerptis ex Ioanne Cylitze Cvropalata continentvr: Index*). *»...die Sprachen der Kroaten und der Slovenen, besonders der Städter, durch die serbische (in engerem Sinne) beeinflußt.«* (*»...the languages of Croats and Slovenians, especially the citizenry, are influenced by the Serbian language (in a more narrow sense)«*) – Georg Anton Lorenz Diefenbach (1806- 1883): *„Ethnology of Eastern Europe, especially the Haemos Peninsula [Hum Peninsula* – translator's note*] and the Lower Podunavlje [Lower Danube Areas* – translator's note*]“*, Volume 2 (Darmstadt: *Ludwig Brill*, 1880, p. 81).

[44] *»Zuetchus Bogunouich dictus Turçin«* – State Archives of Dubrovnik (Diversa Cancellariæ, № XXIV, fol. 159, July 7th, 1376). *»Nos Zuetchus Bogunouich dictus Turcin ex una parte et Radoslaus filius dicti Zuetchi ex altera parte«* – SAD (Diversa Cancellariæ, № XXXIII, fol. 38, April 9th, 1399).

- Popovo Polje[45] (1372), village, near Trebinja (*Bosnia and Herzegovina*[46]);
- Zagorje[47] (1373), village, near Posušje (*Bosnia and Herzegovina*);
- Srebrnica Fortress[48] (1376), Strugari village, near Kragujevac (*Šumadija*[49]*, Republik of Serbia*[50]);
- Vitaljina[51] (1425), village, near Konavle (*Southern Dalmatia*[52])
- Kotor[53] (1435), coastal town in Montenegro[54];
- Prača[55] (1524), village, near Pale-Prača (*Bosnia and Herzegovina*);
- Podgora[56] (1621), coastal town near Makarska (*Central Dalmatia*);

---

[45] Serbian (*Cyrillic script*): Попово поље (*anglicized as Popovo Field*). *»Sfietchus Bogunouich facit manifestum quod ipse constituit se fideuissorio pro Gradoe Tributinich de Popoa...«* – SAD (Div. Canc., № XXIII, fol. 3v, January 8th, 1372).

[46] Serbian (*Cyrillic script*): *Босна и Херцеговина*; Latin: *Bosnia et Herzegovina / Bassaniæ et Chelmaniæ*.

[47] *»...vendidi Çuetcho Turçino Bogunouich pro ducatis auri..«* – SAD (Diversa Notariæ, № XI, fol. 73, April 1st, 1373).

[48] *»A ty Çuetcho Bogunouich salute cum sinciero amore. Perche tu Çuetcho Bogunouich cum...«* – SAD (Lett. Lev., № II, fol. 96, January 15th, 1376). J. Tadić: *„Letters* and instructions... *“*, 1935, p. 320. *»...litteram citatoriam Çuetcho Bogunouich supradicto tenoris supradicti in Srebrenica«* – Ibid., p. 320. The letter was written on February 3rd, 1376.

[49] Serbian (*Cyrillic script*): *Шумадија*.

[50] Serbian (*Cyrillic script*): *Република Србија*; Latin: *Res publica Serbiæ*.

[51] *»...Pelargum Bogunouich...«* – SAD (Lamenta de Foris, № VI, fol. 185v, December 4th, 1425).

[52] Serbian (*Cyrillic script*): *Млетачка Далмација*; Latin: *Dalmatiæ Venetæ*. These areas were already part of Venetian Dalmatia (1409-1797) which was a Domain of the Sea of the Republic of Venice.

[53] *»In Ragusa 1383-1403 Andruschus Lauriçe de Begun dictus Nemagna (die Familie Bogun stammt aus Cattaro) und seine Nachkommen, die Nemagnich.«* (*»In Dubrovnik (Ragusa) 1383-1403 Andruschus Lauriçe de Begun dictus Nemagna (the family Bogun came from Kotor) and his descendants, the Nemanjić.«*) – Konstantin Josef Jireček (1854-1918): *„Families and their nicknames from the ancient Roman cities of Dalmatia during the period of 1000-1500“* (pp. 1-78), *„The Romans in the cities of Dalmatia during the Middle Ages“, Part III*, Annals of the Imperial Academy of Sciences. Department of Philosophy and History, Volume 49 (Vienna: *Imperial Academy of Sciences*, 1904, pp. 45-46).

[54] Serbian (*Cyrillic script*): *Црна Гора*; Latin: *Mons Niger*.

[55] Marko Vego (1907-1985): *„The emergence of the medieval Bosnian state“* (Sarajevo: *Svjetlost*, 1982, p. 89).

[56] *»Stara plemićka obitelj u Makarskom primorju (Podgori), podrijetlom iz Bosne, odakle je nakon pada Bosne prešla u Hercegovinu, a nakon pada i ove g. 1482., u Podgoru, u Makarskom primorju. (Obiteljski podaci.) U popisu povlaštenika u Makarskom primorju od g. 1690. spominje se obitelj Bogunović u Bačini. (LA. C,) Jedna grana plem. Bogunovića prozvala se Mrkušić (Merkusich, Marcusich) i uvrštena je g. 1763. u popis plemića Makarskog primorja.«* (*»An old noble family in the Makarska coastland (Podgora), originating from Bosnia, where from it first moved to Herzegovina after the fall of Bosnia, and after the fall of Herzegovina in 1482 moved to Podgora in Makarska coastland. (Family data) The list of privileged in the*

- Baćina[57] (1684), village, near Posušje (*Central Dalmatia*);
- Vrelo (1689), village, near Zrmanja (*Lika*);
- Šibenik[58] (1693), coastal town in Central Dalmatia;

Makarska coastland from 1690 mentions the Bogunović family in Baćina. (LA. C. [A. Lulić: „Concise Historical Chronology…", 1960 – translator's note]) One branch of the noble Bogunović family was called Mrkušić (Merkusich, Marcusich) and in 1763 thay were included in the list of noble families of the Makarska Littoral.«) – Viktor Anton Duišin (1898-1963): *„The Heraldic Collection"*, Volume 1 (Zagreb: *Ivan Rast Printing House*, 1938, p. 80). Nikola S. Bogunović-Mrkušić (1623-1???) is mentioned in 1664 in Podgora as the holder of the title Count (Italian: *Conte*; Serbian: *Кнез/Књаз*; *i.e. anglicized as Knyaz*) and his brother Tadija S. Bogunović-Mrkušić (1629-1???) is mentioned only a year later (1665), as the bearer of the same title. Given that both brothers had this title, almost certainly their father Stipan Bogunović Mrkušić (c. 1595 - 16??) was also the bearer of the same title. Even today Chapel of the summer house (Casa Mercussich) of the Bogunović-Mrkušić family can be seen in Podgora (in the part of the town beside the seacoast). This Chapel is the most outstanding example of Baroque architecture in the whole Makarska Littoral. *»A Podgora famiglie specificate 78 delle quali privilegiate erano: Nob. Mercussich...«* (*»It is specified that 78 privileged families lived in Podgora: the nobleman [Italian: nob(ile) – translator's note] Mercussich...«*) – Ante Lulić (1812-1888): *„Concise Historical Chronology of Makarska and its coast, i.e. Primorje [Primorje=Littoral – translator's note]"* (Split: *Oliveti and Giovannizio Printing House*, 1960, p. 60). Priests of the Roman Catholic Church at the service in Podgora, Parson Pavao Bogunović (1???-1661) and Chaplain Petar Bogunović (1???-1671) led the Vital record for the Catholic population of Podgora in Dalmatia on the same letter and in the same language they used far before the translation into Catholicism, or better said they wrote Vital record exclusively in their Serbian Cyrillic script. The first did it in the period from 1621 to 1661, and the second from 1649 to 1657. Marijan Stojković (1879-1965): *„Podgora in the 17th century"*, People's lives and customs of the South Slavs, Volume 29, Part I (Zagreb: *Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, 1933, p. 108).

[57] *»Bachina. ...Michael Bogunovich, Zuanne Biglievich, Paolo Bogunovich, Zorzi Bilich, Francesco Bogunovich,...«* (*»Baćina: ...Mihailo/Mihovil Bogunović, Ivan Bigljević, Pavle/Pavao Bogunović, Đuro/Juraj Bilić, Frano Bogunović,...«*) – Petar Bartulović (1746-1815): *„Chronicle of permitted and confirmed recognitions and privileges Makarska, Primorje [Primorje = Pomorje = Dalmatian littoral – translator's note] and Krajina, is equal to Paštrovići [Paštrović brotherhood – translator's note] from the sublime Venice [Republic of Venice – translator's note]."* (Venice: *Francesco Andreola Printing House*, 1797, p. 17 [*p. XVII*]). *»A Bacchina famiglie specificate 16 delle quali privilegiate erano: Tomasevich. Ivichievich. Pisulovich. Franich. Boscovich. Giglievich. Marinovich. Bogunovich...«* (*»It is specified that 16 privileged families lived in Baćina: Tomasevich. Ivichievich. Pisulovich. Franich. Boscovich. Giglievich. Marinovich. Bogunovich...«*) – A. Lulić: *„Concise Historical Chronology…"*, 1860, p. 60. Andrija Kačić-Miošić (1704-1760): *„The beginning and purpose of the Slavic kings, who ruled all Slavic countries for many centuries, were pointed out in pleasant conversation of Slavic People, in the letters of kings, bans and Slavic knights. Taken from different books and translated to Slavic language by Fra' Andrija Kačić-Miošić from Brist..."* (Venice: *Adolf Czesar*, 1801, p. 231).

[58] Dušan Lj. Kašić (1914-1990): *„Bright graves of Orthodox Christians of Šibenik"* (Šibenik: *Dalmatian Eparchy of the Serbian Orthodox Church*, 1975, p. 16). Boško V. Desnica (1886-1945): *„Stojan Janković and Uskok Dalmatia"* (Belgrade: *Serbian Literary Cooperative*, 1991, p. 73).

- Velika Popina[59] (1712), village, near Gračac (*Lika*) and Zrmanja (1712), town in Lika.

Note:

In Vrelo, i.e. in Zrmanja (*at the southern border of Lika*), the Bogunović family was registered for the first time in the year of 1700, and again with more detailed information in 1712 through a census of population and military payers of the Military Frontier. In Vrelo, there were 30 of them registered, and in Prljevo there were 24, with a note that the residents were moved to Zrmanja from the area of former Turkish Krajina[60] (*Turkish Frontier*).[61]

According to the available information from the period before the beginning of World War I, members of the Bogunović family had 79 households on the territory of Lika (*Austro-Hungarian Empire*) and they were mostly located in settlements Vrelo (*today Zrmanja Vrelo, Municipality of Gračac*), Prljevo (*Municipality of Gračac*), Suvaja (*Municipality of Gračac*), Dnopolje (*Municipality of Donji Lapac*), Nebljusi (*Municipality of Donji Lapac*) and Rešetar (*Municipality of Korenica*).

---

[59] Karl Kaser (1954-) / Siegfried Gruber (19??-) / Hannes Grandits (1966-): *„The census of Lika and Krbava in 1712"* (Zagreb: *Serbian Cultural Society „Prosvjeta"*, 2003, p. 236).

[60] Turkish Krajina was positioned at the northwestern border of the Ottoman Turkish Sultanate and Austria and it was part of Eyalet of Bosnia (*or Bosnia Beylerbeylik*). This Krajina was split into the following Turkish military administrative areas: Sanjak of Krka (*1580-1688; Udbina, Skradin and Knin*), Sanjak of Bihać (*1592-1711; Bišće and Pounje*), Sanjak of Pakrac (*1552-1699; Cernik, Pakrac and Bijela Stijena*) and Sanjak of Pojega (*1538-1699; Virovitica, Požega and the whole of Little-Valachia [»kleine Wallachei«, i.e. Lower Slavonia* – translator's note*]*).

[61] Vlachs, i.e. the Serbs, often (*from the 15th century until the first decades of the 18th century*) used to transfer from the Turkish military service to the military services of Austria or the Republic of Venice or vice versa, depending on which one of the three services offered more privileges. The term *»Uskoks«* (Serbian: *ускоци*), under which the Serbs were known (*both Orthodox and Catholic*) from the 16th to the 18h century in Tromeđa (*tri-border area*), indicated small war formations (*irregular soldiers*) in the border military services of Austria or Venice. These groups of warriors entered the territory of Austria, Turkey and the Venetian Republic for smaller war actions and robbery. In the beginning, they performed their military activities solely out of personal interest, while later they fell under the jurisdiction of Austria, and later Venice as well. In neighboring Turkey, related or same families (*which formed the Uskoks*), appeared as members of military formations know as Voynuks (*the term »voynuk« is derived from »voynik« which in South Slavic languages means »soldier«*) and Martolos (*internal security force between the 15th and the 17th century*).

Expansion of Bogunović family from Dubrovnik and its surroundings

Descendants of Lavrentije, which started to bring patronymic surname Bogunović's, lived in Dubrovnik and the surrounding area (*Astarea*[62]) for more than 232 years (*in the period of 1350-1582*).
After this period, descendant Bogunović families (*in several columns and directions*) went from Herzegovina and area around Dubrovnik towards south, middle, and north Dalmatia, or better said towards region settled with Serbs, both orthodox and catholic, that were called *»raggione de Morlachi«*[63] (*the land of the Morlachs*[64]), by Venetians.

All these were happening before and during the War of Candia[65] (1645-1669). Namely, during this war all military-capable members of Bogunović brotherhood struggled for liberation of Dalmatia and Lika as members of Morlach troops[66], and under Ilija P. Smiljanić[67] (16??-1654). He was

[62] *»Dubrovačka Astareja obuhvaćala je kopneni dio dubrovačkog distrikta«* (*»The Dubrovnik's Astarea included the mainland part of the Dubrovnik district«*) – Josip I. Lučić (1924-1994): *„The past of Dubrovnik's Astarea (Župa, Šumet, Rijeka, Zaton, Gruž and the surroundings of the city up to 1366)"* (Dubrovnik: *Matica hrvatska - Dubrovnik Branch*, 1970, p. 11). In those days Dubrovnik (*»civitas«*) governed the whole of the surrounding area, which was called Astarea (*sometimes called »djedina«, »henditas« or »terra firma«*) and stretched from Cavtat (*Ragusa Vecchia*) to Zaton (*Malfi*), with outlying areas called Gruž (*Gravosa*), Rijeka (*Ombla*), Šumet (*Gionchetto*), Zaton, Župa (*Breno*), and also nearby areas in the vicinity of the town. Dubrovnik also held the so-called Elafite Islands (*Isole Elafiti*): Crkvina (*Cerquina / Zerquina*), Daksa (*Dassa / Daxa*), Goleč (*Golech*), Grebeni (*Scogli Pettini*), Jakljan (*Isola Liciniana*), Koločep (*Calamotta*), Kosmeč (*Cosmaz / Cosmech*), Lokrum (*Lacroma*), Lopud (*Isola di Mezzo*), Mišnjak (*Isolotto dei Sorci / Misgnach*), Olipa (*Olippa*), Ruda (*Rudda*), Šipan (*Giuppana*), St. Andrija (*Sant'Andrea*) and Tajan (*Taian / Tegan*) and a whole line of small islands in front of Cavtat: Bobara (*Bobarra*), Mrkan (*Marcana / Mercana*), Supetar (*Scoglio San Pietro*) and various other tiny islets.

[63] Jaroslav Šidák (1903-1986): *„Through Five Centuries of Croatian History"* (Zagreb: *Školska knjiga*, 1981, p. 77). This term refers to the established areas of Gornja Krajina (*Upper Krajina or Upper Frontier*) and Donja Krajina (*Lower Krajina or Lower Frontier*) in 1654, where Serbs enjoyed special rights and self-government.

[64] Serbian (*Cyrillic script*): *морлаци*. *»Morlachi o Serviani«* (*»Morlachs or Serbs«*) – Radoslav Grujić (1878-1955) / Vasilije Đ. Krestić (1932-): *„Apologia of the Serbian People in Croatia and Slavonia"* (Belgrade: *Prosveta*, 1989, p. 54).

[65] Italian: *La guerra di Candia*. Cretan War (*Fifth Ottoman – Venetian War*): A conflict between the Republic of Venice and her allies (*chief among them the Knights of Malta, the Papal States and France*) against the Ottoman Sultanate (*or Ottoman Empire*) and the Barbary States, because it was largely fought over the island of Crete, Venice's largest and richest overseas possession.

[66] In the fight against the Turks, many Serbian Morlach families fought on the side of Venice and Austria (*Kačić, Jurišić, Mandušić, Smiljanjić, Janković-Mitrović, Miljković, Sinobad, Rašković, Pavasović, Bogunović. Vladimirović, Budisavljević, Medaković, Nakić, Radoš, Žeravica, Vukčević, etc.*), and some of them even received nobility from Venice and Austria.

Serdar[68] (*a military rank above the Voivode*[69]), commander-in-chief of Uskok harambašas and after him members of Bogunović brotherhood struggled under the Uskok chief commander (*from 1656*) Serdar[70] Janko Mitrović[71] (1613-1659), and later Serdar[72] Stojan Janković-Mitrović[73] (1636-1687), who was called *»chief leader of Morlachs«*[74] (*from 1681*).

---

[67] Serbian (*Cyrillic script*): *Илија Петров Смиљанић* (*anglicized as Ilija P. Smiljanich / Elia P. Smiljanich*). Roughly, members of the Smiljanić family were the leaders of Catholic Morlachs, while from Mitrović-Janković of the Orthodox Morlachs.

[68] Serbian (*Cyrillic script*): *сердар*. Turkish: *Serasker*. *»...sardar Elia Smiglianovich...«* [January 12th, 1654] – Boško V. Desnica (1886 -1945): *„The history of uskoks from Kotari"*, Volume 1 (1646-1684), Journal *„Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People"*, Volume 13 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1950, p. 71). Serdar is a word of Turkish origin which denotes a supreme commander of a border region or military. It is a word formed from the prefix *»ser«*, which originates in the Persian language and indicates head, and the suffix *»dar«*, which indicates a patriot in the Arabic language. This military title was first noted among the Serbs on the Hum Peninsula in the 17th century. Harambašas, voivode, and serdars were chosen by the people among the most reputable and competent Serbs, but around 1660 Venetian proveditors started claiming the rights to appoint national chiefs, but even then they respected the will of the Serbian people, regardless of them being Orthodox or Catholic. For the title of serdar they often chose sons or brothers of previous serdars.

[69] Serbian (*Cyrillic script*): *војвода*; Greek: *βοεβόδα*; German: *Herzog*; English: *Duke*.

[70] *»Il capitano Gianco Mitrovich, con riguardo all' accreditata divotione e corggiosa disposizione sua, fu da noi a voce elletto per serdar de Morlacchi...«* [March 25th, 1656] – Ibid., p. 89.

[71] Serbian (*Cyrillic script*): *Јанко Митровић* (*anglicized as Janko Mitrovich*).

[72] *»...sardar Stojan Mitrovich detto Gianco pur capo de Morlachi...«* [June 27th, 1696] – Boško V. Desnica (1886 -1945): *„The history of uskoks from Kotari"*, Volume 2 (1684-1749), Journal *„Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People"*, Volume 14 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1951, p. 325). This title was later (1717) again confirmed to him. *»In riguardo'alle molte e rimarcabili benemerenze della casa Mitrovich non meno che del kavalier Stojan detto Gianco, che sempre tutti di questa famiglia hanno occupato il posto di sardar del contado di Zara con tanto merito...«* [August 1st, 1717] – Ibid., p. 403.

[73] Serbian (*Cyrillic script*): *Стојан Јанков Митровић* (*anglicized as Stojan J. Mitrovich*). Son of Harambaša Janko Mitrović. Proveditor general in Zadar named Stojan J. Mitrović as the civil and military administrator of Gornji Kotari on February 17th, 1677 (Italian: *Contado Supperior*; this area includes the following villages: *Visočane, Radovin, Slivnicu, Posedarje, Poličnik, Suhovare, Rupalj, Kaštel Islam, Islam, Kašić, Biljane, Korlat, Veljane, Smilčić, Kula Atlagića, Kaštel Benkovac, Buković, Novigrad, Karin, Popović, Brušku, Radaljice, Brgud, Podgrađe, Lisičić, Kožulovac, Lepure, Bulić, Lišane, Zažvić, Dobro Polje, Oštrovicu, Đevrske, Medviđu, Beline, Kostomirić, Parčić, Modrino Selo, Zmistać, Biočino Selo [upper and lower], Nunić, Kistanje, Međupačje, Trosela, Rudele, Suplia Cernja, Ivoševci, Radušić, Mokropolje, Ervenik, Žegar, Belišane and Kruševo*), and also Smiljan P. Smiljanić (*Smiglian Smiglianovich - Ilija's nephew*) for the administrator of Donji Kotari (Italian: *Contado Inferior*; this area includes the following villages: *Gorica, Raštane, Tinj, Bubnjane, Lišani, Turanj, Sveti Filipjakov, Biograd, Pakoštane, Vrana, Radošinovac, Dobravoda, Banjevci, Jagodnje, Ceranje, Perušić, Usilnica, Stankovci, Betina and Murter*). Smiljan Smiljanić (16??-1688) was named

After Stojan Janković-Mitrović, the next commander-in-chief (*of Bogunović brotherhood members*) was Knyaz Ivan Radoš[75] (c. 1616 - 1686), Superintendant[76] (*head man*) of all Morlachs[77] (*Uskok Serbs*) and Serdar[78] Jovan P. Sinobad[79] (16??-1715), Superintendant of the entire Kninska Krajina (*Knin Frontier*), and as well as other settlers into these areas had to obey him.

Majority of Bogunović brotherhood members finally (1689), during the famous Morean War[80] (1683-1699), settled in Vrelo, at the source of river Zrmanja (*Lika region*).
Other parts of Bogunović family members settled (*in a bit later period*) Bosanska Krajina (*Bosnian Frontier*), or moved back to Dalmatia (*in the area near Benkovac*).
After ethnic cleansing of Serbs which followed the occupation of Republic of Serbian Krajina in 1995, this area left without a majority of Bogunović family members.

---

as a member of Knights of San Marco by the Doge and the Senate of Venice on the July 1669 and Stojan Mitrović on the March 1670. The Order of Saint Mark (*Ordine di San Marco della Serenissima Repubblica di Venezia, i.e. Cavalieri di San Marco*) was the Order of Chivalry of the Republic of Venice. Their history and details of membership is to be found in the reports from material held in the Venetian State Archives (*Archivio di Stato di Venezia, fondo: Cancelleria inferiore, Cavalieri di San Marco, Privilegi*).

[74] *»carambassà Gianco Mitrouich capo principale de Morlachi di Obrouazzo«* [June 27th, 1696] – Ibid., p. 325.

[75] Serbian (*Cyrillic script*): *Иван Радош* (*anglicized as John Radosh*).

[76] *»...signor conte kavalier Zuanne Rados sopraintendente de Morlacchi et distrettuali del contado di Zara...«* [March 28th, 1684] – B. V. Desnica: *„The history of uskoks…“*, Volume 1, 1950, p. 388.

[77] *»...des Morlaques ou Serviens...«* (*»...Morlachs or Serbs...«*) – Quiclet (16??-1658) / Jean Promé (161?-1668): *„Travellings of Mr. Quiclet to Constantinople by Land“* (Paris: *Jean Promé*, 1664, p. 108). *»In 1658, another traveller, Frenchman Quiclet, who travelled by coach from the Bosnian town of Zvornik (İzvornik) to Istanbul, informed that all coachmen in the region were Serbs, also known as Morlaks.«* – Vjeran Kursar (1975): *„Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity (Ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th century)“* (pp. 115-161), Journal of The Center for Ottoman Studies Ankara University, № 34 / Autumn 2013 (Ankara: *The Center for Ottoman Studies at the Ankara University*, 2014, p. 124).

[78] *»...sardar Giouanni Sinobad...«* [November 8th, 1692] – B. V. Desnica: *„The history of uskoks…“*, Volume 2, 1951, p. 292.

[79] Serbian (*Cyrillic script*): *Јован Петров Синобад* (*anglicized as John P, Sinobad*). Jovan Sinobad was named as a member of Knights of San Marco by the Doge and the Senate of Venice on the January 1696.

[80] Italian: *La guerra di Morea*. Great Turkish War (*Sixth Ottoman – Venetian War*): The war, between the Republic of Venice and the Ottoman Sultanate (*Ottoman Empire*). Military operations ranged from Dalmatia to the Aegean Sea, but the war's major campaign was the Venetian conquest of the Morea Peninsula (*Peloponnese*) in southern Greece.

Note:

The Orthodox Municipality was formed in Dubrovnik in 1790, but it was not until 1804 when the Orthodox priest was given the right to stay in the city for an unlimited time. The first Orthodox church in the city was built in 1848 next to the Orthodox cemetery *„Boninovo"*. The Orthodox Serbs were buried next to the Church of the Holy Annunciation[81] on from 1803 to 1837 (*when the new city cemetery „Boninovo" was established*[82]).[83]

In the period between 1808 and 1814, through a decision made by Bertrand, comte Clauzel (1772-1842), Napoleon's general and the governor of the city of Dubrovnik (reigned: 1808-1809), it was forbidden for Orthodox Serbs to be buried at Posat, or anywhere near the city of Dubrovnik.[84]

In today's Dubrovnik, all Serbs both of Catholic and Orthodox religious beliefs can be buried at the city cemetery, and so can the members of the Bogunović family[85] which are still present there (*they again migrated to the city from neighboring or other areas, and one of the most famous Serbian guitarists Nemanja Bogunović*[86] *now lives in the city*).

---

[81] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Св. Благовештења"*. This is the first Orthodox church in Dubrovnik (*built in 1800*), and it was dedicated to Saint George.

[82] Serbian (*Cyrillic script*): *Бониново*. Boninovo is the main cemetery of the city of Dubrovnik, and it is located in the Boninovo district, around 1 km northwest from Pile (*west entrance to the Old Dubrovnik*) During the French administration (*in the period between 1806 and 1*814), the place was designated to be a public city cemetery, but it was not established until 1837, under Austrian administration (*in the period between 1814 and 1918*). This cemetery has separate Catholic, Orthodox, Jewish and Muslim cemeteries.

[83] Even later, from time to time, the Orthodox Serbs were buried at Posat, especially during the Herzegovina Uprising (1875-1878).

[84] Jovan A. Dučić (1871-1943): *„A Serbian Diplomat at the Court of Petar the Great and Chaterine I, Sava Vladislavić"*, Collected Works, Volume 10 (Pittsburgh: *American Srbobran*, 1942, p. 225).

[85] The Orthodox members of the the Bogunović family have family tombs at *„Boninovo"* - the main cemetery in Dubrovnik.

[86] Serbian (*Cyrillic script*): *Немања Богуновић*. Nemanja Bogunović (1981-) was born in Belgrade. At the age of 16, he enrolled at the University of Nevada, Las Vegas (*in the class of professor Raymond Williams*), and he graduated at the Faculty of Music at the University of Arts in Belgrade (*in the class of professor Vera Ogrizović*). He held numerous concerts in Serbia, America, Canada, Mexico, Spain, Italy and Croatia, and in his rich music career he performed even for members of royal families (*Serbian and Spanish*), as well as for many celebrities: Barbra Joan Streisand (1942-), Kevin Michael Costner (1955-), Mel Columcille Gerard Gibson (1956-), Sean Justin Penn (1960-), etc. HRH Princess Linda Karađorđević (1949-) appointed him as a music director of the *„Prince Tomislav Karađorđević Foundation"* in 2003.

Coat of arms of Ragusa, „*Stemmatographiae Illyricanae*“
Author: Paul Ritter Vitezovich (1652-1713)
[*Zagreb: P. R. Vitezovich, 1702, p. 35*]

Coat of Arms of the Bogunović-Mrkušić family from 1770
(*Family summer house near the Chapel of Sacred Heart of Jesus*)

The Chapel of the Holy Heart of Jesus[87] (*today it is a protected cultural heritage*[88]) is the most interesting historical site in Podgora (*Dalmatia*), and it represents a sacral object with specific combination of architectural styles (*mixture of Venetian late Baroque and local influences*), i.e. one of the best preserved objects of that type in Makarska Littoral. Within this architectural complex there is preserved *»Portal«* (*a stone yard entrance with floral motifs*[89]) of the former summer house of the Bogunović-Mrkušić[90] family. This portal once stood near the chapel, and there is also a perfectly preserved Coat of Arms of the Bogunović-Mrkušić family (*on today's reconstructed summer house*) on which are symolically connected Dalmatia (*where this noble Serbian family lived since 16th century*) and Bosnia[91] (*where this family lived until 15th century*).

---

[87] Serbian (*Cyrillic script*): *Капела „Светог Срца Исусова"*. The Chapel of the Holy Heart of Jesus, built in 1804 by the Bogunović-Mrkušić family.

[88] Extract from the Register of Cultural Goods of the Republic of Croatia № 01/2011, List of Protected Cultural Goods, (A) Immobile Cultural Goods [*Settlement: Podgora, Cultural Good: Chapel of the Mrkušić family, Spacious borders (Cadastral particle): Building 291, Cadastral municipality: Podgora, Broj registra: Z-4790*], Edition: *NN 92/2011*; Document number: *1957*, Publisher: *Ministry of Culture*, Date of the printed edition: *August 4th, 2011.*

[89] Nevenka Bezić-Božanić (1927-2012): *„The Cultural and Historical Aspect of Makarska in the 18th Century"* (pp. 345-373), Collections of papers from the conferences of *„Hvar City Theatre Days: Materials and Essays on Croatian Drama and Theatre"*, Volume 5 (*18th century*), № 1 (Split: *Čakavian Assembly*, April 1978, p. 372).

[90] Family name Mrkušić (*anglicized as Mrkushich*) was later added to original family name Bogunović.

[91] This Serbian Orthodox noble family moved to Podgora from eastern Bosnia. The Bogunović-Mrkušić family made its family tree on October 23rd, 1739.

Coat of Arms of the Bogunović-Mrkušić family in Podgora (*Dalmatia*)

This Coat of Arms (*a shield that carries it*) is divided on two fields, where the upper one (*on the blue background*) carries apocryphal symbols of the old Serbian Coat of Arms of Primorje[92] and Hum (*a hand with a sword*), to whom is added a female pigeon (*a symbol of peace, which turned its back to the sword*), while the lower field (*in order to family heraldic tradition*) represents a memory of Bosnia and it consists of two green pine trees[93] (*a tree or a branch*), i.e. two fir trees[94], according to Croatian historian Dr. Fra' Dragutin-Karlo I. Jurišić[95] (1918-2017), given in 2004 in his work *„200 Years of Mrkušić Family's Chapel"*[96].

At the top of the shield is a knight's helmet, and the entire composition is covered by a blue cloak, above which is the crescent (*a symbol of hope of glory*).

The lower part of the Coat of Arms is in a form of a streamer (*under the shield with the Coat of Arms*), which contains a heraldic motto *»Non minor ceteris«* (*Not less than others*[97]) belonging to the Bogunović-Mrkušić family,

According to the family tradition, the oldest known family ancestor was Mateja Bogunović[98] who, after the Turks conquered Bosnia (1463), moved from Zvornik to Herzegovina (*then known as the Voivodeship of Saint Sava*) and later to Podgora, when the Turks conquered that state too (1483).

---

[92] Serbian (*Cyrillic script*): *Поморје / Приморје*; Latin: *Primordiæ* (*Maritime Lands – Dalmatian Littoral*). Serbian Pomorje or Primorje (literary meaning: *by the sea, seaside, maritime or coastlands*). The term was used in the Serbian royal and religious titles.

[93] Ibid., p. 372.

[94] Fahrudin Hidanović (1962-): *„The Franciscan Monastery at Gradovrh Locality"* (pp. 153-206), Collected Papers of the Franciscan Province of the Most Holy Redeemer *„Kačić"*, Volumes 44-45 (Split: *Franciscan Province of the Most Holy Redeemer*, 2012-2013, p. 162).

[95] Serbian (*Cyrillic script*): *Драгутин-Карло Ивана Јуришић* (*anglicized as Dragutin-Carlo Jurishich*).

[96] Croatian: *200 godina kapele obitelji Mrkušić*.

[97] Serbian (*Cyrillic script*): *Не мање од других*.

[98] Serbian (*Cyrillic script*): *Матеја Богуновић* (*anglicized as Matthew Bogunovich*). The name Mateja (Hebrew: מתתיהו – *Matityahu*) was popular before among the Orthodox Serbs, and its most famous bearer was certainly Voivode Mateja A. Nenadović (1777-1854), Serbian Orthodox priest and politician (*1st Prime Minister of Serbia*).

Stefan X Uroš Dušan Nemanjić (1308-1355), Tsar of Serbia (reigned: 1345-1355)
(*fragment of a 14th century fresco*)
[*Visoki Dečani Monastery, Dečani, Republic of Serbia*]

Ragusa (*Drubrovnik*)

Author (*painter*): *Bernhard von Breydenbach*[99] *(1440-1497) was a German painter and Dean of the Cathedral of Mainz*
Name of book: *„Description of a journey from Constance to Jerusalem"*[100]
Author: *Conrad von Grünenberg*[101] *(1442-1494) was a German knight and historian*
Dimension: *32 x 21 cm*
Place of printing: *Constance*[102] (*Swabian League of Cities*[103]*: 1331-1488 / Holy Roman Empire*[104]*: 1254-1512*)
Year of edition: *1487*
Language: *German*
Alphabet: *Latin script*
Place of storage: *Baden State Library*[105] (*Federal Republic of Germany*[106]*: 1949-*)
Accession number: *Cod. St. Peter, pap. 32*
Folio (*Blatt*): *13v and 14r*

---

[99] Serbian (*Cyrillic script*): *Бернард фон Брајденбах*; German: *Bernhard von Breidenbach*.
[100] Serbian (*Cyrillic script*): *Опис пута из Констанца у Јерусалим*; German: *Beschreibung der Reise von Konstanz nach Jerusalem*.
[101] Serbian (*Cyrillic script*): *Конрад фон Гриненберг*; German: *Konrad von Grünenberg*.
[102] Serbian (*Cyrillic script*): *Констанц*; Latin: *Constantia / Constantia Helvetiorum*; German: *Konstanz*.
[103] Serbian (*Cyrillic script*): *Швапска лига градова*; German: *Schwäbischer Städtebund*. The Swabian League (1331-1534) was a primarily military alliance between a number of free imperial cities in and around the area now defined as south-western Germany.
[104] Serbian (*Cyrillic script*): *Свето романско царство*; Latin: *Imperium Romanum Sacrum*; German: *Heiliges Römisches Reich*.
[105] Serbian (*Cyrillic script*): *Баденска државна библиотека*; German: *Badische Landesbibliothek*.
[106] Serbian (*Cyrillic script*): *Савезна Република Немачка*; German: *Bundesrepublik Deutschland*.

Converting into Catholicism of individual branches of Bogunović family

After the division (*East-West Schism of 1054*) of Christian church on western and eastern branch, or better said on Catholic[107] and Orthodox Church[108], ancestors of Bogunović family found themselves in the sphere of influence of Roman Empire[109] (395-1453) and Orthodox Church.
On the other hand, Serbian people was divided, because third of Serbs left in the sphere of influence of Catholic Church. That part of Serbs has been mostly completely Croatized.
If we specifically look at the Bogunović family itself, it is noticeable that some members of Bogunović brotherhood voluntarily went into Catholicism in the 14th and 15th centuries, but from the 16th to the 20th century we can only speak of a forced converting[110] into Catholicism, and their later Croatization.

A respectable resident of Senj, Lujo I. Bakotić[111] (1867-1941) notes the following about this process of converting of Orthodox into Catholicism: *»A very important role and the greatest merit in the converting of Orthodox in Dalmatia had the Friars[112] of the Order of St. Francis[113]. First of all, they converted orthodox population around river Neretva, and in the 17th century the same Friars in their writings stand out that they turned around 25.000 Morlachs on Catholic unity and obedience to the Pope, thanks to the protection of archbishop Stefano[114] and pious Venetians religious commanders.«*[115].

---

[107] Serbian (*Cyrillic script*): *Римокатоличка црква*; Latin: *Ecclesia Catholica Romana*; English: *Roman Catholic Church*.
[108] Serbian (*Cyrillic script*): *Православна црква*; Latin: *Ecclesia Orthodoxa*. Eastern Orthodox Church or officially as the Orthodox Catholic and Apostolic Church (Greek: *Ορθόδοξη Καθολική και Αποστολική Εκκλησία*).
[109] Serbian (*Cyrillic script*): *Источно романско царство*; English: *Eastern Roman Empire*.
[110] *»Oni, koji nisu htjeli prihvatiti katoličke vjere, piše J. Šimrak, ili su poslani kao robovi na lađe, ili su prodani sa ženama pulješkim (tj. iz Apulije; J. Š.) trgovcima i prevezeni u Italiju, ili u druga mjesta.«* (*»Those who did not want to accept Catholic faith, writes Janko Šimrak, were sent as slaves to the ship, or were sold with Apulian women [women from Apulia; J. Š.] to merchants and transported to Italy, or to the other places.«*) – Jaroslav Šidák (1903-1986): *„Croatian society in Križanić's time"* (pp. 15-34), *„The life and work of Juraj Križanić"*, Collection of Research Works of Faculty of Political Sciences (Zagreb: *Faculty of Political Science at the University of Zagreb*, 1974, p. 21).
[111] Serbian (*Cyrillic script*): *Лука-Лујо Игњата Бакотић* (*anglicized as Lujo I. Bakotich*).
[112] Latin: *Fratres*. The most significant orders of friars are the Dominicans (*Ordo Praedicatorum*), Franciscans (*Ordo Fratrum Minorum*), Augustinians (*Ordo Sancti Augustini*) and Carmelites (*Ordo Fratrum Beatissimæ Virginis Mariæ de Monte Carmelo*).
[113] Order of Friars Minor.
[114] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефано Козма*; Latin: *Stephanus Cosimi*; Italian: *Stefano Cosmi* (*anglicized as Stephen Cosmi*). The text above mentions Venetian churchman Stefano I Cosmi (1629-1707), Metropolitan Roman Catholic Archbishop of Split (*in the period of 1683-1707*).

Moreover, we are reminded about this process by Fra' Ante Lulić, a Roman Catholic priest from Makarska, when he writes (*in Italian*) about the history of Makarska and the surrounding Dalmatian coast he mentions the year when the Serbs from the area around the Neretva river, i.e. the area of the old Pagania (*today's West Herzegovina*) converted to Christianity: *»Around 872, all the Serbs who lived in this area, in the city itself, as well as next to the Neretva river converted to Catholicism...«*.[116]

Roman Catholic Church yet in the course of work of Council of Trent (*the time of the session: 1545-1563*) made decisions on the establishment of a special body of institution under the names *„Collegium Romanorum"* and *„Collegium Illiricum"* (*„Collegium Illyrico-Hungaricum Bononiense"* – Bologna, 1553 / *„Collegium Illiricum"* – Loreto / *„Collegium Croaticum Viennense"* – Vienna, 1624) for the purpose of more successful implementation of converting Orthodox Serbian population of Hum Peninsula into Catholicism.[117]

The same happened to related Russians[118] in eastern and southeastern Europe.

He was appointed to this position yet in 1678, and in Dalmatia he aggressively implemented the decisions of Council of Trent (*Concilium Tridentinum*), and the decision which had been brought by Roman Curia (*Curia Romana*), as the supreme administrative body of the Holy See (*Sancta Sedes*).

[115] *»Врло важну улогу и највеће заслуге у покатоличењу православних у Далмацији имали су фратри реда св. Фране. Пре свега, они су покатоличили Неретљане, а у 17. веку ти исти фратри у својим списима истичу да су 25.000 Морлака обратили у католичко јединство и на послушност папи, благодарећи заштити архибискупа Стипана и побожних млетачких заповедника.« – »Врло важну улогу и највеће заслуге у покатоличењу православних у Далмацији имали су фратри реда св. Фране. Пре свега, они су покатоличили Неретљане, а у 17. веку ти исти фратри у својим списима истичу да су 25.000 Морлака обратили у католичко јединство и на послушност папи, благодарећи заштити архибискупа Стипана и побожних млетачких заповедника.« –* Luka *„Lujo"* I. Bakotić (1867-1941): *„The Serbs in Dalmatia: From the fall of Venice until unification"*, The Serbian people in the 19th century, Volume 18 (Belgrade: *Publishing and Bookstore Company „Geca Kon"*, 1938, p. 19).

[116] *»Circa l' anno 872 D. C. tutti que' Šerbli, che dimoravano tanto in questo litorale, e nelle di lui Città, quanto nella stessa Narenta, si convertirono alla fede Cattolica…«* – A. Lulić: *„Concise Historical Chronology…"*, 1860, p. 25.

[117] Petar B. Bogunović (1967-): *„MALTESE CROSS: The history of the Knights of St. John of Jerusalem"* (pp. 67-160), Chivalrous culture, № 5 (Belgrade: *Great Priory of the Knights Templar of Serbia*, 2016, pp. 121-122).

[118] On the occupied territories of the Russian people (*militarily occupied by Hungary, Poland and Germany*), the Catholic Church artificially created several nations (*Rusyns, Belarusians, and Ukrainians*). At first, it started with a violent process of Germanization, Polonization, and Hungarization of the Orthodox Russian population in the area of today's Estonia, Latvia,

These bodies immediately began to carry out the division (*by encouraging regional languages, economic, and religious specialties*) in Orthodox world, or within these two nations (*on the premises occupied by Catholic rulers*), which will later result by creating artificial (*synthetic*) nations (*Bunjevci*[119], *

Lithuania, Belarus and Ukraine, and it started as soon as these territories were occupied by the two Catholic military forces of the time (*Teutonic Order, Kingdom of Poland, Kingdom of Hungary*). For example, in time, the complete Russian nobility was Polonized on the territories of Belarus and Ukraine, as a result of an aggressive military, political, and religious pressure of the Polish occupier. All of the events stated to reach culmination after the formation of the Polish–Lithuanian Commonwealth (1569), i.e. the Union of Lublin, which very quickly provoked a violent unification of the local Orthodox Russians through the Union of Brest (1596). The event stated will later on provoke (*through the Polonized Russian ruling and cultural elite*) even greater language and grammatical changes of the Old Russian language and script (*the first changes occur with the occupation*), i.e. its further departure from the native Russian language and writing. Following the model of this first serious step towards the Catholicization of Orthodox Russians, fifty years later, the Catholic Church manages to extort Union of Uzhhorod (1646), and in the end, the Catholic Poland manages to formally remove (1697) the Old Russian, which was the official language at the time, from the Grand Duchy of Lithuania (c. 1236 - 1795), and replace it with the language of the occupier (*Polish*). The hereby mentioned multi-century long process of de-Russification of Belarusian-Ukrainian plateau is still in place, and again it is (*at least formally*) still supported by contemporary Poland which still considers this western part of the Russian ethnic space (*which it kept occupied in the past*) a sphere of interest. What further confirms the involvement of the Catholic Church and Vatican in these events is the fact that in the 20th and the 21st century we have auto-chauvinism (*hatred towards one's own people*) and separatism (*alienation of one's own native people*) only on Serbian and Russian territories that were kept under occupation by the Catholic rulers, i.e. it is not present on the territories of these nations that were occupied for centuries by Arab, Bulgarian, Khazar, Cuman, Mongol khans, or Ottoman Turkish sultans. With these occupiers we could sometimes see the assimilation of the local Slavic population, but not (*after the occupation ended*) the processes that would result in creation of synthetic nations, and the above mentioned auto-chauvinism and separatism. *»Europe in 1648«* – William Robert Shepherd (1871-1934): *„Historical Atlas"* (Pikesville: *The Colonial Offset Co., Inc.*, 1956, p. 124). *»Konfessionen in Europa nach 1648«* (Historical map: *»Confessions in Europe after 1648«*) – Ralf Kasper (1970-) / at al.: *„Putzger: Atlas and Chronicle of World History"* (Berlin: *Cornelsen Publishing House*, 2009, p. 151).

[119] *»...1875 wohnen daselbst auch c. 200,000 Bunjevacen und c. 50,000 Šokacen, beide Serbisch redend; Erstere unterscheiden sich durch reineren und schöneren serbischen Typus, geistige Regsamkeit, Tracht, sollen im Anfange des 17. Jh. aus Dalmatien eingewandert sein; ihr Hauptort ist Mariatheresiopol.«* (*»...in 1875 c. 200,000 Bunjevci and c. 50,000 Šokci who speak Serbian live there; the first ones are characterized by a cleaner and more beautiful type of Serbian, with spirituality, traditional garment, and allegedly, they moved from Dalmatia at the beginning of the 17th century; their main place is Maria-Theresiapolis [Subotica – translator's note].«*) – G. A. L. Diefenbach: *„Ethnology of Eastern Europe..."*, 1880, p. 81. *»Markovics und Juro Vidakovics bitten um einige devastirte Castellen und territoria für 5000 aus der Turkei herübergegangener Ratzen, damit sie unterkommen und sich ernähren mogen. Versprechen dagegen jederzeit unter dem Commande eines deutschen Generals eder Offiziers wider den Erbfeind die Waffen zu führen...«* (*»Marković and Juro Vidaković are seeking for some*

Muslims/Bosniaks, Montenegrins, Macedonians, Vlachs[120]*, Rutenians, Ukrainians, Belarusians and Moldavians*) from Serbians as well as from Russians. In their attitude towards Orthodox Christians the Catholic Church adhered to the principle *»if you can not convert them into Catholicism, weaken them and unbalance them«*.

That is why they financed the education of local people, paid for language and script reforms thus creating linguistic divisions (*through the school system*), then religious divisions, and at the end creating of the nation itself.

There are many similar cases of such pro-religious activities of the Roman Catholic Church (*directed against the Orthodox Serbs*) found in the

---

devastated fortifications and a territory for 5,000 Serbs [Rascians, i.e. Serbs – translator's note*], who came from Turkey, so that they could be stored and fed. On the other hand, [they] promise that under the command of a German general or an officer they will fight against the enemy...«*) – Zvonko Stanić (1955-): *„A Contribution to knowledge of the history of the history of the Bunjevac officer family Marković"* (pp. 105-149), Journal *„Collected Papers on the Culture and Social Questions of the Bunjevci" – „Bunjevac Overview"*, Volume 2 (Novi Sad: *Association of Citizens „Bunjevci" of Novi Sad*, 2013, p. 111). *»Von der Einwanderung einer serbischen Masse in Ungarn war vorhin die Rede. Aus dem serbischen Binnenlande brachten die Raizen oder Razen ihren Namen mit. Jenes hieß altserb. Rasi...«* (*»The immigration of the Serbian masses to Hungary was mentioned earlier. They brought their name Raizen [Rascians – translator's note] or Razen from the inland of Serbia. They were called Rasi in Old Serbian...«*) – G. A. L. Diefenbach: *„Ethnology of Eastern Europe..."*, 1880, p. 81. Slavko Gavrilović (1924-2008): *„Data about the Bunjevac officer family Marković (from the end of the 17th to the middle of the 18th century"* (pp. 131-135), Journal *„Collected Papers of Matica Srpska on History"*, № 61-62 (Novi Sad: *Matica Srpska*, 2000, p. 131). Slavko Gavrilović (1924-2008): *„Sombor - Border Sconce (1687-1745)"* (pp. 7-48), Journal *„Collected Papers of Matica Srpska on History"*, № 46 (Novi Sad: Matica Srpska, 1992, p. 8). *»Dominicus Markovics primus Catholicam Romanam* fidem, schismate ejurato, amplexus, multos quoque suo *exemplo ad eandem attraxit«* (*»Dominik Marković was the first to accept the Catholic faith. He rejected the schism and influenced many others to follow his example and do the same.«*) – Ibid., p. 9. Damjan (*Dominick*) *„Dujo"* Marković brought the Serbs Bunjevci from Bosnia (*they served as Martolos in Bosnia under the Turks*) to the south of the former Habsburg Monarchy (*today Hungary and Republic of Serbia*).

[120] Serbian (*Cyrillic script*): *власи*. *»Now in answer to all these frivolous assertions, it is sufficient to observe, that our Morlacchi are called Vlassi, that is, noble or potent, for the same reason that the body of the nation is called Slavi, which means glorious; that the word Vlah has nothing to do with Latin, and though it be the root of the name Volacchi, it is so, because, notwithstanding the colonies planted by Trajan, the general population of Dacia consisted, as every body knows, of people, who spoke the Sclavonian language; and those who came there, in after ages.«* – Giovanni Battista Francesco Antonio *„Alberto"* Fortis (1741-1803): *„Travels Into Dalmatia: Containing General Observations on the Natural History of that Country and the Neighboring Islands; the Natural Productions, Arts, Manners and Customs of the Inhabitants"* (London: *James Robson and Co.*, 1778, pp. 47-48). Petar B. Bogunović (1967-): *„GENS VLACHORUM IN HISTORIA SERBORUMQUE SLAVORUM"* (*Vlachs in the History of the Serbs and Slavs*), Part 1 (pp. 577-600), Journal: *„The Culture of Polis"* (Novi Sad: *Kultura - Polis / Institute of European Studies – Belgrade*, 2018, pp. 577-579).

depots of the Vatican Secret Archives[121], Historian Marko Jačov[122] wrote a little more about them, and I will mention here only some of them:

- Report[123] [Kotor, November 17th, 1629] in which Vincenzo Bucchia[124], Bishop of Kotor (*in the period of 1622-1656*) praises Fra' Sophronius de Lesina, activities in the field of unification of the local Orthodox Serbian population that happened in the Roman Catholic Diocese of Kotor[125];
- Report[126] [Kotor, June 12th, 1637] in which Bishop Vincenzo Bucchia states that 7,000 members of the Paštrović brotherhood who were Orthodox by then, were translated into Catholicism. In this report he also expresses his hope that another 2,000 Orthodox Serbs will be translated into Catholicism in three other places: Luštica, Krtoli and Lješevići;
- Report[127] [Kotor, January 19th, 1641] on activities of Bishop Bucchia in the field of unification of the local Orthodox Serbian population in his diocese;
- Report[128] [Nin, June 30th, 1654], written by Francesco de Andreis[129], Bishop of Nin (*in the period of 1653-1666*) on activities in the field of the unification of the local Orthodox Serbian population (Murlachi – *Morlachs*) in Roman Catholic Diocese of Nin[130];
- Report[131] [Split, April 14th, 1659], written by Leonardo Bondumier[132], Archbishop of Split (*in the period of 1641-1668*) on activities in the field of the unification of the Orthodox Serbian population of the Klis and Solin areas within Roman Catholic Archdiocese of Split[133];

---

[121] Serbian (*Cyrillic script*): *Тајни архив Ватикана*; Latin: *Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum*.
[122] Serbian (*Cyrillic script*): *Марко Јачов* (*anglicized as Marco Jachov / Marco Yachov*).
[123] Marko Jačov (1949-): *„Acts from the Secret Vatican Archive from the 16th to 18th Century"*, Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People, Second Department, Volume 22 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences and Arts*, 1983, p. 48).
[124] Serbian (*Cyrillic script*): *Виђентије Бућа*; Latin: *Vincentius Bucchia*.
[125] Serbian (*Cyrillic script*): *Которска бискупија*; Latin: *Dioecesis Catharensis*.
[126] Ibid., p. 52.
[127] Ibid., p. 56.
[128] Ibid., p. 64.
[129] Serbian (*Cyrillic script*): *Франческо Андрејс*; Latin: *Franciscus Andronicus*.
[130] Serbian (*Cyrillic script*): *Нинска бискупија*; Latin: *Dioecesis Nonensis*.
[131] Ibid., p. 68.
[132] Serbian (*Cyrillic script*): *Леонардо Болдумеро*; Latin: *Leonardo Bondumerius*.
[133] Serbian (*Cyrillic script*): *Сплитска надбискупија*; Latin: *Archidioecesis metropolitana Spalatensis*.

- Report[134] [Rome, February 28th, 1660], written by Teodoro Balbi[135], Archbishop of Zadar (*in the period of 1656-1669*) on the presence of the undesirable Orthodox population (Morlachi – *Morlachs*) in Roman Catholic Archdiocese of Zadar[136];
- Report[137] [Nin, October 15th, 1660] in which Bishop Andreis highlights his merits for the translation of many Orthodox Christians into the Catholic faith within his diocese;
- Report[138] [Zadar, April 13th, 1667] on activities of Archbishop Balbi in the field of the unification of the Orthodox Serbs;
- Report[139] [Zadar, June 1st, 1676], compiled by Giovanni Evangelista Parzaghi[140], Archbishop of Zadar (*in the period of 1669-1688*) about Orthodox Serbs, who were translated into Catholicism;
- Report[141] [Nin, October 5th, 1680], compiled by Giovanni Borgoforte[142], Bishop of Nin (*in the period of 1677-1687*) and then sent to Rome, in which he requests the Vatican to send missionaries for the unification of Orthodox Serbs in his diocese;
- ...etc.

The result of their long-term planning work is also for example disappearance of the entire community of Serbian Catholics, which were converted into Croats in the period from the 17th to the 20th century.

Of course, these were not the only institutionalized activities of Vatican[143] on converting[144] into Catholicism and Croatisation of Orthodox Serbian population.[145]

---

[134] Ibid., p. 71.
[135] Serbian (*Cyrillic script*): *Теодор Балби*; Latin: *Theodorus Balbus*.
[136] Serbian (*Cyrillic script*): *Задарска надбискупија;* Latin: *Archidioecesis Iadrensis*.
[137] Ibid., p. 72.
[138] Ibid., pp. 75-76.
[139] Ibid., pp. 82-83.
[140] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђовани Еванђелиста Парцаги*; Latin: *Ioannes Evangelista Parzaghi Cremensis*.
[141] Ibid., p. 84.
[142] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђовани Боргофорте*; Latin: *Ioannes Burgofortis.*
[143] Latin: *Status Civitatis Vaticanæ*.
[144] *»The Ustasha were directly involved in the administration and in the orchestration of the killings. In addition, some 200,000 Serbs were forcibly converted to Catholicism.«* – Adam Jones (1963-) / Nicholas A. Robins (1964-): *„Genocides by the Oppressed: Subaltern Genocide in Theory and Practice"* (Bloomington / Indianapolis: *Indiana University Press*, 2009, p. 106).
[145] In his apostolic letter (*Piis fidelium votis*), dated March 21st, 1453, Pope Nicholas V (reigned: 1447-1455) granted the decrepit St. Marina Church and its precincts to a brotherhood of

Orthodox nations (*especially the Slavs*[146]) were also in focus of *„Sacred Congregation for the Propagation of the Faith“*[147] (*founded by the papal bulwark – Inscrutabili Divinæ 1622*).
This is the Congregation of Roman Curia in charge of missionary operations and along with it activities, and they were managed by prefects[148].
Since 1982, this congregation has changed its name to *„Congregation for the Evangelization of Peoples“*[149].

»Ilyrian« (*South Slav*) priests on the Borgo district (*rione*) of Rome. At this location, next to the Mausoleum of Augustus (*on the Campus Martius*) on the left bank of the Tiber, they built a refuge and a hospital. In 1598, Pope Clement VIII (reigned: 1592-1605) gave permission for the hospice by the church to be transformed into a clerical college, but this did not actually happen until two centuries later, when, on February 27th, 1790, Pope Pius VI (reigned: 1775-1799) opened a seminary for men who previously used the services of the St. Jerome Capitol. But even then, the seminary functioned only for brief periods without interruption: 1793-1798, 1863-1871, and finally 1884-1901, after which point the Capitol was abolished. This process has continued and evolved in *„Hieronymian College for the Croatian people“* (*Collegium Hieronymianum pro Croatica Gente*), on August 1st, 1901, but after diplomatic intervention from the Kingdom of Montenegro, on March 7th, 1902, as well as intervention from several prominent aristocratic families of Dubrovnik, it changes Croatian foretoken by changing the name in *„Illyrian Hieronymian College“* (*Collegium Hieronymianum Illyricorum*). Only in July 22nd, 1971, this institution changes its name (*under the pressure of the Croats*) into *„Pontifical Croatian College of St. Jerome“* (*Pontificium Collegium Croaticum Sancti Hieronymi*). All three decisions about the name were personally brought by the Roman Popes. According to politician, Serbian historian Sperato *„Natko“* Nodilo, the Illyrian Academy in Rome was established to better prepare missionaries for the conversion of Eastern Orthodox Serbs.

[146] Serbian (*Cyrillic script*): *Славени*; Latin: *Slavi / Sclavi / Sclaveni*; Greek. *Σκλαβηνοι*.

[147] Serbian (*Cyrillic script*): *Света конгрегација за ширење вере*; Latin: *Sacra congregatio de propaganda fide*. Jovan A. Radonić (1873-1956): *„Print Houses and Schools of the Roman Curia in Italy and South-Slav Lands in the 17th Century“*, Special Editions, Volume 149, Department of social sciences, Volume 58 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1949, p. 6).

[148] Antonio Maria Sauli (1622), Ludovico Ludovisi (1622-1632), Antonio Marcello Barberini (1632-1671), Paluzzo Paluzzi Altieri Degli Albertoni (1671-1698), Carlo Berberini (1698-1704), Giuseppe Sacripanti (1704-1727), Vincenzo Petra (1727-1747), Silvio Valenti Gonzaga (1747-1756), Giuseppe Spinelli (1756-1763), Giuseppe Maria Castelli (1763-1780), Leonardo Antonelli (1780-1795), Giacinto Sigismondo Gerdil (1795-1802), Stefano Borgia (1802-1804), Antonio Dugnani (1804-1805), Michele di Pietro (1805-1814), Lorenzo Litta (1814-1818), Francesco Fontana (1818-1822), Ercole Consalvi (1822-1824), Giulio Maria della Somaglia (1824-1826), Mauro Capellari (1826-1831), Carlo Maria Pedicini (1831-1834), Filippo Fransoni (1834-1856), Allesandro Barnabo (1856-1874), Alessandro Franchi (1874-1878), Giovanni Simeoni (1878-1892), Mieczysław Ledóchowski (1892-1902), Girolamo Maria Gotti (1902-1916), Domenico Serafini (1916-1918), Willem Marinus van Rossum (1918-1932), Pietro Fumasoni Biondi (1933-1960), Grégoire-Pierre Agagianian (1960-1970), Agnelo Rossi (1970-1984), Dermot J. Ryan (1984-1985), Jozef Tomko (1985-2001), Crescenzio Sepe (2001-2006), Ivan Dias (2006-).

The traces of the destruction of Orthodox religious objects in the whirlpool of Catholic religious proselytism are visible in Dalmatia, even today. Those are mostly medieval religious monuments (*churches and cemeteries*) in the Makarska Riviera which, by their position, (*in relation to the cardinal relations*) indicate that they were built by Orthodox believers.

Majority of these medieval churches which were later usurped by the Catholics, remained on their original grounds, oriented towards east-west, with an altar in the east, and the frontage in the west, which is how Orthodox churches are normally built. This is the case with now a Catholic St. Michael's Church in the village Igrane (*Makarska, Dalmatia*), St. John the Baptist Church in the village Podaca (*Makarska, Dalmatia*), St. Nicholas Church in the village Gornja Brela (*Brela, Dalmatia*), St. Peter's Church in the city Makarska (*Dalmatia*), and St. Stephen's Church in the village Drašnice (*Podgora, Dalamatia*), which was built in 1466 by Stefan Vukčić Kosača, the founder of Voivodeship of Saint Sava. Like in the above-mentioned examples, it is clear that Orthodox believers built the Church of Our Lady's Birth in today's municipality of Tučepi (*Dalmatia*), which is confirmed by its east-west position.

In addition to the already mentioned coastal belt and its hinterland, there are similar examples in Dalmatian Zagora[150] [151].

Of course, this was not a natural process, but a completely artificial process in which the Croats were trying to build their new national identity by stealing cultural heritage of their native nation[152].

---

[149] Serbian (*Cyrillic script*): *Конгрегација за јеванђелизацију народа*; Latin: *Congregatio pro gentium evangelisatione*.

[150] Serbian (*Cyrillic script*): *Далматинска Загора*. The name Zagora means *»behind hills«*, which is a reference to the fact that it is the part of Dalmatia that is not coastal.

[151] *»Priča je u puku da, u davne vieke, i Poljičani su bili iztočnog obreda, ka' što dobar dio dalmatinskih Zagoraca.«* (*»People said that in the distant past the Poljicans also belonged to the Eastern rite [Orthodox faith* – translator's note*], as well as a large number of people in the Dalmatian Hinterland.«*) – Mihovil M. Pavlinović (1831-1887): *„Folk Writings"* (Zadar: *People's Paper*, 1876, p. 85). *»Zagorci katolici mrze pravoslavne Zagorce, a tu mržnju podjaruju njihovi župnici.«* (*»Catholic Zagorians hate Orthodox Zagorians, and that hatred is incited by their parsons.«*) – Grga Novak (1888-1978): *„Dalmatia in 1775/6, viewed with the eyes of the contemporary"* (pp. 5-79), Journal *„Antiques"*, Volume 49 (Zagreb: *Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, 1959, p. 23).

[152] *»Diejenigen Serbier, welche den gebirgigen Theil des Bojer-Landes oder heutigen Böheims und Mährens bewohneten, wurden Horvati (Hrbati), Chorbati, oder Chrovaten, d.i. Bergbewohner genannt, woraus der Namen der Croaten geschmiedet ist.«* (*»The Serbs, who lived in the hill country of the Lands of the Boii, or today's Bohemia and Moravia were called Horvati (Hrbati), Chorvati or Chrovats, meaning Highlanders, from which is created the name Croats.«*.) – F. W. von Taube: *„Historical and geographical…"*, 1777, p. 44. *»V srbském národě jest země jížto, Charváty jméno je. V té zemi byl Lech, jemužto jméno bylo Čech.«* (*»In*

This is evident in the words of Benedikt Vinković[153] (1581-1642), the Bishop of Zagreb (*in the period of 1637-1642*) written in his report[154] about Greek-Catholic Marča Bishopric and orthodox Border men, who sent the Congregation of Roman Curia from Zagreb to Rome in 1639, and whose content refers to his advice to Vatican on how to Catholicize Orthodox Serbs in Croatia and Slavonia: *»First it would be necessary that Vlachs [Serbs – translator's note], after rejecting their delusions and cleansing themselves from them, remain in their own ritual. And when they would abandon the delusions and schism, and when they would come to know God's service, they would slowly be able to free themselves from the Greek rite. It was done that way in Istria, Pivka, Kras, as well as in the Diocese of Senj, Lika and in Draga Vinodolska, where Vlachs who used to believe in similar delusions and customs, abandoned the Greek ritual and, by virtue of the good Catholic fathers, retained the Roman rites which they accepted, and they no longer call themselves Vlachs, but Croats«*.[155]

---

the Serbian people, there is a land, and its name is Croatia, and in that land was a Lech [Pole – translator's note],whose name was Czech.«) – Václav Flajšhans (1866-1950): *„Chronicle of so called Dalimil: Rewritten by V. Fllajšhans in modern Czech language"*, Žeň z literatur, Volume 53 (Prague: *Jan Laichter*, 1920, p. 11). *»Leží země v srbském kraji, Charváty ji nazývaji a v ní kdysi vladl Lech který nosil jméno Čech.«* (*»In Serbian area there is a land, and its name is Croatia, and in that land the ruler was Lech [Pole – translator's note],whose name was Czech.«*) – Marie Krčmová (1940-): *„Chronicle of so called Dalimil"* (Praha: *Svoboda Publishing House*, 1977, p. 12). *»Mezi jinými Srbové, tu kdežto bydil Řekové, podle moře se usadili, až do Říma se razmnožili.«* (*»Among the others, Serbs settled near the sea [where the Greeks reside], and later they expanded to Rome.«*) – V. Flajšhans: *„Chronicle of..."*, 1920, p. 10. *»Tak vzniklo i srbské plémě. Tam, kde leží Řeků země, obsadilo slunné pláně od moře až k římské bráně.«* (*»That is how the Serbian tribe was created. Where the Greek land lies, they occupy the sunny plains, from the sea to the Roman gate.«*) – M. Krčmová: *„Chronicle..."*, 1977, p. 11.

[153] Serbian (*Cyrillic script*): *Бенедикт Петров Винковић* (*anglicized as Benedict P. Vinkovich*); Latin: *Benedictus Vinkovich*.

[154] Marko Jačov (1949-): *„Acts about Serbs from the Congregation for the Faith Propagation in Rome (1622-1644)"*, Volume 1, Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People, Second Section, Volume 26 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences and Arts*, 1986, pp. 365-370).

[155] *»In principio dicti Valachi, in suo ritu, reiectis et purgatis erroribus, conservandi essent. Ubi vero errores, et Schisma relinquerent, et in rebus Divinis formati essent, paulatim et ritus Graecus apud illos sepeliri posset. Sicuti faotum est in Istria, Piuka, et Carsia, nec non et in Dioecesi Segniensi in Lich, et Draga Vinodolensi, ubi similes Valachi, et similibus ritu et erroribus implexi, opera bonorum Pastorum Catholicorum, relicto ritu Graecorum, et erroribus reiectie ad praesens Romanum, quem assumpserunt retinent, seque non amplius Valachos, sed Croatas appellant.«* [February 3rd, 1639] – Ibid., p. 368. *»...Rascians, i.e. Vlachs...«* (*»...Raschianis alias Valachìs...«*) – Ibid., p. 365. *»...krajišnici, u izvorima najčešće spominjani kao „Vlasi", a rjeđe kao „Rasciani" ili „Serviani", odnosno, u nemačkim izvorima kao „graničari".«* (*»...Krajišnici [frontiersmen – translator's note], in the sources mostly referred to as*

Bishop Vinković even asked Rome to subjugate Orthodox Serbs, as well as the ones who already accepted the union with Catholic Church, to a Croat Rafael Levaković[156] (1597-1649), who would be his assistant, i.e. subordinate to him.[157]

In a letter, he directly addresses the Pope on February 4th, 1639, where he explains that he needs Levaković for the unification of Orthodox Serbs.[158]

Moreover, in his other letters and reports Vinković openly propagates Catholization of Orthodox Serbs, and he particularly extensively exposes his views in an appeal to Apostolic nuncio in Vienna, i.e. in the letter he wrote on June 14th, 1640 (*he sent it on June 16th, 1640*).[159]

The results of forced Catholicization of Orthodox Serbs are visible through their number in the Roman Catholic Archdiocese of Zagreb, where there were around 60,000 of them during the time of Franjo Ergelski Hasanović[160] (1556-1637), the Bishop of Zagreb (*in the period of 1628-1637*), while his heir, and a great advocate of proselytism the Bishop Vinković also mentions the Serbs in his reports from 1639 and 1641 but in a somewhat larger number (*74,000 Orthodox Vlachs*[161]), but no later than December 8th, 1643 at the me-

---

„Vlachs", and rarely as „Rasciani" [Rascians, i.e. Serbs – translator's note] or „Serviani" [Serbs – translator's note], i.e. in German sources as „Grenzer" [Grenz infantry or Grenzers – translator's note].«) – Zlatko Kudelić (1962-): *„Report by Zagreb Bishop Benedikt Vinković to the Apostolic nuncio Caspar Matthei about the Bishopric of Marča and Vlachs from 1640"* (pp. 153-179), Journal *„Historical Contributions"*, Volume 19 (Zagreb: *Croatian Institute of History*, 2000, p. 153).

[156] Serbian (*Cyrillic script*): *Рафаел Леваковић* (*anglicized as Raphael Levakovich*); Latin: *Raphaelem Levakovich*. Levaković was Franciscan prelate.

[157] M. Jačov: *„Acts about Serbs from the Congregation..."*, 1986, p. 364.

[158] Ibid., pp. 373-375.

[159] *„Benedicti Vinkovich Episcopi Zagrabiensis Relatio et informatio de Valachis et Episcopatu Valachorum seu Rascianorum Legato apostolico ad aulam Caesaream Viennensem anno 1640 data"*, Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts (*Zagreb, Republic of Croatia*), Signature №: II., d. 186. This document could also be found in the Archives of the Roman Catholic Archbishopric of Zagreb, under the Signature №: Ecclesiastica XI.A, Volumen II. n.2/70.

[160] Serbian (*Cyrillic script*): *Фрањо Петров Ерѓелски Хасановић* (*anglicized as Francis Ergheli Hasanovich*); Latin: *Franciscus Erghelius*. *»Otac mu se zvao Petar Hasanović, rođen kao musliman, ali je kasnije prešao na pravoslavnu vjeru. Postao je gradački vojvoda i hrabro se borio protiv Turaka, zbog čeg su mu zagrebački biskupi Juraj Drašković, Ivan Kranjčić i Gašpar Stankovački podarili dosta posjeda.«* (*»His father's name was Petar Hasanović, born as a Muslim, but later he converted to Orthodox religion. He became the Voivode of Gradac and he fought against the Turks with great courage, which is why the bishops from Zagreb Juraj Drašković, Ivan Kranjčić and Gašpar Stankovački gave him many properties.«*) – Juraj Batelja (1949-): *„Zagreb Bishops and Archbishops"* (Zagreb: *School Book*, 1995, p. 307).

[161] *»Valachicae seu Rascianae gentis«* (*»Vlachs or Rascian people«*) – Vasilije Đerić (1867-1931) *„On the Serbian Name in the Western Lands of our People"* (Belgrade: *State Printing*

eting of the Congregation of Roman Curia in the same diocese, only a number of 14,000 Orthodox Vlachs is mentioned.[162]

The Croats manage to finish their ethnogenesis only with the help of Germanic peoples[163] (*Germans*) and the Catholic Church[164] in the period between the beginning of the 16th century to the end of the 19th century.
Accidentally or not, today's Republic of Croatia (1992-) as an independent country (*the first one after 890 years*[165]) was established through the work of the general Franjo S. Tuđman[166], the descendent of poor German immigrants from today's Hungary, who migrated in the 16th century, while according to Darko Hudelist[167], Tuđman's biographer, it happened in the 17th century[168].

In order to understand the cause of what the national leaders of the Croats accepted as their matrix of behavior (*towards the Serbs*) from today's perspective, it is necessary to place the events in the right historical context (*which was previously mentioned here*), since it is obvious that their goals and aspirations were oriented towards realizing the interest of Germanic peoples and the Roman Catholic Church, all through the instrumentalization of future tribal, and later the national *»interests«* of newly formed Croatian nation.
Encouraged by external factors, the inter-religious differences turned into irrational hatred over the centuries, and the Croats are, unfortunately, becoming its tools. Interestingly, there was no hate towards the Serbs among the political elite who ruled on the territory of today's Croatia before the 16th century.

House of the Kingdom of Serbia, 1901, p. 58). *»Rasciani vulgo Valachi«* (*»Rascians commonly called Vlachs«*) – R. Grujić / V. Đ. Krestić: *„Apologia of the…"*, 1989, p. 54.

[162] Z. Kudelić: *„Report by Zagreb..."*, 2000, p. 155.

[163] Among the Germans, the ones that stood out the most in the process of creation of Croatian national identity were Paul Ritter *„Vitezovich"* (1652-1713), Ludwig Gay (1809-1872), and Joseph Georg Strossmayer (1815-1905). Today's Croats like to present them as Croats, and in historiographical materials they refer to them using their Croatized names (*Pavao Ritter Vitezović, Ljudevit Gaj and Josip Juraj Štrosmajer*).

[164] Through the Catholicization of Orthodox Serbs, and later through Croatization of them, as well as Croatization of Catholic Serbs (*the ones that never were Orthodox*).

[165] In 1102, the Kingdom of Hungary conquered the Kingdom of Croatia, where it remains until 1526 (*when the Turks destroyed and conquered the Hungarian state*); since then, this geographical area was merged with the Habsburg Monarchy, where it remains until 1918 when it becomes part of the Kingdom of Yugoslavia.

[166] Serbian (*Cyrillic script*): *Фрањо Стјепан Туђман* (*anglicized as Franjo S. Tudjman*).

[167] Serbian (*Cyrillic script*): *Дарко Худелист*.

[168] Darko Hudelist (1959-): *„TUĐMAN – Biography"* (Zagreb: *Profil International d.o.o.*, 2004, p. 11).

Since the collapse of their state, there is almost no information about the Croats in the military-political sense, until the Thirty Years' War[169] (1618-1648), where they participate as light cavalry and infantry, but not in frontal battle but (*mostly*) as units that specialize in skirmishing (*provoking the enemy*) before the battle, terrorizing[170] and massacring the civilian population[171], as well as the wounded enemies who are left behind (*on the battlefield*). These ruthless and insensitive Croatian soldiers are directly related to the mass rape of women (*even little girls*) and the killing of children[172] in conquered Protestant cities and areas during this brutal religious military conflict. They remain known for such crimes[173] in different parts of Europe, especially in Germany.

Military formations composed of Croats will commit numerous war crimes against Serbian civilians in the name of religion in the World War I on the territory of Mačva in the Kingdom of Serbia, as well as on the territory of Bosnia and Herzegovina which was occupied by the Austro-Hungarian Empire in 1878, and then annexed in 1908.

---

[169] Serbian (*Cyrillic script*): *Тридесетогодишњи рат*; German: *Dreißigjährige Krieg*.

[170] *»Some of their despicable and infamous ruytery called Croats or Crabats, have laboured much to teach their horses not only to kil men, but to eate humane and Christians flesh, and have consulted how to find out torments more rare, cruell, and exquisite than ever. What shall we say to these devils? Phalaris, Nero, Dionysius, all other tyrants and tyrannies, are incompara /ble to these new stratagematists and engineers. Cancasus bred them, tygers fed them, hel taught them, and thither remit them.«* – Philip Vincent (1600-16??): *„The lamentations of Germany. Wherein, as in a glasse, we may behold her miserable condition, and reade the woefull effects of sinne. Composed by Dr. Vincent Theol. an eye-witnesse thereof; and illustrated by pictures, the more to affect the reader. Hereunto are added three letters, one whereof was sent to the Dutch consistory in London, under the hand and seales of 14. distressed ministers of Swyburggen in Germany."* (London: *Edward Griffin*, 1638, p. 14).

[171] *»Now what may the poore peasant and countrey-dwellers expect? to kill them if they resist or refuse them any thing, is but ordinary in this warre: among the Imperiallists is a base sort of rascally horse-men which serve them, and are called Croats. The tenth part of them are not of that Countrey: for they are a miscellany of all strange nations, without God, without religion, and have only the outsides of men, and scarse that too. They make no conscience of murthering men or women, old or young, yea, the very innocent babes; and like the beasts among whom they are bred, doe sometimes eat them, when other food might be found: the poore people have by these beene every where knocked downe in the fields and wayes, slaughtered, stabbed, tortured barbarously.«* – Ibid., p. 29.

[172] *»Croats eate Children.«* – Ibid., p. 27.

[173] *»As for quarter (that is mercy, and the saving of the lives of the vanquished, when they beg it on their knees) the vanquishers have been oft times inhumane. The Croats, till of late, never gave any quarter, but killed whatsoever enemy they had at their mercy. The like did the Curlins (the regiment of hell) receive pay of them of Gaunt and Bruges, to bring the nose and ears of their enemies away to their Masters.«* – Ibid., p. 30.

The members of Croatian military formations will commit even bigger and more monstrous crimes against Serbian civilians during the World War II as allies of Nazi Germany.

What particularly distinguishes the role of the Croats from other nations who also fought on the side of the Axis powers[174] (*Rome-Berlin-Tokyo Axis*) in the war years is the establishment of concentration camps for Serbian children, which were the only concentration camps of that kind in entire Europe. During this war, the Croats[175] committed genocide against Serbian people, following the officially proclaimed Ustaša politics expressed through the following words: *»A third of Serbs should be killed, a third should be banished, and a third should be Catholicized«*[176].

---

[174] Serbian (*Cyrillic script*): *Силе осовине*; Italian: *Potenze dell'Asse*; German: *Achsenmächte*; Japanese: 枢軸国.

[175] For the Roman Catholic Church, the Croats in relation to the Serbs on the Hum Peninsula were the same as the Poles in relation to the Russians throughout the history. In other words, they were the striking fist of the Vatican, but only *»cannon fodder«*, i.e. consumable goods, for the Germanic people,

[176] *»Das Prawoslawen-Rezept des Ustascha-Führers, des Poglavnik Kroatiens, Ante Pavelic, erinnert an Religionskriege blutigen Andenkens: „Ein Drittel muß katholisch werden, ein Drittel muß das Land verlassen, ein Drittel muß sterben!“«* (*»„Recipe“ for Orthodox, applied by Ante Pavelić, Ustašas leader and Poglavnik [Chief-Leader – translator's note] of the Croats, reminds of the bloodiest religious wars: „One-third of them must become Catholic, one-third must leave the country, and one-third must die!“«*) – Hermann Neubacher (1893-1960): *„Special Mission Southeast 1940-1945: Report of a Flying Diplomat“* (Göttingen: *Musterschmit Publishing House*, 1957, p. 31). *»The official Ustaše program called for „one-third of Serbs killed, one-third expelled, and one-third converted to Catholicism“. However, when the Church renounced its earlier endorsement of Pavelić, those plans for expulsion and conversion were abandoned, so that the Croatian Nationalist forces could concentrate on collecting Serbs behind barbed wire and executing them. In the Ustaše concentration camp at Jasenovac, near the Bosnian border, as many as half a million Serbs, Muslims, Gypsies, Jews, and dissident Croats were exterminated. The camp had no gas chambers; instead, the killing was done mainly with bullets, axes, and knives...«* – Randall Sullivan (1951-): *„The Miracle Detective: An Investigative Reporter Sets Out to Examine How the Catholic Church Investigates Holy Visions and Discovers His Own Faith“* (New York: *Grove Press*, 2005, p. 146). *»According to the Ustasha blueprint, one-third of Serbs were to be killed, another third expelled, and a final third converted to Catholicism.«* – A. Jones / N. Robins: „*Genocides by the Oppressed...“*, 2009, p. 106. *»The Croatian government's motto during this war was that one-third of the Serbs are supposed to be killed, one-third expelled, and one-third forcibly converted to Catholicism.«* – Leo D. Lefebure (1952-): „*Religion, Authority, and the State: From Constantine to the Contemporary World“*, Pathways for Ecumenical and Interreligious Dialogue (New York: *Springer Nature*, 2016, p. 161).

Among the generals of the notorious Independent State of Croatia[177] (*hereinafter referred to as ISC*), certain Serbian national traitors[178] stood out (*Serbian auto-chauvinists*): Milan Uzelac[179] (1867-1954), Fedor Dragojlov[180] (1881-1961), Dušan Palčić[181] (1881-1963), Jovan Iskrić[182] (1884-1961), Mihajlo Lukić[183] (1886-1961), Đorđe *„Đuro"* Grujić[184] (1887-1945), Miroslav Opačić[185] (1888-1968), Lavoslav L. Milić[186] (1890-1964), Đuro Dragičević[187] (1890-1980), Zvonimir Strimaković[188] (1891-1974), Milan Desović[189] (1895-1960), etc. They accounted for more than 8% of the total number of generals. Some Serbs were even ministers in the governments of ISC (*Savo Besarović*[190] *and Ljubomir Pantić*[191]).

---

[177] Serbian (*Cyrillic script*): *Независна држава Хрватске*; German: *Unabhängiger Staat Kroatien*; Italian: *Stato Indipendente di Croazia*.

[178] Among the officers of the Independent State of Croatia, the Serbs were mostly former officers of the Austro-Hungarian Empire, who were taken to school in Wiener Neustadt as young children, and therefore they were more connected with the German culture than they were with their own culture, tradition, history and the people. They openly put themselves in the service of the Croatian state, as marionettes of the Third Reich, working against their own people.

[179] Serbian (*Cyrillic script*): *Милан Узелац*. Promoted in April of 1941 to the rank of general of ISC.

[180] Serbian (*Cyrillic script*): *Федор Драгојлов*. Promoted on December 15th, 1942 to the rank of general of ISC.

[181] Serbian (*Cyrillic script*): *Душан Палчић* (*anglicized as Dushan Palchich*). Palčić performs the duty of the Secretary of state for the ISC since 1942.

[182] Serbian (*Cyrillic script*): *Јован Искрић* (*anglicized as John Iskrich*). Promoted on October 30th, 1944 to the rank of general of ISC.

[183] Serbian (*Cyrillic script*): *Михајло Лукић* (*anglicized as Michael Lukich*). Promoted on April 19th, 1941 to the rank of general of ISC.

[184] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђорђе-Ђуро Грујић* (*anglicized as Djordje „Djuro" Grujich / George Grujich*). Promoted in 1942 to the rank of general of ISC. *»...Gruić was the last chief of Pavelic's Military Office.«* – Jozo Tomasevich (1908-1994): *„War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration"* (Stanford: *Stanford University Press*, 2001 p. 426).

[185] Serbian (*Cyrillic script*): *Мирослав Опачић* (*anglicized as Miroslav Opachich*). Promoted on June 10th, 1941 to the rank of general of ISC.

[186] Serbian (*Cyrillic script*): *Лавослав Л. Милић* (*anglicized as Lavoslav L. Milich*). Promoted on February 19th, 1944 to the rank of Generalleutnant of ISC.

[187] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђуро Драгичевић* (*anglicized as Djuro Dragichevich / George Dragichevich*). Promoted on July 8th, 1944 to the rank of general of ISC.

[188] Serbian (*Cyrillic script*): *Звонимир Стримаковић* (*anglicized as Zvonimir Strimakovich*). Promoted on September 15th, 1944 to the rank of general of ISC.

[189] Serbian (*Cyrillic script*): *Милан Десовић* (*anglicized as Milan Desovich*). Promoted on February 15th, 1944 to the rank of general of ISC.

[190] Serbian (*Cyrillic script*): *Саво Бесаровић* (*anglicized as Savo Besarovich*).

[191] Serbian (*Cyrillic script*): *Љубомир Пантић* (*anglicized as Ljubomir Pantich*).

Anthropologist and paleopathologist Dr. Srboljub Živanović[192], is the only living member of the State Commission[193] of Judicial Anthropologists of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, which carried out excavation (1964) at the Ustaša concentration camp Jasenovac (*at the execution complex Donja Gradina*). According to his research, hundreds of thousands of people were killed in Jasenovac (*even over 700,000*), and vast majority of them were Serbs.[194] He also emphasizes the role of the Catholic Church in these events.[195]

Dr. Hermann Naubacher[196] (*Hitler's personal assistant for the South-East Europe and the Balkan affairs*) independently from Dr. Živojinović, gave (*in 1956*) a similar assessment of killed Serbs, because he states the following: *»When Ustasha leaders say that they have slaughtered million of orthodox Serbs (including babies, children, women and old persons), I think that it is*

---

[192] Serbian (*Cyrillic script*): *Србољуб Живановић* (*anglicized as Srboljub Zivanovich*). Professor Dr. Srboljub Živanović is certainly the most significant follower of the famous Serbian academic Dr. Branko M. Šljivić (1895-1963). Currently, he is the director of the European Institut of Early Slavonic Studies, a member (*since 1963*) of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland and Royal Society of Medicine in London, and in 1968 he started teaching anatomy (*also in London*) at the prestigious The Royal Hospital of St. Bartholomew (*founded in 1123*). Moreover, since 2000, Dr. Živanović holds the function of the president of The International Commision for the Truth on Jasenovac which is based in Banjaluka.

[193] Members of the Commission were Vida Brodar (1925-2014), Institute of Biology (*Biotechnical Faculty at the University of Ljubljana*), Zdravko Marić (1930-2006), Archaeology Department (*National Museum of Bosnia and Herzegovina*), Anton *„Tone“* Pogačnik (1934-1974), Institute of Anthropology (*Biotechnical Faculty at the University of Ljubljana*) and Srboljub Živanović (1933-), Institute of Anatomy, Medical Faculty at the University of Novi Sad.

[194] *»Само у Јасеновачком систему хрватских логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома, убијено је преко 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома. Међу њима је било 110.000 деце до 14 година старости. Хрватска је била и остала једина држава на свету, која је имала логоре за истребљење мале деце и једино су у Хрватској, жртве претходно стравично мучене, па тек онда убијане.«* (*»Over 700,000 Serbs, 23,000 Jews and 80,000 Gypsies were killed only in the Jasenovac system of Croatian concentration camps for extermination of Serbs, Jews and Gypsies. Among them, there were 110,000 children under the age of 14. Croatia was and remains the only country in the world which had concentration camps for the extermination of young children and only in Croatia, the victims were previously terribly tortured and then killed.«*) – Srboljub Živanović (1933-): *„Croatian Genocide Against Serbs, Jews and Gypsies“*, Collected Edition *„Testimony“*, Volume 54 (Belgrade: *European Institute of Early Slavonic Studies / Publishing House „Pešić and sons“*, 2018, pp. 169-170).

[195] Srboljub Živanović (1933-): *„Tito hid the truth about Jasenovac“*, Daily Newspaper *„Evening News“* (Belgrade: *NPS Company „News“*, Sunday, April 10th, 2016, p. 3).

[196] Hermann Neubacher was an German (*Austrian Nazi*) politician who held a number of diplomatic posts in the Third Reich (*Drittes Reich, meaning »Third Empire«, with the Holy Roman Empire and the German Empire being the first two*). During the Second World War, he was appointed as the leading German foreign ministry official for the Hum Peninsula.

obviously exaggeration and self-praise. Based on the reports received by me, I estimate that the number of innocent people, that were slaughtered, amounted to three quarters of a million [750,000 – translator's note].«[197].

The connection of the Catholic clergy and Croatian Ustašas is mentioned also by the American Counterintelligence Special Agent[198] William Gowen[199], who confirmed the authenticity of his reports[200] from January 22nd, 1947 (*Case No. 4522*) and August 29th, 1947 (*Case No. 5650*) on December 12th, 2005; the reports contain information about the discovery of American intelligence officers that the leader of Ustašas, Dr. Ante Pavelić[201], is located in Italy, more specifically in the area of the city of Rome. Back then, he accused the Vatican Bank[202] (*Institute for the Works of Religion*[203]) and certain individuals from the Croatian Ustaša regimen of involvement in plundering of the Serbs, Jews and Gypsies on the territory of the Kingdom of Yugoslavia (1929-1945) during the World War II; later he accused the Catholic Church, i.e. the Vatican of attempting to hide the stolen goods.

To the Croats and Slovenians, Yugoslavia served only as an incubator for the creation of their countries, and the Serbs who naively created this historically unsustainable multi-ethnic state served the same purpose. In the civil war on the area of former Yugoslavia from 1991 to 1995, this idea was only formally realized.

This conflict also did not take place without the interference of foreign factors, especially during the armed conflicts in Croatia and Bosnia and Herzegovina.

---

[197] *»Wenn führende Ustascha-Männer behaupteten, daß eine Million pravoslavische Serben (einschließlich der Säuglinge, Kinder, Frauen und Greise) geschlachtet wurden, so ist das nach meiner Meinung eine ruhmredige Übertreibung. Auf Grund der mir zugekommenen Berichte schatze ich die Zahl der wehrlos Abgeschlachteten auf dreiviertel Millionen.«* – H. Neubacher: *„Special Mission...“*, 1957, p. 31.

[198] United States Army Counterintelligence Corps (*US Army CIC*) – *Rome Detachment of the 428th CIC*.

[199] Serbian (*Cyrillic script*): *Вилијам Е. В. Гауен*.

[200] *»...Pavelic had been hiding in the Pontifical Croatian College of St. Jerome, San Girolamo, in Via Tomacelli in Center City, Rome.«* – Oral deposition of William E. W. Gowen (1927-): United States District Court Northern District of California: Case No. C 99-04041 MMC (*Emil Alperin, at al. vs. Vatican Bank, at al.*).

[201] Serbian (*Cyrillic script*): *Анте А. Павелић*. Ante A. Pavelić (1889-1959) was a Croatian military dictator who (Croatian: *poglavnik*) founded and headed the ultranationalist organization known as the Ustaše in 1929 and governed the Independent State of Croatia, a Nazi puppet state built out of Yugoslavia by the authorities of Nazi Germany and Fascist Italy, from 1941 to 1945.

[202] Serbian (*Cyrillic script*): *Ватиканска банка*.

[203] Latin: *Institutum pro Operibus Religionis*.

It should be noted here that during above mentioned year of 1995, the US military advisors from Military Professional Resources Incorporated (*hereinafter referred to as MPRI*) violated the UN arms embargo and provided logistic support and a staff of instructors (*with the consent of the US government*) to Croatian paramilitary formations, which enabled the conduct of ethnic cleansing of the Serbian Orthodox population in the Republic of Serbian Krajina and the occupation of this territory, although the line of delimitation was under control of the United Nations and UNPROFOR[204].
Under these circumstances, more than 220,000 of Serbian civilians were banished from the aforementioned area (*the territory under the protection of the UN*), and almost the same number of Serbs were forced to leave their homes in the cities in the inland of ethnic Croatia (*outside of the conflict zone*) because of terrorist actions. Retired US officers from MPRI used members of different Croatian paramilitary formations for the conduct of ethnic cleansing of Serbian civilians and the commission of war crimes.[205]

Given the fact that nowadays the works of majority of historians remain silent about the truth of the role of the Croats in the Thirty Years' War, World War I and World War II, as well as the civil war in former Yugoslavia, I decided to present a few short facts about it here.
Finally, in regards to this matter, I would like to point out that it is precisely because of those who think that something can be achieved by ignoring lies (*even promoted in alleged scientific literature*) that today, at the entrance to the former Nazi Dachau concentration camp[206], there is the following inscription, as a warning against this negative phenomenon in contemporary society:

---

[204] Serbian (*Cyrillic script*): *Заштитне снаге Уједињених нација*; English: *United Nations PROtection FORces*. This military formation (*counting 39,000 soldiers in total*) was founded on February 21st, 1992 by the United Nations Security Council resolution № 743, and it stopped working on March 31st, 1995. The mission formally covered the area of the entire former Yugoslavia, but in fact, it only covered the territories of today's Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina.

[205] Among those who stood out in planning or direct execution of war crimes against Serbian civilians during these armed conflicts, certain names should be particularly emphasized: Janko I. Bobetko (1919-2003), Josip M. Boljkovac (1920-2014), Josip Manolić (1920-), Franjo S. Tuđman (1922-1999), Zvonimir F. Červenko (1926-2001), Martin M. Špegelj (1927-2014), Gojko A. Šušak (1945-1998), Davor M. Domazet-Lošo (1948-) Ivan Čermak (1949-), Tomislav L. Merčep (1952-), Željko R. Glasnović (1954-), Ante M. Gotovina (1955-), Mladen I. Markač (1955-), Branimir Lj. Glavaš (1956-), Josip A. Lucić (1957-), Mile M. Ćuk (1961-), Ivan I. Korade (1964-2008), Milenko J. Filipović (1965-), Mirko A. Norac-Kevo (1967-) and Damir R. Krstičevič (1969-).

[206] Serbian (*Cyrillic script*): *Концентрациони логор „Дахау"*; German: *Konzentrationslager „Dachau"*.

»Those who cannot remember the past are condemned to repeat it.«[207], i.e. the words uttered by the famous Spanish philosopher George Santayana[208].[209]

Note:

After the Ustaša-Croatian genocide against the Serbs (*in the period of 1941-1945*), as well as the ethnic cleansing of Orthodox Serbs after the Croatian military occupation of the Republic of Serbian Krajina (*in the period of 1991-1945*), there were only 456 people with the last name Bogunović in the entire Republic of Croatia (*the census of the Republic of Croatia from 2011*).
The ethnic cleansing of the Serbs (*from 1991*) cannot be concealed, and therefore this phenomenon can be seen in statistical data published by the Croatian Bureau of Statistics in 2013 in Zagreb, according to which (*the official data of the Croatian state*) in the 1971 census on the territory of today's Republic of Croatia, there were 626,789 (14.16%) Serbs out of the total population of 4,426,221 (100.00%) citizens.
On the other hand, in the 2011 census there were much less Serbs; the number of Serbs was 186,633 (4.36%), out of the total population which at the time was 4,284,889 (100.00%) citizens.[210]
Given all the facts stated, it is clear that the ethnic cleansing eliminated more than 400,000 inhabitants of Serbian nationality.

Famous members of the Bogunović family in Modern Serbian history

Significant figures of the fraternity, i.e. the Bogunović family, who left a trace in the national history of Serbian people:

- Miloš Bogunović[211] (16??-1689), a Serbian border *„captain"* (*regional commander*);

[207] Serbian (*Cyrillic script*): *Они који заборављају прошлост, осуђени су да им се (она) понавља*; German: *Diejenigen, die die Vergangenheit vergessen, sind dazu verdammt, sie zu wiederholen*; Spanish: *Los que olvidan el pasado están condenados a repetirlo*.
[208] Serbian (*Cyrillic script*): *Џорџ Сантајана*; Spanish: *Jorge Agustín Nicolás Ruiz de Santayana y Borrás*.
[209] Jorge Agustín Nicolás Ruiz de Santayana y Borrás (1863-1953): *„The Life of Reason: The Phases of Human Progress"* (Auckland: *The Floating Press*, 2009, p. 312).
[210] CBS: *„Population by ethnicity, 1971 – 2011 censuses"*, Statistical Reports (ISSN 1333-1876), *„Census of Population, Households and Dwellings 2011, Population by Citizenship, Ethnicity, Religion and Mother Tongue"*, № 1469/2012 (Zagreb: *Croatian Bureau of Statistics*, 2013, p. 11).
[211] Serbian (*Cyrillic script*): *Милош Богуновић* (*anglicized as Milosh Bogunovich*).

- Grgur Damić Bogunović[212] (16??-17??), a Serbian Uskok hero, one of the five Uskoks from Neretva who were awarded an order by Marcantonio Giustinian[213] (1619-1688), Doge[214] of Republic of Venice[215] (reigned: 1684-1688), for the heroic conquest of Kula Norinska (*June 1685*), during the time when the military of Venice (*in the Morean War*) was lead by Pietro Valier[216], Proveditor-General[217] of Dalmatia and Albania[218];

---

[212] Serbian (*Cyrillic script*): *Гргур Дамић Богуновић* (*anglicized as Grgur Damich Bogunovich / Gregory Damich Bogunovich*).

[213] Serbian (*Cyrillic script*): *Маркантонијо Ђустинијан*.

[214] A doge (Latin: *dux – meaning leader*), was an elected lord and chief of state in many of the Italian city-states during the medieval and renaissance periods (*Republic of Genoa, Republic of Venice, etc*). Such states are referred to as *»crowned republics«*.

[215] Serbian (*Cyrillic script*): *Млетачка република*; Latin: *Respublicæ Venetæ*; Venetian: *Serenìsima Repùblica Vèneta*; Italian: *Serenissima Repubblica di Venezia*.

[216] Serbian (*Cyrillic script*): *Пјетро Валијер*.

[217] English: *Governor-general*.

[218] Venecian: *Provedadore generale di Dalmazia e Albania*. After leaving the title *»Syndic«* (Latin: *Syndicus*), Venice will introduce (*from 1597*) the position of Proveditor-General of Dalmatia, which will survive until the fall of the Venetian Republic in 1797: Benedetto Moro (reigned: 1595-1597), Giovanni (*or Zuanne*) Battista Bembo (reigned: 1597-1598), Filippo Pasqualigo, 1st time (reigned: 1599-1602), Nicolò Donà, 1st time? (reigned: 1603-1604), Andrea Gabriel (reigned: 1604-1606), Giovanni Battista (*or Giambattista*) Contarini (reigned: 1606-1607), Gian Giacomo (*or Giangiacomo*) Zane, 1st time (reigned: 1607-1611), Filippo Pasqualigo, 2nd time (reigned: 1611-1612), Marc'Antonio (*or Marcantonio*) Venier (reigned: 1612-1613), Nicolò Donà, 2nd time? (reigned: 1613-1614), Lorenzo Venier (reigned: 1614-1616), Gian Giacomo Zane, 2nd time (reigned: 1616-1617), Giustin Antonio Bellegno (reigned: 1617-1622), Francesco Molin (reigned: 1623-1625), Fernando Venier (reigned: 1625-1626), Antonio Pisani (reigned: 1626-1628), Alvise Zorzi (reigned: 1628-1630), Antonio Civran (reigned: 1630-1632), Francesco Zen (reigned: 1633-1635), Alvise Mocenigo (reigned: 1636-1638), Alvise Priuli (reigned: 1638-1641), Giovanni Battista (*or Giambattista*) Grimani (reigned: 1641-1643), Andrea Vendramin (reigned: 1643-1645), Leonardo Foscolo (reigned: 1645-1651), Girolamo Foscarini (reigned: 1651-1653), Lorenzo Dolfin (reigned: 1653-1655), Giovanni Antonio (*or Gianantonio*) Zen (reigned: 1655-1656), Antonio Bernardo (reigned: 1656-1660), Andrea Corner (reigned: 1660-1662), Girolamo Contarini (reigned: 1662-1664), Catarino Corner (reigned: 1665-1667), Antonio Priuli (reigned: 1667-1669), Antonio Barbaro (reigned: 1670-1671), Zorzi Morosini (reigned: 1671-1673), Pietro Civran (reigned: 1673-1675), Marino Zorzi (reigned: 1675), Girolamo Grimani (reigned: 1675-1678), Pietro Valier, 1st time (reigned: 1678-1680), Girolamo Cornaro, 1st time (reigned: 1680-1682), Lorenzo Donà (reigned: 1682-1684), Domenico Mocenigo (reigned: 1684), Alvise Pasqualigo (reigned: 1684), Pietro Valier, 2nd time (reigned: 1684-1686), Girolamo Cornaro, 2nd time (reigned: 1686-1689), Alessandro Molin (reigned: 1689-1692), Daniel Dolfin (reigned: 1692-1696), Alvise III Sebastiano Mocenigo, 1st time (reigned: 1696-1702), Marin Zane (reigned: 1702-1705), Giustin da Riva (reigned: 1705- 1708), Vincenzo Vendramin (reigned: 1708-1711), Carlo Pisani (reigned: 1711-1714), Angelo Emo (reigned: 1714-1717), Alvise III Sebastiano Mocenigo, 2nd time (reigned: April 1717 - 1720), Marc'Antonio Diedo (reigned: 1720-1723), Nicolo Erizzo (reigned: 1723-1726), Pietro Vendramin (reigned: 1726- 1729), Sebastiano

- Nikolaj-Nikanor G. Bogunović - *Skočić*[219] (1735-1792), the general vicar[220] of Dalmatia (*in the period of 1783-1792*), and the archimandrite of the Krka Monastery[221] (*in the period of 1778-1792*) and the head of the Serbian Orthodox Church (*in the period of 1779-1792*) in charge of three monasteries (*Krka, Krupa and Dragović*);
- Lazar „*Lazo"* D. Škundrić[222] (1825-1901), the last leader of Hajduks from Lika (Harambaša: 1862-1865), who was a Hajduk for 16 years (*in the period of 1849-1865*);
- Trivun „*Trivo"* J. Bundalo[223] (1842-19??), a Serbian war leader (*Voivode*) in the Herzegovina Uprising (1875-1878);

Vendramin (reigned: 1729-1732), Zorzi Grimani (reigned: 1732-1735), Daniel Dolfin (reigned: 1735-1738), Marin Antonio Cavalli (reigned: 1738-1741), Girolamo Querini (reigned: 1741-1744), Giacomo Boldu (reigned: 1744-1747), Girolamo Maria Balbi (reigned: 1751-1753), Francesco Grimani (reigned: 1754-1756), Alvise Contarini (reigned: 1757-1759), Francesco Diedo q. Girolamo (reigned: 1760-1762), Pietro Michiel (reigned: 1762-1765), Antonio Venier (reigned: 1765-1768), Domenico Condulmer (reigned: 1769-1771), Giacomo da Riva (reigned: 1771-1774), Giacomo Gradenigo (reigned: 1774-1777), Alvise Foscari (reigned: 1777-1780), Paolo Boldu (reigned: 1780-1783), Francesco Valier (reigned: 1783-1786), Angelo Memo (reigned: 1786-1789), Angelo Diedo (reigned: 1789-1792), Alvise Marin (reigned: 1792-1795), Andrea Querini (reigned: 1795-1797). The appointment of Proveditor-General was done by the Great Council of Venice for a period of mostly two years (*from the 18th century to three years*). Proveditor-Generals united civil and military governance with the location in Zara (*today Zadar*). They plays the role of mediator between Dalmatian communes and the central authority in Venice. The Governors of Dalmatia (*Provveditori di Dalmazia*) were members of the most respected noble families of Venice, and under direct supervision of the Doge of Venice (Venetian: *Doxe de Venexia – the main political and military leader of Venice*). The office of Venetian General Governor in Zadar had interpreters and scribes who wrote in Glagolitic and in Serbian Cyrillic. Vedran Gligo (1918-1994), Marin Berket (1924-2007), Ljerka Šimunković (1941-) and Vladimir Rismondo (1966-) published in their book *„The Golden Book of the City of Split – Liber aureus communitatis Spalati – Libro d'oro della comunita' di Spalato"*, Volume 2 (Split: *Literary Circle of Split*, 2006, p. 40) the names of some of these scribes (*those that are recorded in the office documentation, and are located in the State Archives in Zadar*): Miho, (1443), Kanero Satarić (1454), Jakov Sazničić (1449), Johanes a Morea (1551), Kristofor Spirandelli (1610), Marin Pechiari (1627-1642), Ivan Jeronim Giordani (1650-1658), Petar Fanfonja (1653), Juraj Giordani (1654), Josip Libani (1654), Grgur Cancina (1662), Grgur Calcina (1691-1694), Petar Calzina (1678-1710), Josip Lamana (1692), Nikola Lomazzi (1692- 1701), Josip Libori (1713-1727), Frane Bonicelli (1713-1738), Toma Franceschi (1746). Nikola Bonicelli (1748).

[219] Serbian (*Cyrillic script*): *Николај-Никанор Георгија Богуновић - Скочић* (*anglicized as Nikolaj-Nikanor G. Bogunovich - Skochich / Nikolai-Nicanor G. Bogunovich - Skochich*).

[220] Latin: *vicarious*. Since 1781, a bishop based in Venice had spiritual jurisdiction over Serbian Orthodox priesthood and the people of Dalmatia, Istria and the Bay of Kotor.

[221] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Крка"*.

[222] Serbian (*Cyrillic script*): *Лазар Дане Шкундрић* (*anglicized as Lazar D. Shkundrich*).

[223] Serbian (*Cyrillic script*): *Тривун Јована Бундало* (*anglicized as Tryphon Bundalo*).

- Vasilije „*Vajan"* F. Kovačević[224] (1844-1896), a priest and a Serbian leader (*Voivode*) in the Herzegovina Uprising;
- Mile Bogunović[225] (18??-1915), a priest, and a Serbian war leader in the Herzegovina Uprising;
- Manojlo „*Emanuel"* I. Cvjetićanin[226] (1833-1919), Austro-Hungarian Baron and Feldmarschalleutnant (*Lieutenant General*);
- Mihailo „*Miloš"* S. Bogunović[227] (1854-1937), a teacher, a Serbian national worker and a Chetnik, and in the World War I (1914-1918) he was awarded with the Cross of Mercy[228], Order of Karađorđe's Star[229] and Order of Saint George[230];
- Dušan M. Bogunović[231] (1888-1944), a teacher, a member of parliament and a Sokol leader;
- Branko „*Brane"* I. Bogunović[232] (1911-1945), a Chetnik Voivoda, and the assistant commander of the Dinara Chetnic Division;
- Veljko-Nikanor Bogunović[233] (1952-), Serbian Orthodox Bishop of Hvosno (*in the period of 1985-1991*), Bishop of the Eparchy of Gornji Karlovac (*in the period of 1991-1999*), Bishop-Administrator of the Diocese for Australia and New Zealand (*in the period of 1999-2003*), and Bishop of the Eparchy of Banat (2003-);
- etc.

---

[224] Serbian (*Cyrillic script*): *Василије Филипа Ковачевић* (*anglicized as Basil F. Kovachevich*).
[225] Serbian (*Cyrillic script*): *Миле Богуновић* (*anglicized as Mile Bogunovich*).
[226] Serbian (*Cyrillic script*): *Манојло Илије Цветићанин* (*anglicized as Manuel I. Cveticha-nin*).
[227] Serbian (*Cyrillic script*): *Михаило Богуновић* (*anglicized as Michael Bogunovich*).
[228] Serbian (*Cyrillic script*): *Крст милосрђа*. The Cross was instituted on the May 7th, 1913 by Petar A. Karađorđević (1844-1921), King of Serbia (reigned: 1903-1918). It was awarded for humanitarian service towards the sick and wounded during the Balkan Wars (1912-1913).
[229] Serbian (*Cyrillic script*): *Карађорђева звезда*. The Order of Karađorđe's Star was instituted by the Royal Decree of King Peter I on the January 1st, 1904, commemorating his recent accession to the Serbian throne. It is Serbia's highest military decoration.
[230] Serbian (*Cyrillic script*): *Георгијевски крст*; Russian: *Георгиевский Крест*. The Cross of Saint George was established on the February 13th, 1807 (Imperial Decree: № 22455) by Alexander Pavlovich Romanov (1777-1825), Emperor and Autocrat of All the Russias (reigned: 1801-1825). The Order was officially known as the Decoration of the Military Order of Saint George between 1807 and 1913. A 1913 Imperial Decree officialized the name *»Cross of Saint George«* (*between 1913 and 1917*).
[231] Serbian (*Cyrillic script*): *Душан Михаила Богуновић* (*anglicized as Dushan M. Bogunovich)*.
[232] Serbian (*Cyrillic script*): *Бранко Илије Богуновић* (*anglicized as Branko I. Bogunovich*).
[233] Serbian (*Cyrillic script*): *Вељко-Никанор Богуновић* (*anglicized as Veljko-Nikanor Bogunovich / Veljko-Nicanor Bogunovich*).

The members of Bogunović brotherhood

List of the Serbian families that originate from the Bogunović brotherhood[234] (*with 38 different surnames or even 49 including variants*):

- Adamović (variant of the same surname: *Adam*)
- Anušić
- Beronja
- Bogunović
- Borić (*branch of the family Cvjetićanin*)
- Bundalo
- Cvjetićanin (variants of the same surname: *Cvjetičanin, Cvetičanin, Cvijetičanin and Cvijetićanin*)
- Damić (or *Bogunović-Damić*) – *This branch of the Bogunović family was converted to Catholicism*
- Đurašinović
- Grmuša
- Josipović (*branch of the family Kovačević*)
- Kovačević
- Krajinović (variant of the same surname: *Krajnović*)
- Kuburić (*branch of the family Miljuš*)
- Marčeta (variant of the same surname: *Marčetić*)
- Martinović[235]

---

[234] *Jovan T. Cvijić (1865-1927) /* Milan O. Karanović (1882-1955): *„Поуње у Босанској Крајини“* / *„The Pounje Region in Bosanska Krajina“* (pp. 277-724), Serbian Ethnographic Periodical, № 35, Settlements and Origin of the Population, Volume 20 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1925, pp. 349-350). Božidar V. Kljajević (1953-): *„Descendants of the Nemanjić family from the male ancestors line. Dubrovnik brotherhood Bogunović with branches in Herzegovina (families: Zurovac and Zurović); Bogunović family* in the *hinterland* of *Šibenik (families: Cvjetičanin, Miljuš, Škundrić, Kovačević and Grmuša)“* (Belgrade: *Luma Print*, 2012, pp. 7-16).

[235] *»Slikar Jovan Mazalić-Bogunović rodom je iz sela Dvorišta, Sreza bosansko-dubičkog. Rođen je oko 1760 godine, a umro oko 1840. Porijeklom je od roda Bogunovića iz koga su potkraj XVIII vijeka po pridjevcima nastala i prezimena Martinovići, Pašići, Kovačevići, Mazalići (zapravo Mazalice). Svi rodovi koji su proizišli od Bogunovića poznaju se po slavskom patronu sv. Jovanu Krstitelju.«* (*»Painter Jovan Mazalić-Bogunović is a native of the village Dvorište from the Dubica County, Bosnia. He was born about 1760, and died about 1840. He is from the lineage of the Bogunović family from which, in the end of the 18th century, the Martinovići, Pašići, Kovačevići, Mazalići [actually Mazalice] surnames were originated. All tribes originated from the lineage of the Bogunović family are recognizible owing to their common Slava's Patron - Saint John the Baptist.«*) – Đoko *„Đorđo“* J. Mazalica (1888-1975): *„An icon painted by Jovan Mazalić-Bogunović“* (pp. 119-121), *„Several*

- Mazalica[236] (variant of the same surname: *Mazalić*)
- Meškići (*branch of the family Borić*)
- Miljuš
- Mrkušić[237] (or *Bogunović-Mrkušić*) – *This branch of the Bogunović family was converted to Catholicism*
- Obradović
- Pašić
- Patić
- Piljić (*branch of the family Borić*)
- Pjanić
- Popović
- Poznan
- Radanović[238] (*branch of the family Kovačević*)

---

painting examples from Bosnia and Herzegovina from the 16th to 19th century" (pp. 101-126), Our Heritage: Yearbook of the National Institute for the protection of cultural monuments and natural rarities of P. R. Bosnia and Herzegovina, Volumes 3-4 (Sarajevo: *The Institute for the protection of cultural monuments and natural rarities of P. R. Bosnia and Herzegovina*, 1956, pp. 120-121).

[236] *»Među njima, Mazalić je jedini autohtoni Bosanac – porijeklom iz roda Bogunovića koji dokumenta spominju na Kozari još u XV stoljeću. Mazalićeva porodica dobila je prezime Mazalica po Mazalićevom pradjedu Jovanu, ikonopiscu i svjetskom putniku, koji je umro oko 1830. i dubokoj starosti.«* (*»Among them, Mazalić is the only autochthonous Bosnian originated from the lineage of the Bogunović family and mentioned in the documents on the Kozara mountain back in the 15th century. Mazalić family got the Mazalica surname after the Mazalić great-grandfather Jovan, an iconographer and a world traveler, who died around 1830 in deep old age.«*) – Azra Begić (1931-2017): *„Đoko Mazalić"*, The retrospective exhibition of Đoka Mazalić at the Art gallery in Sarajevo from March 27th to May 24th 1970 (Sarajevo: *National Gallery of Bosnia and Herzegovina*, 1970, p. 124).

[237] Latin: *Merkusich / Marcusich*.

[238] *»Радановић — десет кућа на Главици, једна у Очигријама. Славе Јованђан. Пореклом су из Зрмање у Лици. Звали се Богуновићи. Било их седморица браће. Сви били ковачи. Иселе из Зрмање и дођу на Врановину. Синови им добише ново презиме Ковачевић. С Врановине се раселе сви. Један буде приведен овде у кућу Радановића, па се и он тако прозове. Сви Радановићи у Врточу осим једне куће потомци су његови.«* (*»Radanović family — ten houses on Glavica [a small hill or place at the top of the hill – translator's note], one in Очигрије. Their Family Saint is Saint John the Baptist. They come from Zrmanja in Lika. They were called the Bogunovićs. There were seven of brothers. All of them were blacksmiths. They moved from Zrmanja and went to Vranovina. Their sons got a new last name Kovačević. All of them left Vranovina. One was brought here to the Radanović house, so he too accepted their name. All the Radanovićs in Vrtoče are descendants of his, except for one house.«*) – Mihailo N. Petrović - *„Alas"* (1868-1943): *„Fishing at Đerdap in the Past and at Present-day"*, Department of social sciences, Serbian Ethnographic Periodical, № 57, Second Section, Life and Customs of the People, Volume 25 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1941, p. 247).

- Rakić
- Ramović (*branch of the family Žurović/Zurović*) – *Islamized branch of the Bogunović family*
- Škundrić (variants of the same surname: *Škundre and Škondrić*)
- Stojanović
- Tatić
- Tomić
- Vranješ
- Zuhrić (*branch of the family Žurović/Zurović*) – *Islamized branch of the Bogunović family*
- Zurovac (*branch of the family Žurović/Zurović*)
- Žurović (variant of the same surname: *Zurović*)

It is not the case that all Serbian families that carry these surnames are members of the Bogunović brotherhood, but just those that (*under the mentioned surnames*) detached in the last three centuries from the family Bogunović in Herzegovina, Lika, Dalmatia, or Bosanska Krajina.
Almost 99% of these families (*from the Bogunović brotherhood*) has the same family Slava[239] (*Christened Slava*[240]) – *„Sanit John the Baptist"*[241] (*Jovanjdan*).

Note:

Families with the surname Bogunović also celebrate the following family *slavas*: *Saint Alypius the Stylite*[242] (*Alempijevdan*) and *Saint Stephen*[243] (*Stefandan / Stevandan*) *Saint George*[244] (*Đurđevdan*) in Northern Dalmatia (places: *Biljane Donje, Benkovac, Zapužane, Raštević, Radašinovci, Medvi-*

[239] The Slava (Serbian: *слава*) is a Serbian Orthodox Christian tradition of the ritual glorification of one's family's patron saint. The family celebrates the Slava annually on the saint's feast day. The tradition is an important ethnic marker of Serbian identity and also very well preserved among the Serbian worldwide. Serbs usually regard the Slava as their most significant and most solemn feast day. In November 2014 it was inscribed in UNESCO Intangible Cultural Heritage Lists.

[240] Serbian (*Cyrillic script*): *крсна слава*.

[241] Serbian (*Cyrillic script*): *Свети Јован Крститељ* (*or simply Јовањдан*).

[242] Serbian (*Cyrillic script*): *Свети Алимпије* (*or simply Алемпијевдан*).

[243] Serbian (*Cyrillic script*): *Свети Стефан / Свети Стеван* (*or simply Стефандан / Стевандан*).

[244] Serbian (*Cyrillic script*): *Свети Георгије / Свети Ђорђе / Свети Ђурђе* (*or simply Ђурђевдан*).

đa, Donja Jagodnja, Kakma and Bulić) and in the northwestern Bosnia[245] / Bosanska Krajina (places: *Zborište and Agići*).

From the other side, some members of Bogunović family after their converting to Catholicism in southern Dalmatia (place: *Baćina*), were still celebrating Christened Slava of Saint Archangel Michael[246] (*Aranđelovdan*) at the beginning of the 20th century.[247]

We can see that members of the Bogunović brotherhood, which have other surnames (*from the list above*), celebrate other (*christened*) slavas:

- Marčetić family in Northern Dalmatia (places: *Knin, Koljani and Sinj*): *Saint Archangel Michael*;
- Marčeta family in Northern Dalmatia (place: *Žegar*): *Saint Stephen*;
- Pašić family in Northern Dalmatia (place: *Oton*): *Saint Stephen*;
- Rakić family in Northern Dalmatia (places: *Buković, Benkovac, Varivode and Đevrske*): *Saint Nicholas*[248] (*Nikoljdan*) and *Saint George*;
- Tatić family in Northern Dalmatia (place: *Kanjane*): *Saint Nicholas*;
- Vranješ family in Northern Dalmatia (places: *Benkovac and Cetina*): *Saint Nicholas*;
- Borić family in Bosanska Krajina (places: *Drinić, Ljusina, Matavaza, Otoka, Ripač, Stabandža, Hrgar and Cazin*): *Saint Pantaleon*[249] (*Pantelijevdan*).

---

[245] Bosnia is one of the historical regions of the medieval Serbia. *»regnum Servilie, quod eat Bosna«* (*»Serbian Kingdom, which is Bosnia«*) – Ivan Kukuljević Sakcinski (1816-1889): *„The Diplomatic Codex of the Kingdom of Croatia, Dalmatia and Slavonia"* (1103-1200), Volume II (Zagreb: *Society for Yugoslav History and Antiquities*, 1875, p. 148). *»Surbiam autem, que et Transmontana dicitur, in duas divisit provincias: unam a magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque ad montem Pini, quam et Bosnam vocavit. Alteram vero ab eodem flumine Drina contra orientalem plagam usque ad Lupiam, et Lab, quam Rassam vocavit.«* (*»Serbia in turn, which is also called Zagorje, he divided into the two areas: one from the great river Drina towards the west to the mountain Pina which he yet calls Bosnia, and the other from the same river Drina in the east direction to the Lapije and Labsko lake which he calls Raška.«*) – Jaroslav Šidák (1903-1986): *„The chronicle of the Priest of Duklja"* (Zagreb: *Matica hrvatska*, 1950, pp. 54-55).

[246] Serbian (*Cyrillic script*): *Свети Арханђел Михаило* (*or simply Аранђеловдан*).

[247] Stjepan M. Banović (1884-1961): *„About the origin of Slava – Christened name"* (pp. 265-274), Herald of the National Museum of Bosnia and Herzegovina, № 24 (Sarajevo: *National Museum of Bosnia and Herzegovina*, 1912, p. 269).

[248] Serbian (*Cyrillic script*): *Свети Никола* (*or simply Никољдан*).

[249] Serbian (*Cyrillic script*): *Свети Пантелејмон / Свети Пантелија* (*or simply Пантелијевдан*).

One part of the families in the Bogunović brotherhood has other surnames (*they retained their original surnames*), because they joined this brotherhood later and were not in blood relationship with Bogunovići (*these families belong to different haplogroups*), and others, also, (acc*ording to their own family legends*) changed their original surname from Bogunović to some other surnames.
The smaller part of the newcomer families, probably adopted the surname of Bogunović (*the majority of brotherhood goes by this surname*), that explains the difference in the haplogroups (*in relation to the haplogroup of the vast majority of Bogunović*), after taking the DNA analysis of Y chromosomes, if their patrilineal ancestor's origin is observed.

Problems with DNA Research

The problems of the molecular history[250] and molecular archaeology[251], i.e. DNA analyzes that need to be confirmed or completed in order to deny the previous knowledge related to the early history of the population, the people, as well as to their migration, are always occurred because of the omissions, which are the result of ignorance or poor knowledge of the history of the certain areas and which are the work's subject of the geneticists.
The ignorance of the ethnic composition of the population, not only today, but also in the past of the sampled area, or migration in the near and far past, as well as the emergence of *»synthetic nations«*[252], can lead to the completely wrong conclusions of the bearer of the historical science of the significant DNA projects.

---

[250] Serbian (*Cyrillic script*): *молекуларна историја*.
[251] Serbian (*Cyrillic script*): *молекуларна археологија*.
[252] Serbian (*Cyrillic script*): *синтетичке нације* (*вештачки створене нације*). Ljubiša Despotović (1962-): *„Globalization and Geopolitics of Identity"* (Sremski Karlovci: *Kairos*, 2017, pp. 130-138). The formation of the artificial nations is not the result of any natural historical processes, but it is exclusively the product of the well-planned activities of certain centers of power in Western Europe (see the chapter in this article: *Converting into Catholicism of individual branches of Bogunović family*), i.e. they are the product of long-term political-religious engineering.Also, it is obvious that their formation was exclusively in the modern age (*mainly from the beginning of the 17th to the end of the 20th century*), and only the Serbs and the Russians, the two Orthodox peoples of the south-east and the east of Europe were the basis for their formation in Europe. The very purpose of forming the artificial nations of these two peoples was, and even today is solely the attempt to break up (*crush*) the ethnic corps, as well as the ethnic space of these two nations.

Therefore, it is not concerned only with the taking of samples and their processing, but also it is necessary to provide the entire work with the multidisciplinary preparation, cause otherwise we deal with the functional illiteracy of the author (read: *the project bearer*), the reason of which is the appliance of the wrong terminology (*which they use*), i.e. the incorrect historical data (*which are the basis of the research*), and the conclusions of these researches which are completely wrong and unusable from the point of view of any serious science.

Of course, this all arises from the ignorance of the elementary history of the processed space, that again causes misconceptions about the past and the present.

Unfortunately, for the time being, it is easy to notice the shortcomings of almost all DNA researches that have been carried in the area of Hum Peninsula, but I will not examine them here because it would be beyond the scope of this work.

At the end of this work I would like to point out that it is entirely clear, from what has been said above, that there is not a problem in the DNA analyses themselves (*which are related to the researches in the field of history*), but in their interpretation, the most common cause of which is the above mentioned omissions.

Y chromosome STR analysis: Genetic view at the paternal lineage of Petar B. Bogunović

Y-DNA - Standard Y-STR Values
(*Family Tree DNA*)

PANEL 1 (1-12)

Marker	DYS393	DYS390	DYS19 **	DYS391	DYS385	DYS426	DYS388	DYS439	DYS389I	DYS392	DYS389II ***
Value	12	22	14	10	14-16	11	15	11	12	11	28

PANEL 2 (13-25)

Marker	DYS458	DYS459	DYS455	DYS454	DYS447	DYS437	DYS448	DYS449	DYS464
Value	15	9-9	11	12	23	14	21	30	13-14-15-16

PANEL 3 (26-37)

Marker	DYS460	Y-GATA-H4	YCAII	DYS456	DYS607	DYS576	DYS570	CDY	DYS442	DYS438
Value	10	11	19-21	15	14	16	18	38-39	11	10

PANEL 4 (38-47)

Marker	DYS531	DYS578	DYF395S1	DYS590	DYS537	DYS641	DYS472	DYF406S1	DYS511
Value	11	7	15-15	8	11	10	8	11	9

PANEL 4 (48-60)

Marker	DYS425	DYS413	DYS557	DYS594	DYS436	DYS490	DYS534	DYS450	DYS444	DYS481	DYS520	DYS446
Value	0 *	17-18	16	10	12	12	17	8	12	24	20	13

PANEL 4 (61-67)

Marker	DYS617	DYS568	DYS487	DYS572	DYS640	DYS492	DYS565
Value	12	11	13	11	12	12	11

PANEL 5 (68-75)

Marker	DYS710	DYS485	DYS632	DYS495	DYS540	DYS714	DYS716	DYS717
Value	37	16	8	17	13	27	26	19

PANEL 5 (76-85)

Marker	DYS505	DYS556	DYS549	DYS589	DYS522	DYS494	DYS533	DYS636	DYS575	DYS638
Value	13	12	13	11	11	10	12	11	10	11

PANEL 5 (86-93)

Marker	DYS462	DYS452	DYS445	Y-GATA-A10	DYS463	DYS441	Y-GGAAT-1B07	DYS525
Value	11	32	12	13	22	12	11	11

PANEL 5 (94-102)

Marker	DYS712	DYS593	DYS650	DYS532	DYS715	DYS504	DYS513	DYS561	DYS552
Value	24	15	22	10	24	15	11	13	24

PANEL 5 (103-111)

Marker	DYS726	DYS635	DYS587	DYS643	DYS497	DYS510	DYS434	DYS461	DYS435
Value	12	22	19	8	15	19	9	12	11

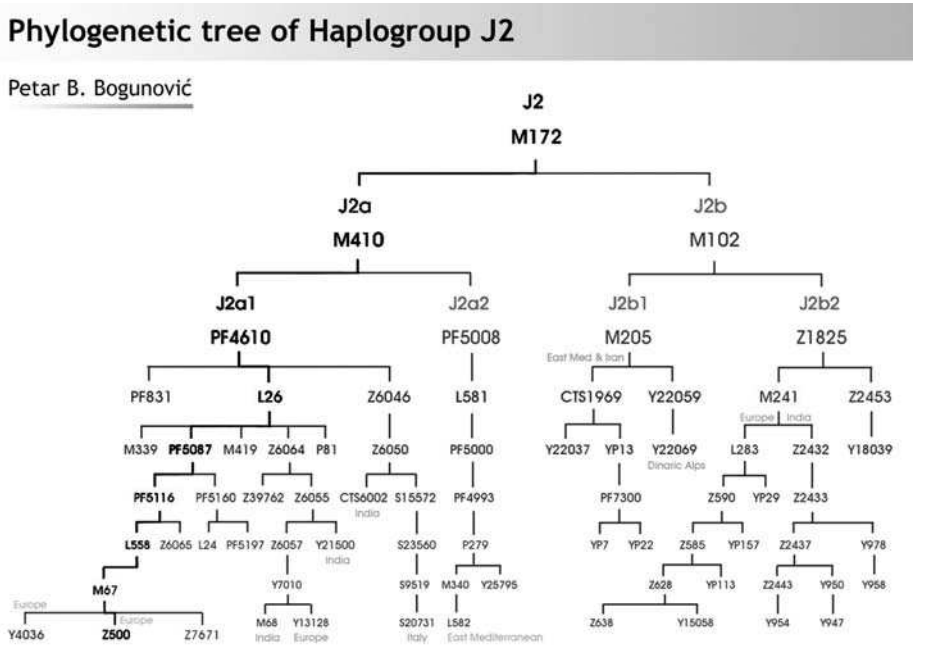

Schematic phylogenetic tree diagram of the Haplogroup J2 (*Y-chromosome DNA*), with the marked clade (*branch*) and subclade, which (*through the paternal line*) my family belongs to.
This haplogroup (*J2 [8%] = J2a [3%]+J2b [5%] – according to the founders of Serbian DNA project*[253]) can be found in approximately 8% Serbs on Hum Peninsula, or better said among those Serbs who originated after the second [*south*] phase of the ethnogenesys of Serbs.
Molecular history will certainly change existing family traditions, as well as ethnological and ethnographic theories, which were left to us by previous researchers (*Jovan Cvijić, Milan Karanović, Đoko Mazalić, Božidar Kljajević, etc.*).
For example, as a part of the Serbian DNA project, according to[254] the administrator Nebojša D. Novaković[255] (1985-), members of the Bogunović family from Gračac surrounding area were tested and results showed that they belong to the Haplogroup which is the same as mine (*J-Z500*), and that approves our direct ancestor's relationship.
Members of the Bogunović family from Lika were also tested, but they belong to Haplogroup R1a.
The members of Grmuša family, at the other hand, belomg to Haplogroup I2a-Dinaric, and it is similar situation with other members of the Bogunović brotherhood: Cvjetićanin family (*I2a-Dinaric and R1a – two families were tested*), Miljuš family (*I2a-Dinaric*), Mazalica family

[253] Siniša Jerković (1976-): *„Genetic Origin of Macura Family"* (pp. 163-213), *„The Book about Macura Family: Genetic and Historical Study"* (Belgrade: *Society of the Serbian Genealogists „The Origin"*. 2014, p. 170).
[254] Correspondence of Tuesday, September 12th, 2017.
[255] Serbian (*Cyrillic script*): *Небојша Душана Новаковић* (*anglicized as Nebojsha D. Novakovich*).

(*I2a-Dinaric*), Adamović family (*J2a-M67 – but not the branch of my family*), Zurovac family (*E-V13*), etc.

It is clear, from all that was said above, that some families entered the fraternity whose bearer was the Bogunović family (*as it was a custom in Montenegro with the brotherhoods there*), i.e. they are not all in blood relationship with them (see the chapter in this article: *»The members of Bogunović brotherhood« of this work*).

Therefore, in order to make a final conclusion on the genetic structure of this brotherhood, we will have to wait for a much larger number of DNA analyses (*of the families who are in this brotherhood*) to be made, since we can only then compile the pieces of the family historical mosaic, that is, to see the truth about the composition of the brotherhood and the connection of families within it.

Note:

Here is presented a part of the DNA analysis which I did from May 8, 2017 to June 14, 2017 in American laboratory *„Family Tree DNA“* (*Houston, Texas*).

I would like to emphasize the help regarding these analzsis I got from Mr. Zoran Gojković[256] (1972-), the Provincial Secretary for Healthcare in Vojvodina, as well as Mrs. Dragana Zgonjanin Bosić[257] (1974-) from Centre of Forensic Medicine, Toxicology and Molecular Genetics of the Clinical Centre of Vojvodina.

At April 27, 2017 in cooperation with them I got the special export license № 515-07-02685 / 2017-07 (*dated April 12, 2017*), signed by Mr. Zlatibor Lončar[258] (1971-), Minister of Health of the Republic of Serbia, necessary to send my DNA sample (*Kit № 595419*) to America.

All mentioned activities have been done as a part of project titled *„RECENTIORES HISTORICÆ SCIENTIÆ: DNA Genealogiæ, Historicæ Terminologiæ, Geographiæ et Topographiæ“*[259] (*MODERN HISTORICAL SCIENCE: DNA Genealogy, Historical Terminology, Geography and Topography*).

---

[256] Serbian (*Cyrillic script*): *Зоран Гојковић*.

[257] Serbian (*Cyrillic script*): *Драгана Згоњанин-Босић*.

[258] Serbian (*Cyrillic script*): *Златибор Лончар*.

[259] Serbian (*Cyrillic script*): *САВРЕМЕНА ИСТОРИЈСКА НАУКА: ДНК генеалогија, историјска терминологија, географија и топографија*.

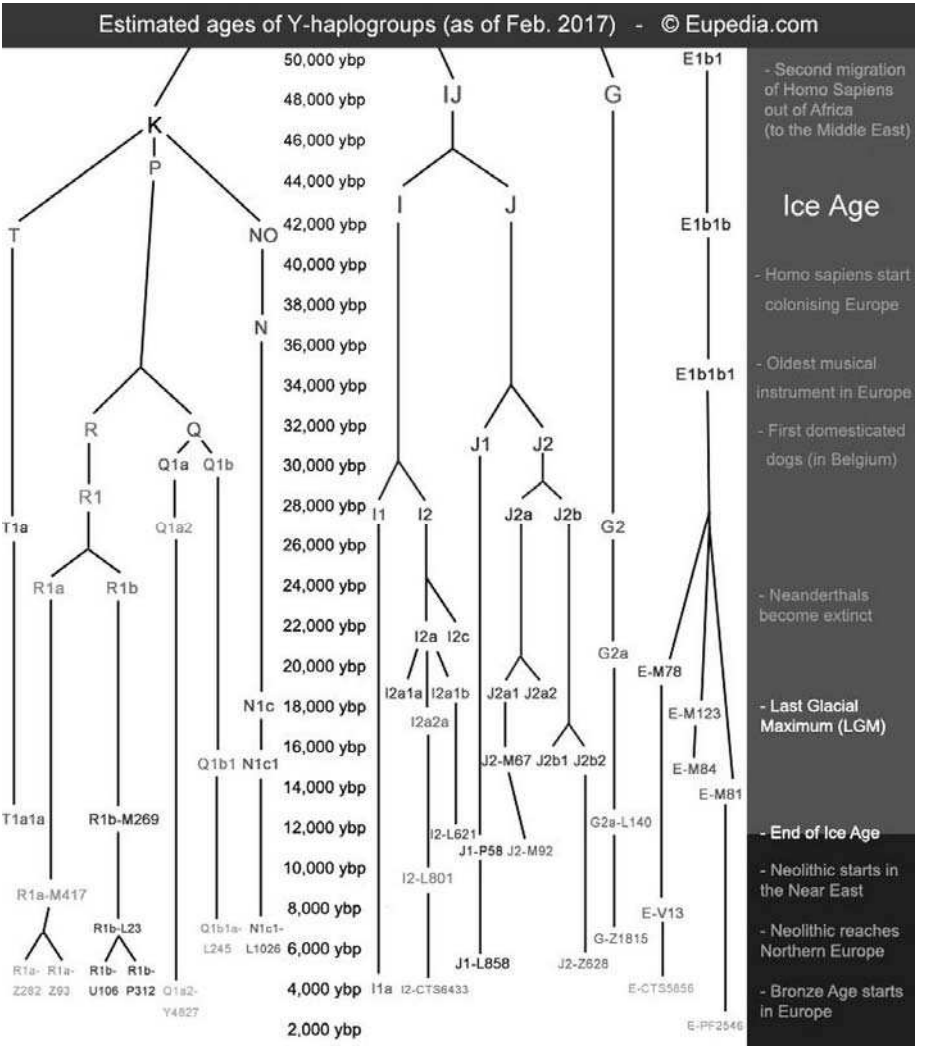
Estimated ages of Y-haplogroups (as of Feb. 2017) - © Eupedia.com
50,000 ybp
48,000 ybp
46,000 ybp
44,000 ybp
42,000 ybp
40,000 ybp
38,000 ybp
36,000 ybp
34,000 ybp
32,000 ybp
30,000 ybp
28,000 ybp
26,000 ybp
24,000 ybp
22,000 ybp
20,000 ybp
18,000 ybp
16,000 ybp
14,000 ybp
12,000 ybp
10,000 ybp
8,000 ybp
6,000 ybp
4,000 ybp
2,000 ybp
K
P
T
NO
N
R
Q
R1
Q1a
Q1b
Q1a2
T1a
R1a
R1b
T1a1a
R1b-M269
R1a-M417
R1b-L23
R1a-Z282
R1a-Z93
R1b-U106
R1b-P312
Q1a2-Y4827
Q1b1
N1c
N1c1
Q1b1a-L245
N1c1-L1026
IJ
I
J
I1
I2
J1
J2
J2a
J2b
I2a
I2c
I2a1a
I2a1b
I2a2a
J2a1
J2a2
J2-M67
J2b1
J2b2
I2-L621
J1-P58
J2-M92
I2-L801
J1-L858
I1a
I2-CTS6433
J2-Z628
G
G2
G2a
G2a-L140
G-Z1815
E-V13
E-CTS5856
E1b1
E1b1b
E1b1b1
E-M78
E-M123
E-M84
E-M81
E-PF2546
- Second migration of Homo Sapiens out of Africa (to the Middle East)
Ice Age
- Homo sapiens start colonising Europe
- Oldest musical instrument in Europe
- First domesticated dogs (in Belgium)
- Neanderthals become extinct
- Last Glacial Maximum (LGM)
- End of Ice Age
- Neolithic starts in the Near East
- Neolithic reaches Northern Europe
- Bronze Age starts in Europe

There are two villages on Hum Peninsula today which bear the name by Bogunović family: *Bogunovići* (*44°12′ 12″ N, 16°04′ 19″ E*), near Zrmanja (*Lika, Republic of Croatia*) and *Bogunovići* (*44° 52′ 53″ N, 16° 42′ 31″ E*), near Prijedor (*Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina*).

Beside this, there is a hamlet with the name of Bogunović family: *Bogunovići* (*44° 00′ 51″ N, 15° 33′ 45″ E*), Zapužane village, near Benkovac (*Dalmatia, Republic of Croatia*).[260]

[260] There has been a trail at one location about the former existence of the village with the name of this family, although the village itself no longer exists: Bogunovići (*45° 27′ 16″ N, 15° 39′ 42″ E*), near Karlovac (*Kordun, Republic of Croatia*). Also, in the south of today's Republic of Serbia there is a village (*today Miokoviće village*) that was previously named (*until the 18th century*) by Bogunović family: *Bogunoviće* (*43° 11′ 46″ N, 20° 49′ 56″ E*), near Leposavić (*Kosovo and Metohija, Republic of Serbia*), and for one village (*Bogunovići village*) which was yet in the 17th century bearing the name of this family we do not know the exact

Lazar *„Lazo“* Škundrić (1825-1901) from the family Bogunović
[*a photo was taken in 1901*]

Lazar D. Škundrić was the last hajduk[261] Harambaša[262] from Lika. His last name of Škundrić belonged to an Orthodox Christian family that originated from the Bogunović brotherhood[263] of Old Serbia[264].

location today, but it is on the list of settlements Olovo Nahiye (*Bosnia Beylerbeylik: 1580-1867*) in the summary list Sanjak of Bosnia (1463-1878) from 1604.

[261] Serbian (*Cyrillic script*): *Хајдуци*. The Serbian hajduks were guerrilla fighters (*rebels*) throughout Ottoman-held Balkans, organized mainly into small units headed by a harambaša (*military leader*), who stayed in mountains and forests and robbed and attacked the Ottomans. They were often recruited by foreign powers, the Republic of Venice (697-1797) and Habsburg Monarchy (1526-1918), during greater conflicts.

[262] Serbian (*Cyrillic script*): *Харамбаша*. Harambaša was the rank for the senior commander of a hajduk unit. It is derived from Turkish word for bandit leader (Turkish: *Haramibaşı*; Turkish: Haram – *»Bandit«* + Turkish: Baş – *»Head«*), and was like some other Ottoman Turkish titles adopted into the regular Serbian militias (*Bimbaša, Serdar, and Buljubaša*).

[263] Serbian (*Cyrillic script*): *братство*. For the Serbian nation the word *»brotherhood«* refers to the community of families with the same or different surnames, but all their members are blood relatives, and for that reason they never marry each other. Different brotherhoods were earlier an integral part of a wider community – *»tribe«* and as a matter of fact the Serbian nation was formed from such kind of tribes.

Conclusion

The main problem regarding the here presented information about the Bogunović family is determination of its accuracy, because we are facing a number of different questions such as:

1. *If there were any other families with the Nemanjić surname without any blood relationships with the dynastic family of the same surname in the area of present-day Herzegovina in the 14th century?*
2. *If there were more families with the Bogunović surname without any blood relationships with each other in the area of present-day Herzegovina in the second half of the 14th century?*

Namely, the personal name *»Bogun«* appeared only a few times in archival materials and medieval documents, and also, we can very rarely meet with the surname *»Bogunović«*.
The Bogunović family appeared exclusively in Herzegovina, and even when we find them in the region of Kozara mountain (*the north of Bosnia*) *in the 15th century*, it is also connected with Herzegovina.
It is interesting that in the 15th century almost every mentioning of the Bogunović family were connected to the area of Voivodeship of Saint Sava[265] (1435-1483) and its nearest places. The Serbian nobleman Stjepan Vukčić Kosača[266] (c. 1404-1466), the first Herceg of Saint Sava (reigned: 1435-1466), established this Voivodeship[267] (*»he rulled the lands from the Bay of Kotor to* Prača *and from the Cetina River to Morača and Lim«*[268]*, and »from Drina, Lim and Neretva and up to the lands after Omiš«*[269]).

It is impossible to consider the connections between the ruling Nemanjić family and the Bogunović family without including the DNA genealogy in resolving this issue, i.e. without putting it into the context of the molecular history of the dynasty.

---

[264] Serbian (*Cyrillic script*): *Краљевина Србија*; Latin: *Regnum Serviæ / Regnum Serviliæ*. The Kingdom of Serbia was a monarchy in Southeastern Europe (*Hum Peninsula*, i.e. *Balkan*) that existed from the Early Middle Ages (490) into the fourteenth century (1345).
[265] Serbian (*Cyrillic script*): *Војводство Светог Саве*; Latin: *Ducatus Sancti Sabæ*; English: *Duchy of Saint Sava*.
[266] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Вукчић Косача (anglicized as Stephen Vukchich Kosacha)*.
[267] Duchy.
[268] Milivoje G. Pajović *(*1968-): *„The rulers of Serbian countries"* (Podgorica: *Gramatik*, 2001, p. 165).
[269] Tibor Živković (1966-2013) / Srđan Rudić (1968-): *„The Nobility of the Illyric Coat of Arms"*, Special Editions, Volume 52 (Belgrade: *Institute of History Belgrade*, 2006, p. 166).

So, in order to get relevant information, first of all, the Y chromosome DNA Ancestry analysis (*Y-DNA test*) of all available posthumous male members of the Nemanjić family must be done.
In parallel with this procedure it is necessary to make the same DNA testing of as more male members of the Bogunović family (from several different branches), and of the members of families which came out from it (Škundrić, Cvjetićanin, Miljuš, and so on.).
And only then we can talk about the direct hereditary line of this family from the famous Serbian ruling dynasty.

If we look at what might potentially support the blood relationship of these two families, it could certainly be the following facts:

- The data from Dubrovnik Archive, which directly connect *Nemanjić* and *Bogunović* surnames;
- The data from Čingrija's Genealogy[270], which is held in the Library of the Institute of History in Belgrade;

[270] Čingrija's Genealogy is partly composed by using three series of documents from the State Archives of Dubrovnik (Series: *Liber dotium, Pacta matrimonialia and Testamenta Notariæ*). It talks about the Genealogy of the members of the Antunini brotherhood [*corporation of the richest traders, ship owners and bankers*] *„Descrizione delle Origini e Genealogie dei cittadini Ragusei"* (*Description of the Origin and Genealogy of Ragusian citizens*). In historiographical material it is also known as *„Vlajki's Genealogy of Antunini"* (*Archives of Čingrija, Signature №: RO-162, Abbreviation: VGA*). The Genealogy was named after its compiler (*Krsto Vlajki*), whereas Francesco-Maria Appendini mentioned that it was compiled by Bjeloslav and Ivan Evanđelista Tiburtini. The example of the abovementioned Genealogy was found in the handwritten legacy, which was left by the croatized Serbian dr Pero Čingrija (Serbian: *Петар-Перо Антун Гајо Мелков Чингрија*; Italian: *Pietro Antonio Gaetano Cingria di Melchiorre*). Pero's son Melko returned to his Serbian roots, and for that reason he was arrested by Austro-Hungarian authorities on the night from 25th to 26th July 1914, together with other prominent Serbs Catholics such as Count Ivo K. Vojnović (1857-1929), Marquess Luko Bunić [*or Bona*] (1863-1940), member of the Board of the Gymnastics Society *„Dušan the Mighty"*, dr Ivan T. Grizogono (1871-1945), nobleman and a politician from Cavtat, dr Stijepo Knežević (1870-1950), lawyer, Kristo P. Dominković (1877-1946), Editor of the Journal *„Dubrovnik"* and member of the Board of the Gymnastics Society *„Dušan the Mighty"*, Frano [*or Franjo*] Kulišić (1885-1915), Secretary of the Literary Committee of *„Matica Srpska"* in Dubrovnik (*in the period of 1913-1915*), dr Antun Puljezi (1858-1927), President of the Serbian People's Party on the Littoral, Marko Ignjat *„Inko"* Job (1895-1936), painter, etc. Josip Drezga (18??-19??): *„Carriers of the Greater Serbian Movement: Hostages of Military Commanders"*, *„European War"*, Newspaper *„Croatian Thought"* (Šibenik: *Croatian Cooperative Printing House*, August 3rd, 1914, p. 1). Francesco-Maria Appendini (1768-1837): *„Historical and Critical News of the Ancient History: History and Literature of Ragusa [Dubrovnik* – translator's note*]"*, Volume II (Ragusa/Dubrovnik: *Antonio Marticchini*, 1803, p. 17). Ivan *„Ivo"* Stojanović (1829-1900): *„History of the Dubrovnik Republic"* (Dubrovnik: *Antun Pasarić Printing House*, 1903, p. XIII).*»…Matteo Darsa [Matija Držić* – translator's note*] compiled* the *genealogies of Dubrovnik's Antunini families, that had lived from 1340 to 1400. From*

- Concentration of the occurrence of the Bogunović[271] surname in a very limited area (Herzegovina and the nearest places);
- There is a low probability that anyone with the same surname (Nemanjić), who visited Dubrovnik in the one hundred chosen nobles escort for Tsar Dušan Nemanjić in 1350, was not in a blood relationship with that ruler;
- Dealing with the slave trade, that was a business activity of some members of the Bogunović family in the 14th century, could hardly be possible for ordinary citizens, i.e. we can associate it with the higher class in the medieval society of that time;
- Early Islamization of some members of the Bogunović[272] family in Bosnia certainly supports the fact that it is a family of higher rank,

---

about 1570, the genealogy of the Antunini families had been supplemented by Giovani Evangelista di Gabriele Tiburtini (member of the Antunini brotherhood), with the help of Dubrovnik's chancellor Aurelio Amaltei Bolognese and Republic's secretary Marino Stay [Marin Stojković – translator's note*], who provide him with official documents. The next amendment was made by the secretary Luigi Bicich [Lujo Bičić* – translator's note*], the member of Antunini in 1603, and then in 1678, the member of the same brotherhood Cristoforo Vlaichi di Giovanni Battista (c. 1653-1728), had supplemented the Genealogy up to 1667, and later he was supplementing it till the second quarter of the 18th century, i.e. until his death in 1728.«* – Vladimir Stipetić (1928-2017) / Mladen Habek (1930-2014): *„Benedict Kotruljević of Dubrovnik: Croatian and World Economist of the 15th Century"* (Zagreb: *Croatian Accountant*, 1996, p. 39).

[271] *»Cuetchus Bogunouich dictus Tuгcin ex parte una et Radoslauus eius filius ex parte altera«* – SAD (Div. Canc., № XXXVIII, fol. 325, June 27th, 1413). »Dabiživ Prebenović sa Drine stupa u službu kod Sergula *Bogunovića* na rok od dvije godine, za hranu, odjeću, obuću i platu od 5 perpera.*«* (»Dabiživ Prebenović from Drina entered into service to Sergije *Bogunović* for food, clothes, footwear and five perpers salary for the period of two years.*«*) – Desanka Kovačević-Kojić (1925-): „Archival and historical research into the Upper Drina Valley" (pp. 109-137), Our Heritage: Yearbook of the National Institute for the protection of cultural monuments of S. R. Bosnia and Herzegovina, Volumes 14-15 (Sarajevo: *The Institute for the protection of cultural monuments of S. R. Bosnia and Herzegovina*, 1981, p. 112). *»Bogunović Vukašin, 1455. Div. canc. XLIII, 149.«*, *»Bogunović Pribašin, 1425. Div. canc. XLIII, 83'.«*, *»Bogunović Pribelja, 1425. Div. canc. LIV, 113.«*, *»Bogunović Radin, 1440. Div. canc. XLII, 16';«* – Dušanka Dinić-Knežević (1935-2005): *„Textiles in the economy of medieval Dubrovnik"*, Special editions, Volume DXL, Department of Historical Sciences, Volume 8 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences and Arts*, 1982, p. 177). *»Bogaveç Bogunovich, Vlah de catuno Druschovich (1404)«* – Mihailo J. Dinić (1899-1970): *„Dubrovnik's medieval caravan trade"* (pp. 687-711), *„From Serbian medieval history"* (Belgrade: *Equilibrium*, 2003, p. 701). *»Pelargo Bogunović«* – Blagoje Govedarica (1949-) / Esad Kurtović (1965-): *„Radič Dobrovojević, called Vrag (Devil)"*, *„Plagues and violence of Duke's Sandalj Hranić people of Dobrovojević family from Vršanj area"* (pp. 269-289), Yearbook, Volume 34, Institute for Balkan Studies, № 32 (Sarajevo: *Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina*, 2005, p. 276).

[272] »*Спомиње се муслиман Јунуз Богуновић из Праче 1. августа 1524. године*« (»*Muslim Junuz Bogunović from Pračа was mentioned in August 1st, 1524.*«) – M. Vego: „*The emergence of...*", 1982, p. 89.

because wealthy families or nobles were first who converted to Islam, in order to retain their previous privileges;

- It is unknown whether there were any descendants of the Nemanja's brothers Miroslav, Stracimir or Tihomir, or Nemanja's son Vukan and his famous successors (*Dmitar, Vratislav and Vratko*).

Facts that are not in favor of consanguinity of the Nemanjić and Bogunović families are the following:

- The appearance of the Nemanjić family at some other places and sources[273], and for which there is no evidence that they are related to the famous Serbian medieval dynasty, although there is no evidence that they are not in the blood relationship;
- Sporadic presence of a personal name Bogun[274] in the medieval Serbian Empire[275] (1345-1371), as well as in the Kingdom of Hungary[276] (1000-1526);

---

[273] *»Pleme Stupići… Najznatnije hiže ili kuće toga plemena bijahu: Daroići, Kosinjski i Vukanići (z Mohlić), Nemanjići (z Štitar').«* (*»The Stupić tribe… The most prominent „hiže" or houses of that tribe were: Daroić, Kosinjski i Vukanić (from Mohlić), Nemanjić (from Štitar').«*) – Vjekoslav Alojzije Ferdinand Franjo Klaić (1849-1928): *„Croatian Tribes from the 12th to 16th Century"*, Journal „Work", Volume 130 (Zagreb: Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1897, p. 73).

[274] *»Ali isti plemići dolaze i kao „filii Bagun" ili sinovi Boguna, dakle Bogunovići«* (*»But the same nobles also come as „filii Bagun" or Bogun's son, which means Bogunovići«, pp. 49-50*), *»Bogun se javlja prvi put godine 1242. zajedno s bratom Vicencijem,...«* (*»Bogun,* together with his brother Vincent, appeared for the first time in 1242,...«, p. 50), *»Bogun je 1251. bio župan Sane i magistar kraljevih pivničara. Je li on istovetan s Bogunom, koji je godine 1275. bio zaladski župan ne znamo.«* (*»In 1251, Bogun was Župan of Sana and Master of the royal brewers. We do not know whether that person was identical with Bogun, who was Župan of Zala [Zala County – translator's note] in 1275.«*, p. 50) – Juraj Ćuk (1891-1972): *„Nobility and Jupania of Požega from the time of the first mentioned personal and topographical names to the half of the 14th century"* (pp. 49-100), Chapter: The local free nobility, Journal *„Work"*, Volume 229 (Zagreb: *Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, 1924, pp. 49-50). Here, although, the name Bogun (*for which the author claims that only the nobility can possess it*) is indisputably mentioned, we do not see the Bogunović surname among their descendants in the sources of the first level. The author constructed this surname by himself. Unrelated to this phenomenon, this surname does not exist as hereditary surname in these cases i.e. this information can only serve us as a warning that during the 13th and 14th centuries there were different people who had the personal name Bogun. *»Богуновић: у Шибенику у XVII веку; ...Од личног имена Богун (1330. године у околини Дечана, 1476. у Херцеговини).«* (*»Bogunović: in Šibenik in the 17th century; ...From the personal name Bogun [in 1330 nearby Dečan, in 1476 in Herzegovina].«*) – Velimir *„Velja"* Mihajlović (1928-1994) / Milorad Grujić (1950-): *„Serbian surnames"* (Novi Sad: *Aurora*, 2002, p. 81). *»Stephanus dei gratia banus Bossine amicis suis veris Marcho Justiniano, comiti Ragusii, judicibus, consilio et comunitati de eadem, salutem cum amore. Noverit vestra universalis amicicia quod nos anno domini millesimo ccc xxx iiii, in festo videlicet beati Luche evangliste proxime preterito, cum nobilibus viris*

- Appearance of slaves with the surname Bogunović[277] in the 15th century, shows us that the part of this family failed financially and lost influence or those persons did not not belong to the same family,

---

Clime Dersie, Valle, Misce et Boguno, sociis ipsorum, civibus consociis vestris, super foro Narenti...« (*»Stephen, the Ban of Bosnia by the God's Grace, for his true friends Mark Justinian, Duke of Dubrovnik, the judges, Council and its Municipality, greetings with love. Let it be known to all your friendship that we in the year of the Lord 1334, more precisely, on the last Hollyday of the Saint Luke the Gospel, with noble men Klim, Držić, Vale, Miško and Bogun, your fellow countrymen and your fellow citizens, regarding the Neretva Square…«*), *... »Datum in Bossina, in curia nostra, die et anno prenotatis. Quas quidem licteras dominus comes cum suo minori consilio ad conservationem iurium dictorum Clime, Vallis, Misce ac Boguni, et de eorum voluntate fecit totaliter registrari.«* (*»Given in Bosnia, in our residence, on the day and the year mentioned above. Therefore, honorable Duke together with his Minor Council, in order to preserve the rights of Klim, Vale, Miško and Bogun mentioned above and according to their will, gave these letters for the recording as a whole.«*) – Orsat *„Medo"* Pucić (1821-1882): *„Serbian monuments: Rewritten by Prince Medo Pucić from the Dubrovnik archives"*, Volume 2 (Belgrade: *Society of the Serbian Literacy*, 1862, p. 14). Nebojša T. Porčić (1973-): *„The letter of Ban Stephen II Kotromanić about brothers Držić account dismissal: October 18th, 1334"* (pp. 25-34), Materials for the history of Bosnia, Volume 2 (Banjaluka: *Academy of Sciences and Arts of Republic of Srpska – Section for Social Sciences*, 2009, pp. 26-27). *»...Marino Bratoslavich, Boguno Bosinovich hominibus çuppani Nicolai de Altomagno«* [*September 17th, 1372*] (*»...Marin Bratoslavić and Bogun Božinović, people of the Župan Nikola Altomanović«*) – Konstantin Josef Jireček (1854-1918): *„Tribute of Ston paid by the Ragusians to the Serbian Monastery of Saint Archangels in Jerusalem and charters for it given by the Emperor Uros (1368) and Empress Mara (1479)",* Collected Papers on the Glory of Vatroslav Jagić (Berlin: *Weidmann Bookstore*, 1908, p. 541). *»...Milloe Vittanouich, Dudulla Bogossallich et Dobriey Rachoeuich et Bogun Posnanouich…«* – SAD (Div. Canc., № XXXV, fol. 134v, December 22nd, 1404). *»Bogun Radosalich locauit se pro famulo et discipulo Dabisiuo Radosalich calegario ... pro annis septem proxime futuros ... Pro quo Bogun Vuchich frater suus se constituit plegium«* – SAD (Div. Canc., № XLIX, fol. 241v, March 11th, 1436). »Oliver sin Grubača i *Bogun* sin Bogoša posjedovali su 'timar od 2289 akči« (»Oliver – the son of Grubač and *Bogun* – the son of Bogoš had timar *[*land granted by the Ottoman sultans – translator's note*]* of 2,289 akçes *[*the chief monetary unit of the Ottoman Empire, a silver coin – translator's note*]*«) – Nedim Filipović (1915-1984): *„Vlachs and establishment of the Timar system in Herzegovina"* (pp. 127-222), Yearbook, Volume 12, Institute for Balkan Studies, № 10 (Sarajevo: *Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina*, 1974, p. 198). »*Bi također u nahiji Mileševi i Kajčin sin Boguna*« (»Kajčin, the Bogun's son, was also in Nahiyah Mileševa.«) – Stjepan Damjanović (1946-): *„First Croatian Slavic Congress. Collection of Research Works"*, Volume 1 (Zagreb: *Croatian Philological Society*, 1997, p. 148).

[275] Serbian (*Cyrillic script*): *Сербско царство*; Latin: *Imperium Serviæ*.

[276] Serbian (*Cyrillic script*): *Краљевина Мађарска*; Latin: *Regnum Hungariæ*; Hungarian: *Magyar Királyság*.

[277] »*Тако је Божидар Марковић продао Тонку Бутинићу у Дубровник робињу по имену Радосава Богуновић, за 29 перпера, и то 27. јуна 1411. године.*« (»*So, Božidar Marković sold the slave named Radosava Bogunović to Tonko Butinić for 29 perpers in Dubrovnik in June 21st, 1411.*«) – M. Vego: „*The emergence of...*", 1982, p. 88.

or it probably has only the same surname after an ancestor Bogun, but in any case, it cannot be excluded that their slavery occurred due to some rebellions or capturing from the side of the rival feudal formations;

- We have no any written evidence that Žura Bogunović[278], despite that he had the seat of his Catun near Dubrovnik, was in the blood relationship with Bogun Nemanjić, as well as his (*Žura's*) descendants did not have surname Bogunović, but Žurović[279];
- The same applies not only to Žura, but also to Cvjetko *„Turčin"* Bogunović[280] (*who is mentioned in the archival documents of Dubrovnik*), because we again have no any evidence that he was in the blood relationship with the family of Bogun Nemanjić. Cvjetko Bogunović got the nickname *„Турчин"*[281] probably owing to some of his heroic

---

[278] *»Žurovići kod Trebinja su iz Žura kod Prizrena (1330).«* (*»Žurović family [near Trebinje] are from Žur near Prizren (1330)«*) – Bogumil B. Hrabak (1927-2010): *„Settling of Herzegovinian and Bosnian Vlachs in Dalmatian Zagora in the 14th, 15th and 16th centuries"* (pp. 67-87), Collection of Research Works: Migrations and Bosnia and Herzegovina (Sarajevo: *The Institute for History Sarajevo*, 1990, p. 80). This is where the historian Hrabak made a mistake, since there is no proof of this claim, and also, today we know that in this particular case we are talking about a patronymic last name which originated from the name of a particular person (*Žura Bogunović*). *»...Milorad Vladicich vllacchos voyuode Radossaui Paulouich Xurouich...«* – SAD (Lam. de For., № X, fol. 160, March 31st, 1434). The Žurovićs had katuns in the area of the immediate Dubrovnik hinterland.

[279] *»In examining the Dubrovnik records, one can observe how the leadership passed down through a family and trace the changes in the names of the katuns. For example, the katun of Žur Bogunović became, in time, katun Žurovici,...«* – Wayne S. Vucinich (1913-2005): *„A Study in Social Survival: The Katun in Bileća Rudine"*, Monograph Series of World Affairs (Denver: *University of Denver, Graduate School of International Studies*, 1975, p. 24). *»*Oko Začule i Kalađurđevića je živjelo vlaško pleme Žurovići. Vlasi Žurovići su bili u XV v. u sastavu zemalja knezova Pavlovića. U blizini Dubrovnika spominje se katun Žura Bogunovića 1367 godine. Kasnije se isti katun naziva Žurovići (catun Zuri, Xur, Sur, Xurović) a od 1437 godine mjesto Kalađurđevići kao i danas*...«* (*»Vlach tribe Žurovići lived near Začule and Kalađurđevići. Vlachs Žurovići were under possession of knyazes Pavlovići in the 15th century. Near Dubrovnik, the Catun of Žura Bogunović was mentioned in 1367. Later the same Catun was named Žurovići [*catun Zuri, Xur, Sur, Xurović*]* and from 1437 it was named the place Kalađurđevići up to present day…*«*) – Marko Vego (1907-1985): *„Settlements of the Bosnian medieval state"* (Sarajevo: Svjetlost, 1957, p. 132). The knyazes Pavlovići remained the rulers of the Catun Žurovići up to 1463.

[280] *»discreto et savio Zuetcho Bogunouich Turcino salute cum...«* – J. Tadić: *„Letters* and instructions *..."*, 1935, p. 367.

[281] *»Zuiettichus Turcin«* – SAD (Div. Canc., № XXIV, fol. 21, March 21st, 1375). *»Çuetcho Turcin«* – SAD (Div. Canc., № XXIX, fol. 55v, January 25th, 1390). *»Zuetcho Turcinus«* – SAD (Div. Canc., № XXXV, fol. 40, December 11th, 1403). *»Zueticho Turzin«* – SAD (Div. Canc., № XXXV, fol. 192v, June 16th, 1405). *»Zuetchus Turcin«* – SAD (Div. Canc., №

undertakings in a battle between Serbs and Turks (*it was hard to get such a nickname in the trade area especially not at that time*). Probably it was after the Battle of Stephaniana[282] (1344), the Battle of Demotika[283] (1352) or the first Battle of Maritsa[284] (1364), while later, the war conflicts between Serbs and Turks as the second Battle of Maritsa[285] (1371), the Battle of Dubravica[286] (1381), the Siege of Niš[287] (1386), the Battle of Pločnik[288] (1386), the Battle of Bileća[289]

XXXVII, fol. 127, October 24th, 1408). *»Zeuetchus Turcin«* – SAD (Div. Canc., № XXXVIII, fol. 325v, July 12th, 1413).

[282] The Battle of Stephaniana was fought in 1344 between the Serbian forces of Tsar Dušan Nemanjić led by Voivode Grigor Preljub (c. 1312 - 1355/56) and the Turkish forces led by Ghazi Umur Bey (c. 1309 - 1348), Emir of Aydın (reigned: 1334-1348), allies of Roman John VI Kantakouzenos (1282-1383), Emperor of Romans (reigned: 1347-1354). This battle was won by the Turks, but was not able to thwart the ongoing conquest of Macedonia and Epirus by Serbian Tsar Dušan.

[283] The Battle of Demotika was fought in October 1352 between the Serbian forces of Tsar Dušan led by Kazanac Gradislav Borilović (12?? - after 1352) and Turkish Army of Orhan Gazi (c.1281 -1362), Bey of Ottoman Turkey (reigned: 1323/24 - 1362). The two armies met at an open-field battle near Demotika (*modern Didymoteicho*), which would decide the fate of the Roman Empire, without the direct involvement of the Romans. More numerous Ottomans defeated the Serbs.

[284] According to Turkish sources, the Battle of Sirp Sindiği and the Battle of Maritsa were two separate battle. Oral Onur (1929-2013): *„The victory of Serb's destruction (First martyrs of the Rumeli: Mausoleum)"* (Edirne: *Oral Onur*, 1995, p. 27).

[285] The Battle of Maritsa (*or Battle of Chernomen*) took place at the Maritsa River near the village of Chernomen (*today Ormenio in Greece*) on September 27th, 1371 between the forces of Ottoman commanders Lala Şahin Pasha (1330 - c. 1382), Beylerbey of Rumelia (reigned: 1360-1388) and Gazi Hadji Evrenos Bey (13??-1417), Üc Beyi (*Margrave - border beyliks*) of Tesalijsko Krajište (*borderland of Thessaly*) and Serbian commanders Vukašin Mrnjavčević (c. 1320 - 1371), King of Serbia (reigned: 1365-1371) and his younger brother Jovan Uglješa (after 1320 - 1371), Despot of Serbia (reigned: 1365-1371).

[286] The Battle of Dubravnica was fought in 1381, on the Dubravnica River near Paraćin (*in today's central Republic of Serbia*), between the Serbian forces of Grand Knyaz Lazar Hrebeljanović of Serbia led by commanders Vitomir and Crep and the invading of Sultan Murad I (1326-1389), Sultan of Ottoman Turkey (reigned: 1362-1389). The Serbian army emerged victorious.

[287] After a 25-day-long siege the city fell to the Turks.

[288] The Battle of Pločnik was fought in 1386 near the village of Pločnik (*near Prokuplje in today's southeastern Serbia*), between the Serbian forces of Grand Knyaz Lazar and the invading Ottoman Army of Sultan Murad I. The victory gave prestige to the Serbs and their ruler, and temporarily slowed the Ottoman conquest of the Hum Peninsula. It was the first serious defeat of the Ottomans in the Serbian Land.

[289] The Battle of Bileća was fought in 1388 between the forces of the Serbian Kingdom of Bosnia led by Voivode Vlatko Vuković Kosača and the Ottoman Turks under the leadership of Lala Şahin Pasha.

(1388), and the Battle of Kosovo Polje[290] (1389) could not be taken into consideration, because Cvjetko appeared under this nickname in the archival documents of Dubrovnik for the first time already in 1366[291]. It is still important to point out that his son and a heir Radoslav[292] (1389-1435), did not have surname Bogunović, but Cvjetković[293] (*to his father's name*) and Turčinović[294] (*to his father's nickname*), and in all likelihood it also refers to his daughter Gojka[295], ie to the Radoslav's children: Cvjetko[296] (Italian: Fiore - *flower*), Matko[297] and the priest Vitko[298], and further descendants;

---

[290] The Battle of Kosovo Polje (*or Battle of Kosovo Field*) took place on June 15th, 1389 between the army led by the Serbian Grand Knyaz Lazar and the invading army of the Ottoman Sultanate under the command of Sultan Murad I. Both armies were annihilated out in the battle; both Lazar and Murad lost their lives, and the remnants of their armies eventually retreated from the battlefield. The Florentine and Venetian reports both speak of a Serbian victory.

[291] *»Die XXI Decembris. In Minori Consilio sono campane etc. congregato captum fuit et firmatum, de dando licenciam Sfietcho Turchino Bogunouich, quod possit extrahere de Ragusio miliaria decem sepi...«* – Josephus Gelcich (1849-1925): *„The Monuments of Ragusa: Books of Reformations"*, Volume 4, Ann. 1364-1396, *„The Monuments Referred to the History of the South Slavs"*,Volume 28 (Zagreb: *Academy of Sciences and Arts*, 1896, p. 75).

[292] *»Radoslauo filio Zuetchi Turchin«* – SAD (Div. Canc., № XXVII, fol. 206v, March 26th, 1389). *»Radoslauus Zeuetichi Turcini«* – SAD (Debita Notariæ, № XII, fol. 168, March 24th, 1404). *»Radossauo Turcino«* – SAD (Div. Canc., № XLVIII, fol. 267v, November 14th, 1434). *»...et soluere Radossauo Turcino ducatos auri...«* – SAD (Deb. Not., № XVII, fol. 143, August 9th, 1435).

[293] *»Radoslauo Zuetchouich«* – SAD (Div. Canc., № XXIX, fol. 126, August 13th, 1390). *»Radoslauus Zuetchouich«* – SAD (Div. Canc., № XLI, fol. 119v, June 3rd, 1417). *»Radossauus Zuietchouich«* – SAD (Div. Canc., № XLVI, fol. 226v, September 9th, 1430). *»Radosauo Zuietchouich Turcino«* – SAD (Div. Not., № XVIII, fol. 182v, February 10th, 1434).

[294] *»Radoslaui Turçinouich«* – SAD (Div. Canc., № XXXV, fol. 180v, May 20th, 1405). *»...in manibus Radoslaui Turcinouich unam salmam...«* – SAD (Div. Canc., № XXXVII, fol. 220v, June 6th, 1409). *»Radossauus Turcinouich«* – SAD (Div. Canc., № XLIII, fol. 95, February 28th, 1425). *»Cum Radossauus Turcinouich dicerte se habere supra...«* – SAD (Div. Not., № XVII, fol. 156v, November 28th, 1431).

[295] *»Goicha filia Ceuetichi Turcinouich«* – SAD (Div. Canc., № XXXIX, fol. 118, August 10th, 1413).

[296] *»...et Florius Radossaui Turcini ellecti fuerunt officiales...«* – SAD (Consilium Minus, № V, fol. 186, March 20th, 1423). *»Fiorius Radossaui Turcinouich tanquam procurator Radossaui eius patris...«* – SAD (Div. Canc., № XLVII, fol. 22v, January 12th, 1433). *»Florius filius et procurator Radossaui Turcinouich...«* – SAD (Div. Not., № XVIII, fol. 136, December 4th, 1433). *»Florius filius Radossaui Turcini...«* – SAD (Div. Not., № XIX, fol. 11v, June 10th, 1434). *»Fiorius Radossaui Turcinouich«* – SAD (Div. Canc., № XLIX, fol. 182, December 24th, 1435). *»...in Rudnich ad petitionem Fiorii et Matchi fratrum et filiorum Radossaui Turzini successoris ipsium...«* – SAD (Cons. Min., № VI, fol. 52, May 10th, 1436). *»Fiorius Radossaui Turcinouich sou nomine et nomine et vice Mathey fratris suum...«* – SAD (Div. Canc., № L, fol. 156v, February 28th, 1437). *»Florius filius Radoslaui Turcinouich suo nomine et nomine et vice Matchi eius fratris...«* – SAD (Div. Canc., № LII, fol. 33, January 2nd, 1438). *»Ego*

- Of course, it has to be emphasized that there is no evidence even for the statement that both Žura and Cvjetko were not in blood relationship with Bogun Nemanjić.

Finally, it should be noted that during the science-based DNA search for the heirs of Nemanjić the following fact must also be taken into consideration: almost certainly there were some unknown men for us from this Serbian ruling dynasty (at least from the lateral branches of the family), both the official (recognized) and unofficial (unrecognized).
If we follow this logical thinking, these first one would be a result of the lack of the up to date preserved historical data about this medieval family, while unrecognized members[299] would be *»unexpected«* for the historical science, for the simple reason that they are always totally invisible for the historical material, because the ruling sets of that time surely hid them from the public or simply did not know about their existence.

LOCATIONS OF SCELETAL REMAINS OF THE MEDIEVAL SERBIAN RULERS

The DNA mapping project of the Serbian medieval nobility is still waiting to be realized, and in order to start working on it at all, it is necessary

---

Florius Radossaui Turcinouich...« – SAD (Deb. Not., № XVIII, fol. 75, July 28th, 1438). *»...Florio Radossaui Turcinouich...«* – SAD (Deb. Not., № XXII, fol. 77v, February 23rd, 1445).

[297] *»Fiorius Radossaui Turcinouich et Matchus eius frater...«* – SAD (Deb. Not., № XVIII, fol. 53v, May 15th, 1438). *»...Florius et Matchus fratres Turcinouichi...«* – SAD (Deb. Not., № XIX, fol. 110, December 21st, 1439). *»...Florio et Mathco fratribus olim Radossaui Turcinouich...«* – SAD (Deb. Not., № XXII, fol. 46, November 6th, 1444). *»Ego Mathcus Radossaui Turcinouich...«* – SAD (Deb. Not., № XXVI, fol. 171v, August 19th, 1451).

[298] *»Diaconus Vitchus Radossaui Zuietchouich ex certa scientia contentus fuit et voluit quod quicquid decetero per Florium et Matchum fratres suos filiosque dicti condam Radossaui...«* – SAD (Div. Not., № XX, fol. 113, November 30th, 1435). *»...omnes parte una et Florius et Matchus fratres dicti don Vitchi et filii condam Radossaui Turcin ambo parte alia...«* – SAD (Div. Not., № XX, fol. 220v, April 18th, 1436).

[299] Due to the increasing popularity of the DNA testing, unrecognized members could even appear one day, because it is impossible to claim that (*it would be extremely frivolous*) rulers and nobles in the period of their youth (*before marriage*) did not had *»promenades«* with the court ladies or court female servant, and that they did not go on dates with women like the rest of the »naughty« European nobility during the military expeditions. It is hard to imagine that the male members of the Nemanjić family and women of lower status even thought about contraception, hence about preventing unwanted pregnancy.

to collect (*previously*) as much information as possible about the locations where the remains of Serbian rulers are found, such as the graves of the Serbian higher and lower nobility.

In accordance with the underlying theme of the article, here I represent an overview of the locations where the remains of the male members of the Nemanjić dynasty are buried. Also, right beneath them I mention locations of the tombs and graves of the members of other Serbian medieval dynasties and nobility.

The work at the DNA project on mapping the local nobility should be a special priority for the authorized national institutions, considering that the biological material for taking the DNA samples has to be preserved because this organic material is very susceptible to decay and, consequently, such project requires quick realization.[300]

On this issue, the Republic of Serbia significantly drops behind the other countries in the world, especially because, owing to the DNA analyses the kinship relations among the local noblemen can be determined or their kinship relations with the foreign nobility can be found (*or confirmed*). Thus, their successors among today's residents (*in that region or beyond*) both from the recognized and non-recognized offspring can be eventually found.

Serbian Dynasties

Nemanjić Dinasty

Church of the Mother of God[301], Studenica Monastery[302] in the village Brezova, near Kraljevo (*Republic of Serbia*):

- Stefan I Nemanja[303] (c. 1113-1199), Grand Župan[304] of Raška (reigned: c. 1167 - 1196);

[300] The quality of the DNA molecule isolate is decreasing during the flow of time, even when it is properly preserved.

[301] Serbian (*Cyrillic script*): *Богородична црква*. Hadži-Dragan Antić (1953-) / Ljiljana Cvekić (19??): *„The Wreath of Saint Sava"*, Collected Edition *„Voice of the Church"*, Special Editions, Volume 7 (Šabac: *„Voice of the Church", Publishing House of the Eparchy of Šabac and Valjevo*, 1988, p. 17). Danica Popović (1951-) / Branislav Todić (1952-): *„The Monastery of Morača"* (Belgrade: *Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts*, 2006, p. 41).

[302] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Студеница"*.

[303] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан I Немања (anglicized as Stephen I Nemanja)*; Latin: *Stephanus Nemagna*. His monastic name was Simeon (*Simon*). Stefan was the youngest son of the Grand Župan Desa (*or Zavida*). Nemanja had older brothers Tihomir (Serbian: *Стефан Тихомир*; Latin: *Stephanus Tichomirus*), Stracimir (Serbian: *Стефан Страцимир*; Latin: *Stephanus Strazimirus*) and Miroslav (Serbian: *Стефан Мирослав*; Latin: *Stephanus Miros-*

- Vukan I Nemenjić[305] (before 1165 - c. 1208), Grand Knyaz of Duklja (reigned: c. 1190 - c. 1202), Grand Župan of Raška (reigned: c. 1202 - 1204) and King of Duklja[306] (reigned: c. 1195 - c. 1208);
- Stefan II Nemanjić[307] (c. 1165-1228), Sebastokrator[308] (reigned:: 1191-1196)[309], Grand Župan of Raška (reigned: 1196-1202 / 1204-1217)[310] and King of Raška/Serbia (reigned: 1217-1228);
- Stefan III Radoslav Nemanjić[311] (1192 - after 1235), King of Serbia (reigned: 1228-1234);
- Rastko (*Vukanović*) Nemanjić[312] (12th century).

---

laus). Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Stefan Nemanja"* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2002, pp. 17-18).

[304] Serbian (*Cyrillic script*): *велики жупан*; Latin: *magnus iupanus* (*Megaiupanus*); Greek: *ζουπανος μεγας*. »*...the Serbs grand zupan...*« – John Kinnamos (c. 1143 - c. 1203) / Charles Macy Brand (1932-): *„Deeds of John and Manuel Comnenus"* (New York: *Columbia University Press*, 1976, p. 84).

[305] Serbian (*Cyrillic script*): *Вукан I Немањић* (*or simply Вукан Немањић*); Latin: *Velcanus Nemagnich*. He was the eldest son of the Grand Župan Stefan Nemanja, who was the founder of the Nemanjić dynasty. Vukan was also a brother of Rastko and Stefan II.

[306] The title of the Serbian King Vukan I was preserved in the inscription on the Church of Saint Luke (Serbian: *Црква „Светог Луке"*) in Kotor (*today Montenegro*) from 1195: *»...Velcani regi Dioclie, Dalmatie, Tribunie, Toplize et Cosne...«* (*Vukan, King of Duklja, Dalmatia, Travunia, Toplica and Hvosno*), as well as his title from 1197: »...Velcanni Dioclie, Dalmacie, Tribunie atque Toplizze inclyti regis...« (*Vukan, famous King of Duklja, Dalmatia, Travunia and Toplica*). »*...nostril Wulcani Illustris Regis Dioclie ae Dalmatie…*« (*Innocentii PP. III. Anno Christi 1190*) – Augustin Theiner (1804-1874): *„The ancient monuments of the South Slavs: The illustrated history. Most of the Vatican documents have not yet been published, while the taken series are chronologically arranged."*, Volume I (*from Pope Innocent III to Pope Paul III*), 1198-1549 (Rome: *State of the Church / Vatican City State*, 1863, p 6). »...nostri *Vulcani Dioclie Regis illustris…*« (*Innocentii PP. III. Anno Christi 1200*) – Ibid., p. 13.

[307] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан II Немањић (anglicized as Stephen II Nemanjich)*. In historiographical material he is also known as – *Stefan the First-Crowned Nemanjić* (Serbian: *Стефан Немањић – Првовенчани, or simply Стефан Првовенчани*). He was the youngest son of the Grand Župan Stefan Nemanja. Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Stefan the First-Crowned"* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2003, p. 30).

[308] Serbian (*Cyrillic script*): *севастократор*; Greek: *σεβαστοκράτωρ*.

[309] Luka Mičeta (1959-): *„Stefan of Dečani: Biography of the Unhappiest Serbian Ruler"* (Belgrade: *Laguna*, 2016, p. 135).

[310] Luka Mičeta (1959-): *„Stefan the First-Crowned: Biography of the first Serbian King or why Serbs are not catholics"* (Belgrade: *Laguna*, 2015, p. 102).

[311] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан III Радослав Немањић (anglicized as Stephen III Radoslav Nemanjich)*. His monastic name was Jovan (*John*). Radoslav was the eldest son of the King Stefan the First-Crowned. He had brothers Vladislav, Predislav (*Saint Sava II*), and Uroš I.

[312] Serbian (*Cyrillic script*): *Растко (Вукановић) Немањић (anglicized as Rastko V. Nemanjich)*. His monastic name was Teodosije (*Theodosie*).

St. George's Church[313], Đurđevi stupovi Monastery[314] (*on the left bank of the river Lim*) in the village Budimlja, near Berane (*Montenegro*):[315]

- Stefan Prvoslav Tihomirović[316] (before 1166 - c. 1219)[317], Župan of Budimlja[318].

Church of the Assumption of Holy Mother of God[319], Morača Monastery[320] on the right bank of the river Morača, near Kolašin (*Montenegro*):

- Stefan (*Vukanović*) Nemanjić[321] (11?? - after 1252), Knyaz of Duklja (*Zeta*).

Church of the Ascension of the Lord[322], Mileševa Monastery[323] in a valley of the river Mileševa, near Prijepolje (*Republic of Serbia*):

- Rastimir[324] *„Rastko"* Nemanjić[325], i.e. Saint Sava[326] (c. 1175 - 1236), Župan[327] of Zachlumia (reigned: c. 1190 - c. 1192) and Orthodox

---

[313] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Ђорђа"* (*Црква „Светог Георгија"*). Danica Popović (1951-): *„Tomb of Serbian Ruler in Middle Ages"* (Belgrade: *Institute for Art History, Faculty of Philosophy at the University of Belgrade*, 1992, p. 23).

[314] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Ђурђеви ступови"* (*Monastery of the tracts of St. George*).

[315] Marija Janković (1941-): *„Bishoprics and Metropolitanates of Serbian Church in Middle Ages"* (Belgrade: *The Institute of History Belgrade*, 1985, p. 176).

[316] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Првослав Тихомировић (anglicized as Stephen P. Tihomirovich)*. He was the son of Tihomir (before 1113 - 1168), Grand Župan of Raška (reigned: 1165-1166). In the church, which was his endowment (from 1213), on the right side of the naos there is his tomb, with the following inscription above: *»Župan Prvoslav, the sin of the great Župan Tihomir, the nephew of the Saint Simeon Nemanja…«*.

[317] Srđan M. Pirivatrić (1966-): *„On Stefan. Prvoslav, ktetor of the church of St. George in Budimlja"* (pp. 53-67), Collection of Research Works (Belgrade: *Department of History of Arts, Faculty of Philosophy at the University of Belgrade, PI „Museum of Polimlje", etc.*, 2011, p. 66).

[318] The Serbian Orthodox Eparchy of Budimlja, established by Saint Sava in 1219.

[319] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Успења Пресвете Богородице"*. D. Popović / B. Todić: *„The Monastery of Mor..."*, 2006, p. 56.

[320] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Морача"*.

[321] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Вукана Немањић (anglicized as Stephen V. Nemanjich)*. He was a grandson of the Grand Župan Stefan Nemanja and son of the Grand Župan Vukan. Stefan was also a brother of Đorđe, Mladen, Dimitrije *„Dmitar"* and Rastko.

[322] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Вазнесења Господњег"*. D. Popović: *„Tomb of Serbian Ruler..."*, 1992, p. 54. Srboljub Živanović (1933-): *„Where the relics and graves of the Serbian rulers - saints are located"* (London/Belgrade: *European Institute of Early Slavonic Studies / Publishing House „Pešić and sons"*, 2009, p. 27-28).

[323] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Милешева"*.

[324] Milan Prelog (1919-1988): *„An Overview of the History of the Southern Slavs: Serbs, Croats and Slovenes"*, Volume 1 (Sarajevo: *B. Buchwald i Drug*, 1920, p. 65).

[325] Serbian (*Cyrillic script*): *Растимир-Растко Немањић (anglicized as Rastimir „Rastko" Nemanjich)*. Rastko was the youngest son of the Grand Župan Stefan Nemanja. When the Serbs in Banat rose up against the Ottomans Turks in 1594, using the portrait of Saint Sava on their war flags, the Ottomans retaliated by incinerating the relics of St. Sava on the Vračar

Archbishop of the autocephalous Serbian Orthodox Church (*in the period of 1219-1233*);

- Stefan IV Vladislav Nemanjić[328] (1198-1267), King of Serbia (reigned: 1234-1243).

Church of the Holy Apostles[329] at the complex of the Patriarchate of the Serbian Orthodox Church[330] in Peć (*Kosovo and Metohija*, *Republic of Serbia*):

- Predislav Nemanjić[331] (c. 1200 - 1271), Orthodox Archbishop of the autocephalous Serbian Orthodox Church (*in the period of 1263-1271*).

Church of the Holy Trinity[332], Sopoćani Monastery[333] in Stari Ras[334], near Novi Pazar (*Republic of Serbia*):

- Stefan V Uroš Nemanjić[335] (c. 1220 - 1277), King of Serbia (reigned: 1243-1276);
- Đorđe (*Vukanović*) Nemanjić[336] (11?? - after 1242), King of Duklja (reigned: c. 1208 -1241), Knyaz of Ulcinj (reigned: 1241-1242) and Knyaz of Duklja (reigned 1242 - after 1242-?)

---

plateau in Belgrade. This is the reason why the monastery today preserves only the left arm of the Serbian Archbishop, which was not burned, while the right arm was bought by Nikola Bošković (1641-1721) in 1688, who handed it down to the Jesuit Order of the Catholic Church.

[326] Serbian (*Cyrillic script*): *Свети Сава*.

[327] Serbian (*Cyrillic script*): *Жупан* (*county lord*). Lusatian (*Upper Sorbian / Lower Sorbian*): *Supan*; Greek: *Ζουπανος*; Latin: *Iupanus / Zuppanis*; Czech: *Supani*.

[328] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан IV Владислав Стефана Немањић (anglicized as Stephen IV Vladislav S. Nemanjich)*. In historiographical material he is also known as – *Stefan Vladislav I Nemanjić* (Cyrillic: *Стефан Владислав I Немањић*). Vladislav was the middle son of the King Stefan the First-Crowned.

[329] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светих Апостола"*. Đoko M. Slijepčević (1907-1993): *„History of the Serbian Orthodox Church"*, Volume 1 (Munich: *Iskra*, 1962, p. 156).

[330] Serbian (*Cyrillic script*): *Патријаршијски комплекс Српске православне цркве*.

[331] Serbian (*Cyrillic script*): *Предислав Стефана Немањић (anglicized as Predislav S. Nemanjich)*. He was the middle son of the King Stefan the First-Crowned. Predislav ruled as the Archbishop under the name Sava II, and he was buried in 1271, in the southwest corner of the Church of the Holy Apostles in Peć.

[332] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Свете Тројице"*.

[333] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Сопоћани"*.

[334] Stari Ras (*Old Ras*), is a Serbian medieval fortress located in the vicinity of Staro Trgovište (*Old market-place*).

[335] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан V Урош Стефана Немањић (anglicized as Stephen V Urosh S. Nemanjich)*. In historiographical material he is also known as – *Stefan Uroš I Nemanjić* (Cyrillic: *Стефан Урош I Немањић*). Stefan Uroš I, known as Uroš the Great was the youngest son of the King Stefan the First-Crowned.

[336] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђорђе Вукана Немањић (anglicized as Djordje V. Nemanjich / George V. Nemanjich)*; Latin: *Georgius Nemagnich*. He was a grandson of the Grand Župan Stefan Nemanja and son of the King Vukan Nemanjić.

- Mladen (*Vukanović*) Nemanjić[337] (13th century), Hegumen of the Sopoćani Monastery.

Church of the Epiphany[338], Davidovica Monastery[339] on the right bank of the river Lim, in the village Brodarevo, near Prijepolje (*Republic of Serbia*):

- Dimitrije-*Dmitar* (*Vukanović*) Nemanjić[340] (12?? - after 1286), Župan of Brodarevo;
- Radoslav (*Vratislavić*) Nemanjić[341] , Knyaz of Serbia;
- Vratko (*Vratislavić*) Nemanjić[342], Voivode of the Serbian Empire.

Chapel[343] of the Đurđevi stupovi Monastery[344] (*St. George's Monastery*[345]) in Stari Ras, near Novi Pazar (*Republic of Serbia*):

- Stefan VI Dragutin Nemanjić[346] (before 1253 - 1316), King of Serbia (reigned: 1276-1282) and King of Syrmia (reigned: 1282-1316).

St. Nedelya's Cathedral[347] (*Cathedral of the Holy King*[348]) in Sofia[349] (*Republic of Bulgaria*[350]):

---

[337] Serbian (*Cyrillic script*): *Младен Вукана Немањић* (*anglicized as Mladen V. Nemanjich*). *»У припрати цркве сахрањена су и два Урошева брата од стрица, Вуканови синови Ђорђе и Младен, игуман Сопоћана.«* (*»Two Uroš's cousins Đorđe and Mladen, sons of Vukan, were buried in narthex of the church. The Hegumen of Sopoćani [translator's note: Sopoćani Monastery].«*) – Dragica Premović-Aleksić (1950-): *„Monastery Sopoćani"* (pp. 70-95), *„Churches and Monasteries of Old Raška"* (Novi Pazar: *Museum Ras*, 2015, p. 73).

[338] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Богојављења"*.

[339] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Давидовица"*.

[340] Serbian (*Cyrillic script*): *Димитрије-Дмитар Вукана Немањић* (*anglicized as Dimitrije „Dmitar" V. Nemanjich*). He was a grandson of the Grand Župan Stefan Nemanja, and son of the Grand Župan Vukan. His monastic name was David. Milan Ivanović (1923-2011): *„Cyrillic Epigraphical Monuments from Serbia, Montenegro, and Macedonia"* (Belgrade: *National Museum*, 1984, p. 20).

[341] Serbian (*Cyrillic script*): *Радослав Вратиславов Немањић* (*anglicized as Radoslav V. Nemanjich*); Latin: *Radoslauus Nemagnich*. He was a grandson of the Župan Dimitrije, and and son of the Župan Vratislav. Radoslav was also a brother of the Voivode Vratko.

[342] Serbian (*Cyrillic script*): *Вратко Вратиславов Немањић* (*anglicized as Vratko V. Nemanjich*); Latin: *Vratichus Nemagnich*. He was a grandson of the Župan Dimitrije, and and son of the Župan Vratislav.

[343] Miodrag Al. Purković (1907-1976): *„Serbian Rulers"* (Windsor: *„Avala", Printing and Publishing Co. Ltd.*, 1958, p. 29).

[344] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Ђурђеви ступови"* (*Манастир „Светог Ђорђа" / Манастир „Светог Георгија"*). S. Živanović: *„Where the relics..."*, 2009, p. 23.

[345] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Светог Ђорђа"*.

[346] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан VI Драгутин Немањић* (*anglicized as Stephen VI Dragutin Nemanjich*). In historiographical material he is also known as – *Dragutin Nemanjić* (Cyrillic: *Драгутин Немањић*). He was the eldest son of the King Uroš I. Dragutin was succeeded by his younger brother, Milutin. Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Queen Helen of Anjou"* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2004, p. 66).

[347] Serbian (*Cyrillic script*): Саборна црква *„Св. Недеље"*; Bulgarian: *Катедрален храм „Св. великомъченица Неделя"*. M. A. Purković: *„Serbian Rul..."*, 1958, p. 36.

- Stefan VII Uroš Milutin Nemanjić[351] (c. 1253 - 1321), King of Serbia (reigned: 1282-1321).

St. Nicholas Church[352] in Zvečan (*Kosovo and Metohija*, *Republic of Serbia*):

- Konstantin Nemanjić[353] (c. 1282 - 1322), Župan of Nevesinje (reigned: 1303-1306); King of Serbia (reigned: 1321-1322).

St. Achillius Church[354] in Arilje (*Republic of Serbia*):[355]

- Stefan Urošica Nemanjić[356] (before 1285 - before 1316), Knyaz of Serbia.

Church of Christ Pantocrator[357], Visoki Dečani Monastery[358] in Dečani (*Republic of Serbia*):

- Stefan IX Uroš Nemanjić[359] (1276-1331), King of Serbia (reigned: 1322-1331).

---

[348] Serbian (*Cyrillic script*): Саборна црква *„Свети краљ“*; Bulgarian: *Катедрален храм „Св. Крал“*

[349] Serbian (*Cyrillic script*): *Софија*; Bulgarian: *София*.

[350] Bulgarian: *Република България*.

[351] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан VII Урош Милутин Немањић* (*anglicized as Stephen VII Urosh Milutin Nemanjich*). In historiographical material he is also known as – *Stefan Uroš II Milutin Nemanjić* (Serbian: *Стефан Урош II Милутин Немањић*). He was the youngest son of the King Uroš I. Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„King Milutin“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2002, p. 46).

[352] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Николе“*. Slobodan Ristanović (1932-): *„Through Serbia and Montenegro“* (Belgrade: *KSE-NA*, 2005, p. 661).

[353] Serbian (*Cyrillic script*): *Константин Милутина Немањић* (*anglicized as Constantine M. Nemanjich*). He was the youngest son of the King Milutin. Konstantin was also a brother of the King Stefan Dečanski (or *Stefan of Dečani*),

[354] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Ахилија“*. Novak Živković (1917-2000): *„Schools and teachers in the Arilje region in the first half of the 19th century“* (Arilje: *Stevan Čolović Elementary school*, 1970, p. 6).

[355] Miloš Blagojević (1930-2012) / Sreten Petković (1930-2015): *„Serbia at the time of the Nemanjic dynasty: From the Principality to the Empire 1168-1371“*, Serbian chronicles, Volume 1 (Belgrade: *TRZ „Vajat“*, 1989, p. 227).

[356] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Урошица Драгутина Немањић* (*anglicized as Stephen Uroshica D. Nemanjich*). He was the younger son of the King Dragutin. Urošica was also a brother of Vladislav (1280-1326), King of Syrmia (reigned: 1316-1325).

[357] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Христа Пантократора“*. Milivoje G. Pajović (1968-): *„Rulers of Serbian Lands“*, Collected Edition *„History“*, Volume 1 (Podgorica: *Gramatik*, 2001, p. 50).

[358] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Високи Дечени*“. Andrija Veselinović (1949-) / Radoš Ljušić (1949-): *„Serbian Dynasties“* (Belgrade: *The Public Enterprise Official Gazette*, 2008. p. 61).

[359] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан IX Урош Немањић* (*anglicized as Stephen IX Urosh Nemanjich*). In historiographical material he is also known as – *Stefan Uroš III Nemanjić - Dečanski* (Serbian: *Стефан Урош III Немањић - Дечански*). He was the eldest son of the King Milutin.

St. Mark's Church[360] in Belgrade (*Republic of Serbia*):

- Stefan X Uroš Dušan Nemanjić[361] (c. 1308 - 1355), King of Serbia[362] (reigned: 1331-1345) and Tsar of Serbia (reigned: 1345-1355)[363].

Katholikon[364] of Chilandar Monastery[365] (*Cathedral Church of Chilandar Monastery*[366]) in Mount Athos[367] (*Holy Mountain*) on the Chalkidiki Peninsula[368] (*Hellenic Republic*):

- Vojihna (*Urošicević*[369]) Nemanjić[370] (c. 1298 - 1360), Serbian nobleman (*Caesar*[371]) of Drama[372] region (reigned: before 1350 - 1356)[373];

---

[360] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Марка“*. Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Tsar Uroš“*, Collected Edition *„Special Editions“* (Belgrade: *Knjiga Komerc*, 2004, p. 48).

[361] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан X Урош Душан Немањић* (*anglicized as Stephen X Urosh Dushan Nemanjich*). In historiographical material he is also known as – *Stefan Uroš IV Dušan the Mighty Nemanjić* (Serbian: *Стефан Урош IV Душан Немањић - „Силни“, or simply Душан Силни*). Dušan the Mighty was the eldest son of the King Stefan Dečanski. His younger brother is Simeon *„Siniša“* Uroš Nemanjić (Serbian: *Симеон-Синиша Урош Немањић*). First he was buried in the Monastery of the Holy Archangels (Serbian: *Манастир „Светих архангела“*) in the canyon of the Prizren Bistrica river, near the city of Prizren (*Republic of Serbia*), and later, in 1927, his remains were moved to the Church of St. Mark in Belgrade.

[362] Željko Fajfrić (1957-): *„The Holy Ancestors of Stefan Nemanja“* (Sremska Mitrovica: *Tabernakl*, 2006, p. 322).

[363] Luka Mičeta (1959-): *„Dušan the Mighty: Biography of the first Serbian Emperor“* (Belgrade: *Laguna*, 2016, p. 200).

[364] Serbian (*Cyrillic script*): *Католикон*; Greek: *καθολικόν*. A katholikon or catholicon is the major church building (*temple*) of a monastery corresponding to a conventual church in Western Christianity.

[365] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир Хиландар*; Greek: *Μονή Χιλανδαρίου*. *»two pictures of the Madonna and Christ were made on the domes of two graves in the main temple of the Monastery of Hilandar (those of caesar Voihna and his son, Ugljesa Despotovic)«* – Evaggelos N. Kiriakoudis (1948-2008): *„Late Byzantine period“* (pp. 100-153) / *„Later Palaelogian painting“* (pp. 128-138), *„Macedonia: Archaeology, civilization“*, Volume 2 (Athens: *Hellenic National Line*, 1998, p. 130). Elizabeth M. Jeffreys (1941-): *„Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman“* (Cambridge: *Cambridge University Press*, 2006, p. 79).

[366] Serbian (*Cyrillic script*): *Саборна хиландарска црква*.

[367] Serbian (*Cyrillic script*): *Света гора*; Greek: *Άγιο Όρος*.

[368] Serbian (*Cyrillic script*): *Полуостров Халкидики*; Greek: *Χερσόνησος της Χαλκιδική*.

[369] Svetislav Mandić (1921-2003): *„The Lords of all the Serbian lands and other prosopographic contributions“* (Belgrade: *Serbian Literary Cooperative*,1986, pp. 124-125).

[370] Serbian (*Cyrillic script*): *Војихна Урошица Немањић* (*anglicized as Voihna U. Nemanjich*). Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Marko Kraljević in the history, oral folk tradition and legends“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2005, p. 92).

[371] Serbian (*Cyrillic script*): *ћесар / кесар*; Greek: *καῖσαρ*; Latin: *Cæsar*.

[372] Serbian (*Cyrillic script*): *Драма*; Greek: *Δράμα*.

- Uglješa (*Vojihnović*) Nemanjić[374], Serbian nobleman.

Church of the Holy Trinity[375], Jazak Monastery[376] in the village Jazak, near Irig (*Republic of Serbia*):

- Stefan XI Uroš Nemanjić[377] (c. 1337 - 1371), King of Serbia (reigned: 1346-1355) and Tsar[378] of Serbia (reigned: 1355-1371).

Cathedral of the Transfiguration of Christ[379], Great Meteoron Monastery[380] (*Monastery of the Transfiguration of Christ*[381]), near the town of Kalambaka[382] at the northwestern edge of the Plain of Thessaly (*Hellenic Republic*):

- Simeon *„Siniša“* Uroš Nemanjić[383] (c. 1326 - 1369/72), Tsar of Serbia (reigned: 1357) (reigned: 1359-1366);
- John Uroš Nemanjić[384] (13??-1422/23)[385].

---

[373] Mladen Leskovac (1904-1990) / Aleksandar Forišković (1932-1990) / Čedomir Popov (1936-2012): *„Serbian biographical dictionary“*, Volume 2 (Novi Sad: *Department of Lexicography - Matica srpska*, 2004, p. 294).

[374] Serbian (*Cyrillic script*): *Угљеша Воихне Немањић* (*anglicized as Ugljesha V. Nemanjich*).

[375] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Свете Тројице“*. Branislav *„Brano“* Krstić (1922-2016): *„Saving the Cultural Heritage of Serbia and Europe in Kosovo and Metohia“* (Belgrade: *Coordination Centre of Federal Republic of Yugoslavia and Republic of Serbia for Kosovo and Metohia*, 2002, p. 56).

[376] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Јазак“*.

[377] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан XI Урош Немањић* (*anglicized as Stephen XI Urosh Nemanjich*). In historiographical material he is also known as – *Stefan Uroš V the Weak Nemanjić* (Serbian: *Стефан Урош V Немањић - „Нејаки“, or simply Урош Нејаки*). He was the son of the Tsar Dušan. Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Tsar Uroš“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2004, p. 49). Serbian Tsar Uroš the Weak was first buried in the Church of the Assumption of the Holy Mother of God (Serbian: *Црква „Успења Пресвете Богородице“*) in Gornje Nerodimlje, near Uroševac (*Kosovo and Metohija, Republic of Serbia*).

[378] Miroslav M. Jovanović (1936-2010): *„Serbian Medieval Coins“* (Belgrade: *M. M. Jovanović*, 2012, p. 65).

[379] Serbian (*Cyrillic script*): *Саборна црква „Светог Преображења Господњег“*.

[380] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Велики Метеор“*; Greek: *Μονή Μεγάλου Μετεώρου*.

[381] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Преображења Христовог“*; Greek: *Μονή της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος*.

[382] Serbian (*Cyrillic script*): *Каламбака*; Greek: *Καλαμπάκα*.

[383] Serbian (*Cyrillic script*): *Симеон-Синиша Урош Немањић* (*anglicized as Simeon-Sinisha Urosh Nemanjich*); Greek: *Συμεών Ούρεσης Παλαιολόγος*. He proclaimed himself *»Tsar of the Serbs and Greeks«* in Kastoria (Serbian: *Костур*; Greek: *Καστοριά*).

[384] Serbian (*Cyrillic script*): *Јован Урош Немањић* (*anglicized as John Urosh Nemanjich*); Greek: *Ιωάννης Ούρεσης Δούκας Παλαιολόγος*. Between 1369 and 1372 he succeeded his father as titular *»Tsar of the Serbs and Greeks«*.

[385] Celia Hawkesworth (1942-): *„Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia“* (Budapest: *Central European University Press*, 2000, p. 85).

Hvalimirović Dinasty

Prečista Krajinska Monastery[386], i.e. St. Maria of Krajina Church[387], *near villages* of Mali Ostros and Veliki Ostros, manicapulity Bar (*Montenegro*):

- Petar *„Petrislav“* Hvalimirović[388] (9?? - c. 1000), Knyaz of Duklja (reigned: 971 - c. 1000).

Resurrection of Christ Orthodox Cathedral[389] in Tirana (*Republic of Albania*[390]):

- Jovan Vladimir (*Petrović*) Hvalimirović[391] (c. 990 - 1016), Knyaz of Duklja[392] (reigned: c. 1000 - 1016).

---

[386] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Богородица Крајинска“*.

[387] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Св. Марије Крајинске“* (*or Црква „Пречиста Крајинска“*) is the name for the ruins of a church located in the region of Skadarska Krajina, southern Montenegro. It was the second burial site of Jovan Vladimir, the ruler of Duklja (c. 1000-1016), after his widow Kosara renewed it and transferred his remains from Prespa.

[388] Serbian (*Cyrillic script*): *Петар-Петрислав Хвалимировић* (*anglicized as Peter-Petrislav Hvalimirovich*). Petar was the son of Serbian Knyaz Hvalimir Krajinović (*son of the Knyaz Krajina Belojević, and brother of the Knyaz Dragimir*). The first information about the original Petar's lead seal was published in 1884 by the French historian Léon Gustave Schlumberger (1844-1929). The seal is decorated on the observe with a bust of the Virgin Mary holding a medallion of Christ and flanked by two cruciform invocative monograms. The text is in Greek letters, saying »*ΠΕΤΡ[Ο]Υ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΔΙΟΚΛ[Ε]ΙΑ[Σ] ΑΜΗΝ*«, i.e. »*Peter, archon of Duklja, Amen*«.

[389] Serbian (*Cyrillic script*): *Саборна црква „Васкрсења Христовог“*. This orthodox complex is consisted of the following buildings: Cathedral Church, Chapels, Bell tower, the Seat of the Holy Synod, and the Cultural Center.

[390] Albanian: *Republika e Shqipërisë*.

[391] Serbian (*Cyrillic script*): *Јован Владимир Петров Хвалимировић* (*anglicized as John Vladimir P. Hvalimirovich*). Jovan was the son of Serbian Knyaz Petar. Vladimir was murdered on the May 22nd, 1016, when he was beheaded in front of the Basilica *„Agios Achillios“* (*Basilica „Saint Achilles“*) in Prespa, a capital of the Samuil's state, where he was temporary buried. His wife Teodora Kosara (*a daughter of Samuil*) transported his remains two or three years after Jovan Vladimir's burial to Duklja's capital Krajina, in Prečista Krajinska Monastery. From 1381, the body of this Serbian ruler is kept in Saint John Vladimir Orthodox Monastery near Elbasan in todays Republic of Albania, and from 1995 in newly built complex Resurrection of Christ Orthodox Cathedral in Albania's capital Tirana.

[392] Serbian (*Cyrillic script*): *Дукља*; Greek: *Διοκλεία*; Latin: *Dioclæ*. Old Duklja was a medieval Serban state which roughly encompassed the territories of present-day southeastern Montenegro, from the Bay of Kotor in the west to the Bojana river in the east, and to the sources of the Zeta and Morača rivers in the north. »*...Michaelas Stephani filius qui poft patris mortem Triballorum ac Serborum principatum tenebat...*« (»*...Mihailo, son of Stefan, after his fathers death becomes Triballian and Serbian leader...*«) G. Kedrenos: *„George Kedrenos: Compendium...“*, 1647, p. 789.

Vojislavljević Dinasty

St. Andrew Church[393] in Prapratna[394], a town between Bar and Ulcinj (*Montenegro*):

- Stefan Vojislav[395] Dragimirović[396] (c. 990 - c. 1044), Knyaz of Duklja (reigned: 1019 - c. 1044).

Monastery of Saints Sergius and Bacchus[397] in the village of Shirgj (*on the Bojana River*), near Obot, manicapulity Shkodër (*Republic of Albania*):

- Mihailo I Vojislavljević[398] (10??-1081), Knyaz of Duklja (reigned: c. 1046 - c. 1052), Protospatharios[399] of Duklja (reigned: c. 1052 - 1077), King of Duklja (reigned: 1077-1081);
- Konstantin Bodin (*Mihailović*) Vojislavljević[400] (10??-1099), King of Duklja[401] (reigned: 1081-1099) and Tsar of Bulgaria[402] (reigned: 1072-1073);

---

[393] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Андрије"*.

[394] Serbian (*Cyrillic script*): *Прапратна*; Greek: *Πραπράτοις*. Prapratna was a župa (*county*) in Duklja.

[395] According to the *„Chronicle of the Priest of Duklja"*, his name is – *Dobroslav* (Serbian: *Доброслав*).

[396] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Војислав Драгимиров Хвалимировић* (*anglicized as Stephen Vojislav D. Hvalimirović*). Stefan Vojislav was the son of the Knyaz Dragimir Hvalimirović (*son of the Knyaz Hvalimir Krajinović, and brother of the Knyaz Petar-Petrislav*), and he had five sons: Gojislav, Mihailo I, Radoslav, Žegavac and Predimir.

[397] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Светих Срђа и Ваха"*; Albanian: *Manastiri i Shen Shirgjit dhe Bakut*. According to the Chronicle of the Priest of Duklja, the above mentioned Serbian kings and one tsar are buried in this monastery. Ottoman Turks destroyed it at the end of the 16th century and its remains are not archaeologically explored and were partially destroyed by the floods of the Bojana River.

[398] Serbian (*Cyrillic script*): *Михаило I Војислављевић* (*anglicized as Michael I Vojislavljevich*). Mihailo was the son of Serbian Knyaz Stefan Vojislav, and he had eleven sons: Vladimir, Konstantin Bodin, Prijaslav, Sergije, Derija, Gavril, Miroslav, Dobroslav, Petrislav, Nićifor, and Teodor.

[399] Serbian (*Cyrillic script*): *протоспатар*; Greek: *πρωτοσπαθάριος*. Protospatharios (*first spatharios*) was one of the highest court dignities of the Eastern Roman Empire (*in the period from the 8th to the 12th century*), awarded to senior generals and provincial governors, as well as to foreign princes.

[400] Serbian (*Cyrillic script*): *Константин Бодин Михаилов Војислављевић* (*anglicized as Constantine Bodin M. Vojislavljevich*). He was the son of the Serbian King Mihailo I Vojislavljević, and he had four sons: Mihailo II, Đorđe, Arlirica (*or Argaric/Arkiriz*) and Tomo.

[401] *»…Bodinus rex Raxie…«* – Andrea Dandolo (1306-1354) / Ester Pastorello (1884-1971): *„Andrea Dandolo's Extended Chronicle aa. [for the Year] 46-1280 d.C. [after Christ]"*, Volume 12, Part 3, Writers on Italian Affairs, Series 2 (Bologna: *Nicola Zanichell*, 1938, p. 219).

- Dobroslav II (*Mihailović*) Vojislavljević[403] (10?? - after 1134), King of Duklja (reigned: 1099-1102);
- Vladimir (*Vladimirović*) Vojislavljević[404] (10??-1113), King of Duklja (reigned: 1103-1113);
- Gradihna (*Branislavljević*) Vojislavljević[405] (10?? - c. 1143), King of Duklja (reigned: c. 1131 - c. 1143);
- Radoslav (*Gradihnić*) Vojislavljević[406] (c. 1125 - c. 1163), Knyaz of Duklja (reigned: c. 1143 - c. 1163).

St. George Church[407] in Bar (*Montenegro*):

- Grubeša (*Branislavljević*) Vojislavljević[408] (10??-1125), King of Duklja (reigned: 1118-1125).

Note:

There is a real possibility that St. Andrew's Church (*where, according to the Chronicle of the Priest of Duklja, this Serbian ruler was buried*) is located in the region Mrkojevići[409] in present Montenegro.

---

[402] The Serbian and Bulgarian aristocrats led by George Vojtech (Serbian: *Ђорђе Војтех*) from Skopje proclaimed as Tsar Constantine Bodin, the son of the Serbian King Mihailo, whith the name of Petar III.

[403] Serbian (*Cyrillic script*): *Доброслав II Михаилов Војислављевић* (*anglicized as Dobroslav II M. Vojislavljevich*). He was the son of the King Mihailo I Vojislavljević.

[404] Serbian (*Cyrillic script*): *Владимир Владимиров Војислављевић* (*anglicized as Vladimir V. Vojislavljevich*). He was the son of the Knyaz Vladimir, the oldest son of earlier Serbian King Mihailo I.

[405] Serbian (*Cyrillic script*): *Градихна/Градиња Бранислава Војислављевић* (*anglicized as Gradihna B, Vojislavljevich*). Gradihna (*or Gradinja*) was the son Serbian Knyaz Branislav (*he was the eldest son of the Serbian King Radoslav*). He had six brothers (*Predhina, Petrislav, Tvrdislav, Dragilo, Draghina, and Grubeša*) and three sons: Radoslav, Jovan (*Lobar*) and Vladimir.

[406] Serbian (*Cyrillic script*): *Радослав Градихне Војислављевић* (*anglicized as Radoslav G. Vojislavljevich*). Radoslav was the son of the King Gradihna and he had the son who is named Mihailo III Vojislav.

[407] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Ђорђа"*.

[408] Serbian (*Cyrillic script*): *Грубеша Бранислава Војислављевић*. Grubeša was the son of the Knyaz Branislav (*he was the eldest son of the Serbian King Radoslav*). He had six brothers (*Predhina, Petrislav, Gradhina, Tvrdislav, Dragilo, and Draghina*).

[409] Between Bar and Ulcinj, right next to the Adriatic coast, Mrkojevići plateau extends with ten villages on it, which mainly belong to the Municipality of Bar and, minorly, to the Municipality of Ulcinj. So, today there are eight villages which belong to the Municipality of Bar: Velje Selo, Debezići, Dobra Voda, Gorana, Grdovići, Kunje, Pelinkovići and Pečurice, while two villages: Ljeskovac and Međureč belong to the Municipality of Ulcinj.

Petrislavljević-Vukanović Dinasty

St. Peter's Church[410] in Trebinjsko Polje[411], near Trebinje (*Republika Srpska*[412], *Bosnia and Herzegovina*[413]):

- Desislav *„Desa“* (*Urošević*) Vukanović[414] (c. 1115 - c. 1166)[415], Grand Župan of Raška (co-ruler[416]: 1148-1153), Duke[417] of Duklja, Travunija and Zahumlje (reigned: 1149-1162), Grand Župan of Raška (reigned: 1153-1155 / 1162-1166).

Note:

Petrislav (*Mihailović*) Vojislavljević[418] (10??-1083), Župan of Raška (reigned: c. 1060 - 1083) is the founder of this dynasty, which is continued by his sons Vukan (*Grand Župan of Raška*) who wrongfully got the name after Vukan – *Vukanović*.

Kotromanić Dinasty

Royal tombs of St. Nicholas' Church in Mile[419] (*today the village Arnautovići*[420]), near Visoko (*Bosnia and Herzegovina*):

- Stefan II (*Stefanović*) Kotromanić[421] (1292-1353), Ban of Bosnia (reigned: 1322-1353);

---

[410] Serbian (*Cyrillic script*): Црква *„Св. Петра“*.

[411] Serbian (*Cyrillic script*): *Требињско поље* (*anglicized as Trebinje Field*).

[412] Serbian (*Cyrillic script*): *Република Српска*. In Serbian, Republika Srpska means »*Serbian Republic*«.

[413] Serbian (*Cyrillic script*): *Босна и Херцеговина*.

[414] Serbian (*Cyrillic script*): *Десислав-Деса Уроша Вукановић* (*anglicized as Desislav „Desa“ U. Vukanovich*). Desa was the youngest of three sons of Uroš I, the Grand Župan of Raška (*Serbia*).

[415] Luka Mičeta (1959-): *„Stefan Nemanja: The Emergence of European Serbia“* (Belgrade: *Laguna*, 2014, p. 157).

[416] Desa was the Serbian co-ruler from 1148 to 1153, alongside his elder brother Uroš II, Grand Župan of Serbia.

[417] In the Charter from 1150 (*whose authenticity is hard to check*), Desa bears the title of Duke/Voivode: »*Dessa Dioclie, Terbunie et Zacholmie dux*«.

[418] Serbian (*Cyrillic script*): *Петрислав Михаила Војислављевић* (*anglicized as Petrislav M. Vojislavljevich*). Petrislav was the son of Serbian King Miahail I Vojislavljević.

[419] Serbian (*Cyrillic script*): *Миле*.

[420] Serbian (*Cyrillic script*): *Арнаутовићи*.

[421] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан II (Стефановић) Котроманић* (*anglicized as Stephen II Kotromanich*). *»...te je sv. Ivan bio krsna slava plemena Mogorovića, kao što je sv. Đuro to bio u plemenu Šubića i Kotromanića. Sv. Ivana slavilo je i veliko pleme Kačića...«* (*»...on that way Saint John [Jovanjdan – translator's note] was Christened Slava of Mogorović tribe, on the same way as Saint George [Đurđevdan – translator's note] was in Šubić and Kotromanić tribes. Saint John, was also [Christened – translator's note] Slava of large Kačić tribe...«*) –

- Stefan Tvrtko I (*Vladislavić*) Kotromanić[422] (1338-1391), Ban of Bosnia (reigned: 1353-1366 and 1367-1377) *and* King of Raška[423], Bosnia and Primorje[424] (reigned: 1377-1391).

Royal tombs[425] of Crkvica[426] (*Grave Church*[427]) at Bobovac[428] (*medieval fortified city*), near Vareš[429] (*Bosnia and Herzegovina*):

- Stefan Ostoja (*Tvrtković*) Kotromanić[430] (13??-1418), King[431] of Raška, Bosnia and Primorje (reigned: 1398-1404 and 1409-1418)[432];

Stjepan Pavičić (1887-1973): *„Migrations and settlements in Lika"* (pp. 5-330), Collected Papers for the Folk Life and Customs of the Southern Slavs, Volume 41, [*Editor: Branimir Gušić (1901-1975)*], Anthropogeographical Research, № 3 (Zagreb: *Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, 1962, p. 34).

[422] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Твртко I (Владиславић) Котроманић* (*anglicized as Stephen Tvrtko I Kotromanich*). *»Мавро Орбини тако и описује крунисање Твртка I за краља, као да је он узео том приликом и ново име , Стефан Мирча.«* (*»Mavro Orbini [He was a member of the Order of Saint Benedict – translator's note] describes the coronation of Tvrtko I, as if on that occasion he also took a new name, Stefan Mirča.«*) – Nikola D. Radojčić (1882-1964): *„The coronation ceremony of the Bosnian King Tvrtko I:* Contribution to the *history* of the *coronation of Serbian rulers in Middle Ages"*, Special Editions, Volume 143, Department of social sciences, Volume 56 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1948, p. 81). Serbian King Tvrtko I was crowned in 1377 and eventually buried alongside his uncle, Ban Stjepan II. Željko Fajfrić (1957-): *„Knyaz Lazar and Despot Stefan"* (Sremska Mitrovica: *Tabernakl*, 2006, p. 58).

[423] *»...и потом начех с Богом краљевати и правити престол србскије земље, желаје падшаја сја воздвигнути и разоршаја укрепити...«* (*»...and then with God I began to reign, strengthening the throne of the Serbian land, seeking to upheave the decayed, and fortify the ruined...«)* – Lazo M. Kostić (1897-1979): *„National Problems of Bosnia and Herzegovina"*, Volume 4 (Baden: *L. M. Kostić*, 1968, p. 272).

[424] *»Nos Stephanus Tuertcho dei gratia Rascie, Bossne Meritimeque etc. rex.«* [June 11th, 1390] (*»Us, Stefan Tvrtko, by the grace of God, the King of Raška, Bosnia, Pomorje, etc.«*) – Milko Brković (1949-): *„Documents of Bosnian-Hum Medieval Rulers in Šibenik"* (pp. 15-46), Works, Volume 50 (Zadar: *The Institute for Historical Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zadar*, 2008, p. 16).

[425] Nine skeletons have been found in the five tombs located in the mausoleum of the Serbian Kotromanić family. It is assumed that the skeletons belong to kings Stefan Dabiša (*Stephen Dabiša*), Stefan Ostoja (*Stephen Ostoja*), Stefan Ostojić (*Stephen Ostojić*), Stefan Tvrtko II (*Stephen Tvrtko II*) and Stefan Tomaš (*Stephen Thomas*).

[426] Serbian (*Cyrillic script*): *Црквица*.

[427] Serbian (*Cyrillic script*): *Гробна црква*.

[428] Serbian (*Cyrillic script*): *Бобовац*.

[429] Serbian (*Cyrillic script*): *Вареш*.

[430] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Остоја (Твртковић) Котроманић* (*anglicized as Stephen Ostoja Kotromanich*). *It is considered, that Stefan Ostoja* was the son of the Serbian King Stefan Tvrtko I. *He was probably a grand*son of Vladislav (*Stefanović*) Kotromanić (1295-1354), Knyaz of Bosnia (reigned: 1326-1353) and Ban of Bosnia (reigned: 1353-1354). In that case, Ostoja's great grandmother (*and Vladislav's mother*) was Serbian Princess Jelisaveta Nemanjić (1270 - c. 1331), Baness consort of Bosnia (reigned: 1283-1314).

- Stefan Tvrtko II (*Tvrtković*) Kotromanić[433] (c. 1380 - 1443), King of Bosnia (reigned: 1404-1409 and 1420-1443);
- Stefan Tomaš (*Ostojić*) Kotromanić[434] (c. 1411 - 1461), King of Bosnia (reigned: 1443-1461)[435].

Hrebeljanović Dinasty

Church of the Ascension of the Lord[436]**,** Ravanica Monastery[437] on Kučaj mountains, near Ćuprija (*Republic of Serbia*):

- Stefan Lazar Hrebeljanović[438] (c. 1329 - 1389)[439], Grand Knyaz[440] of Serbia (reigned: 1373-1389).

Church of the Holy Trinity[441], Manasija Monastery[442] (*or Resava Monastery*[443]), near Despotovac (*Republic of Serbia*):

---

[431] *»Stephanus Ostoia dei gracia rex Raxie, Boszne, Maritime etc«* [June 15th 1402] (*»Stefan Ostoja, by the grace of God, the King of Raška, Bosnia, Pomorje, etc.«*) – Ferdinand *„Ferdo"* J. Maksimilijan Šišić (1869-1940): *„Several documents from the beginning of the 15th century"* (pp. 129-320), Journal *„Antiques"*, Volume 39 (Zagreb: *Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, 1938, pp. 188).

[432] De facto: 1412-1418.

[433] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Твртко II (Твртковић) Котроманић* (*anglicized as Stephen Tvrtko II Kotromanich*).

[434] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Томаш (Остојић) Котроманић* (*anglicized as Stephen Thomas Kotromanich*).

[435] Mihailo J. Dinić (1899-1970): *„The State Council of Medieval Bosnia"*, Special Editions, Volume 231, Department of social sciences, New Series, Volume 13 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1955, p. 35).

[436] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Вазнесења Господњег"*.

[437] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир Раваница*.

[438] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Лазар Прибчев Хребељановић* (*anglicized as Stefan Lazar P. Hrebeljanovich / Stephen Lazarus P. Hrebeljanovich*). He was the son of Pribac Hrebeljanović (c. 1300 - before 1363), Serbian nobleman (Logothete -*Chancellor*) of the Serbian Empire.

[439] Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Knyaz Lazar"* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2002, p. 52).

[440] *»У формулару за писма царигадске патријаршијске канцеларије из 1386, српски кнез се ословљава титулом „преузвишени велики кнез све Србије", ...«* (*»In the letter form of the office of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople from 1386, a Serbian Knyaz was referred to with the title of „the exalted great Knyaz of all Serbia", ...«*) – Dimitrije Bogdanović (1930-1986): *„Revival of the Nemanjić traditions"* (pp. 7-20), *„History of the Serbian people"*, Volume 2 (Belgrade: *Serbian Literary Cooperative*, 1982, p. 11). The allegations that Stefan Lazar was just a *»Knyaz«*, and not a *»Grand Knyaz«*, are incorrect, because in that case, people would have never referred to him that way (*in the Middle Ages*).

[441] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Свете Тројице"*. Marin Brmbolić (1948-2014): *„Tombs in the Church of Monastery Resava"* (pp. 9-24), Journal *„Communications"*, № 39 (Belgrade: *Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia, Belgrade*, 2007, p. 23). Nataša Miladinović-Radmilović (1973-): *„Anthropological Analysis of the Graves in*

- Stefan (*Lazarević*) Hrebeljanović[444] (c. 1377 - 1427), Knyaz of Serbia (reigned: 1389-1402) and Despot of Serbia[445] (reigned: 1402-1427).

Note:

During the conservation work at the Church of the Ascension of the Lord, the architect Professor Dr. Branislav Vulović[446] found an unknown tomb with remains of a medieval knight.

This tomb was found under the floor, and right from the place where the sarcophagus of Knyaz Lazar was placed, and it was archaeologically examined on November 20th, 1956.[447]

Dr. Vulović described what he found in the tomb in a detailed manner: *»Unfortunately, the tomb was looted, apparently at the same time when the Lazar's stone sarcophagus was destroyed. In the tomb, we found rare remains of a skeleton, a part of a sword hilt or a sword handle, as well as a remain of its tip. These remains indicate that it was a profane personality of some great lord, and even the parts of fabric that were found belong to civilian clothing. The fabric is gold weave: with it, we found the remains of gold weave lace, gold weave buttons (one was whole), scattered rosary beads, and two fragments of gold weave string. It is certain that during the time of tomb raiders, two coins accidentally fell inside; one that originates from Despot Đurađ Branković, and the other one silver, Hungarian. Scattered fragments*

---

the Church of Monastery Resava" (pp. 25-62), Ibid., pp. 42-44. Živko Mikić (1946-2016) / Oliver Stojković (1969-) / Tatjana Varljen (1973): *„Molecular-Genetic Analysis of the Skeletal Remains of the Historical Personages Buried in Monasteries Resava and Ravanica"* (pp. 63-69), Ibid., p. 68. Monika Milosavljević (1985-): *„Archaeology of relics"* (pp. 115-140), Journal *„Anthropology"*, № 11, Volume 2 (Belgrade: *Center for Ethnological and Anthropological Research, Faculty of Philosophy - University of Belgrade*, 2011, pp. 127-128).

[442] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Манасија"*.

[443] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Ресава"*.

[444] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Лазара Хребељановић* (*anglicized as Stephen L. Hrebeljanovich*). Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Despot Stefan Lazarević"* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2003, p. 46).

[445] Miodrag Al. Purković (1907-1976): *„Knyaz and Despot Stefan Lazarević"* (Belgrade: *Holy Synod of Bishops of the Serbian Orthodox Church*, 1978, p. 63). Petar B. Bogunović (1967-): *„ORDER OF THE DRAGON: In the year of the Lord 1408"* (pp. 15-70), Chivalrous culture, № 2 (Belgrade: *Great Priory of the Knights Templar of Serbia*, 2013, p. 41). *»comitis Sclavonie«*, *»despoto Sclavonie«*, *»domino despoto Rassia«*, *»domino despoto de Rassia«*, *»domino despoth Sclavonie«* – Andrija Veselinović (1949-): *„The State of Serbian Despots"* (Belgrade: *Institute for textbook publishing and teaching aids*, 2006, p. 58-59).

[446] Dr. Vulović was an associate of the Institute of Archaeology in Belgrade, and the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments.

[447] During this time, the following art historians were with Professor Vulović: Mirjana Ćorović-Ljubinković (1910-1996) and Radivoje Ljubinković (1910-1979).

of rib bones, a part of the parietal bone, and a fragment of the upper jaw were noted. Several bone fragments were wrapped in gold weave fabric and laid transversally at the bottom of the western part of the tomb, and everything was covered with a slanted rotten plank. In the tomb full of dirt there was rubble, stone, mortar, pieces of brick, fresco fragments, and pieces of multi-colored glass from the window oculi. The only part of the tomb that was intact was its bottom. A plank stuffed with a layer of some kind of gypsum and painted on the upper side was placed over the surface made of fine lime mortar. A fabric without frill was placed over the plank, and it was probably used as part of the shroud. Remains of gold woven fabric were found affixed to this relatively densely woven fabric, and fragmented pieces of rib bones were noticed in several places. According to the ornamental motifs in the weaving of the gold woven fabric, it seems like there were two kinds.«[448]

Given the fact that the warrior with the sword was buried close to the sarcophagus of Knyaz Lazar, it is clear that it is a person of exceptional importance whose identification should be particularly prioritized, if by taking a sample of biological material, i.e. DNA analysis, it is possible to determine the family relationship between this person and the Serbian Knyaz, or at least to ensure the person's profiling.

---

[448] *»На жалост, гробница је опљачкана изгледа истовремено када је уништен камени Лазарев саркофаг. У њој су пронађени ретки остаци костура, део балчака или дршке мача, као и остатак његовог врха. Ови остаци говоре о томе да је то била профана личност неког великог властелина, а и пронађени делови тканине прицадају цивилној ношњи. Тканина је златоткана; уз њу су нађени остаци златоткане чипке, златоткана дугмета (од којих једно цело), расута зрна бројаница и два фрагмента златоткане узице. За време пљачкаша гробнице свакако да су случајно упала два новчића, један пореклом деспота Ђурђа Бранковића, а други је сребрни, мађарски. Уочени су разбацани фрагменти костију ребара, део темене кости и фрагмент горње вилице. Неколико фрагмената костију је било завијено у златоткану тканину и положено попречно на дну западног дела гробнице, а све заједно је било покривено косо постављеном иструлелом даском. У гробници пуној земље било је шута, камена, малтера, делова опеке, фрагмената фресака и комадића разнобојног стакла од прозорских окулуса. Дно гробнице је било једини нетакнути део. Преко подлоге од финог кречног малтера је била положена даска препарирана слојем неке врете гипса и са горње стране бојена. Преко ове даске је била положена тканина без набора, вероватно као део покрова. На овој релативно густо тканој тканини нађени су прилепљени остаци златоткане тканине уз коју су на неколико места констатовани фрагментирани делови костију ребара. По орнаменталним мотивима, у ткању златоткане тканине рекло би се да су постојале две врсте.«* – Branislav Vulović (1921-1988): *„Ravanica: Its role in the Sacred architecture of Pomoravlje"*, Journal *„Communications"*, № 7 (Belgrade: *Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia*, 1966, p. 22).

Mladenović Dinasty

Agiou Pavlou monastery[449] (*St. Paul's Monastery*) in Mount Athos on the Chalkidiki Peninsula (*Hellenic Republic*):

- Nikola Radonja (*Branković*) Mladenović[450] (13??-1399), Serbian Lord of Serres[451] region (reigned: -1364);
- Vuk (*Branković*) Mladenović[452] (c. 1345 - 1397)[453], Serbian Lord of Podunavlje[454] (reigned: 1378-1389).

Chilandar Monastery in Mount Athos on the Chalkidiki Peninsula (*Hellenic Republic*):

- Grgur (*Vuković*) Branković - Mladenović[455] (13??-1408)[456], Serbian nobleman;
- Grgur (*Đurđević*) Branković - Mladenović[457] (1415-1459), Serbian nobleman.

Krušedol monastery[458] in Krušedol Prnjavor[459] village, near Irig[460] (*Republic of Serbia*):

---

[449] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Светог Павла"*; Greek: *Μονή Αγίου Παύλου*.

[450] Serbian (*Cyrillic script*): *Никола Радоња Бранков Младеновић* (*anglicized as Nicolas Radonja B. Mladenovich*). He was the eldest son of the Sebastokrator Branko Mladenović (12??-1365). In documents he was referred with one or two out of four different names he had during his life: Nikola, Radonja (*or Radohna*), Roman and Gerasim. Nikola was also a brother of Grgur and Vuk. His father was somehow related to the Nemanjićs, which is proven by his title of Sebastocrator which the Nemanjićs gave only to their relatives. This means that there was a blood relation between this family and the Nemanjićs, even before Mara Hrebeljanović (13??-1426) married (c. 1371) Vuk Brankovića.

[451] Serbian (*Cyrillic script*): *Сер* (*or Серес*); Greek: *Σέρρες*.

[452] Serbian (*Cyrillic script*): *Вук Бранков Младеновић* (*anglicized as Vuk B. Mladenovich*). He was the youngest son of the Sebastokrator Branko. Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Despot Đurađ Branković"* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2003, p. 11).

[453] Miladin S. Stevanović (1928-2014): *„Vuk Branković"* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2004, p. 54).

[454] Serbian (*Cyrillic script*): *Подунавље*. Podunavlje – *the Danube river basin parts located in Serbia*.

[455] Serbian (*Cyrillic script*): *Гргур Вуков Бранковић - Младеновић* (*anglicized as Gregory V. Brankovich - Mladenovich*). His monastic name was Gerasim and he was the eldest son of the Lord Vuk (*Branković*) Mladenović. Grgur was also a brother of Despot Đurađ (c. 1375 - 1456) and Lazar (after 1377 - 1410).

[456] Luka Mičeta (1959-): *„Despot Stefan Lazarević: Biography of the first Belgrader"* (Belgrade: *Laguna*, 2016, p. 178).

[457] Serbian (*Cyrillic script*): *Гргур Ђурђев Бранковић - Младеновић* (*anglicized as Gregory Đ. Brankovich - Mladenovich*). His monastic name was German. Grgur was the eldest son of the Despot Đurađ V. Branković - Mladenović.

[458] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Крушедол"*.

[459] Serbian (*Cyrillic script*): *Крушедол Прњавор*.

[460] Serbian (*Cyrillic script*): *Ириг*.

- Stefan (*Đurđević*) Branković - Mladenović[461] (c. 1425 - 1476), Despot of Serbia (reigned: 1458-1459);
- Đorđe (*Stefanović*) Branković - Mladenović[462] (1461-1516), Despot of Serbia (reigned: 1486-1495);
- Jovan (*Stefanović*) Branković - Mladenović[463] (14??-1502)[464], Despot of Serbia[465] (reigned: 1495-1502).

Vrančić-Ilijić-Đurašević-Crnojević Dinasty

Church of St. Michael[466] in Miholjska Prevlaka[467], near the town of Tivat (*Montenegro*):

- Đuraš (*Ilijić*) Đurašević-Vrančić[468] (1???-1362), Governor of Upper Zeta (reigned: 1326-1362) and Castellan of Skradin (reigned: 1355-1356).

---

[461] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Ђурђев Бранковић - Младеновић* (*anglicized as Stephen Đ. Brankovich - Mladenovich*). He was the middle son of the Despot Đurađ V. Branković - Mladenović. *»Данас је остало сачувано само десно стопало...«* (*»Today, only the right foot is left preserved...«*) – S. Živanović: *„Where the relics...“*, 2009, p. 44.

[462] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђорђе Стефанов Бранковић - Младеновић* (*anglicized as George S. Brankovich - Mladenovich*). His monastic name was Maksim (*Maxim*). Đorđe was also a brother of Despot Jovan. *»Мошти су исечене на делове и спаљене заједно са црквом 1716. год. али је очуван део леве руке - подлактица и шака.«* (*»The relics were cut into pieces and burned together with the church in 1716, but a piece of the left arm was saved – the forearm and the hand.«*) – Ibid., p 47.

[463] Serbian (*Cyrillic script*): *Јован Стефанов Бранковић - Младеновић* (*anglicized as John S. Brankovich Brankovich - Mladenovich*). *»Мошти су се налазиле у Крушедолу све до 1716. год. када су их Турци спалили заједно са црквом.«* (*»The relics were kept in the Krušedol Monastery until 1716 when the Turks burned them together with the church.«*) – Ibid., p 45.

[464] Kosta *„Stojan“* J. Novaković (1842-1915) / Sima M. Ćirković (1929-2009): *„Serbs and Turks in the 14th and 15th Centuries“* (Belgrade: *Institute for textbook publishing and teaching aids*, 2001, p. 399).

[465] Željko Fajfrić (1957-): *„Ancestors of Branković Dynasty“* (Sremska Mitrovica: *Tabernakl*, 2006, p. 163).

[466] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Михајла“*.

[467] Serbian (*Cyrillic script*): *Михољска превлака*.

[468] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђураш Илије Ђурашевић* (*anglicized as Djurash I. Djurashevich*). Milorad Z. Pavić (1929-2009): *„Old Serbian Inscriptions and Superscriptions“*, Old Serbian Literature in 24 Books, Volume 19 (Belgrade: Prosveta / Serbian Literary Cooperative, 1986, p. 68). It is written in his tombstone that he was the grandson of the Stavilac Đuraš Vrančić, and that he was the *»thirt knight«* of the Tsar Dušan. Đuraš was the son of the Kefalija Ilija Đurašević. In early 1355, Tsar Dušan Nemanjić sent an army, led by the German knight Palman and Đuraš Ilijić, to defend Klis and Skradin which were in the hands of Dušan's sister, Jelena, the widow of Mladen III Šubić, from Hungarian attacks.

Church of Our Lady[469] (*Kom Monastery*[470]), the small island of Odrinska Gora, close to Žabljak Crnojevića[471] (*medieval fortress*), where the Rijeka Crnojevića[472] flows into the western section of Lake Skadar (*Montenegro*):

- Đurađ III (*Radičević*) Đurašević-Crnojević[473] (13?? - after 1435), Lord of Paštrovići[474] (*a coastal brotherhood*) of the Lordship of Zeta and a Voivode of the Serbian Despotate, alongside his older brother Aleksa;
- Aleksa *„Lješ“* (*Radičević*) Đurašević-Crnojević[475] (13?? - after 1435), Lord of Paštrovići of the Lordship of Zeta and a Voivode of the Serbian Despotate;
- Stefan I *„Stefanica“* (*Đurđević*) Crnojević[476] (1426-1465), Great Voivode[477] and Lord of Zeta (reigned: 1451-1465).

Court Church on Ćipur[478] in Cetinje (*Montenegro*):

---

[469] Serbian (*Cyrillic script*): *Богородичина црква*.

[470] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Ком“*. Ljubomir *„Ljuba“* V. Stojanović (1860-1930): *„Monuments in Serbian Language“, Journal „Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People“*, First Section, Volume 1 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1902, p. 74).

[471] Serbian (*Cyrillic script*): *Жабљак Црнојевића*. Žabljak Crnojevića is an abandoned medieval fortified town (*fortress*).

[472] Serbian (*Cyrillic script*): *Ријека Црнојевића* (*Crnojević River*). Rijeka Crnojevića is a river in Montenegro.

[473] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђурађ Радича Ђурашевић-Црнојевић* (*anglicized as George R. Djurashevich-Crnojevich*). He was the eldest son of Radič (*Црнојевић*) Ђурашевић (*son of Crnoje Đurašević*), Serbian nobleman in Zeta, who maintained a domain in Upper Zeta. Radič later expanded his domain to parts of Lower Zeta, including Grbalj, Paštrovići and Budva. Đurađ III had four sons: Đurašin, Gojčin, Stefan I (*Stefanica*) and the name of one his son is unknown.

[474] Serbian (*Cyrillic script*): *Паштровићи* (*anglicized as Pashtrovich family*); Italian: *Pastrouichi / Pastrouicchi*. The Paštrovići is a historical Srerbian brotherhood and region in the Montenegrin Littoral. Paštrovići stretches from the southernmost part of the Bay of Kotor, from the cape of Zavala to Spič. Đurađ Ђурашевић-Црнојевић and his brother Aleksa (*Lješ*) were lords of the territory of Paštrovići (*Luštica and hills above Kotor and Budva*) during the reign of Balša III (*Đurđević*) Balšić (*Lord of Zeta*). The members of the Đurašević family held the most distinct positions in the Court of Balša III.

[475] Serbian (*Cyrillic script*): *Алекса-Љеш Радича Ђурашевић-Црнојевић* (*anglicized as Alex „Ljesh“. R. Djurashevich-Crnojevich*). Aleksa was the younger son of Radič Đurašević-Crnojević (13??-1396). M. Ivanović: *„Cyrillic Epigraphical…“*, 1984, p. 32.

[476] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан-Стефаница Ђурђа Црнојевић* (*anglicized as Stephen Dj. Crnojevich / Stephen G. Crnojevich*). Stefan I was born as the third son of Serbian Voivode Đurađ III Crnojević. He had three brothers: Đurašin, Gojčin and a brother with an unknown name and historical role.

[477] Duke of Upper Zeta.

[478] Serbian (*Cyrillic script*): *Дворска црква на Ћипуру*.

- Ivan I (*Stefanović*) Crnojević[479] (14??-1490), (reigned: 1465-1490)

Krušedol Monastery in Krušedol Prnjavor village, near Irig (*Republic of Serbia*):

- Arsenije III Crnojević[480] (1633-1706), Orthodox Archbishop of Peć and Serbian Orthodox Patriarch[481] (*in the period of 1674-1690*) and Heads of the Serbian Orthodox Church in the Habsburg Monarchy[482] (*in the period of 1690-1706*).

Note:

On the end of the 18th century Kara Mahmud Pasha[483] (17??-1796) known as *„Bušatlija"*[484] undertook a *larger military expedition on Montenegro* claiming that he was a direct descendant of islamised Staniša Crnojević[485] - Skenderbeg (1457-1530) and that Montenegro with its capital Cetinje was his patrimony.

During the Battle of Krusi (*September 26th, 1796*) Bušatlija was beheaded by the troops (*from the brotherhoods of Piperi and Bjelopavlići*) whose commander-in-chief was Petar M. Petrović Njegoš (1748-1830). Petar I was the ruler of the Prince-Bishopric of Montenegro as the Metropolitan (*vladika*) of Cetinje (*in the period of 1784-1830*) and Exarch (*legate*) of the Serbian Orthodox Church throne. Mahmud Pasha's head was delivered to Cetunje as a simbol of serbian triumph over the Turkish army. Kara Mahmud Pasha's descendant Mahmud Bušatlija (1946-) converted on February 15th, 2014, from islam to ortodox feith (*the religion of his ancestors*), taking the serbian name Stanko Crnojević.

---

[479] Serbian (*Cyrillic script*): *Иван Стефана Црнојевић* (*anglicized as John S. Crnojevich*). Ivan was the son of the Great Voivode Stefan I Crnojević, and had two brothers, Andrija and Božidar. He was originally buried in Cetinje Monastery of the Nativity of the Holy Virgin, i.e. Old Cetinje Monastery (Serbian: *Цетињски манастир „Рођења Пресвете Богородице", or simply Цетињски манастир*). He had three sons: Ђурађ IV, Stefan II, and Staniša *„Stanko"* (*or Skenderbeg / Skender-Bey*).

[480] Serbian (*Cyrillic script*): *Арсеније III Црнојевић* / *Арсеније III Чарнојевић* (*anglicized as Arsenije III Crnojevich / Arsenije III Charnojevich*).

[481] Serbian (*Cyrillic script*): *Патријарх*; Greek: *Πατριάρχης*.

[482] Serbian (*Cyrillic script*): *Хабзбуршка монархија*; Hungarian: *Habsburg Birodalom*; German: *Habsburgermonarchie*.

[483] Serbian (*Cyrillic script*): *Кара Махмуд Паша*; Turkish: *Kara Mahmud Paşa*; Mahmud Pasha was a Governor (*mutasarrıf*) of Scutari (reigned: 1775-1796).

[484] Albanian: *Bushati*.

[485] Serbian (*Cyrillic script*): *Станко-Станиша Црнојевић - Скендербег* (*anglicized as Stanko „Stanisha" Crnojevich - Skenderbeg)*; Staniša was a Ottoman sanjakbey of the Sanjak of Montenegro (reigned: c. 1513 - c. 1530).

Balšić Dinasty

Church of the Holy Archangels[486], Monastery of the Holy Archangels[487], Prizren (*Republic of Serbia*):

- Stracimir Balšić[488] (13??-1372), Lord of Uper Zeta (reigned: 1362-1372).

St. George's Church, the island Gorica beside the south coast of Skadar Lake, near Bar (*Montenegro*):

- Balša II Balšić[489] (13??-1385), Despot of Vlorë (reigned: 1372-1385) and Lord of Uper Zeta (reigned: 1378-1385).

Kosača Dinasty

Medieval necropolis on the site of Boljuni (*Orthodox Cemetery*) in Bjelojevići hamlet (*in the village of Boljuni*), near Stolac (*Bosnia and Herzegovina*):

- Влатко Вуковић Косача[490] (c. 1314 - 1392), Voivode of Hum (reigned: 1359-1392)

Church of Saint Archdeacon Stephen[491] on Šćepan Polje[492], near Sokograd (*Castello del Falcon*), which is situated between Piva and Tara rivers (*Montenegro*):[493]

---

[486] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светих архангела“*.

[487] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Светих архангела“*.

[488] Serbian (*Cyrillic script*): *Страцимир Балшић* (*anglicized as Stracimir Balshich*). His monastic name was Sava. Stracimir was the son of the Serbian nobleman Balša I. *»During the chaos that followed upon the death of Dušan in 1355 Zeta, like other Serbian provinces, became more or less independent, and was ruled by the family of the Balšići, who, according to tradition, were descendants of Vuk Nemanja, the hero of Serbia...«* – Albert Edward Wilfred Gleichen (1863-1937): *„Yugoslavia“* (London: *Hodder & Stoughton Ltd.*, 1923, p. 108). Here the author (*Lord Edward Gleichen*) referred to Grand Župan Vukan Nemanjić.

[489] Serbian (*Cyrillic script*): *Балша II Балшић* (*anglicized as Balsha II Balshich*). Dimitrije M. Kalezić (1937-): *„Encyclopaedia of Orthodoxy: A-Z“*, Volume 1 (Belgrade: *Modern Administration*, 2002, p. 172).

[490] Serbian (*Cyrillic script*): *Влатко Вуковић Косача*. He was the son of the Serbian nobleman Vuk Kosača. Above his grave there is a cross which dates from the 15th century, with an inscription written in Serbian language, and in the Cyrillic script: *»Асе лежи добри јунак и чоек Влатко Вуковић. Пише Семорад.«* (*»Here lies the good hero and man Vlatko Vukovic. Written by Semorad.«*).

[491] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Архиђакона Стефана“* (*or simply Црква „Шћепаница“*).

[492] Serbian (*Cyrillic script*): *Шћепан поље* (*anglicized as Stephen's Field*).

[493] Dušan Mrđenović (1951-) / Dušan Spasić (19??-) / Aleksandar Palavestra (1956-): *„Genealogical tables and coats of arms of the Serbian dynasties and nobles“* (Belgrade: *Bata*, 1991, p. 153).

- Sandalj Hranić Vuković - Kosača[494] (c. 1370 - 1435), Grand Voivode of Bosnia (reigned: 1392-1435).

Kastrioti Dinasty

Katholikon of the Chilandar Monastery in Mount Athos on the Chalkidiki Peninsula (*Hellenic Republic*):

- Jovan[495] (*Pavlović*) Kastriot[496] (13??-1437), Čelnik[497] and Knyaz of Epirus[498] (reigned: 1407-1437);
- Repoš (*Jovanović*) Kastriot[499] (13??-1431)[500], Knyaz from Epirus.

St. Nicholas Church[501] in Lezhë[502] (*Republic of Albania*):

- Đurađ J. Kastriot - *Skenderbeg*[503] (1405-1468), Serbian[504] Knyaz of Epirus[505] (reigned: 1443-1468).

---

[494] Serbian (*Cyrillic script*): *Сандаљ Хранип Косача Вуковић* (*anglicized as Sandalj H. Kosača - Vuković*). He was the son of the Serbian nobleman Hrana Vuković (1317-1359). The area where Sandalj rules was located between the river mouth of Neretva and the Lim river, as well as from the valley of Rama to Kotor, and in the north all the way to the Ostrovica Fortress (*with Skradin*) in the valley of the Zrmanja river, since he owned it from 1408 to 1411. Vladimir Maksimović (1967-): *„A Cult Ancestor: Stefan Vukčić Kosača“*, Collected Edition *„Herzegovina“*, Volume 2 (Belgrade: *Publishing Graphic Studio „M“*, 2007, p. 83).

[495] Anglo-Saxon historians Albanized his name to – *Gjon Kastrioti*. According to his wish, Jovan was buried in the Serbian Orthodox Chilandar Monastery in Mount Athos.

[496] Serbian (*Cyrillic script*): *Јован Павла Кастриот* (*anglicized as John P. Castriot*); Albanian: *Gjon Kastrioti*. He had nine children with her: four sons and five daughters. The sons' names were Stanisha (Serbian: *Станиша*), Reposh (Serbian: *Репош*), Kostandin (Serbian: *Костадин*), and George (Serbian: *Ђурађ*) and the daughters' names were Mara (Serbian: *Мара*), Jelena (Serbian: *Јелена*), Angelina (Serbian: *Ангелина*), Vlajka (Serbian: *Влајка*) and Maria *„Mamica“* (Serbian: *Марија-Мимица*). All these names are non-Albanian, i.e. they have clear Slavic origin.

[497] Serbian (*Cyrillic script*): *челник*. Čelnik was a high court title in the Kingdom of Serbia (1217-1345), Serbian Empire (1345-1371) and Serbian Despotate (1402-1459).

[498] Serbian (*Cyrillic script*): *кнез Епира*; Latin: *Epirotarum principis* / *princeps Epiri*.

[499] Serbian (*Cyrillic script*): *Репош Јованов Кастриот* (*anglicized as Reposh J. Castriot*). Repoš, the brother of Đurađ Kastriot was buried in arcosolium (*the tomb in catacombs with the vault in the shape of a bow*), near the north wall of narthex (*the western entrance part of the Orthodox church which is separated from the rest of the church by the wall and the door*) of the Serbian King Milutin in the Cathedral Church of Chilandar Monastery.

[500] *»Репош је умро у манастиру Хиландару 25. јула 1431. године и ту је сахрањен.«* (*»Repoš died in Chilandar Monastery on July 25th, 1431 and he was buried there.«*) – Đoko M. Slijepčević (1907-1993): *„Serbian-Albanian relationship, with attention to modern times“* (Himmelsthür: *Iskra*, 1983, p. 45).

[501] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Св. Николе“*.

[502] Serbian (*Cyrillic script*): *Љеш*; Italian: *Alessio*.

[503] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђурађ (or Ђурђе/Ђорђе) Јованов Кастриот - Скендербег* (*anglicized as George J. Castriot - Skanderbeg*); Latin: *Georgius Castriotus Scanderbegus*; Turkish: *İskender Bey*; Albanian: *Gjergj Kastrioti Skënderbeu*.

Note:

The first known Kastriot was Branilo[506] (*Jovan Kastriot's paternal grandfather*), the ruler of Ioannina (*Јањина*), a city in today's north-western Greece. (*an area within Epirus*) and a captain (1356) in the service of the *Serbian Knyaz* Aleksandar Đorić[507] from Vlorë[508].

It is clear that even the name of the city Ionnina does not have any Albanian, and especially not Greek characteristics.

Branilo was a Serb[509], which was noted by a Dutch historian M. T. Houtsma[510]; besides him, there are other historians who remind us of the fact that the members of the Kastriot family represent Serbian nobility, and the ones that stand out among them are a German from Austria-Hungary L. S. Thallóczy[511], and a German O. J. Schmitt[512].

The same information can be found in the Universal Encyclopaedia of Sciences and Arts, authored by Jewish bibliographer J. S. Ersch and German J. G. Gruber[513].

The surname (*Kastriot / Castriot*) is derived from the Latin *»castrum« / »castellum«* (*castle*) via the Greek word *»κάστρο«* (*Fortification: Military camp*),

---

[504] *»Skanderbeg, le héros des Albanais, avait une mère slave«* (*»Skanderbeg, the hero of the Albanians, had a Slavic mother«*) – Bashkim Iseni (1971-): *„The national questionin southeast Europe: Origin and development of Albanian nationalidentity in Kosovo and in Macedonia"* (Berne: *Peter Lang*, 2008, p. 87).

»Skanderbegs Mutter Vojsava war eine Serbin aus der einflussreichen Familie Brankovic.« (*»Skanderbeg's mother Vojsava was a Serbian from the influential family Branković.«*) – Oliver Jens Schmitt (1973-): *„Skanderbeg: The new Alexander in the Balkans"* (Regensburg: *Friedrich Pustet*, 2009, pp. 44-45).

[505] Despot of Epiros (Latin: *Epiri despota*), Lord of Epirus (Latin: *dominus Epiri*) or Lord of Albania (Latin: *dominus Albaniæ*).

[506] Serbian (*Cyrillic script*): *Бранило*.

[507] Serbian (*Cyrillic script*): *Александар Ђорић* (*anglicized as Alexander Djorich*).

[508] Aulona / Ablona / Aulon / Avellona / Ebalona / Vallona / Valona / Velona / Vlora.

[509] Johann Georg von Hahn (1811-1869): *„Journey through the Regions of the Drin and Vardar"*, Part 2, Annals of the Imperial Academy of Sciences. Department of Philosophy and History, Volume 16 (Vienna: *Imperial Academy of Sciences*, 1869, pp. 115-116).

[510] Martijn Theodoor Houtsma (1851-1943): *„E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1913-1936"*, Volume 1 (Leiden / New York: *E.J. Brill*, 1987, p. 456).

[511] L. S. von Thallóczy: *„Acts and Diplomatic Affairs..."*, 1918, p. 57.

[512] Oliver Jens Schmitt (1973-): *„The Venetian Albania (1392-1479)"*, Southeast European Works Volume 110 (Munich: *R. Oldenbourg*, 2001, p. 185).

[513] Johann Samuel Ersch (1766-1828) / Johann Gottfried Gruber (1774-1851): *„Universal Encyclopaedia of Sciences and Arts"*, First Section A-G, Volume 86 (Leipzig: *Hermann Brockhaus*, 1818, Edition 1868, p. 122).

which carries the same meaning which was written about by the Greek architect C. E. Michaelides[514].

According to Albanian historian T. S. Noli[515], the surname is a toponym, of Kastriot in modern northeastern Albania.

German historian K. H. Hopf[516] wrote about the Albanization (*de-Slavization*) of toponyms on the territory of today's Albania, which reminds us that the name of a fortified city today known as *»Kroja«* (Albanien: *Çerüja, and later Krujë*) used to be different (*Slavic*) - Serina. He states (*based on Venetian documents*) that Konstantin[517] *„Kostadin"* Kastriot (*he was a brother of Jovan Kastriot*) was *»the Lord of Kroja«* (*dominus Serinæ*), and that the name of the Serina fortress was Albanized to *»Seruja«*, i.e. Çerüja (*today Krujë*), and the same is stated[518] by the German philologist J. G. Hahn, and the Jewish geographer J. H. Kiepert.

Serbian Nobility

Noble Family Kačić

Church of Our Lady of the Snow[519] in Omiš (*Dalmatia, Republic of Croatia*[520]):

- Slavomir (*Usemirov*) Kačić[521] (13th century), Knyaz of Omiš;
- Miroslav (*Slavomirov*) Kačić[522] (13th century), Knyaz of Omiš;
- Živan (*Slavomirov*) Kačić[523] (13th century), Knyaz of Omiš.

---

[514] Serbian (*Cyrillic script*): *Константинос Михаелидес*; Greek: *Κωνσταντίνος Ε. Μιχαηλίδης*. Constantine E. Michaelides (1930-): *„The Aegean crucible: tracing vernacular architecture in post-Byzantine centuries"* (Saint Louis: *Delos Press*, 2003, p. 118).

[515] Theofan *„Fan"* Stilian Noli (1882-1965): *„George Castrioti Scanderbeg (1405-1468)"* (New York: *International Universities Press*, 1947, p. 19).

[516] Carl Hermann Friedrich Johann Hopf (1832-1873): *„History of Greece from the beginning of the Middle Ages til today"*, Volume 2, Burt Franklin research & source works series, № 17 (New York: Burt Franklin, 1960, p. 94).

[517] Constantine.

[518] Johann Georg von Hahn (1811-1869) / Johann Samuel Heinrich Kiepert (1818-1899): *„Journey through the Regions of the Drin and Vardar"*, Part 1, Annals of the Imperial Academy of Sciences. Department of Philosophy and History, Volume 15 (Vienna: *Imperial Academy of Sciences*, 1867, p. 23).

[519] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Госпе Сњежне"*. Branko Fučić (1920-1999): *„Croatian Glagolitic and Cyrillic Inscriptions"* (pp. 259-282), Journal *„Croatia and Europe: Culture, Science and Art"*, Volume 1 – Middle Ages 7th - 12th Century (Zagreb: *Croatian Academy of Sciences and Arts*, 1997, p. 280).

[520] Serbian (*Cyrillic script*): *Република Хрватска*.

[521] Serbian (*Cyrillic script*): *Славомир Усемира Качић* (*anglicized as Slavomir U. Kachich*). S. Pavičić: *„Migrations and…"*, 1962, p. 34.

[522] Serbian (*Cyrillic script*): *Мирослав Славомира Качић* (*anglicized as Miroslav S. Kacich*).

Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary[524], Franciscan Monastery of St. Mary[525] (*Zaostrog Monastery*[526]) in Zaostrog, near Gradac (*Dalmatia, Republic of Croatia*) :

- Andrija Kačić Miošić[527] (1704-1760), was a Serbian poet and Franciscan monk.

Note:

The Kačići are an old Serbian noble family that ruled in the area inhabited by the Narentines[528].

Noble Family Miroslavljević

St. Michael's Church[529] in Old Ston (*on the hill of Gradac*), near Ston (*Dalmatia, Republic of Croatia*):

- Stefan Miroslav Zavidović[530] (11?? - c. 1198)[531], Grand Knyaz of Hum (reigned: 1162-1190 and 1192 - c. 1198)

Church of the Holy Mother of God[532] (*Monastery of the Holy Mother of God*[533]*; today Our Lady of Lužine Church*) in Lužine, near Ston (*Dalmatia, Republic of Croatia*):

---

[523] Serbian (*Cyrillic script*): *Живан Славомира Качић* (*anglicized as Zivan S. Kacich*).

[524] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Узнесења Блажене Дјевице Марије“*.

[525] Serbian (*Cyrillic script*): *Фрањевачки манастир „Св. Марије“*. This famous monastery was built by Catholic Serbs.

[526] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Заострог“* (*or Самостан „Заострог“*).

[527] Serbian (*Cyrillic script*): *Андрија Качић Миошић* (*anglicized as Andrew Kacich Mioshich*).

[528] *»Neretva lay between the Cetina and Neretva rivers. This district was sometime called Pagania, or Pagan-land, because it was home to unbaptized Serbs, who engaged in piracy.« –* Thomas James Fleming (1927-2017): *„Montenegro: The Divided Land“* (Rockford: *Chronicles Press*, 2002, p. 25).

[529] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Михајла*. Some historians consider the Church of the Holy Virgin in Lužine to be an alternative location where this Serbian ruler might have been buried.

[530] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Мирослав Завидовић* (*anglicized as Stephen Miroslav Zavidovich*).

[531] Miroslav died after 1196, but before 1199. Vladimir A. Mošin (1894-1987) / Sima M. Ćirković (1929-2009) / Dušan I. Sindik (1933-): *„Collected Papers of Medieval Cyrillic Charters and Letters of Serbia, Bosnia, Dubrovnik“*, Volume 1 (1186-1321), Sources for Serbian History, Volume 9 (Belgrade: *Institute of History Belgrade*, 2011, p. 227).

[532] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Свете Богородице“* (*or Богородичина црква*). *»...српска краљица Јелена није саградила калуђерски манастир близу цркве св. Николе у Стону, јер та црква није тада постојала, као ни данашњи Стон, већ је једино могла саградити овај у близини цркве св. Богородице, који је у близини старог Стона. Тај манастир данас служи као спремиште соли. У овој цркви епископ Теодосије сахранио је тијело кнеза Андрије.«* (*»...the Serbian Queen Jelena did not build a monk monastery near*

- Andrej Miroslavljević[534] (11??-12??), Župan of Hum.

Necropollis of medieval tombstones[535] (*Stećaks*[536]) in the village Vranjevo Selo, near Neum (*Bosnia and Herzegovina*):

- Nikola (*Vlatković*[537]) Miroslavljević[538], Župan of Hum;
- Vladislav (*Nikolić*) Miroslavljević[539], Knyaz of Hum[540];

---

the Church of St. Nicholas in Ston, because that church never existed, same as today's Ston. The only monastery she might have built is the one near the Church of the Holy Virgin near the old Ston. Today, this monastery serves as a salt barn. In this church, the Bishop Teodosije buried the body of the Knyaz Andrija.«) – Pavo Glunčić (1878-1945) / Jorjo Tadić (1899-1969): *„From the past of the city of Ston: From the 14th to 15th century"* (pp. 1-123), Journal *„Monument"*, Department of social sciences, Volume 111, New Series Volume 13 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1961, p. 94). *»Данас, на примјер, није могуће са сигурношћу тврдити гдје се налазила ужа локација Богородичине цркве у Стону у којој је обитавао православни епископ — да ли је то данашња Госпа од Лужина или једна од многих, у темељима сачуваних стонских цркава, које су босански фрањевци порушили половином XIV вијека, када су их били позивали Дубровчани да искорије̏не шизматике и патарене...«* (*»Today, for example, it is not possible to claim the exact location of the Church of the Holy Virgin in Ston where the Orthodox bishop was situated with certainty – whether it was today's Church of our Lady of Lužine or one of many other churches, preserved in their foundations after Bosnian Franciscans tore them down in the middle of the XIV century, when the people of Dubrovnik asked them to eradicate schismatics and patarenes...«*) – Zdravko Kajmaković (1929-2009): *„Wall paintings in Bosnia and Herzegovina"* (Sarajevo: *Publishing House „Veselin Masleša"*, 1971, p. 96).

[533] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Свете Богородице"* (*or Богородичин манастир*). *»Богородичина црква и манастир служили су православним калуђерима до 1339; тада су, према закључку Вијећа од 26. марта, били предани на упорабу римокатоличком попу Виду, а силом отјерани калуђери.«* (*»Church of the Holy Mother of God and monastery served to Orthodox monks until 1339, although, according to the conclusion of the Small Council [Consilium minus – translator's note] from March 26th they were handed over for use to the Catholic priest Vid, while the monks were banished.«*) – Ibid., p. 94.

[534] Serbian (*Cyrillic script*): *Андрej Мирослава Завидовић* (*anglicized as Andrew M. Zavidovich*).

[535] Alojz Benac (1914-1992): *„Medieval Tombstones (stećci) from Slivno to Čepikuće"* (pp. 59-85), Journal *„The Annals"*, № 2 (Dubrovnik: *Historical Institute of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in Dubrovnik*, 1953, p. 69). Mihailo J. Dinić (1899-1970): *„The nobility of Hum and Trebinje"*, Special Editions, Volume 397, Department of social sciences, Volume 54 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences / Scientific Works*, 1967, p. 4).

[536] Stećak (Cyrillic: *Стећак*; plural: *Stećaks*, Cyrillic: *Стећци*) is the name for Serbian monumental medieval tombstones.

[537] Vlatković or Tvrtković. Historian Mihailo Dinić considered Vlatko (*as Mavro Orbini from Dubrovnik claims*) and Bogdan to be the same person.

[538] Serbian (*Cyrillic script*): *Никола Влатков Мирослављевић* (*anglicized as Nicolas V. Miroslavljevich*). Nikola (*Nicololaus*) was a grandson of the Župan Andrija Miroslavljević (*son of the Grand Knyaz Stefan Miroslav*) and son of the Župan Vlatko (*or Bogdan*). He was also a brother of Toljen I (*Tolen*).

[539] Serbian (*Cyrillic script*): *Владислав Николин Мирослављевић* (*anglicized as Vladislav N. Miroslavljevich*). Vladislav (*Vladislauus*) was a grandson of the Župan Vlatko (*or Bogdan*)

- Petar (*Vladislavić*) Miroslavljević[541], Knyaz of Hum.

Note:

The founder of the dynasty was Stefan Miroslav Zavidović, Grand Knyez of Hum, who represents a noble family that is a side branch of the Vojislavljević dynasty. Miroslav was also a brother of the Serbian Grand Župan Stefan Nemanja (*their ancestors ruled the Serbs for generations*[542]). In historiographical materials, this dynasty is mentioned under the names Miroslavić, Mirosavić and Nikolić (*after Andrija's grandson*).
Ston was the capital oh Hum[543] and the seat of the Bishop[544], therefore this small area had numerous Orthodox churches[545], which were later (*after vio-*

Andrijević (*grandson of the Grand Knyaz Stefan Miroslav*) and son of the Župan Nikola. He was also a brother of Bogiša (*Boghissa*).

[540] *»Comes Chelmi« [Knyez of Hum* – translator's note*]* – John Van Antwerp Fine Jr. (1939-): *„The Bosnian Church, A New Interpretation: A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Century"*, East European Monographs, № 10 (New York: *Columbia University Press*, 1975, p. 208).

[541] Serbian (*Cyrillic script*): *Петар Владислава Мирослављевић* (*anglicized as Peter V. Miroslavljevich*). Petar (*Petro/Pietro*) was a grandson of the Župan Nikola Vlatković (*or Nikola Bogdanić*) and son of the Knyaz Vladislav. He was also a brother of Vukosav and Miliša.

[542] Miloš Blagojević (1930-2012): *„Nemanjić and Lazarević dynasties: Serbian medieval statehood"* (Belgrade: *Institute for textbook publishing and teaching aids*, 2004, p. 250).

[543] R. Đ. Ivanović: *„Feudal Possessions of..."*, 1960, p. 79.

[544] *»Од горе пописаних цркава ова је највећа и најљепша. Матијашевић (Mattei) у свом још неизданом дјелу „Memorie storiche" (стр. 503) наводи да је уз ову цркву постојао и манастир, у којем је становао православни епископ.«* (*»From the above listed churches, this one is the biggest and the most beautiful. Matijašević (Mattei) states in his still unpublished work „Memorie storiche" [Historical Memory – translator's note](p. 503) that next to this church there was also a monastery where the Orthodox Bishop lived.«*) – P. Glunčić / J. Tadić: *„From the past of the..."*, 1961, p. 93.

[545] *»На том подручју живио је народ православне вјероисповједи, те су се према томе ту налазиле православне цркве у којима су вршили службу православни попови.«* (*»Orthodox people lived there, therefore there were Orthodox churches where Orthodox priests performed the service.«*) – Ibid., p. 91. *»При запосједнућу Стона 1333. Република је нашла ове православне цркве: 1) на брежуљку повише старог града Стона цркву св. Михајла, а на подручју старог Стона цркве: 2) св. Петра, 3) св. Ивана, 4) св. Стјепана, 5) св. Ђурђа, св. Марије, 7) св. Богородице са манастиром у мјесту названом Лужине, 8) св. Кузме и Дамјана на једном брежуљку с источне стране старог Стона, 9) св, Мартина на Пакљеној, 10) св. Срђа на главици Прапратно. У овим црквама вршили су богослужење православни попови.«* [Поглавље: *VIII. Цркве у Стону и околини*; Поднаслов: *Православне цркве*; стр. 91-96] (*»When Ston was conquered in 1333, the Republic found the following Orthodox churches: 1) on the hill above the old city of Ston, the Church of Saint Michael, and in the area of old Ston the churches: 2) Saint Peter, 3) Saint John, 4) Saint Stephen, 5) Saint George, 6) Saint Maria, 7) Saint Mother of God with a monastery in the place named Lužine, 8) Saints Cosmas and Damian on one hill on the east side of the old Ston, 9) Saint Martin in Pakljena, 10) Saint Sergius on the top of Prapratno. In these churches,*

lent Catholicization of the local population[546]) either demolished or turned[547] into Catholic religious objects.

Noble Family Vojinović

St. Nicholas Church[548] (*Banja Monastery*[549] *i.e. Dabar Monastery*[550]), near Priboj (*Republic of Serbia*):

- Hrvatin[551]-Dimitrije[552] (12??-1349), Grand Čelnik of the Serbian Kingdom (reigned: 13??-13??) and Lord of Drina, Dabar, and Gacko with Rudine;
- Radan[553] (12??-1349), Čelnik of the Serbian Empire (reigned: 13??-1349);
- Vojislav Vojinović[554] (13??-1363), Knyez of Grand Knyaz of Hum (reigned: c. 1355 - 1363) and Lord of All Serbian, Greek and Maritime Lands.

Orthodox priests performed religious service.« [Chapter: *VIII. Churches in Ston and the Surrounding Area*; Subtitle: *Orthodox Churches*; pp. 91-96]) – Ibid., pp. 91-92.

[546] *»Пучанство старог Стона, које је државном силом било преведено са православне на римокатоличку вјеру, остало је становати у старом Стону.«* (*»The citizens of the old Ston who were forced by the state to convert from Orthodox to Catholic faith, continued living in the old Ston.«*) – Ibid., p. 92.

[547] *»За то пучанство многе од тих православних цркава биле су преудешене за богослужење римокатоличким свећеницима, који и данас служе у црквама св. Михајла, св. Кузме и Дамјана и Богородице.«* (*»For those citizens, many of these Orthodox churches were modified for the religious service of Catholic priesthood, which is still performed in the churches Saint Michael, Saints Cosmas and Damian and Saint Mother of God.«*) – Ibid., p. 92.

[548] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Николе Дабарског“*. M. Ivanović: *„Cyrillic Epigraphical…“*, 1984, p. 10. Srđan Rudić (1968-): *„Homage to Academician Sima Ćirković“*, Collection of Research Works, Volume 25 (Belgrade: *Institute of History Belgrade*, 2011, p. 357).

[549] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир Бања*.

[550] Serbian (*Cyrillic script*): *Дабарски манастир*.

[551] Serbian (*Cyrillic script*): *Хрватин*; Latin: *Cheruatinus*. Ibid., p. 357.

[552] Serbian (*Cyrillic script*): *Димитрије*; Latin: *Demetrius*. His monastic name was Dimitrije (*Demetrios*). Ibid., 357. M. Ivanović: *„Cyrillic Epigraphical…“*, 1984, pp. 10-11. *M. Z. Pavić: „Old Serbian Inscriptions…“*, 1986, pp. 62-63.

[553] Serbian (*Cyrillic script*): *Радан*. Vladimir R. Petković (1874-1956): *„Survey of church monuments over the history of the Serbian people“*, Special Editions, Volume 157, Department of social sciences, Volume 4 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1950, p. 13).

[554] Serbian (*Cyrillic script*): *Војислав Војиновић* (*anglicized as Vojislav Vojinovich*); Latin: *Voyslavi Voynovich / Voyslavus filius Voyni / Voyslavus filius condam Voyni*. M. Ivanović: *„Cyrillic Epigraphical…“*, 1984, p. 12. Mihailo J. Dinić (1899-1970): *„About Nikola Altomanović“*, Special Editions, Volume 90, Social and Historical Documents, Volume 40 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1932, p. 5). S. Rudić: *„Homage to Academician...“*, 2011, pp. 358-360.

A family, that, according to the tradition, originates from Vojinović medieval noble family

Savina Monastery[555], near the city Herceg Novi (*Bay of Kotor, Montenegro*):

- Jovan (*Đorđević*) Vojnović[556] (1811-1837), Knyaz (*Conte*);
- Đorđe *„Đuro"* (*Jovanović*) Vojnović[557] (1833-1895), Knyaz (*Conte*) of Užice and President of the Diet of Dalmatia[558] (*Kingdom of Dalmatia[559]: 1815-1918*) in Zadar (*in the period of 1877-1895*).

St. Michael's Cemetery on Lapad[560], Dubrovnik (*Dalmatia, Republic of Croatia*):

- Konstantin *„Kosta"* (*Jovanović*) Vojnović[561] (1832-1903), Knyaz (*Conte*) of Užice;
- Ivo (*Konstantinović*) Vojnović[562] (1857-1929), Serbian dramatist and poet from Dubrovnik;
- Luka *„Lujo"* (*Konstantinović*) Vojnović[563] (1864-1951), Serbian writer, politician, and diplomat from Dubrovnik.

Noble Family Šubić

St. Mary's Church[564], Franciscan Monastery of St. Mary[565] (*the site of Bribirska Glavica*) in the village Bribir[566] (*hinterland of Šibenik and Skradin*), near the town of Skradin (*Dalmatia, Republic of Croatia*):

---

[555] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир Савина*.
[556] Serbian (*Cyrillic script*): *Јован Ђорђа Војновић* (*anglicized as Jovan Dj. Vojnovich / John G. Vojnovich*).
[557] Serbian (*Cyrillic script*): *Ђорђе-Ђуро Јована Војновић* (*anglicized as Djordje J. Vojnovich / George J. Vojnovich*). He was the youngest son of the Conte Jovan (*Đorđević*) Vojnović and grandson Conte Đorđe (*Vasiljević*) Vojnović (1760-1821), Russian military officer (*Major*).
[558] Serbian (*Cyrillic script*): *Далматински сабор*; Italian: *Dieta della Dalmazia*; German: *Dalmatinische Landtag*.
[559] Serbian (*Cyrillic script*): *Краљевина Далмација*.
[560] Serbian (*Cyrillic script*): *Гробље Светог Михајла на Лопуду* (*or Гробље Светог Миховила на Лопуду*).
[561] Serbian (*Cyrillic script*): *Константин-Коста Јована Војновић* (*anglicized as Konstantin J. Vojnovich / Constantine J. Vojnovich*). He was the eldest son of the Conte Jovan (*Đorđević*) Vojnović.
[562] Serbian (*Cyrillic script*): *Иво Константина Војновић* (*anglicized as Ivo K. Vojnovich / John K. Vojnovich*). He was the eldest son of the Conte Konstantin (*Jovanović*) Vojnović.
[563] Serbian (*Cyrillic script*): *Лука-Лујо Константина Војновић* (*anglicized as Luca „Lujo" K. Vojnovich*). He was the youngest son of the Conte Konstantin (*Jovanović*) Vojnović
[564] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Свете Марије"*.
[565] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Свете Марије"* (or *Самостан „Свете Марије"*).

- Pavle I Šubić[567] (c. 1245 - 1312), Knyaz of Bribir, Ban of Croatia[568] (reigned: 1275-1312), Lord of all of Bosnia (reigned: 1305-1312).

Cathedral of St. Lawrence[569] (*Trogir Cathedral*[570]) in Trogir (*Republic of Croatia*):

- Mladen III Šubić[571] (c. 1315 - 1348), Knyaz of Bribir.

Noble Family Grčinić

Church St. Archangel Michael[572], Monastery of St. Archangel Michael and St. Hermit Gabriel of Lesnovo[573] (*or simply Lesnovo Monastery*) in Lesnovo, near Zletovo (*FYR Macedonia*[574]):

- Jovan Oliver Grčinić[575] (c. 1310 - after 1356), Grand Voivode[576] of Serbia (reigned: c. 1341 - 1346), Grand Despot[577] of Serbia (reigned: 1346 - after 1356).

Noble Family Musić

Church of the Presentation of the Holy Virgin[578], Nova Pavlica Monastery[579] in the village Brvenik (*on the Ibar River*), near Raška (*Republic of Serbia*):

---

[566] Serbian (*Cyrillic script*): *Брибир*; Latin: *Breberium*. Despite the genocide they were exposed to by Croatian Ustašas (*followers of German Nazis*) during the World War II (1941-1945), according to the 1991 census in Bribir, there were 549 residents out of which 517 were Serbs (94.17%).

[567] Serbian (*Cyrillic script*): *Павле I Стефана Шубић* (*anglicized as Pavle I S. Shubich*); Latin: *Paulus de Breberio / Pauli Breberiensis*. S. Pavičić: *„Migrations and…“*, 1962, p. 34.

[568] *»Nos Paulus, banus Croatorum et tocius Bosne dominus...«* – Ivan Rengjeo (1884-1962): *„The Corpus of medieval coins“* (Graz: *Academic Printing and Publishing House*, 1959, p. 64).

[569] Serbian (*Cyrillic script*): *Катедрала Св. Ловре*.

[570] Serbian (*Cyrillic script*): *Трогирска катедрала*.

[571] Serbian (*Cyrillic script*): *Младен III Ђурђа/Јурја Шубић* (*anglicized as Mladen III Dj. Shubich*).

[572] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Свети Архангел Михаило“*. Svetislav Mandić (1921-2003): *„The imperial rank of Stephen Nemanja: Facts and assumptions about medieval Serbia“* (Belgrade: *Serbian Literary Cooperative*, 1990, p. 147).

[573] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Светог Архангела Михаила и Светог пустињака Гаврила Лесновског“*.

[574] Serbian (*Cyrillic script*): *Бивша Југословенска Република Македонија* (*or simply БЈР Македонија*).

[575] Serbian (*Cyrillic script*): *Јован Оливер Грчинић* (*anglicized as John Oliver Grchinich*).

[576] Gordana Tomović (1941-): „The *Charter* of the *Lesnovo Monastery“* (pp. 83-102), Historical Review, № 24 (Belgrade: *Institute of History Belgrade*, 1977, p. 89).

[577] Ibid, p. 89.

[578] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Ваведења Пресвете Богородице“*.

- Stefan Musić[580] (c. 1356 - 1389), Serbian nobleman from Župa[581] Brvenik;
- Lazar Musić[582] (before 1358 - 1389), Serbian nobleman from Župa Brvenik.

Noble Family Rajaković-Ugarčić

Holy Mother of God Peribleptos Church[583] in Ohrid[584] (*FYR Macedonia*):

- Ostoja Rajaković-Ugarčić[585] (13??-1379), Serbian nobleman from Ohrid.

Noble Family Preljubović

Cathedral Church of St. Michael the Archangel[586] in Ioannina[587] (*Hellenic Republic*):

- Toma Preljubović[588] (13??-1384), Despot of Epirus (reigned: 1366-1384).

---

[579] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Нова Павлица“*. Đorđe V. Trifunović (1934-): *„Serbian medieval manuscripts about prince Lazar and the battle of Kosovo“* (Kruševac: *Bagdala*, 1968, p. 60).

[580] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Мусић* (*anglicized as Stephen Musich*). He was the eldest son of Musa (c. 1330 - before 1388), nobleman (*Čelnik*) of the Serbian Empire.

[581] Serbian (*Cyrillic script*): *Жупа*. Župa is a Slavic administrative unit.

[582] Serbian (*Cyrillic script*): *Лазар Мусић* (*anglicized as Lazar Musich*). He was the middle son of Musa.

[583] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква Богородице Перивлепте*. Сахрањен је у нартексу охридске цркве.

[584] Serbian (*Cyrillic script*): *Охрид*.

[585] Serbian (*Cyrillic script*): *Остоја Рајаковић-Угарчић* (*anglicized as Ostoja Rajakovich-Ugarchich*). *M. Z. Pavić: „Old Serbian Inscriptions…“*, 1986, p. 76. *»Из херцеговачког Љубомира и Невесиња потиче породица Угарчића, чији је члан Остоја Рајаковић постао сродник Краљевића Марка.«* (*»The Ugarčić family originates from Ljubomir and Nevesinje in Herzegovina, and one of its members is Ostoja Rajaković who became a kinsman of Prince Marko.«*) – Vladimir N. Ćorović (1885-1941): *„History of Bosnia“*, Volume 1, Collected Edition *„Selected Works of Vladimir Ćorović“* (Banja Luka: *Serbian Voice*, 1999, p. 287). Ostoja was a nobleman in the service of Marko Mrnjavčević (c. 1335 - 1395), King of Serbia (reigned: 1371-1395).

[586] Serbian (*Cyrillic script*): *Саборна црква „Св. Арханѓела Михаила“*; Greek: *Καθεδρικός Ναός του Αγίου Μιχαήλ του Αρχαγγέλου*. Marko Aleksić (1970-): *„Marko Kraljević: The man who became a legend“* (Belgrade: *Laguna*, 2015, p. 210).

[587] Serbian (*Cyrillic script*): *Јањина*; Greek: *Ιωάννινα*.

[588] Serbian (*Cyrillic script*): *Тома Прељубовић* (*anglicized as Thomas Preljubovich*); Greek: *Θωμάς Κομνηνός Παλαιολόγος*. He was the son of the Serbian magnate Grgur Preljub (c. 1312 - 1356), Lord (*Voivode and Caesar*) of Thessaly (reigned: 1348-1356).

Noble Family Paskačić

Church of the Assumption of the Holy Mother of God[589], Ljubostinja Monastery[590] in the village Prnjavor, near Trstenik (*Republic of Serbia*):

- Stefan (*Uglješić*) Vlatković - Paskač[591] (13??-1400), Serbian nobleman.

Noble Family Čihorić

Church of the Assumption of the Holy Mother of God, Treskavac Monastery[592] (*Monastery of the Holy Mother of God* [593]), near Prilep (*FYR Macedonia*):

- Dabiživ Čihorić[594] (before 1334 - 1362), Sluga-Peharnik[595] of the Serbian Imperial Court (reigned: before 1343 - 1362).

Noble Family Borilović

Church of the Assumption of the Holy Mother of God, Treskavac Monastery (*or Monastery of the Holy Mother of God*), near Prilep (*FYR Macedonia*):

- Gradislav Borilović[596] (13?? - after 1352), Voivode (reigned: before 1325 - c. 1333), Voivode-Stegonoša[597] of the Serbian Empire (reigned: c. 1333 - 1336), Tepčija[598] of the Serbian Empire (reigned: 1336-1345) and Kazanac[599] of the Serbian Empire (reigned: 1345 - after 1352)

---

[589] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Успења Пресвете Богородице“*. Inside of the church, on the right side of the entrance to the chance, there is the tomb of Stefan, the son of Kesar Uglješa.

[590] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Љубостиња“*.

[591] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Угљеше Влатковић – Паскач* (*anglicized as Stephen U. Vlatkovich - Paskach*). He was the son of the Serbian magnate Uglješa (*Vlatković*) Pakačić (c. 1359 - after 1427), Lord (*Caesar*) of Inogošt (*today Surdulica*), Preševo and Vranje. M. Ivanović: *„Cyrillic Epigraphical…“*, 1984, p. 30.

[592] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Трескавац“*.

[593] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Света Богородица“*.

[594] Serbian (*Cyrillic script*): *Дабижив Чихорић* (*anglicized as Dabziv Chihorich*).

[595] Serbian (*Cyrillic script*): *слуга-пехарник*. Sluga-Peharnik (*a cup-bearer – the chief servant*) was a court title of the state employee in medieval Serbian lands.

[596] Serbian (*Cyrillic script*): *Градислав Бориловић* (*anglicized as Gradislav Borilovich*).

[597] Serbian (*Cyrillic script*): *Војвода Стегоноша* (*Voivode Vexillifer or Voivode Standard-bearer*). Miloš Blagojević (1930-2012): *„State Administration in the Serbian Medieval Lands“* (Belgrade: *Official Gazette of the Federal Republic of Yugoslavia*, 2001, p. 37).

[598] Serbian (*Cyrillic script*): *Тепчија*. Tepčija (*the title-holder took care of the ruler's country estates*) was a court title of the state employee in medieval Serbian lands.

[599] Serbian (*Cyrillic script*): *казанац*. Kaznac (*financial chancellor*) was a court title of the state employee in medieval Serbian lands.

Noble Family Bogopanec-Sanković

Medieval necropolis *„Grčka Glavica“* in the village Biskup, near Konjic (*Bosnia and Herzegovina*):

- Milten (*Draživojević*) Bogopanec[600] (1322-1343), Župan (reigned: - 1353);
- Gradoje (*Miltenović*) Bogopanec[601] (14th century);
- Radič (*Sanković*) Bogopanec[602] (c. 1379 - 1404), Voivode (reigned: 1391-1404).

Noble Family Dragosalć

Tombstone Monument[603] in the village Zabrđe, near Kiseljak (*Bosnia and Herzegovina*):

- Radoje Dragosalić[604] (13?? - c. 1420), Grand Knyaz of Bosnia (reigned: 1??? - c. 1420).

Noble Family Radosalić

Medieval necropolis on the site of Primilovo Polje[605], near Ljubinje (*Republika Srpska*, *Bosnia and Herzegovina*):

- Stipko Radosalić[606] (14th-15th century)[607], Serbian nobleman.

Noble Family Brsinić

Medieval necropolis on the site of Bujakovina, near Foča (*Republika Srpska*, *Bosnia and Herzegovina*):

---

[600] Serbian (*Cyrillic script*): *Милтен Драживоја Богопанец/Богопанковић* (*anglicized as Milten D. Bogopanec/Bogopankovich*). *»Православној цркви припадала је фамилија жупана Милтена Драживојевића, његовог сина казнаца Санка и његових унука, жупана Бељака и војводе Радича Санковића, који су господарили Хумом.«* (*»The family of the župan Milten Dražívojević, his son Kaznac Sanko and his grandsons župan Beljak and voivoda Radič Sanković who ruled in Hum, belonged to the Orthodox Church.«*) – Boris Nilević (1947-1999): *„The Serbian Orthodox Church in Bosnia and Herzegovina up to the Renewal of the Patriarchate of Peć in 1557“*, Collected Edition *„Cultural Heritage“* (Sarajevo: *Publishing House „Veselin Masleša“*, 1990, p. 47).

[601] Serbian (*Cyrillic script*): *Градоје Милтена Богопанец/Богопанковић* (*anglicized as Gradoje M. Bogopanec/Bogopankovich*).

[602] Serbian (*Cyrillic script*): *Радич Санка Богопанец/Богопанковић* (*anglicized as Radich S. Bogopanec/Bogopankovich*).

[603] Lj. V. Stojanović: *„Monuments in Serbian...“*, 1902, p. 74. Herta Kuna (1922-2009): *„Elder Literature“*, Volume 1 (Sarajevo: *Institute for Textbook Publishing*, 1974, p. 30).

[604] Serbian (*Cyrillic script*): *Радоје Драгосалић* (*anglicized as Radoje Dragosalich*).

[605] Serbian (*Cyrillic script*): *Примилово поље* (*anglicized as Primilovo Field*).

[606] Serbian (*Cyrillic script*): *Стипко Радосалић* (*anglicized as Stipko Radosalich*). *M. Z. Pavić: „Old Serbian Inscriptions…“*, 1986, p. 89.

[607] A 14th-15th century burial site.

- Tvrdisav Brsinić[608] (14th-15th century), Serbian nobleman (*Knyaz*).

Noble Family Postupović

St. George's Church[609], Vraćevšnica Monastery[610] in the village Vraćevšnica, near Gornji Milanovac (*Republic of Serbia*):

- Radič (*Milutinović*) Postupović[611] (c. 1372[612] - before 1456), Čelnik of the Serbian Despotate (reigned: before 1405 - c. 1427) and Grand Čelnik[613] of the Serbian Despotate (reigned: c. 1427 - c. 1436)[614].

Cathedral of St. Michael[615] (*Roman Catholic Archdiocese of Veszprém*[616]) in Veszprém (*Hungary*[617]):

- Petar I. Berislavić[618] (1475-1520), Ban of Croatia (reigned: 1513-1520).

Noble Family Oliverović

Medieval necropolis on the site of Ljubomir (*village*), near Trebinje (*Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina*):

- Pokrajac Oliverović[619] (15th century), Serbian nobleman (*Knyaz*).

Noble Family Bijelić

Church of Saint martyr Lazarus[620] in Vlahovići, near Ljubinje (*Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina*):

---

608 Serbian (*Cyrillic script*): *Твpдисав Брсинић* (*anglicized as Tvrdisav Brsinich*). Ibid., 89.
609 Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Ђорђа“*.
610 Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Враћевшница“*. Petar Ž. Petrović (1897-1970): *„Vraćevšnica Monastery“* (Kragujevac: *P. Ž. Petrović*, 1967, p. 11).
611 Serbian (*Cyrillic script*): *Радич Милутина Поступовић* (*anglicized as Radich M. Postupovich*). His monastic name was Roman and he was the son of the Voivode Milutin Postupović.
612 Vukašin Stanisavljević (1924-): *„Despot Stefan Lazarević“* (Belgrade: *Institute for textbook publishing and teaching aids*, 1994, p. 63).
613 Serbian (*Cyrillic script*): *великι челник*. The title of Grand Čelnik (*Count Palatine*), was the highest dignitary after the Serbian monarch.
614 In 1428, Radič bore the title of Grand Čelnik.
615 Serbian (*Cyrillic script*): *Катедрала „Светог Михајла“*; Hungarian*: Szent Mihály-székesegyház*. Krunoslav Stjepan P. Draganović (1903- 1983) / Josip Buturac (1905-1993): *„The History of the Church in Croatia: An overview from the oldest times to this day“* (Zagreb: *The Croatian Literary Society of St. Jerome*, 1944, p. 77).
616 Serbian (*Cyrillic script*): *Випремска архиепископија*; Latin: *Archidioecesis Veszprimiensis*; Hungarian: *Veszprémi Főegyházmegye*.
617 Serbian (*Cyrillic script*): *Мађарска*; Hungarian: *Magyarország*.
618 Serbian (*Cyrillic script*): *Петар Иванов Берислављић* (*anglicized as Peter I. Berislavich*).
619 Serbian (*Cyrillic script*): *Покрајац Оливеровић* (*anglicized as Pokrajac Oliverovich*). *M. Z. Pavić: „Old Serbian Inscriptions…“*, 1986, p. 94.

- Vlađ Bijelić[621] (15th century), Serbian nobleman (*Knyaz*).

Noble Family Vuković

Church of the Holy Saviour[622], Monastery of the Dormition of the Holy Virgin[623] (*or Starčeva Gorica Monastery*[624]), on the island Starceva Gorica beside the west coast of Skadar Lake (*Montenegro*):

- Božidar Vuković[625] (1460-1539) Serbian nobleman (*Voivode*) from Zeta.

Noble Family Miloradović-Hrabren

Radimlja necropollis of medieval tombstones[626] (*Stećaks*) in Vidovo Polje[627], near Stolac (*Federation of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina*):

- Radoje (*Stipanović*) Miloradović-Hrabren[628], Serbian nobleman
- Radoje (*Vuković or Vukić*) Miloradović-Hrabren[629], Serbian nobleman

Church of the Holy Apostles Peter and Paul[630] in Ošanići, near Stolac (*Federation of Bosnia and Herzegovina*[631]*, Bosnia and Herzegovina*):

- Radosav (*Petrović*) Miloradović-Hrabren[632] (14??-1505), Voivode of Lower Vlachs

---

[620] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог великомученика Лазара“*.
[621] Serbian (*Cyrillic script*): *Влађ Бијелић* (*anglicized as Vladj Bijelich*).
[622] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Спаса“*.
[623] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир Успења Пресвете Богородице*. There is a tomb of the Voivode Božidar in front of the monastery church. He was buried, according to his own wish, in the abovementioned south chapel.
[624] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Старчева Горица“*.
[625] Serbian (*Cyrillic script*): *Божидар Вуковић* (*anglicized as Bozidar Vukovich*). He was native of the town of Podgorica.
[626] Medieval tombstones from the Miloradović family cemetery at Radimlja, near Stolac in Hercegovina.
[627] Serbian (*Cyrillic script*): *Видово поље* (*anglicized as Vidovo Field*).
[628] Serbian (*Cyrillic script*): *Радоје Стјепана Милорадовић-Храбрен* (*anglicized as Radoje S. Miloradović-Hrabren*). He was the son of the Voivode Stjepan.
[629] Serbian (*Cyrillic script*): *Радоје Вука* (or *Вукића*) *Милорадовић-Храбрен* (*anglicized as Radoje V. Miloradović-Hrabren*). He was the grandson of the Voivode Petar and son of Vuk(ić).
[630] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква светих апостола Петра и Павла*.
[631] Serbian (*Cyrillic script*): *Федерација Босне и Херцеговине*.
[632] Serbian (*Cyrillic script*): *Радосав Петра Милорадовић-Храбрен* (*anglicized as Radosav P. Miloradović-Hrabren*). He was the grandson of the Voivode Stjepan and son of the Voivode Petar.

St. Nicholas Church[633] in Trijebanj, near Stolac (*Federation of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina*)

- Radoje (*Radoslavić*) Miloradović-Hrabren[634] (14?? - after 1534), Voivode of Lower Vlachs

Yeletsky Assumption Monastery[635] in Chernigov[636] (*Ukraine*[637]):

- Andrej (*Stepanović*) Miloradović-Hrabren[638] (1727-1796), Member (*General judge*) of the Second Malorossiysk Collegium[639] (*in the period of 1779-1781*), Deputy[640] of the Chernigov Vicegerency[641] (*in the period of 1782-1796*) and Generalleutnant of the Russian Empire[642] (*in the period of 1779-1796*).

Blagoveschenskaya Church[643], Saint Alexander Nevsky Monastery[644] in Saint Petersburg[645] (*Russian Federation*[646]):

- Mihail (*Andrejević*) Miloradović-Hrabren[647] (1771-1825), General of the Russian Empire (*in the period of 1809-1825*), Military Governor

---

[633] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Николе"*.

[634] Serbian (*Cyrillic script*): *Радоје Радослава Милорадовић-Храбрен* (*anglicized as Radoje R. Miloradović-Hrabren*). He was the grandson of the Voivode Stjepan and son of the Voivode Radoslav.

[635] Russian: *Елецкий Успенский монастырь*.

[636] Serbian (*Cyrillic script*): *Чернигов*; Russian: *Чернигов*.

[637] Serbian (*Cyrillic script*): *Украјина*; Russian: *Украина* (*in Russian this name means »borderland«*).

[638] Serbian (*Cyrillic script*): *Андреј Степана Милорадовић-Храбрен* (*anglicized as Andrew Stepanovich Miloradovich-Hrabren*); Russian: *Андрей Степанович Милорадович*. He was the son of Stepan Mihailović Miloradović-Hrabren (1699-1756).

[639] Serbian (*Cyrillic script*): *Други Малоруски колегијум* (*Прва малоруска губернија*); Russian: *Другой Малороссийский коллегиум* (*Первая Малороссийская губерния*).

[640] Serbian (*Cyrillic script*): *Наместник Намесништва*; Russian: *Правитель наместничества*.

[641] Serbian (*Cyrillic script*): *Черниговско намесништво*; Russian: *Черниговское наместничество*.

[642] Serbian (*Cyrillic script*): *Руска империја*; Old Russian (*Russian orthography before 1918*): *Россійская Имперія*; Russian: *Российская империя*.

[643] Serbian (*Cyrillic script*): *Благовештенска црква*; Russian: *Церковь Благовещения Пресвятой Богородицы и святого благоверного князя Александра Невского / Благовещенская церковь*.

[644] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастира Светог Александра Невског / Лавра Светог Александра Невског*; Russian: *Свято-Троицкая Александро-Невская лавра / Александро-Невская лавра* (English: *Alexander Nevsky Lavra*).

[645] Serbian (*Cyrillic script*): *Санкт Петербург*; Russian: *Санкт-Петербург*.

[646] Serbian (*Cyrillic script*): *Руска Федерација*; Russian: *Российская Федерация*.

[647] Serbian (*Cyrillic script*): *Михаил Андреја Милорадовић-Храбрен* (*anglicized as Michael Andreyevich Miloradovich-Hrabren / Mikhail Andreyevich Miloradovich-Hrabren*); Russian: *Михаил Андреевич Милорадович*. He was the son of Andrej.

of Kiev (*in the period of 1810-1818*), Count of the Russian Empire (*in the period of 1813-1825*) and Governor General of Saint Petersburg (*in the period of 1818-1825*).

Members of the Unknown Families of Serbian Nobility

Medieval necropolis in the yard of the Church of John the Baptist[648] in the village Police, near Trebinje (*Republika Srpska*[649], *Bosnia and Herzegovina*):

- Grdeš(a)[650] *„Grd“*[651] (c. 1120 - 1151/77)[652], Župan of Trebinje[653] (reigned: before 1150 - 1151/77);
- Pribilš(a)[654] (11?? - 1241)[655], Župan of Trebinje (reigned: 12?? - 1241).

St. John's Church[656] in the village Dići, near Ljig (*Republic of Serbia*):

- Vukdrag[657] (12??-1327), nobleman (*Čelnik*) of the Serbian Kingdom.

Mausoleum Church[658] in the village Crkvine, near Goražde (*Bosnia and Herzegovina*):

- Mišljen[659] (12?? - c. 1330), Grand Tepčija of the Serbian Kingdom (reigned: 13?? - c. 1330).

---

[648] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Јована Крститеља“*.
[649] Serbian (*Cyrillic script*): *Република Српска* (*anglicized as Serbian Republic*).
[650] Serbian (*Cyrillic script*): *Грдеш(а)-Грд / Грдомил* (*anglicized as Grdesha / Grd / Grdomil*); Latin: *Gerdessa*.
[651] *»...iupanus Gerdessa...«* – Kosta *„Stojan“* J. Novaković (1842-1915): *„Legal Monuments of Medieval Serbian States“* (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1912, p. 378). *M. Z. Pavić: „Old Serbian Inscriptions...“*, 1986, p. 27.
[652] *»Prema pomenutim činjenicama se može dosta sigurno zaključiti da je župan Grd umro između 1151. i 1177. godine i da ga je naslijedio brat mu, župan Radomir, a Radomira župan Pribilša.«* (*»According to the facts stated, it can be concluded with certainty that Župan Grd died between 1151 and 1177, and that his heir was his brother, Župan Radomir, whose heir was Župan Pribilša.«*) – M. Vego: *„From the History of Medieval...“*, p. 242.
[653] Travunija – *Principality of Serbian Pomorje in the Middle Ages*.
[654] Serbian (*Cyrillic script*): *Прибилш(а)* (*anglicized as Pribilsha*); Latin: *Pribis(s)al / Pribixa*.
[655] M. Vego: *„From the History of Medieval...“*, 1980, p. 240.
[656] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Јована“*.
[657] Serbian (*Cyrillic script*): *Вукдраг* (*Влгдраг*). He was buried in a special tomb inside the church, and his gravestone was placed by his wife Vladislava (*nun Ana*). In the tomb of the ktetor, only twenty centimeters from the tombstone, the skeletons of two children in perinatal age were discovered. The skeleton of the ktetor, Čelnik Vukdrag, is located in the depth of seventy centimeters, and out of all the bones, only three exist today.
[658] B. Nilević: *„The Serbian Orthodox...“*, 1990, p. 55.
[659] Serbian (*Cyrillic script*): *Мишљен* (*anglicized as Mishljen*).

Katholikon[660] of the Monastery of Saint Ivan of Rila[661] (*Rila Monastery*[662]) in the southwestern Rila Mountains (*Republic of Bulgaria*):

- Stefan[663] Hrelja[664] (12??-1342), Serbian nobleman (*Voivode*, *Grand Domestic*[665], *Protosebastos*[666] *and Caesar*) of Struma[667] region (reigned: before 1327 - 1342).

St. Nicholas Church[668] in the village Banja (*in the Drenica Valley*), near Srbica (*Republic of Serbia*):

- Rodop[669] (13??-1436), Serbian nobleman (*Čelnik and Protovestiarios*[670]).

Church of the Holy Trinity, Sopoćani Monastery in Stari Ras, near Novi Pazar (*Republic of Serbia*):

- Borislav[671] (14th century), Serbian nobleman (*Protovestiarios*).

St. Nicholas Church in the village Brvenik, near Raška (*Republic of Serbia*):

- Dabiša[672] (1???-1363), Serbian nobleman (*Knyaz*).

St. George's Church in the village Rečane, near Suva Reka (*Republic of Serbia*):

- An unknown nobleman (1???-1370), Voivode.

---

[660] Dimitrije M. Kalezić (1937-): *„Encyclopaedia of Orthodoxy: P-Š“*, Volume 3 (Belgrade: *Modern Administration*, 2002, p. 1628).

[661] Serbian (*Cyrillic script*): *Манастир „Свети Јован Рилски“*. Radoslav M. Grujić (1878-1955) / Slobodan G. Mileusnić (1947-2005): „ABC of the Serbian Orthodox Church according to Radoslav Grujić“ (Belgrade: BIGZ, 1993, p. 98).

[662] Serbian (*Cyrillic script*): *Рилски манастир*.

[663] *»...кесар Стефан Хрељa...«* (*»...Caesar Stephen Hrelja...«*) – S. Mandić: *„The Lords of All the Serbian...“*, 1986, pp. 98-99.

[664] Serbian (*Cyrillic script*): *Стефан Хрељa* (*anglicized as Stephen Hrelja*). His monastic name was Hiration (*Chariton*). *M. Z. Pavić: „Old Serbian Inscriptions…“*, 1986, p. 60.

[665] Serbian (*Cyrillic script*): *великu војводa*; Greek: *μέγας δομέστικος*; German: *Großherzog*; English: *Grand Duke*.

[666] Serbian (*Cyrillic script*): *протосевaст*; Greek: *πρωτοσέβαστος*. The title of Protosebastos (*first sebastos*) was a high Serbian court title.

[667] Serbian (*Cyrillic script*): *Струма*; Greek: *Στρυμόνας*.

[668] Serbian (*Cyrillic script*): *Црквa „Светог Николе“*. Srboljub Đ. Stamenković (1951-2010): *„Geographical encyclopedia of settlements in Serbia: S-Š“* (Belgrade: *Faculty of Geography at the University of Belgrade*, 2002, p. 74).

[669] Serbian (*Cyrillic script*): *Родоп*. M. Ivanović: *„Cyrillic Epigraphical…“*, 1984, pp. 33-34. M. A. Purković: *„Knyaz and...“*, 1978, p. 66.

[670] Serbian (*Cyrillic script*): *протовестијар*; Greek: *πρωτοβεστιάριος*. The title of Protovestiarios (*Minister of Finance*) was a high Serbian court title.

[671] Serbian (*Cyrillic script*): *Борислав*. His monastic name was Toma (*Thomas*). M. Ivanović: *„Cyrillic Epigraphical…“*, 1984, pp. 16-17. D. Premović-Aleksić: *„Churches and Monasteries...“*, 2015, p. 87.

[672] Serbian (*Cyrillic script*): *Дабиша* (*anglicized as Dabisha*). M. Ivanović: *„Cyrillic Epigraphical…“*, 1984, pp. 22-23.

Ruling Dynasties of Disputable Origin

Nikolić Dynasty

Museum of Byzantine Culture[673] in Thessaloniki[674] (*Hellenic Republic*[675]*, i.e. Greece*[676]):

- Samuil[677] Nikolić[678] (958-1014),Tsar of Bulgaria (reigned: 997-1014);
- Gavril Radomir[679] (*Samulović*) Nikolić (c. 960 - 1015), Tsar of Bulgaria (reigned: 1014-1015);
- Jovan Vladislav[680] (*Aronović*) Nikolić (9??-1018), Tsar of Bulgaria (reigned: 1015-1018).

Durin the excavation in 1969, the Samuel's grave was found[681] by the Greek professor Nikolaos K. Moutsopoulos[682] (1927-) in the St. Achillios Church[683] on the eponymous island in Lake Prespa.
His remains are kept in the Museum of Byzantine Culture in Thessaloniki. Professor Moutsopoulos found four tombs for which he suspect (*in spite of the absence of epitaph*) to be graves of Samuil, his son Gavril Radomir, his

---

673 Greek: *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού*.
674 Serbian (*Cyrillic script*): *Солун*. Greek: *Θεσσαλονίκη*.
675 Serbian (*Cyrillic script*): *Хеленска Република*; Greek: *Ελληνική Δημοκρατία*; Latin: *Res publica Graeca*.
676 Serbian (*Cyrillic script*): *Грчка*; Greek: *Ελλάδα/Ελλάς*; Latin: *Græcіæ*.
677 Also in use in English language as Samuel.
678 Serbian (*Cyrillic script*): *Самуило Николић* (*anglicized as Samuel Nikolich*); Greek: *Σαμουήλ*; Bulgarian: *Самуил*. The common term Cometopuli dynasty is incorrectly used in historiographical materials because it is derived from the title (*rank*) *»Comes«*, that existed in the Eastern Roman Empire.
679 Serbian (*Cyrillic script*): *Гаврил Радомир* (*anglicized as Gabriel Radomir*); Greek: *Γαβριὴλ Ρωμανός*; Bulgarian: *Гаврил Радомир*.
680 Serbian (*Cyrillic script*): *Јован Владислав* (*anglicized as John Vladislav*); Greek: *Ιβάν Βλάντισλαβ*; Bulgarian: *Иван Владислав*.
681 Nikolaos K. Moutsopoulos (1927-): *„The tomb of Tsar Samuil in the St. Achilles Basilica in Prespa"* (pp. 114-126), Balkan Studies, № XX/3 (Sofia: *Institute of Balkan Studies, Bulgarian Academy of Sciences*, 1984). Yordan Kirov Andreev (1939-2008) / Ivan Kostadinov Lazarov (1954-) / Plamen Hristov Pavlov (1958-): *„Who's Who in Medieval Bulgaria"*, (Sofia: *Prosveta*, 1994, p. 334). Paul Stephenson (1969-): *„The Legend of Basil the Bulgar-Slayer"* (Cambridge: *Cambridge University Press*, 2003, p. 11).
682 Greek: *Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος*.
683 Serbian (*Cyrillic script*): *Базилика „Светог Ахила"*; Greek: *Βασιλική Αγίου Αχιλλείου* (*Basilica of Agios Achillios / Basilica of St. Achilles*).

nephew Jovan Vladislav, and his son-in-law Jovan Vladimir (*his remains are today in Tirana, Albania*[684]).

Note:

Although it is said that this dynasty possibly (*under the paternal line*) had Armenian[685] origin[686], the historical science can hardly accept it.
It is obvious that the name of the founder of the dynasty (*Nikola*) as well as his four sons (*David, Moses, Aron, and Samuel*) are all Christian names.
On the other hand, with his grandsons we can also see typical Slavic names (*Radomir, Miroslava, and Kosara*).

Ragusa[687] **(*Drubrovnik*), *„Neuwe Archontologia Cosmica“***
Authors: Matthäus Merian (1593-1650), et al.
[*Frankfurt am Main: M. Merian, 1638, illustration between pages 512 and 513*]

[684] Look at the title Hvalimirović Dinasty in this article.
[685] Serbian (*Cyrillic script*): *Јерменија*; Latin: *Armeniæ*.
[686] It was only certain that Nikola's wife was Armenian.
[687] The dome of the mosque with minaret (*inside the walls of Dubrovnik*) is clearly seen in the attached illustration.

Branko *„Brane“* Bogunović, Serbian Chetnik Voivode (reigned; 1941-1945)
[*a photo was taken in 1944*]

Branko I. Bogunović (1911-1945) was the legendary hero from Tromeđa[688] (*Lika, Dalmatia and Bosanska Krajina*), who, during the World War II, served as a Commander of the Chetnik Regiment[689], and later Corps[690] *„Gavrilo Princip“*[691], also he served as an Assistant Commander of *„Dinara Chetnik Division“*[692] of a Voivode Momčilo R. Đujić[693] (1907-1999).

---

[688] Serbian (*Cyrillic script*): *Тромеђа*; Latin: *Triplex Confinium*; English: *Tripoint*. A tripoint, trijunction, triple point or tri-border area is a geographical point at which the borders of three countries or regions meet.

[689] Sergije M. Živanović (1909-1966): *„Third Serbian Uprising: 1941“*, Volume 1 (Chicago: *American Institute for Balkan Affairs*, 1962, p. 137).

[690] *»Krajem 1942. četnici na Tromeđi formiraju svoje „korpuse“, koji se sastoje od brigada.«* (*»At the end of 1942, chetniks on Tromeđa, forming their „corpses“ which consist of brigades.«*) – Drago Gizdić (1912-1983): *„Dalmatia in 1942: Contributions to the history of the People's Liberation Struggle“* (Zagreb: *Publishing department of the Main Board of the Fighters Alliance of Croatia*, 1959, p. 66).

[691] Serbian (*Cyrillic script*): *Четнички корпус „Гаврило Принцип“*.

[692] Serbian (*Cyrillic script*): *Динарска четничка дивизија*.

[693] Serbian (*Cyrillic script*): *Момчило Рада Ђујић* (*anglicized as Momchilo R. Djujich*). Đujić was elected to that position (*on the proposal of Bogunović*) in November 1941 at the National Council in Crni Potoci.

For his heroism and war merits, Voivode Bogunović got[694] (*see the photo from the previous page*) from St. Peter's Church[695] (*Serbian Orthodox Church*) in Donji Tiškovac (*Grahovo, Bosanska Krajina*) a very prestigious royal blue uniform[696] (*which was made at the end of the 17th* century[697]).
Before him, the same suit was worn (*from the 1715*) by Serbian Voivode[698] and Serdar[699] Milovan I. Pavasović[700] (before 1676 - after 1740) during Small War (*from December 9th, 1714 to July 21st, 1718*) between Republic of Venice and Ottoman Turkish Sultanate. Later (*from the 1875*), the same suit was worn by Voivode Golub I. Babić[701] (1824-1910) during the Serbian uprising (*July 5th, 1875 to July 13th, 1878*) in Bosnia Vilayet (1867-1908).

In historical literature, Serdar Milovan Pavasović is also often mentioned under the name Mihailo[702], Mihajlo[703] or Milan[704], as he was recorded in Venetian sources, while he signed up himself as Milovan[705].

---

[694] Miloslav Samardžić (1963-): *„Album of the Dinara chetnik division in 1000 pictures“*, Collected Edition *„Ravna Gora“*, Volume 33 (Kragujevac: *News Publishing Company „Pogledi“*, 2012, p. 25).
[695] Serbian (*Cyrillic script*): *Црква „Светог Петра“*.
[696] As seen on the attached photo, Bogunović's uniform is made of men's winter skufia (*calotte*) with edging of fur and red-colored decorative bag (*with golden finishing*), nice embroidered *»koporan«* (копоран – *old type of jacket*), *»đečerma«* (ђечерма – *old type of vest*), and *»čakšire«* (чакшире – *old type of pants*) with embroidered details and blood-red silk laying, while on his feet wears *»opanak«* shoes (опанци – *traditional shoes in Serbia*), which were not part of this uniform. The suit is still in the possession of his family (*Brane Bogunović family*), apropos, it is kept in America by his son Dušan *„Dan“* Bogunović (1938-), who lives in place Alliance (*in the federal state of Ohio*).
[697] His hat (*on the attached photograph*) is stylishly almost identical to the hats which can be found in the Kingdom of England at the end of the 17th century (*Grenadier caps with a bag, the Queen's Regiment, 1685*).
[698] Petar M. Kolendić (1882-1969): *„Fra' Pavao Posilović and his »Delight«“* (pp. 168-217), Journal *„Work“*, Volume 206 (Zagreb: Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1915. p. 180).
[699] Nikola-Nikodim T. Milaš (1845-1915): *„Orthodox Dalmatia: Historical overview“* (Novi Sad: *Arsa Pajović's publishing and printing house*, 1901, p. 342).
[700] Serbian (*Cyrillic script*): *Миловаан Илије Павасовић* (*anglicized as Milovan I. Pavasovich*). *»sargente maggiore Millovan Pavassovich«* (*in 18th century Republic of Venice, the sergeant major was a general officer, i.e. officer of high rank in the army* – translator's note) – Nikola-Nikodim T. Milaš (1845-1915): *„Documents about history of Orthodox Church in the Diocese of Dalmatia and Istria (from 15th to 19th century)“*, Volume 1 (Zara/Zadar: *Spiros Artale*, 1899, p. 100). This letter, in which he is signed as Milovan Pavasović, he sent from Šibenik to Zadar to his superior Carlo Pisani (1655-1740), Governor-general of Dalmatia and Albania (reigned: 1711-1714).
[701] Serbian (*Cyrillic script*): *Голуб Илије Бабић* (*anglicized as Golub I. Babich*).
[702] Marko Jačov (1949-): *„Venice and the Serbs in Dalmatia in the 18th Century“* (Šibenik: *Dalmatian Eparchy of the Serbian Orthodox Church*, 1987, p. 78).
[703] Šime Peričić (1936-): *„Leaders and officers of Military Frontier in Dalmatia“* (pp. 219-232), Works, Volume 35 (Zadar: *The Institute for Historical Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zadar*, 1993, p. 228).
[704] Ibid. p. 228.
[705] Vicko J. Kapitanović (1944-2015): *„Religious life and relations between catholics and the othodox diocese in the region of Skradin bishopry in 18th century“* (pp. 57-98), Yearbook

He got his title of serdar in January 18th, 1715 by Angelo Emo (1666-1750), Proveditor-General of Dalmatia and Albania. The same Venetian[706] puts him in February 25th, 1717 in the position of Guvernadur[707] of Skradin.[708]

Pavasovic's family lived in Herzegovina before moving to Dalmatia (*because of the Turkish terror*), where they moved to Bratiškovci near Skradin[709] (*Dalmatia*). They were already a reputable Serbian Orthodox family which celebrated the Christened Slava of Saint Nicholas.

The eldest of Pavasovic's family was called Ilija (*he was mentioned in 1692 as Superintendent of Morlach troops in Šibenik region*), and his sons were Milovan and Marko.

The family moved out of Bratiškovci during the Morean War, and settled with the family (1696) in Skradinsko Polje (*Skradin Field*). It was the very first settled family, from which the hamlet of Pavasovići was formed.

It is unknown when Milovan Pavasović got possession of the here-mentioned garment, but it is assumed that it happened during the Morean War[710], right after the his return[711] from this war,

---

„Titius": Annals of Interdisciplinary Research in the Krka River Basin, Volume 4, № 4 (Split: *Faculty of Philosophy at the University of Split*, May 2012, p. 65).

[706] Emo had been staying at this position till April 1717.

[707] English: *Governor of Skradin*. Jovan Javor (18??-1???): *„Milovan Pavasović, Serdar and Voivode"*, Folk Calendar of Matica Dalmatinska, Volume 5 (Zadar: *Matica Dalmatinska*, 1967, pp. 83-88).

[708] Josip Ante Soldo (1922-2005): *„Skradin under Venetian rule"* (pp.131-183), Works, Volume 33 (Zadar: *The Institute for Historical Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zadar*, 1991, p. 153).

[709] Skradin was under the Turkish occupation from May 28th, 1522 to October 28th, 1683. In 1683, instead of Venice the independent local Morlach troop (*of 1800 people*), which was consisted of Morlachs (*subjects of Venice and Turkey*) took part in liberation of Skradin. This troop was led by Serbian insurrection leaders coordinated by Ilija Janković-Mitrović (*brother of the Serdar Stojan Janković-Mitrović, chief leader of Morlachs in the territory of Dalamatia*). So, Serbian uprisings (*the subjects of Venice*) were under the command of Ilija Mitrović (*Ellia Mitrovich*), Harambaša Tintor (*carambassa Tintor*) and Jovan Baljak (*Zuanne Bagliach*), while Serbian uprisings (*the subjects of Turkey*) from western Bosnia were under the command of Nikola Šarić (*Nicola Sarich*), Ilija Cvrljak (*Illia Cuargliach*) and Grgo Strižirep (*Gregorio Strisirep*). In the letter from November 12th, 1683. Lorenzo Dona (*Proveditor-General of Dalmatia and Albania*) reported Venetian Senate (*Consilium Rogatorum*) that these rebels freed Benkovac, Karin, Kula Atlagića, Obrovac, Ostrovica, Perušić, Skradin and Vrana.

[710] During the Morean War (last phase: *1688-1699*), Knin, Sinj, Vrlika, Vrgorac, Metković and Herceg Novi were conquered by Venice, so, the border of the occupancy of the Republic of Venice and Ottoman Turkish Sultanate moved to newly established *Grimani Line* (Italian: *Linea Grimani; the new territory was called the Acquisto Nuovo*) in February 1701.

[711] *»U Skradinu, međutim, našao se kapetan Milovan Pavasović. On se bio sa svojim ljudima vratio iz Moreje. To su bili sam Milovan, Sava Pavasović, Marko Dakić, Radoslav Glamočević, Nikola iz Makarske, Jovan Crnogorac, Petar Vojnić, Petar Bulgar, Nikola Sodarević, Josip Vidović, Miko Pestić i Vule Markov, ljudi sa svih strana.«* (*»However, the captain Milovan Pavasović came to Skradin. He had just returned with his people from the Morean War. They were Milovan by his own, Sava Pavasović, Marko Dakić, Radoslav Glamočević, Nikola from Makarska, Jovan Crnogorac, Petar Vojnić, Petar Bulgar, Nikola Sodarević, Josip Vidović, Miko Pestić and Vule Markov, people from all sides.«*) – Ibid. p. 139.

or during the Small War[712], when he defended the settlement Strmica[713] (*in the vicinity of the town of Knin in Dalmatia*) from the Turks. Also in August 1875, Golub Babić stayed in Crni Potoci[714] (*near Strmica*). He led the uprising of the Serbian people in Bosanska Krajina at Tromeđa[715] where he got an honor to wear the Pavasović's garment. The same area (*Crni Potoci*) was the epicenter of the Serbian uprising in 1941 when Brane Bogunović, the last holder of this royal blue garment, stayed there.

Note:

Voivode Branko Bogunović was a Serbian rebel leader who on July 27th, 1941 attacked Bosansko Grahovo.

In the Socialist Federal Republic of Yugoslavia this event was celebrated as *„The Day of Uprising"* by the people of Bosnia and Herzegovina, and was held as a public holiday in Bosnia and Herzegovina *(in the period of 1945-1991*).

In the memory of Serbian people there is a picture of Branko Bogunović which is preserved in the words of a very popular poem *»When the Serbs Unite«*.

In this poem his merits as a War Commander of the Serbs during the World War II are shown in stylized manner.

КАД СЕ СРБИ СЛОЖЕ

Богуновић Бране бије
све душманске дивизије.
Отаџбину Срба кује
усташама поручује:

»Ој Усташе нека, нека,
дубока вас јама чека.
Широка је један метар,
а дубока километар.«

WHEN THE SERBS UNITE

Brane Bogunović defeats in fight,
All bloodshed's divisions, tight.
Helping Serbian Fatherland rise,
He forewarns the Ustašas:

»Oh, Ustašas, now beware,
A deep pit abides prepared.
It is wide one meter,
And deep one kilometer.«

[712] In this war Venice expanded its possession in Dalmatia by conquerring Imotska Krajina (*anglicized as Imotski Frontier*) and smaller areas in Bay of Kotor (Italian: *Bocche di Cattaro*; *the new territory was called the Aquisto Nuovissimo*).

[713] M. Jačov: *„Venice and the Serbs..."*, 1987, p. 19.

[714] Crni Potoci is located in Strmica, one part of which belongs to Lika, while the other part belongs to Bosanska Krajina, and the third part belongs to Kninska Krajina (*Dalmatia*).

[715] Tromeđa, in the narrow sense, consists of: Srb, Gračac, Medak, Lapac, Korenica, Udbina, Rmanj-Martin Brod, Unac, Drvar, Petrovac and Crni Lug.

Voivode Golub I. Babić (1824-1910) in very old royal blue garment
[*a photo was taken in 1903*].

Note:

On his chest Voivode Babić has the following orders and medals (L-R): *Order of the Cross of Takovo*[716] (*the order was established in 1878*), *Gold Medal for Bravery 1877-1878*[717] (*the medal was established in 1878*) and *Memorial of war for liberation and independence 1876 and 1877-1878*[718] (*the order was established in 1878*).

---

[716] Serbian (*Cyrillic script*): *Таковски крст*.
[717] Serbian (*Cyrillic script*): *Златна медаља за храброст 1877-1878*.
[718] Serbian (*Cyrillic script*): *Споменица рата за ослобођење и независност 1876 и 1877-1878*.

ARCHIVES

State Archives of Dubrovnik[719] (*SAD*) or *National Archive in Dubrovnik / National Archive in Dubrovnik / Dubrovnik Archive* – Sponce palace.

- **Consilium Minus** (Cons. Min.): № V, fol. 186, March 20th, 1423; № VI, fol. 52, May 10th, 1436.
- **Debita Notariæ** (Deb. Not.): № XII, fol. 168, March 24th, 1404; № XVII, fol. 143, August 9th, 1435; № XVIII, fol. 53v, May 15th, 1438; № XVIII, fol. 75, July 28th, 1438; № XIX, fol. 110, December 21st, 1439; № XXII, fol. 46, November 6th, 1444; № XXII, fol. 77v, February 23rd, 1445; № XXVI, fol. 171v, August 19th, 1451.
- **Diversa Cancellariæ** (Div. Canc.): № XXIII, fol. 3v, January 8th, 1371; № XXIV, fol. 21, March 21st, 1375; № XXIV, fol. 159, July 7th, 1376; № XXVII, fol. 206v, March 26th, 1389; № XXIX, fol. 55v, January 25th, 1390; № XXIX, fol. 126, August 13th, 1390; № XXXIII, fol. 38, April 9th, 1399; № XXXV, fol. 40, December 11th, 1403; № XXXV, fol. 134v, December 22nd, 1404; № XXXV, fol. 180v, May 20th, 1405; № XXXV, fol. 192v, June 16th, 1405; № XXXVII, fol. 127, October 24th, 1408; № XXXVII, fol. 220v, June 6th, 1409; № XXXVIII, fol. 325, June 27th, 1413; № XXXVIII, fol. 325v, July 12th, 1413; № XXXIX, fol. 118, August 10th, 1413; № XLI, fol. 119v, June 3rd, 1417; № XLIII, fol. 95, February 28th, 1425; № XLVII, fol. 22v, January 12th, 1433; № XLVIII, fol. 267v, November 14th, 1434; № XLIX, fol. 182, December 24th, 1435; № XLIX, fol. 241v, March 11th, 1436; № L, fol. 156v, February 28th, 1437; № LII, fol. 33, January 2nd, 1438.
- **Diversa Notariæ** (Div. Not.): № XI, fol. 73, April 1st, 1373; № XVII, fol. 156v, November 28th, 1431; № XVIII, fol. 136, December 4th, 1433; № XVIII, fol. 182v, February 10th, 1434; № XIX, fol. 11v, June 10th, 1434; № XX, fol. 113, November 30th, 1435; № XX, fol. 220v, April 18th, 1436.
- **Lamenta de Foris** (Lam. de For.): № VI, fol. 185v, December 4th, 1425; № X, fol. 160, March 31st, 1434.

[719] State Archives of Dubrovnik: Diversa Cancellariæ, 235 Volumes (1280-1815); Debita Notariæ, 98 Volumes (1280-1810); Testamenta de Notariæ, 94 Volumes (1282-1894); Diversa Notariæ, 147 Volumes (1310-1811); Liber dotium Notariæ, 22 Volumes (1348-1802); Sentenze di Cancellariæ, 260 Volumes (1352-1815); Aptay de Misericordia, 20 Volumes (1362-1802); Liber Maleficiorum, 247 Volumes (1407-1816); Acta Consilii Minoris, 117 Volumes (1415-1808); Acta Consilii Rogatorum, 210 Volumes (1415-1808); Acta Consilii Maioris, 67 Volumes (1416-1808); Procuræ di Notaria, 37 Volumes (1434-1814); Procuræ di Cancellaria, 90 Volumes (1470-1815); Stabile Ordinatio, 259 Volumes (1415-1804); Mobile Ordinatio, 210 Volumes (1448-1865); Aptay de Stagno, 63 Volumes (1474-1896); Diversa de Foris, 254 Volumes (1593-1815); …etc.

- **Lettere di Levante** (Lett. di Lev.): № II, fol. 1-2, July 1359; № II, fol. 96, January 15th, 1376; № II, fol. 105, November 24th, 1376.
- **Archives of Čingrija** (*Arhiv Čingrija*), Signature №: RO-162, Abbreviation (*Kratica*): VGA, *„Vlajki's Genealogy of Antunini"* (*Vlajkijeva genealogija Antunina*).

Österreichisches Staatsarchiv – Hofkammerarchiv[720] (*NAAH*), Hoffinanz Ungarn (*Hoff. Ungarn*):

- r. N° 811, October 17th, 1687, fol. 422
- r. N° 811, June 1748, fol. 405;
- r. N° 819, July 1748, fol. 127.

United States District Court Northern District of California: Case No. C 99-04041 MMC (*Emil Alperin, at al. vs. Vatican Bank, at al.*).

Library of the Institute of History in Belgrade:

- Чингрија, Петар-*Перо* М.: *„La famiglia Nemagna trahe origine da Pleuglie terra nel ducato di Herzegovina"*, Исписи 1300-1500, Кутија 7 (*Genealogia Cingria, L'origini e genealogie dei citadini Ragusei che furono delle confraternita di S. Antonio*).
  Čingrija, Petar *„Pero"* M.: *„The Nemagna family originated from Pleuglie land in the Duchy of Herzegovina"*, Library of the Institute of History in Belgrade, Writings 1300-1500, Box 7 (*Čingrija's Genealogy, Origin and genealogy of the citizens of Ragusa who were members of the brotherhood of St. Anthony*).

HISTORICAL ATLASES

1. Merz, Karl Spruner von / Poppey, Karl: *„Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's vom Anfang des Mittelalters bis auf die neueste Zeit von Dr. Karl von Spruner"* (Gotha: *Justhus Perthes*, 1855)
   Merz, Karl Spruner von / Poppey, Karl: *„Dr. Karl Spruner's Historico-geographical hand atlas about the history of the European states from the beginning of the Middle Ages to the latest times"* (Gotha: *Justhus Perthes*, 1855)

[720] German: *K.K. Hof-Kammer-Archiv* (*Austrian Aulic Chancellery*).

2. Dussieux, Louis Étienne: *„Atlas général de géographie physique, politique, historique.“* (Paris: *Librairie de Jacques Lecoffre et Cie*, 1857)
   Dussieux, Louis Étienne: *„General Atlas of the Physical, Political, and Historical Geography.“* (Paris: *Librairie de Jacques Lecoffre et Cie*, 1857)
3. Thiers, Henri: *„La Serbie, son passé et son avenir“* (Paris: *Dramard-Baudry et C^ia^*, 1862)
   Thiers, Henri: *„Serbia, Its Past and Future“* (Paris: *Dramard-Baudry and Co,*, 1862)
4. Droysen, Johann Gustav Ferdinand: *„Allgemeiner historischer Handatlas“* (Leipzig: *Velhagen & Klasing*, 1886)
   Droysen, Johann Gustav Ferdinand: *„General Historical Hand Atlas“* (Leipzig: *Velhagen & Klasing*, 1886)
5. Poole, Reginald Lane / Bury, John Bagnell: *„Historical atlas of modern Europe from the decline of the Roman empire: comprising also maps of parts of Asia and of the New world connected with European history“*, Part XIV (Oxford: *Clarendon Press*, 1897)
6. Freeman, Edward Augustus / Bury, John Bagnell: *„Atlas to the Historical geography of Europe“* (London: *Longmans Green and Co.*, 1903)
7. Hettema Jr., Hette Hettes: *„Groote Historische Schoolatlas“* (Zwolle: *Wolterus Everhardus Jonas Tjeenk Willink*, 1920)
   Hettema Jr., Hette Hettes: *„Great Historical School Atlas“* (Zwolle: *Wolterus Everhardus Jonas Tjeenk Willink*, 1920)
8. Shepherd, William Robert: *„Historical Atlas“* (Pikesville: *The Colonial Offset Co., Inc.*, 1956)
9. Kasper, Ralf / u. a.: *„Putzger: Atlas und Chronik zur Weltgeschichte“* (Berlin: *Cornelsen Verlag*, 2009)
   Kasper, Ralf / at al.: „Putzger: Atlas and Chronicle of World History“ (Berlin: Cornelsen Publishing House, 2009)

LITERATURE

1. Grünenberg, Konrad von: *„Beschreibung der Reise von Konstanz nach Jerusalem“* (Konstanz: *K. v. Grünenberg*, 1487)
   Grünenberg, Conrad: *„Description of a journey from Constance to Jerusalem“* (Constance: *C. Grünenberg*, 1487)
2. Merian, Matthæus / Gottfried, Johann Ludwig / d'Avity, Pierre: *„Neuwe Archontologia Cosmica“* (Franckfurt am Mayn: *M. Merian*, 1638)

Merian, Matthäus, et al.: *„New Archontology of the Cosmos“* (Frankfurt am Main: *M. Merian*, 1638)

3. Cedrenus, Georgius: *„Georgii Cedreni: Compendivm Historiarvm, et excerpta ex breviario historico Ioannis Scylitzæ cvropalatæ“*, Tomvs II (Parisiis: *E Typographia Regia*, M. DC. XLVII. [1647])
   Kedrenos, George: *„George Kedrenos, Compendium historiarum and excerpts from the synopsis of histories by John Skylitzes, the Kouropalates“*, Volume 2 (Paris: *Royal Printing House*, 1647)
4. Quiclet / Promé, Jean: *„Les voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre“* (Paris: *Iean Prome*, 1664)
   Quiclet / Promé, Jean: *„Travellings of Mr. Quiclet to Constantinople by Land“* (Paris: *Jean Promé*, 1664)
5. Ritter, Pavlo: *„Stemmatographiae Illyricanae“,* Liber primvs (Zagrabiae: *P. R. Vitezovich*, MDCCII [1702])
   Vitezovich, Paul Ritter: Stemmatography of Illyria, Volume 1 (Zagreb: *P. R. Vitezovich*, 1702)
6. Bėllosztėnėcz, Joannis: *„Gazophylacium, seu Latino-illyiricorum onomatum aerarium“*, Volume 1 (Zagrbiæ/Zagreb: *Joannis Baptista Weitz*, 1740)
   Belostenec, Ivan: *„Gazophylacium or Latin-Illyrian treasury of words“*, Volume 1 (Zagreb: *Johann „Baptist“ Weitz*, 1740)
7. Jordan, Joannes Christophorus de: *„Joan. Christophori de Jordan, S. R. M. Hungariæ et Bohemiæ Consiliarii Bohemici Aulici, De Originibus Slavicis: Introductio in origines Slavicas. In capita XXIX. divisa, De Slavis præcipue, tum vero et de aliis gentibus, ad Slavicas te illustrandas facientibus: Bojis, Illyris...“* Tomus I. seu Pars I. (Vindobonæ: *Typis Joan. Jacobi Jahn in P. I. et Gregorii Kurtzböck in reliquis*, 1745)
   Jordan, Johann Christoph: *„From Johann Christof de Jordan, Sacred Royal Majesty of Hungary and Bohemia, adviser of Bohemia and others, On the origin of the Slavs: Introduction to the creation of Slavs. Divided into 29 chapters, Especially about the Slavs, also about other nations, as to illustrate everything that the Slavs represent: Boii, Illyrians, ...“*, Volume 1, Part 1 (Vienna: *Johann Jacobi Jahn & Gregor Kurtzböck*, 1745)
8. Taube, Friedrich Wilhelm von: *„Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthums Syrmien: Sowol nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und militarischen Dingen.“*, Band II (Leipzig: *Kaiserl. Königl. wirkl. Regierungsrathe*, 1777)
   Taube, Friedrich Wilhelm von: *„Historical and geographical description of the Kingdom of Slavonia and Voivodeship of Syrmia: Historical and geo-*

graphical description of the Kingdom of Slavonia and Voivodeship of Syrmia: A description of their natural characteristics, their current organization, as well as the new arrangement in ecclesiastical, civic, and military matters.“, Volume 2 (Leipzig: *Imperial and Royal Government Council*, 1777)

9. Bartulovich, Pietro: *„Dalmazia Antica, e Recente Colle sue Gloriose Militari Virtu' Al M. R. D. Gioanni Nimicich Nempcich, Superior dell'Eremo Blazza“* (Venezia: *Presso Francesco Andreola*, 1795)
   Bartulovich, Pietro: *„Ancient and contemporary Dalmatia with its famous military virtues...“* (Venice: *Francesco Andreola Printing House*, 1795)
10. Bartulovich, Pietro: *„Chronicon della dedizione e privilegio di Macarsca, Primorie e Craina, in ugualita de Pastrovichio dalla Maesta Veneta, conceduto e confernato“* (Venezia: *Presso Francesco Andreola*, 1797)
    Bartulovich, Pietro: „Chronicle of *permitted and confirmed recognitions and privileges* Makarska, Primorje and Krajina, is *equal to* Paštrovići *from the sublime* Venice.“ (Venice: Francesco Andreola Printing House, 1797)
11. Caçich-Miossich, Andria: *„Razgovori ugodni naroda slovinskoga u komese ukazuje poçetak, i svarha kraglià slovinskì, koji punno vikòvà vladasce svim slovinskim darxavam, s razliçitim pismam od kraglià, bànà i slovinski vitezovà. Izvagen iz razliçitì kgnigà, i sloxene u jezik slovinski po Fra Andrii Caçichiu-Miossichiu iz Briista…“* (Venecija: *Adolf Czesar*, 1801)
    Kačić-Miošić, Andrija: *„The beginning and purpose of the Slavic kings, who ruled all Slavic countries for many centuries, were pointed out in pleasant conversation of Slavic People, in the letters of kings, bans and Slavic knights. Taken from different books and translated to Slavic language by Fra' Andrija Kačić-Miošić from Brist...“* (Venice: *Adolf Czesar*, 1801)
12. Appendini, Francesco-Maria: *„Notizie istorico-critiche sulle antichita: Storia e letteratura de'Ragusei“*, Tomo II (Ragusa/Dubrovnik: *Antonio Martic-chini*, MDCCCIII [1803])
    Appendini, Francesco-Maria: „Historical and Critical News of the Ancient History: History and Literature of Ragusa“, Volume II (Ragusa/Dubrovnik: Antonio Marticchini, 1803)
13. Стаматовић, Павле: *„О Славенскомъ и Сербскомъ народу и єзику“* (стр: 1-36) Сербскій Лѣтописъ, Частица перва, Година VIII, Књига 28 (Будим / Будимпешта: *Матица сербска*, 1832)
    Stamatović, Pavle: *„About the Slavic and Serbian people and language“* (pp: 1-36) Serbian Yearbook, Part 1, Volume 28 (Buda / Budapest: *Матица сербска*, 1832)
14. Šafařík, Pavel Josef: *„Slawische Alterthümer“*, Band I (Leipzig: *Wilhelm Engelmann*, 1844)

Šafařík, Pavel Josef: *„Slavic Antiquities“*, Volume 2 (Leipzig: *Wilhelm Engelmann*, 1844)

15. Donaldson, John William: *„On two unsolved problems in Indo-German Philology“* (pp. 138-159), *„Report of the Twenty-first Meeting of the British Association for the Advancement of Science held at Ipswich in July 1851“* (London: *John Murray III*, 1852)
16. Grimm, Jacob Ludwig Karl: *„Geschichte der deutschen Sprache“*, Erster Band (Leipzig: *Salomon Hirzel*, 1853)
    Grimm, Jacob Ludwig Karl: *„History of the German Language“*, Volume 1 (Leipzig: *Salomon Hirzel*, 1853)
17. Lulich, Antonio: *„Compendio storico-chronologico di Macarsca e del suo litorale, ossia Primorje“* (Spalato / Split: *Tip. V. Oliveti e Giovannizio*, 1860)
    Lulić, Ante: „Concise Historical Chronology of Makarska and its coast, i.e. Primorje“ (Split: Oliveti and Giovannizio Printing House, 1960)
18. Пуцић, Орсат-*Медо*: *„Споменици српски: Преписао из Дубровачке архиве кнез Медо Пуцић“*, Књига 2 (Београд: *Друштво Српске Словесности*, 1862)
    Pucić, Orsat *„Medo“*: *„Serbian monuments: Rewritten by Prince Medo Pucić from the Dubrovnik archives“*, Volume 2 (Belgrade: *Society of the Serbian Literacy*, 1862)
19. Theiner, Augustin: „*Vetera monumenta Slavorum meridionalium: Historiam illustrantia. Maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*“, Tomus primus, ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III., 1198-1549 (Romæ: *Dicio Pontificia / Status Civitatis Vaticanæ*, 1863)
    Theiner, Augustin: *„The ancient monuments of the South Slavs: The illustrated history. Most of the Vatican documents have not yet been published, while the taken series are chronologically arranged.“*, Volume I (*from Pope Innocent III to Pope Paul III*), 1198-1549 (Rome: *State of the Church / Vatican City State*, 1863)
20. Javor, Jovan: *„Milovan Pavasović Serdar i Vojvoda“* (str. 83-88), Narodni koledar, Broj V, (Zara/Zadar: *Matica Dalmatinska*, 1867)
    Javor, Jovan: *„Milovan Pavasović Serdar and Voivode“* (pp. 83-88), National Calendar, № 5, (Zara/Zadar: *Matica Dalmatinska*, 1867)
21. Hahn, Johann Georg von / Kiepert, Johann Samuel Heinrich: *„Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar“*, Erste Abtheilung, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, Band XV (Wien: *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften*, 1867)

Hahn, Johann Georg von / Kiepert, Johann Samuel Heinrich: *„Journey through the Regions of the Drin and Vardar“*, Part 1, Annals of the Imperial Academy of Sciences. Department of Philosophy and History, Volume 15 (Vienna: *Imperial Academy of Sciences*, 1867)

22. Ersch, Johann Samuel / Gruber, Johann Gottfried: *„Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste“*, Erste Section A-G, Sechsundachtzigster Theil (Leipzig: *Hrsg. Hermann Brockhaus*, 1818, Ausgabe 1868)
    Ersch, Johann Samuel / Gruber, Johann Gottfried: *„Universal Encyclopaedia of Sciences and Arts“*, First Section A-G, Volume 86 (Leipzig: *Hermann Brockhaus*, 1818, Edition 1868)
23. Hahn, Johann Georg von: *„Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar“*, Zwite Abtheilung, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, Band XVI (Wien: *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften*, 1869)
    Hahn, Johann Georg von: *„Journey through the Regions of the Drin and Vardar“*, Part 2, Annals of the Imperial Academy of Sciences. Department of Philosophy and History, Volume 16 (Vienna: *Imperial Academy of Sciences*, 1869)
24. Sakcinski, Ivan Kukuljević: *„Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“* (1103-1200), Knjiga II (Zagreb: *Družtvo za jugoslavensku povjest i starine*, 1875)
    Sakcinski, Ivan Kukuljević: *„The Diplomatic Codex of the Kingdom of Croatia, Dalmatia and Slavonia“* (1103-1200), Volume II (Zagreb: *Society for Yugoslav History and Antiquities*, 1875)
25. Pavlinović, Mihovil M.: *„Pučki spisi“* (Zadar: *Narodni list*, 1876)
    Pavlinović, Mihovil M.: *„Folk Writings“* (Zadar: *People's Paper*, 1876)
26. Diefenbach, Georg Anton Lorenz: *„Völkerkunde Osteuropas, insbesondere der Haemoshalbinsel und der unteren Donaugebiete“*, Zweiter Band (Darmstadt: *Ludwig Brill*, 1880)
    Diefenbach, Georg Anton Lorenz: *„Ethnology of Eastern Europe, especially the Haemos Peninsula and the Lower Podunavlje“*, Vulume 2 (Darmstadt: *Ludwig Brill*, 1880)
27. Nodilo, Sperato *„Natko“*: *„Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka“* (str. 92-128), Časopis *„Rad“*, Svezak 65 (Zagreb: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 1883)
    Nodilo, Sperato *„Natko“*: *„The First Chronicles and the Old Dubrovnik Historiography“* (pp. 92-128), Journal „Work“, Volume 65 (Zagreb: Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1883)
28. Gelcich, Josephus: *„Monumenta Ragusina. Libri reformationum“*, Volumen IV, Ann. 1364-1396, *„Monumenta spectantia historiam Slavorum meridio-*

nalium",Volumen vigesimum octavum (Zagrebæ: *Academiæ scientiarum et artium*, 1896)

Gelčić, Josip: *„The Monuments of Ragusa: Books of Reformations"*, Volume 4, Ann. 1364-1396, *„The Monuments Referred to the History of the South Slavs"*,Volume 28 (Zagreb: *Academy of Sciences and Arts*, 1896)

29. Klaić, Vjekoslav Alojzije Ferdinand Franjo: *„Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća"*, Časopis „Rad", Knjiga 130 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1897)

    Klaić, Vjekoslav Alojzije Ferdinand Franjo: *„Croatian Tribes from the 12th to 16th Century"*, Journal „Work", Volume 130 (Zagreb: Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1897)
30. Fabris, Antun: Časopis *„Dubrovnik: Kalendar za godinu 1898"* (Dubrovnik: *SDŠ Antuna Pasarića*, 1897)

    Fabris, Antun: Journal *„Dubrovnik: Calendar for the Year 1898"* (Dubrovnik: *Antun Pasarić Printing House*, 1897)
31. Milaš, Nikola-Nikodim T.: *„Documenta spectantia historiam Orthodoxae Dioeceseos Dalmatiae et Istriae (a XV usque ad XIX saeculum)"*, Volumen I (Zara/Zadar: *Spiros Artale*, 1899)

    Milaš, Nikola-Nikodim T.: „Documents about history of Orthodox Church in the Diocese of Dalmatia and Istria (from the 15th to 19th century)", Volume 1 (Zara/Zadar: Spiros Artale, 1899)
32. Милаш, Никола-Никодим Т.: *„Православна Далмација: Историјски преглед"* (Нови Сад: *Издавачка књижарница и штампарија Арсе Пајевића*, 1901)

    Milaš, Nikola-Nikodim T.: *„Orthodox Dalmatia: Historical overview"* (Novi Sad: *Arsa Pajović's Publishing and Printing House*, 1901)
33. Ђерић, Василије: *„О Српском имену по западнијем крајевима нашега народа"* (Београд: *Државна штампарија Краљевине Србије*, 1901)

    Đerić, Vasilije: *„On the Serbian Name in the Western Lands of our People"* (Belgrade: *State Printing House of the Kingdom of Serbia*, 1901)
34. Fabris, Antun: Časopis *„Dubrovnik: Kalendar za godinu 1902"* (Dubrovnik: *SDŠ Antuna Pasarića*, 1901)

    Fabris, Antun: Journal „Dubrovnik: Calendar for the Year 1902" (Dubrovnik: Antun Pasarić Printing House, 1901)
35. Стојановић, Љубомир-*Љуба* В.: *„Споменици на српском језику"*, Зборник за историју, језик и књижевност, Прво одељење, Књига I (Београд: *Српска краљевска академија*, 1902)

    Stojanović, Ljubomir *„Ljuba"* V.: *„Monuments in Serbian Language", Journal „Collected Papers on the History, Language and Literature of the*

Serbian People", First Section, Volume 1 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1902)

36. Иванчевић, Петар С. – аутор / Благојевић, Јован – уредник (*период: 1879-1906*): *„Голуб Бабић, српски војвода и јунак"* (стр. 213-216), *„Голуб, лист са сликама за српску младеж"*, Број 14 (Сомбор: *Књижара Миливоја Каракашевића*, 15. септембар 1903. године)
Ivančević, Petar S. – author / Blagojević, Jovan – editor (*in the period of 1879-1906*): *„Golub Babić, Serbian Voivode and Hero"* (pp. 213-216), *„Golub [Dove], magazine with illustrations for Serbian young people"*, № 14 (Sombor: *Bookstore of Milivoje Karakašević*, September 15, 1903)
37. *Stojanović, Ivan-Ivo: „Povjest Dubrovačke Republike"* (Dubrovnik: *SDŠ Antuna Pasarića*, 1903)
*Stojanović, Ivan „Ivo": „*History of the Dubrovnik Republic" (Dubrovnik: Antun Pasarić Printing House, 1903)
38. Jireček, Konstantin Josef: *„Familien- und Spitznamen aus den altromanischen Städten Dalmatiens in den Jahren 1000-1500"* (S. 1-78), *„Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters"*, Teil III, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse, Band 49 (Wien: *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften*, 1904)
Jireček, Konstantin Josef: *„Families and their nicknames from the ancient Roman cities of Dalmatia during the period of 1000-1500"* (pp. 1-78), *„The Romans in the cities of Dalmatia during the Middle Ages", Part III*, Annals of the Imperial Academy of Sciences. Department of Philosophy and History, Volume 49 (Vienna: *Imperial Academy of Sciences*, 1904)
39. Jireček, Konstantin Josef: *„Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskome manastiru sv. Arhamgjela Mihajla u Jerusalimu i povelje o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1479)"*, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića (Berlin: *Weidmannsche Buchhandlung*, 1908)
Jireček, Konstantin Josef „Tribute of Ston paid by the Ragusians to the Serbian Monastery of Saint Archangels in Jerusalem and charters for it given by the Emperor Uros (1368) and Empress Mara (1479)", Collected Papers on the Glory of Vatroslav Jagić (Berlin: Weidmann Bookstore, 1908)
40. Jireček, Konstantin Josef: *„Geschichte der Serben"*, Band I, Allgemeine Staatengeschichte. Geschichte der europäischen Staaten (Gotha: *Friedrich Andreas Perthes A.-G.*, 1911)
Jireček, Konstantin Josef: *„History of the Serbs"*, Volume I, General history of the states. History of European states (Gotha: *Friedrich Andreas Perthes A.-G.*, 1911)

41. Banović, Stjepan M.: *„O porijeklu slave – krsnog imena“* (str. 265-274), Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Broj XXIV (Sarajevo: *Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine*, 1912)
Banović, Stjepan M.: *„About the origin of Slava – Christened name“* (pp. 265-274), Herald of the National Museum of Bosnia and Herzegovina, № 24 (Sarajevo: *National Museum of Bosnia and Herzegovina*, 1912)
42. Новаковић, Коста-*Стојан* Ј.: *„Законски споменици Српских држава средњега века“* (Београд: *Српска краљевска академија*, 1912)
Novaković, Kosta *„Stojan“* J.: *„Legal Monuments of the Medieval Serbian States“* (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1912)
43. Drezga, Josip: *„Nosioci velikosrpske misli: Taoci vojničkim zapovjednicima“*, *„Evropejski rat“*, Dnevni list *„Hrvatska misao“*, Broj 63 (Šibenik: *J. Drezga*, ponedeljak 3. kolovoz 1914. godine)
Drezga, Josip: „Carriers of the Greater Serbian Movement: Hostages of Military Commanders“, „European War“, Newspaper „Croatian Thought“, № 63 (Šibenik: J. Drezga, Monday August 3rd, 1914)
44. Kolendić, Petar M.: *„Fra Pavao Posilović i njegovo »Naslađenje«“* (str. 168-217), Časopis „Rad“, Knjiga 206 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1915)
Kolendić, Petar M.: *„Fra' Pavao Posilović and his »Delight«“* (pp. 168-217), Journal „Work“, Volume 206 (Zagreb: Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1915)
45. Margalits, Ede: *„Szerb történelmi repertórium“* (Budapest: *Magyar Tudományos Akadémia,* 1918)
Margalić, Eduard: *„Serbian historical repertory“* (Budapest: *Hungarian Academy of Sciences*, 1918)
46. Thallóczy, Ludwig Strommer von: *„Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia: Annos 1344-1406 continens“*, Liber II (Vindobonæ/Wien: *Adolphi Holzhausen*, 1918)
Thallóczy, Ludwig Strommer von: „Acts and Diplomatic Affairs illustrating the Middle Ages in Albania: 1344-1406“, Volume 2 (Vienna: Adolf Holzhausen, 1918)
47. Скарић, Владислав К.: *„Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни“* (стр. 219-266), Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине, Свеска XXX (Сарајево: *Земаљски музеј Босне и Херцеговине,* 1918)
Skarić, Vladislav K.: *„The origin of the Orthodox people in northwestern Bosnia“* (pp. 219-266), Herald of the National Museum of Bosnia and Her-

zegovina, Volume 30 (Sarajevo: *National Museum of Bosnia and Herzegovina*, 1918)

48. Tomašić, Nikola: *„Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogenita“* (str. 1-91), *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, Sveska 1-2 (Zagreb: *Kraljevski hrvatsko-slavonsko-dalmatinski zemaljski arkiv*, 1918)
    Tomašić, Nikola: *„The Life and Works of the Emperor Constantine VII Porphyrogenitus“* (pp. 1-91), The Gazette of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Archives, Volume 1-2 (Zagreb: *Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Archives*, 1918)
49. Prelog, Milan: *„Pregled povijesti Južnih Slavena: Srba, Hrvata i Slovenaca“*, Dio 1 (Sarajevo: *B. Buchwald i Drug*, 1920)
    Prelog, Milan: *„An Overview of the History of the Southern Slavs: Serbs, Croats and Slovenes“*, Volume 1 (Sarajevo: *B. Buchwald i Drug*, 1920)
50. Flajšhans, Václav: *„Kronika tak řečeného Dalimila: Novým jazykem přepsal V. Fllajšhans“*, Žeň z literatur, Svazek LIII (Praha: *Jan Laichter*, 1920)
    Flajšhans, Václav: „Chronicle of so called Dalimil: Rewritten by V. Fllajšhans in modern Czech language“, Žeň z literatur, Volume 53 (Prague: Jan Laichter, 1920)
51. Bury, John Bagnell / Miller, William: *„The Cambridge Medieval History: The Eastern Roman Empire (717-1453)“*, Volume 4 (Cambridge: *Cambridge University Press*, 1923)
52. Gleichen, Albert Edward Wilfred: *„Yugoslavia“* (London: *Hodder & Stoughton Ltd.*, 1923)
53. Ćuk, Juraj: „Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestog vijeka“ (str. 49-100), Poglavlje: Domaće slobodno plemstvo, Časopis „Rad“, Knjiga 229 (Zagreb: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 1924)
    Ćuk, Juraj: „Nobility and Jupania of Požega from the time of the first mentioned personal and topographical names to the half of the 14th century“ (pp. 49-100), Chapter: The local free nobility, Journal „Work“, Volume 229 (Zagreb: Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1924)
54. *Цвијић, Јован Т. /* Карановић, Милан О.: *„Поуње у Босанској Крајини“* (стр. 277-724), Српски етнографски зборник, № XXXV, Насеља и порекло становништва, Књига 20 (Београд: *Српска краљевска академија*, 1925)
    Cvijić, Jovan T. / Karanović, Milan O.: *„The Pounje Region in Bosanska Krajina“* (pp. 277-724), Serbian Ethnographic Periodical, № 35, Settle-

ments and Origin of the Population, Volume 20 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1925)

55. Синдик, Илија: *„Дубровник и околина“*, Српски етнографски зборник, № XXXVIII, Насеља и порекло становништва, Књига 23 (Београд: *Српска краљевска академија*, 1926)
    Sindik, Ilija: *„Dubrovnik and its surroundings“*, Serbian Ethnographic Periodical, № 38, Settlements and Origin of the Population, Volume 23 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1926)
56. Динић, Ј. Михаило: *„О Николи Алтомановићу“*, Посебна издања, Књига XC, Друштвени и историски списи, Књига 40 (Београд: *Српска краљевска академија*, 1932)
    Dinić, Mihailo J.: *„About Nikola Altomanović“*, Special Editions, Volume 90, Social and Historical Documents, Volume 40 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1932)
57. Stojković, Marijan: *„Podgora u XVII stoljeću“*, Narodni život i običaje južnih Slavena, № 29, Dio I (Zagreb: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 1933)
    Stojković, Marijan: *„Podgora in the 17th century“*, People's lives and customs of the South Slavs, Volume 29, Part I (Zagreb: *Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, 1933)
58. Тадић, Јорјо: *„Писма и упутства Дубровачке републике“*, № 1 (1359-1366)**,** Зборник за историју, језик и књижевност, Треће одељење, Књига IV (Београд: *Српска краљевска академија*, 1935)
    Tadić, Jorjo: *„Letters* and instructions of the *Republic of Ragusa“, № 1 (1359-1366), Journal „*Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People“, Third Section, Volume 4 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1935)
59. Бакотић, Лука-*Љујо* И.: „Срби у Далмацији: Од пада Млетачке републике до уједињења“, Српски народ у XIX веку, Књига 18 (Београд: *Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон а.д*, 1938)
    Bakotić, Luka *„Lujo“* I.: *„The Serbs in Dalmatia: From the fall of Venice until unification“*, The Serbian people in the 19th century, Volume 18 (Belgrade: *Publishing and Bookstore Company „Geca Kon“*, 1938)
60. Duišin, Viktor Anton: *„Heraldički zbornik“*, Svezak 1 (Zagreb: *Tiskara Ivan Rast*, 1938)
    Duišin, Viktor Anton: *„The Heraldic Collection“*, Volume 1 (Zagreb: *Ivan Rast Printing House*, 1938)

61. Šišić, Ferdinand-*Ferdo* J. Maksimilijan: *„Nekoliko isprava s početka XV stoljeća“* (str. 129-320), Starine, Knjiga XXXIX (Zagreb: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 1938)
Šišić, Ferdinand *„Ferdo“* J. Maksimilijan: *„Several documents from the beginning of the 15th century“* (pp. 129-320), Journal *„Antiques“*, Volume 39 (Zagreb: *Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, 1938)
62. Dandolo, Andrea / Pastorello, Ester: *„Chronica per extensum descripta aa. [ad annum] 46-1280 d.C. [dopo Cristo]“*, Tomo XII, Parte III, Rerum Italicarum Scriptores, Ser. II (Bologna: *Nicola Zanichell*, 1938)
Dandolo, Andrea / Pastorello, Ester: *„Andrea Dandolo's Extended Chronicle aa. [for the Year] 46-1280 d.C. [after Christ]“*, Volume 12, Part 3, Writers on Italian Affairs, Series 2 (Bologna: *Nicola Zanichell*, 1938)
63. Tadić, Jorjo: *„Promet putnika u starom Dubrovniku“* (Dubrovnik: *Turistički savez u Dubrovniku*, 1939)
Tadić, Jorjo: *„The passenger traffic in the old Dubrovnik“* (Dubrovnik: *Tourist Association in Dubrovnik*, 1939)
64. Петровић - *Алас*, Михаило Н.: *„Ђердапски риболови у прошлости и у садашњости“*, Одељење друштвених наука, Српски етнографски зборник, Књига LVII, Друго одељење, Живот и обичај народни, Књига 25 (Београд: *Српска краљевска академија*, 1941)
Petrović - *„Alas“*, Mihailo N.: *„Fishing at Đerdap in the Past and at Present-day“*, Department of social sciences, Serbian Ethnographic Periodical, № 57, Second Section, Life and Customs of the People, Volume 25 (Belgrade: *Serbian Royal Academy*, 1941)
65. Дучић, Јован А.: *„Један Србин дипломат на двору Петра Великог и Катарине I, гроф Сава Владиславић“*, Сабрана дела, Књига X (Питсбург: *Амерички Србобран*, 1942)
Dučić, Jovan A.: *„A Serbian Diplomat at the Court of Petar the Great and Chaterine I, Sava Vladislavić“*, Collected Works, Volume 10 (Pittsburgh: *American Srbobran*, 1942)
66. Draganović, Krunoslav Stjepan P. / Buturac, Josip: „Poviest crkve u Hrvatskoj: Pregled od najstarijih vremena do danas“ (Zagreb: Hrvatsko književno družtvo Sv. Jeronima, 1944)
Draganović, Krunoslav Stjepan P. / Buturac, Josip: „The History of the Church in Croatia: An overview from the oldest times to this day“ (Zagreb: The Croatian Literary Society of St. Jerome, 1944)
67. Noli, Theofan *„Fan“* Stilian: *„George Castrioti Scanderbeg (1405-1468)“* (New York: *International Universities Press*, 1947)

68. Радојчић, Никола Д.: *„Обред крунисања босанскога краља Твртка I: Прилог историји крунисања српских владара у средњем веку“*, Посебна издања, Књига CXLIII, Одељење друштвених наука, Књига 56 (Београд: *Српска академија наука*, 1948)
Radojčić, Nikola D.: *„The coronation ceremony of the Bosnian King Tvrtko I:* Contribution to the *history* of the *coronation of Serbian rulers in Middle Ages“*, Special Editions, Volume 143, Department of social sciences, Volume 56 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1948)
69. Радонић, Јован А.: *„Штампарије и школе Римске курије у Италији и јужнословенским земљама у XVII веку“*, Посебна издања, Књига CXLIX, Одељење друштвених наука, Књига 58 (Београд: *Српска академија наука*, 1949)
Radonić, Jovan A.: „Print Houses and Schools of the Roman Curia in Italy and South-Slav Lands in the 17th Century“, Special Editions, Volume 149, Department of social sciences, Volume 58 (Belgrade: Serbian Academy of Sciences, 1949)
70. Šidák, Jaroslav: *„Ljetopis popa Dukljanina“* (Zagreb: *Matica hrvatska*, 1950)
Šidák, Jaroslav: *„The chronicle of the Priest of Duklja“* (Zagreb: *Matica hrvatska*, 1950)
71. Десница, Бошко В.: *„Историја котарских ускока“*, Свеска 1 (1646-1684), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Књига XIII (Београд: *Српска академија наука*, 1950)
Desnica, Boško V.: „The *history of* uskoks from Kotari“, Volume 1 (1646-1684), Journal „Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People“, Volume 13 (Belgrade: Serbian Academy of Sciences, 1950)
72. Петковић, Владимир Р.: *„Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа“*, Посебна издања, Књига CLVII, Одељење друштвених наука, Нова серија, Књига 4, (Београд: *Српска академија наука*, 1950)
Petković, Vladimir R.: *„Survey of church monuments over the history of the Serbian people“*, Special Editions, Volume 157, Department of social sciences, Volume 4 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1950)
73. Десница, Бошко В.: *„Историја котарских ускока“*, Свеска 2 (1684-1749), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Књига XIV (Београд: *Српска академија наука*, 1951)
Desnica, Boško V.: „The *history of* uskoks from Kotari“, Volume 2 (1684-1749), Journal „Collected Papers on the History, Language and Literature of

the Serbian People", Volume 14 (Belgrade: Serbian Academy of Sciences, 1951)

74. Benac, Alojz: „Srednjovjekovni stećci od Slivna do Čepikuća" (str. 59-85), Časopis „Anali", Broj 2 (Dubrovnik: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1953)
Benac, Alojz: „*Medieval Tombstones (stećci)* from Slivno to Čepikuće" (pp. 59-85), Journal „The Annals", № 2 (Dubrovnik: Historical Institute of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in Dubrovnik, 1953)
75. Динић, Михаило Ј.: *„Државни сабор средњовековне Босне"*, Посебна издања, Књига CCXXXI, Одељење друштвених наука, Нова серија, Књига 13 (Београд: *Српска академија наука*, 1955)
Dinić, Mihailo J.: *„The State Council of Medieval Bosnia"*, Special Editions, Volume 231, Department of social sciences, New Series, Volume 13 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1955)
76. Budimir, Milan: *„Pelasto-Slavica"*, Časopis *„Rad"* (str. 81-194), Knjiga 9 (Zagreb: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 1956)
Budimir, Milan: *„Pelasgo-Slavonic"* (pp. 81-194), Journal *„Work"*, Volume 9 (Zagreb: *Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, 1956)
77. Mazalica, Đoko-*Đorđo* J.: *„Jedna ikona slikara Jovana Mazalića-Bogunovića"* (str. 119-121), *„Nekoliko primjeraka slikarske umjetnosti Босне і Hercegovine od XVI.-XIX. vijeka"* (pp. 101-126), Naše starine: Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti N. R. Bosne i Hercegovine, Tomovi 3-4 (Sarajevo: *Zavod za zaštitu spomenika kulture N.R. Bosne i Hercegovine*, 1956)
Mazalica, Đoko *„Đorđo"* J.: *„An icon painted by Jovan Mazalić-Bogunović"* (pp. 119-121), *„Several painting examples from Bosnia and Herzegovina from the 16th to 19th century"* (pp. 101-126), Our Heritage: Yearbook of the National Institute for the protection of cultural monuments and natural rarities of P. R. Bosnia and Herzegovina, Volumes 3-4 (Sarajevo: *The Institute for the protection of cultural monuments and natural rarities of P. R. Bosnia and Herzegovina*, 1956)
78. Neubacher, Hermann: *„Sonderauftrag Südosten 1940-1945: Bericht eines fliegenden Diplomaten"* (Göttingen: *Musterschmit-Verlag*, 1957)
Neubacher, Hermann: *„Special Mission Southeast 1940-1945: Report of a Flying Diplomat"* (Göttingen: *Musterschmit Publishing House*, 1957)
79. Vego, Marko: *„Naselja bosanske srednjevjekovne države"* (Sarajevo: *Svjetlost*, 1957)
Vego, Marko: „Settlements of the Bosnian medieval state" (Sarajevo: Svjetlost, 1957)

80. Пурковић, Миодраг Ал.: *„Српски владари“* (Виндзор: *Штампарско-издавачко предузеће „Авала“*, 1958)
Purković, Miodrag Al.: *„Serbian Rulers“* (Windsor: *„Avala“, Printing and Publishing Co. Ltd.*, 1958)
81. Novak, Grga: *„Dalmacija god. 1775/6 gledana očima jednog suvremenika“* (str. 5-79), Časopis *„Starine“*, Knjiga 49 (Zagreb: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 1959)
Novak, Grga: „Dalmatia in 1775/6, viewed with the eyes of the contemporary“ (pp. 5-79), Journal „Antiques“, Volume 49 (Zagreb: Yugoslav Academy of Sciences and Arts, 1959)
82. Rengjeo, Ivan: *„Corpus de mittelalterlichen Münzen“* (Graz: *Akademische Druck- und Verlagsanstalt*, 1959)
Rengjeo, Ivan: „The Corpus of medieval coins“ (Graz: Academic Printing and Publishing House, 1959)
83. Ивановић, Радомир Ђ.: „Средњовековни баштински поседи Хумског епархијског властелинства“ (стр. 79-95), Историјски часопис, Књига IX-X/1959 (Београд: *Историјски институт Српске академије наука*, 1960)
Ivanović, Radomir Đ.: „Feudal Possessions of the Eparchy of Hum in Middle Ages“ (pp. 79-95), Historical Review, Volume 9-10/1959 (Belgrade: *Institute of History of Serbian Academy of Sciences*, 1960)
84. Hopf, Karl Hermann Friedrich Johann: *„Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit“*, Band 2, Burt Franklin research & source works series, № 17 (New York: Burt Franklin, 1960)
Hopf, Carl Hermann Friedrich Johann: *„History of Greece from the beginning of the Middle Ages til today“*, Volume 2, Burt Franklin research & source works series, № 17 (New York: Burt Franklin, 1960)
85. Глунчић, Паво / Тадић, Јорјо: *„Из прошлости града Стона XIV–XV вијека“* (стр. 1-123), Часопис *„Споменик“*, Одељење друштвених наука, Књига CXI, Нова серија, № 13 (Београд: *Српска академија наука и уметности*, 1961)
Glunčić, Pavo / Tadić, Jorjo: *„From the past of the city of Ston: From the 14th to the 15th century“* (pp. 1-123), Journal *„Monument“*, Department of social sciences, Volume 111, New Series Volume 13 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences*, 1961)
86. Живановић, Сергије М.: *„Трећи српски устанак:1941“*, Књига 1 (Чикаго: *Амерички институт за Балканска питања*, 1962)
Živanović, Sergije M.: „Third Serbian Uprising: 1941“, Volume 1 (Chicago: American Institute for Balkan Affairs, 1962)

87. Слијепчевић, Ђоко М.: *„Историја Српске православне цркве“*. Књига 1 (Минхен: *Искра*, 1962)
Slijepčević, Đoko M.: *„History of the Serbian Orthodox Church“*, Volume 1 (Munich: *Iskra*, 1962)
88. Филиповић, Миленко С.: *„Структура и организација средњовековног катуна“*, Симпозијум о средњовековном катуну (*одржан 24. и 25. новембра 1961. г.*), Посебна издања, Књига II, Одјељење историјско-филолошких наука, Књига 1 (Сарајево: *Научно друштво СР Босне и Херцеговине*, 1963)
Filipović, Milenko S.: *„Structure and Organization of the Medieval Katun“*, Symposium on Medieval Katun (*held on 24th and 25th of November 1961*), Special Editions Volume 2, Department of Historical-Philological Sciences, Volume 1 (Sarajevo: *Social Society of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina*, 1963)
89. Janin, Raymond: „Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique“ (Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 2nd ed. 1964)
90. Вуловић, Бранислав *„Раваница: Њено место и њена улога у сакралној архитектури Поморавља“*, Часопис *„Саопштења“*, Број VII (Београд: *Републички завод за заштиту споменика културе*, 1966)
Vulović, Branislav: *„Ravanica: Its role in the sacred architecture of Pomoravlje“*, Journal *„Communications“*, № 7 (Belgrade: *Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia*, 1966)
91. Петровић, Петар Ж.: *„Манастир Враћевшница“* (Крагујевац: *П. Ж. Петровић*, 1967)
Petrović, Petar Ž.: *„Vraćevšnica Monastery“* (Kragujevac: *P. Ž. Petrović*, 1967)
92. Динић, Михаило Ј.: *„Хумско-Требињска властела“* , Посебна издања Књига CCCXCVII, Одељење друштвених наука, Књига 54 (Београд: *Српска академија наука и уметности / Научно дело*, 1967)
Dinić, Mihailo J.: *„The nobility of Hum and Trebinje“*, Special Editions, Volume 397, Department of social sciences, Volume 54 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences / Scientific Works*, 1967)
93. Костић, Лазо М.: *„Национални проблеми Босне и Херцеговине“*, Књига 4 (Баден: *Л. М. Костић*, 1968)
Kostić, Lazo M.: *„National Problems of Bosnia and Herzegovina“*, Volume 4 (Baden: *L. M. Kostić*, 1968)
94. Трифуновић, Ђорђе В.: *„Српски средњовековни списи* о *кнезу Лазару* и *Косовском бој у“* (Крушевац: *Багдала*, 1968)

Trifunović, Đorđe V.: *„Serbian medieval manuscripts about prince Lazar and the battle of Kosovo“* (Kruševac: *Bagdala*, 1968)

95. Живковић, Новак: *„Школе и учитељи у ариљском крају првом половином XIX века“* (Ариље: *Основна школа „Стеван Чоловић“*, 1970)
Živković, Novak: *„Schools and teachers in the Arilje region in the first half of the 19th century“* (Arilje: *Stevan Čolović Elementary school*, 1970)
96. Scholz, Bernhard Walter / Rogers-Gardner. Barbara: *„Carolingian chronicles. Royal Frankish annals and Nithard's Histories“* (Ann Arbor: *University of Michigan Press*, 1970)
97. Čremošnik, Irma: *„Istraživanja u Mušićima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas“* (str. 45-117), *„Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine“*, Sveska XXX (Sarajevo: *Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine*, 1970)
Čremošnik, Irma: *„Researches in Mušići and Žabljak and the first finding of the oldest Slavic settlements on our territory“* (pp. 45-117), *„Herald of the National Museum of Bosnia and Herzegovina“*, Volume 25 (Sarajevo: *National Museum of Bosnia and Herzegovina*, 1970)
98. Lučić, Josip I.: *„Prošlost dubrovačke Astareje (Župe, Šumeta, Rijeka, Zatona, Gruža i okolice grada do 1366)“* (Dubrovnik: *Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik*, 1970)
Lučić, Josip I.: *„The past of Dubrovnik's Astarea (Župa, Šumet, Rijeka, Zaton, Gruž and the surroundings of the city up to 1366)“* (Dubrovnik: *Matica hrvatska - Dubrovnik Branch*, 1970)
99. Begić, Azra: *„Đoko Mazalić“*, Retrospektivna izložba Đoke Mazalića u Umjetničkoj galeriji u Sarajevu od 27. marta do 24. maja 1970. godine (Sarajevo: *Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine*, 1970)
Begić, Azra: *„Đoko Mazalić“*, The retrospective exhibition of Đoka Mazalić at the Art gallery in Sarajevo from March 27th to May 24th 1970 (Sarajevo: *National Gallery of Bosnia and Herzegovina*, 1970)
100. Кајмаковић, Здравко: *„Зидно сликарство у Босни и Херцеговини“* (Сарајево: *Издавачко предузеће „Веселин Маслеша“*, 1971)
Kajmaković, Zdravko: *„Wall paintings in Bosnia and Herzegovina“* (Sarajevo: *Publishing House „Veselin Masleša“*, 1971)
101. Filipović, Nedim: *„Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini“* (str. 127-222), Godišnjak, Knjiga XII, Centar za balkanološka ispitivanja, Broj 10 (Sarajevo: *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, 1974)
Filipović, Nedim: *„Vlachs and establishment of the Timar system in Herzegovina“* (pp. 127-222), Yearbook, Volume 12, Institute for Balkan Studies,

№ 10 (Sarajevo: *Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina*, 1974)

102. Šidák, Jaroslav: *„Hrvatsko društvo u Križanićevo doba“* (str. 15-34), *„Život i djelo Jurja Križanića“*, Zbornik radova Fakulteta političkih nauka (Zagreb: *Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu*, 1974)
Šidák, Jaroslav: *„Croatian society in Križanić's time“* (pp. 15-34), *„The life and work of Juraj Križanić“*, Collection of Research Works of Faculty of Political Sciences (Zagreb: *Faculty of Political Science at the University of Zagreb*, 1974)
103. Kuna, Herta: *„Starija književnost“*, Knjiga 1 (Sarajevo: *Zavod za izdavanje udžbenika*, 1974)
Kuna, Herta: *„Elder Literature“*, Volume 1 (Sarajevo: *Institute for Textbook Publishing*, 1974)
104. Кашић, Душан Љ.: *„Светли гробови православних Шибенчана“* (Шибеник: *Епархија далматинска Српске православне цркве*, 1975)
Kašić, Dušan Lj.: *„Bright graves of Orthodox Christians of Šibenik“* (Šibenik: *Dalmatian Eparchy of the Serbian Orthodox Church*, 1975)
105. Vucinich, Wayne S.: *„A Study in Social Survival: The Katun in Bileća Rudine“*, Monograph Series of World Affairs (Denver: *University of Denver, Graduate School of International Studies*, 1975)
106. Fine Jr., John Van Antwerp: *„The Bosnian Church, A New Interpretation: A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Century“*, East European Monographs, № 10 (New York: *Columbia University Press*, 1975)
107. Михић, Љубо Ј.: *„Љубиње са околином“* (Љубиње: *ГИП „Драган Срнић“*, 1975)
Mihić, Ljubo J.: *„Ljubinje, with its surroundings“* (Ljubinje: *GIP „Dragan Srnić“*, 1975)
108. Kinnamos, John / Brand, Charles Macy: „Deeds of John and Manuel Comnenus“ (New York: Columbia University Press, 1976)
109. Krčmová, Marie: *„Kronika tak řečeného Dalimila“* (Praha: *Nakladatelství Svoboda*, 1977)
Krčmová, Marie: *„Chronicle of so called Dalimil“* (Praha: *Svoboda Publishing House*, 1977)
110. Томовић, Гордана: *„Повеља манастира Леснова“* (pp. 83-102), Историјски часопис, Број 24 (Београд: *Историјски институт Београд*, 1977)
Tomović, Gordana: *„The Charter of the Lesnovo Monastery“* (pp. 83-102), Historical Review, № 24 (Belgrade: *Institute of History Belgrade*, 1977)

111. Bezić-Božanić, Nevenka: *„Kulturno-povijesna sredina Makarske u XVIII stoljeću“* (str. 345-373), Zbornik radova sa konferencije *„Dani Hvarskoga kazališta: Građa i eseji o hrvatskoj drami i teatru“*, Knjiga 5 (*XVIII stoljeće*), № 1 (Split: *Čakavski sabor*, Travanj 1978)
Bezić-Božanić, Nevenka: *„The Cultural and Historical Aspect of Makarska in the 18th Century“* (pp. 345-373), Collections of papers from the conferences of *„Hvar City Theatre Days: Materials and Essays on Croatian Drama and Theatre“*, Volume 5 (*18th century*), № 1 (Split: *Čakavian Assembly*, April 1978)

112. Пурковић, Миодраг Ал.: *„Кнез и деспот Стефан Лазаревић“* (Београд: *Свети архијерејски синод Српске православне цркве*, 1978)
Purković, Miodrag Al.: *„Knyaz and Despot Stefan Lazarević“* (Belgrade: *Holy Synod of Bishops of the Serbian Orthodox Church*, 1978)

113. Vego, Marko: *„Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine“* (Sarajevo: *Svjetlost*, 1980)
Vego, Marko: *„From the History of Medieval Bosnia and Herzegovina“* (Sarajevo: *Svjetlost*, 1980)

114. Kovačević-Kojić, Desanka: „Arhivsko-istorijska istraživanja Gornjeg Podrinja“ (str. 109-137), Naše starine: Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture S. R. Bosne i Hercegovine, Tomovi 14-15 (Sarajevo: *Zavod za zaštitu spomenika kulture S.R. Bosne i Hercegovine*, 1981)
Kovačević-Kojić, Desanka: „Archival and historical research into the Upper Drina Valley“ (pp. 109-137), Our Heritage: Yearbook of the National Institute for the protection of cultural monuments of S. R. Bosnia and Herzegovina, Volumes 14-15 (Sarajevo: *The Institute for the protection of cultural monuments of S. R. Bosnia and Herzegovina*, 1981)

115. Šidák, Jaroslav: *„Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti“* (Zagreb: *Školska knjiga*, 1981)
Šidák, Jaroslav: *„Through Five Centuries of Croatian History“* (Zagreb: *Školska knjiga*, 1981)

116. Динић-Кнежевић, Душанка: *„Тканине у привреди средњовековног Дубровника“*, Посебна издања, Књига DXL, Одељење историјских наука, Књига 8 (Београд: *Српска академија наука и уметности*, 1982)
Dinić-Knežević, Dušanka: *„Textiles in the economy of medieval Dubrovnik“*,Special Editions, Volume DXL, Department of Historical Sciences, Volume 8 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences and Arts*, 1982)

117. Vego, Marko: *„Postanak srednjovjekovne bosanske države“* (Sarajevo: *Svjetlost*, 1982)

Vego, Marko: *„The emergence of the medieval Bosnian state“* (Sarajevo: *Svjetlost*, 1982)

118. Богдановић, Димитрије: *„Оживљавање немањићких традиција*“ (стр. 7-20), *„Историја српског народа“*, Књига 2 (Београд: *Српска књижевна задруга*, 1982)
Bogdanović, Dimitrije: „Revival of the Nemanjić traditions“ (pp. 7-20), „History of the Serbian people“, Volume 2 (Belgrade: Serbian Literary Co-operative, 1982)

119. Слијепчевић, Ђоко М.: *„Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним осврtом на новије време“* (Химелстир: *Искра*, 1983)
Slijepčević, Đoko M.: *„Serbian-Albanian relationship, with attention to modern times“* (Himmelsthür: *Iskra*, 1983)

120. Јачов, Марко: *„Списи тајног Ватиканског архива XVI-XVIII века“*, Зборник за историју језик и књижевност српског народа, Друго одељење, Књига XXII (Београд: *Српска академија наука и уметности*, 1983)
Jačov, Marko: *„Acts from the Secret Vatican Archive from the 16th to 18th Century“*, Journal *„Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People“*, Second Section, Volume 22 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences and Arts*, 1983)

121. Ивановић, Милан: *„Ћирилски епиграфски споменици из Србије, Црне Горе и Македоније“* (Београд: *Народни музеј*, 1984)
Ivanović, Milan: *„Cyrillic Epigraphical Monuments from Serbia, Montenegro, and Macedonia“* (Belgrade: *National Museum*, 1984)

122. Moutsopoulos, Nikolaos K.: *„Le tombeau du tsar Samuil dans la basilique de S. Achille à Prespa“* (стр. 114-126), Études balkaniques, № XX/3 (София: *Българска академия на науките, Институт за балканистика с Център по тракология*, 1984)
Moutsopoulos, Nikolaos K.: *„The tomb of Tsar Samuil in the St. Achilles Basilica in Prespa“* (pp. 114-126), Balkan Studies, № XX/3 (Sofia: *Institute of Balkan Studies, Bulgarian Academy of Sciences*, 1984)

123. Јанковић, Марија: *„Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку“* (Београд: *Историјски институт Београд*, 1985)
Janković, Marija: *„Bishoprics and Metropolitanates of Serbian Church in Middle Ages“* (Belgrade: *The Institute of History Belgrade*, 1985)

124. Мандић, Светислав: *„Велика господа све српске земље и други просопографски прилози“* (Београд: *Српска књижевна задруга*, 1986)
Mandić, Svetislav: *„The Lords of All the Serbian Lands and Other Prosopographic Contributions“* (Belgrade: *Serbian Literary Cooperative*, 1986)

125. Павић, Милорад З.: *„Стари српски записи и натписи“*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Књига 19 (Београд: *Просвета / Српска књижевна задруга*, 1986)
Pavić, Milorad Z.: „Old Serbian Inscriptions and Superscriptions“, Old Serbian Literature in 24 Books, Volume 19 (Belgrade: Prosveta / Serbian Literary Cooperative, 1986)

126. Јачов, Марко: *„Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима 1622-1644“*, Књига I, Зборник за историју језик и књижевност српског народа, Друго одељење, Књига XXVI (Београд: *Српска академија наука и уметности*, 1986)
Jačov, Marko: *„Acts about Serbs from the Congregation for the Faith Propagation in Rome (1622-1644)“*, Volume 1, Journal *„Collected Papers on the History, Language and Literature of the Serbian People“*, Second Section, Volume 26 (Belgrade: *Serbian Academy of Sciences and Arts*, 1986)

127. Houtsma, Martijn Theodoor : *„E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1913-1936“*, Volume 1 (Leiden / New York: *E.J. Brill*, 1987)

128. Krasić, Stjepan I.: *„Stjepan Gradić (1613-1683): Život i djelo“* (Zagreb: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 1987)
Krasić Stjepan I.: *„Stjepan Gradić (1613-1683): The Life and Work“* (Zagreb: *Yugoslav Academy of Sciences and Arts,* 1987)

129. Јачов, Марко: *„Венеција и Срби у Далмацији у XVIII веку“* (Шибеник: *Епархија Далматинска Српске православне цркве*, 1987)
Jačov, Marko: *„Venice and the Serbs in Dalmatia in the 18th Century“* (Šibenik: *Dalmatian Eparchy of the Serbian Orthodox Church*, 1987)

130. Антић, Хаџи-Драган / Цвекић, Љиљана: *„Венац Светога Саве“*, Библиотека *„Глас Цркве“*, Посебна издања, Књига 7 (Шабац: *Издавачка установа Епархије шабачко-ваљевске „Глас цркве“*, 1988)
Antić, Hadži-Dragan / Cvekić, Ljiljana: *„The Wreath of Saint Sava“*, Collected Edition *„Voice of the Church“*, Special Editions, Volume 7 (Šabac: *„Voice of the Church“, Publishing House of the Eparchy of Šabac and Valjevo*, 1988)

131. Живановић, Србољуб: *„Остаци скелета из некрополе у подручју јужног дела митровачке петље на ауто-путу Београд-Загреб“*, *„Грађа за проучавање споменика културе Војводине“*, Књига XV (Нови Сад: *Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе Аутономне Покрајине* Војводине, 1988)
Srboljub Živanović (1933-): *„Remains of skeletons from a necropolis in the area of the southern part of Sremska Mitrovica circuit on Belgrade - Zagreb highway“*, *„Materials for the study of the cultural monuments of Vojvodi-*

na“, № 15 (Novi Sad: *Institute for the protection and scientific studies of cultural monuments in the Socialist Autonomous Province of Vojvodina*, 1988)

132. Благојевић, Милош / Петковић, Сретен: *„Србија у доба Немањића: Од кнежевине до царства 1168-1371“*, Хронике српске, Књига 1 (Београд: *ТРЗ „Вајат“*, 1989)
Blagojević, Miloš / Petković, Sreten: *„Serbia at the time of the Nemanjić dynasty: From the Principality to the Empire 1168-1371“*, Serbian chronicles, Volume 1 (Belgrade: *TRZ „Vajat“*, 1989)

133. Грујић, Радослав М. / Крестић, Василије Ђ.: *„Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији“* (Београд: *Просвета*, 1989)
Grujić, Radoslav M. / Krestić, Vasilije Đ.: *„Apologia of the Serbian People in Croatia and Slavonia“* (Belgrade: *Prosveta*, 1989)

134. Мандић, Светислав: *„Царски чин Стефана Немање: Чињенице и претпоставке о српском средњовековљу“* (Београд: *Српска књижевна задруга*, 1990)
Mandić, Svetislav: *„The imperial rank of Stephen Nemanja: Facts and assumptions about medieval Serbia“* (Belgrade: *Serbian Literary Cooperative*, 1990)

135. Нилевић, Борис: *„Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије 1557. године“*, Библиотека *„Културно насљеђе“* (Сарајево: *Издавачко предузеће „Веселин Маслеша“*, 1990)
Nilević, Boris: „The Serbian Orthodox Church in Bosnia and Herzegovina up to the Renewal of the Patriarchate of Peć in 1557“, Collected Edition „Cultural Heritage“ (Sarajevo: Publishing House „Veselin Masleša“, 1990)

136. Hrabak, Bogumil B.: *„Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih Vlaha u Dalmatinsku Zagoru u XIV, XV i XVI veku“* (str. 67-87), Zbornik radova: Migracije i Bosna i Hercegovina (Sarajevo: *Institut za istoriju Sarajevo*, 1990)
Hrabak, Bogumil B.: *„Settling of Herzegovinian and Bosnian Vlachs in Dalmatian Zagora in the 14th, 15th and 16th centuries“* (pp. 67-87), Collection of Research Works: Migrations and Bosnia and Herzegovina (Sarajevo: *The Institute for History Sarajevo*, 1990)

137. Десница, Бошко В.: *„Стојан Јанковић и ускочка Далмација“* (Београд: *Српска књижевна задруга*, 1991)
Desnica, Boško V.: *„Stojan Janković and Uskok Dalmatia“* (Belgrade: *Serbian Literary Cooperative*, 1991)

138. Мрђеновић, Душан / Спасић, Душан / Палавестра, Александар: *„Родословне таблице и грбови српских династија и властеле“* (Београд: *Бата*, 1991)

Mrđenović, Dušan / Dušan Spasić / Palavestra, Aleksandar: *„Genealogical tables and coats of arms of the Serbian dynasties and nobles“* (Belgrade: *Bata*, 1991)

139. Soldo, Josip Ante: *„Skradin pod Venecijom“* (str.131-183), Radovi, Svezka 33 (Zadar: *Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 1991)
Soldo, Josip Ante: *„Skradin under Venetian rule“* (pp.131-183), Works, Volume 33 (Zadar: *The Institute for Historical Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zadar*, 1991)
140. Гавриловић, Славко**:** *„Сомбор - граничарски шанац (1687-1745)“* (стр. 7-48), *Зборник Матице српске за историју*, Број 46 (Нови Сад: *Матица српска*, 1992)
Gavrilović, Slavko: *„Sombor - Border Sconce (1687-1745)“* (pp. 7-48), Journal *„Collected Papers of Matica Srpska on History“*, № 46 (Novi Sad: *Matica Srpska*, 1992)
141. Поповић, Даница: *„Српски владарски гроб у средњем веку“* (Београд: *Институт за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду*, 1992)
Popović, Danica: *„Tomb of Serbian Ruler in Middle Ages“* (Belgrade: *Institute for Art History, Faculty of Philosophy at the University of Belgrade*, 1992)

142. Грујић, Радослав М. / Милеуснић, Слободан Г.: *„Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу“* (Београд: *БИГЗ*, 1993)
Grujić, Radoslav M. / Mileusnić, Slobodan G.: „ABC of the Serbian Orthodox Church according to Radoslav Grujić“ (Belgrade: BIGZ, 1993)
143. Peričić, Šime: *„Glavari i časnici Vojne krajine u Dalmaciji“* (str. 219-232), Radovi, Svezka 35 (Zadar: *Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 1993)
Peričić, Šime: *„Leaders and officers of Military Frontier in Dalmatia“* (pp. 219-232), Works, Volume 35 (Zadar: *The Institute for Historical Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zadar*, 1993)
144. Станисављевић, Вукашин: *„Деспот Стефан Лазаревић“* (Београд: *Завод за уџбенике и наставна средства*, 1994)
Stanisavljević, Vukašin: *„Despot Stefan Lazarević“* (Belgrade: *Institute for textbook publishing and teaching aids*, 1994)
145. Андреев, Йордан Киров / Лазаров, Иван Костадинов / Павлов, Пламен Христов: *„Кой кой е в Средновековна България“*, Исторически справочник (София: *Просвета*, 1994)

Andreev, Yordan Kirov / Lazarov, Ivan Kostadinov / Pavlov, Plamen Hristov: *„Who's Who in Medieval Bulgaria“*, (Sofia: *Prosveta*, 1994)

146. Onur, Oral: *„Sırpsındığı Zaferi (Rumeli'nin İlk Şehitleri: Anıt Mezar)“* (Edirne: *Oral Onur*, 1995)
Onur, Oral: *„The victory of Serb's destruction (First martyrs of the Rumeli: Mausoleum)“* (Edirne: *Oral Onur*, 1995)
147. Batelja, Juraj: *„Zagrebački biskupi i nadbiskupi“* (Zagreb: *Školska knjiga*, 1995)
Batelja, Juraj: *„Zagreb Bishops and Archbishops“* (Zagreb: *School Book*, 1995)
148. Stipetić, Vladimir / Habek, Mladen: *„Dubrovčanin Benedikt Kotruljević: Hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća“* (Zagreb: *Hrvatski računovoda*, 1996)
Stipetić, Vladimir / Habek, Mladen: „Benedict Kotruljević of Dubrovnik: Croatian and World Economist of the 15th Century“ (Zagreb: Croatian Accountant, 1996)
149. Fučić, Branko: *„Hrvatski glagoljski i ćirilski natpisi“* (str. 259-282), Časopis *„Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost“*, Svezak 1 – Srednji vijek VII-XII *stoljeće* (Zagreb: *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, 1997)
Fučić, Branko: *„Croatian Glagolitic and Cyrillic Inscriptions“* (pp. 259-282), Journal *„Croatia and Europe: Culture, Science and Art“*, Volume 1 – Middle Ages 7th - 12th Century (Zagreb: *Croatian Academy of Sciences and Arts*, 1997)
150. Damjanović, Stjepan: *„Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova“*, Том 1 (Zagreb: *Hrvatsko filolosko drustvo,* 1997)
Damjanović, Stjepan: *„First Croatian Slavic Congress. Collection of Research Works“*, Volume 1 (Zagreb: *Croatian Philological Society*, 1997)
151. Kiriakoudis, Evaggelos N.: *„Late Byzantine period“* (pp. 100-153) – *„Later Palaelogian painting“* (pp. 128-138), *„Macedonia: Archaeology, civilization“*, Volume 2 (Athens: *Hellenic National Line*, 1998)
152. Ћоровић, Владимир Н.: *„Хистopија Босне“*, Том 1, Библиотека *„Изабрана дела Владимира Ћоровића“* (Бања Лука: *Глас српски*, 1999)
Ćorović, Vladimir N.: *„History of Bosnia“*, Volume 1, Collected Edition *„Selected Works of Vladimir Ćorović“* (Banja Luka: *Serbian Voice*, 1999)
153. Janeković-Römer, Zdenka: *„Okvir slobode: Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma“* (Zagreb: *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, 1999)

Janeković-Römer, Zdenka: *„The frame of freedom: The patriciate of Ragusa (Dubrovnik) between the Middle Ages and Humanism“* (Zagreb: *Croatian Academy of Sciences and Arts*, 1999)

154. Orbin, Frano-*Mavro* / Šanjek, Franjo: *„Kraljevstvo Slavena“* (Zagreb: *Golden marketing*, 1999)
Orbin, Frano „Mavro“/ Šanjek, Franjo: „The Kingdom of the Slavs“ (Zagreb: Golden marketing, 1999)
155. Žiga, Jusuf: *„Savremeno bosansko društvo: Hrestomatija“* (Sarajevo: *Univerzitet u Sarajevu,* 2000)
Žiga, Jusuf: *„Contemporary Bosnian society: Chrestomathy“* (Sarajevo: *University of Sarajevo,* 2000)
156. Hawkesworth, Celia: *„Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia“* (Budapest: *Central European University Press*, 2000)
157. Kudelić, Zlatko: *„Izvješće zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića apostolskom nunciju Casparu Mattheiju o Marčanskoj biskupiji i Vlasima iz 1649. godine“* (str. 153-179), Časopis *„Povijesni Prilozi“*, № 19 (Zagreb: *Hrvatski institut za povijest*, 2000)
Kudelić, Zlatko: *„Report by Zagreb Bishop Benedikt Vinković to the Apostolic nuncio Caspar Matthei about the Bishopric of Marča and Vlachs from 1640“* (pp. 153-179), Journal *„Historical Contributions“*, Volume 19 (Zagreb: *Croatian Institute of History*, 2000)
158. Гавриловић, Славко**:** *„Подаци о буњевачкој официрској породици Марковић (од краја XVII до средине XVIII века)“* (стр. 131-135), Часопис *„Зборник Матице српске за историју“*, Број 61-62 (Нови Сад: *Матица српска*, 2000)
Gavrilović, Slavko**:** *„Data about the Bunjevac officer family Marković (from the end of the 17th to the middle of the 18th century)“* (pp. 131-135), Journal *„Collected Papers of Matica Srpska on History“*, № 61-62 (Novi Sad: *Matica Srpska*, 2000)
159. Благојевић, Милош: *„Државна управа у српским средњовековним земљама“* (Београд: *Службени лист Савезне Републике Југославије*, 2001)
Blagojević, Miloš: „State Administration in the Serbian Medieval Lands“ (Belgrade: Official Gazette of the Federal Republic of Yugoslavia, 2001)
160. D'Altroy, Terence N. / Sinopoli, Carla M. / Alcock, Susan Ellen / Morrison, Kathleen D.: *„Empires: Perspectives from Archaeology and History“* (Cambridge / New York: *Cambridge University Press*, 2001)
161. Пајовић, Миливоје Г.: *„Владари српских земаља“* (Подгорица: *Граматик*, 2001)

Pajović, Milivoje G.: *„The rulers of Serbian countries“* (Podgorica: *Gramatik*, 2001)

162. Новаковић, Коста-*Стојан* Ј. / Ћирковић, Сима М.: *„Срби и Турци XIV и XV века“* (Београд: *Завод за уџбенике и наставна средства*, 2001)
Novaković, Kosta *„Stojan“* J. / Ćirković, Sima M.: *„Serbs and Turks in 14th and 15th Centuries“* (Belgrade: *Institute for textbook publishing and teaching aids*, 2001)
163. Schmitt, Oliver Jens: *„Das venezianische Albanien (1392-1479)“*, Südosteuropäische Arbeiten, Band 110 (München: *R. Oldenbourg Verlag GmbH*, 2001)
Schmitt, Oliver Jens: *„The Venetian Albania (1392-1479)“*, Southeast European Works Volume 110 (Munich: *R. Oldenbourg*, 2001)
164. Стевановић, Миладин С.: *„Душаново царство“* (Београд: *Књига-комерц*, 2001)
Stevanović, Miladin S.: *„Dušan's Empire“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2001)
165. Ћук, Ружа: *„Дубровачка породица Немања пореклом из Пљеваља“* (стр. 37-46), Гласник Завичајног музеја, № 2 (Пљевља: *Завичајни музеј Пљевља*, 2001)
Ćuk, Ruža: *„Dubrovnik families Nemanja originating from Pljevlja“* (pp. 37-46), Herald of the Homeland Museum Pljevlja, Volume 2 (Pljevlja: *Homeland Museum Pljevlja*, 2001)
166. Tomasevich, Jozo: *„War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration“* (Stanford: *Stanford University Press*, 2001)
167. Пајовић, Миливоје Г.: *„Владари српских земаља“*, Библиотека *„Историја“*, Књига 1 (Подгорица: *Граматик*, 2001)
Pajović, Milivoje G.: *„Rulers of Serbian Lands“*, Collected Edition *„History“*, Volume 1 (Podgorica: *Gramatik*, 2001)
168. Fleming, Thomas James: *„Montenegro: The Divided Land“* (Rockford: *Chronicles Press*, 2002)
169. Стевановић, Миладин С.: *„Кнез Лазар“* (Београд: *Књига-комерц*, 2002)
Stevanović, Miladin S.: *„Knyaz Lazar“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2002)
170. Стевановић, Миладин С.: *„Краљ Милутин“* (Београд: *Књига-комерц*, 2002)
Stevanović, Miladin S.: *„King Milutin“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2002)
171. Стевановић, Миладин С.: *„Стефан Немања“* (Београд: *Књига-комерц*, 2002)
Stevanović, Miladin S.: *„Stefan Nemanja“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2002)

172. Михајловић, Велимир-*Вељa* / Грујић, Милорад: *„Српски презименик“* (Нови Сад: *Аурора*, 2002)
Mihajlović, Velimir *„Velja“*/ Grujić, Milorad: *„Serbian surnames“* (Novi Sad: *Aurora*, 2002)

173. Калезић, Димитрије М.: *„Енциклопедија православља: А-З“*, Том 1 (Београд: *Савремена администрација*, 2002)
Kalezić, Dimitrije M.: *„Encyclopaedia of Orthodoxy: A-Z“*, Volume 1 (Belgrade: *Modern Administration*, 2002)

174. Калезић, Димитрије М.: *„Енциклопедија православља: П-Ш“*, Том 3 (Београд: *Савремена администрација*, 2002)
Kalezić, Dimitrije M.: „Encyclopaedia of Orthodoxy: P-Š“, Volume 3 (Belgrade: Modern Administration, 2002)

175. Krstić, Branislav-*Brano*: *„Спасавање културне баштине Србије и Европе на Косову и Метохији“* (Београд: *Координациони центар Савезне Републике Југославије и Владе Републике Србије за Косово и Метохију*, 2002)
Krstić, Branislav *„Brano“*: *„Saving the Cultural Heritage of Serbia and Europe in Kosovo and Metohia“* (Belgrade: *Coordination Centre of Federal Republic of Yugoslavia and Republic of Serbia for Kosovo and Metohia*, 2002)

176. Kaser, Karl / Gruber, Siegfried / Grandits, Hannes: *„Popis Like i Krbave 1712. godine“* (Zagreb: *Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“*, 2003)
Kaser, Karl / Gruber, Siegfried / Grandits, Hannes: *„The census of Lika and Krbava in 1712“* (Zagreb: *Serbian Cultural Society „Prosvjeta“*, 2003)

177. Michaelides, Constantine E.: *„The Aegean crucible: tracing vernacular architecture in post-Byzantine centuries“* (Saint Louis: *Delos Press*, 2003)

178. Стевановић, Миладин С.: *„Деспот Ђурађ Бранковић“* (Београд: *Књига-комерц*, 2003)
Stevanović, Miladin S.: *„Despot Đurađ Branković“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2003)

179. Стевановић, Миладин С.: *„Деспот Стефан Лазаревић“* (Београд: *Књига-комерц*, 2003)
Stevanović, Miladin S.: *„Despot Stefan Lazarević“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2003)

180. Стевановић, Миладин С.: *„Стеван Првовенчани“* (Београд: *Књига-комерц*, 2003)
Stevanović, Miladin S.: *„Stefan the First-Crowned“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2003)

181. Динић, Михаило Ј.: *„Дубровачка средњовековна каравански трговина“* (стр. 687-711), *„Из српске историје средњег века“* (Београд: *Equilibrium*, 2003)
Dinić, Mihailo J.: *„Dubrovnik's medieval caravan trade“* (pp. 687-711), *„From Serbian medieval history“* (Belgrade: *Equilibrium*, 2003)
182. Stephenson, Paul: *„The Legend of Basil the Bulgar-Slayer“* (Cambridge: *Cambridge University Press*, 2003)
183. Tyler-Smith, Chris / Jobling, Mark A.: *„The human Y chromosome: An evolutionary marker comes of age“* (pp. 598-612), Nature Reviews Genetics, Volume 4 (London: *Nature Publishing Group*, 2003)
184. Благојевић, Милош: *„Немањићи и Лазаревићи: Српска средњовековна државност“* (Београд: *Завод за уџбенике и наставна средства*, 2004)
Blagojević, Miloš: *„Nemanjić and Lazarević dynasties: Serbian medieval statehood“* (Belgrade: *Institute for textbook publishing and teaching aids*, 2004)
185. Hudelist, Darko: *„TUĐMAN – biografija“* (Zagreb: *Profil International d.o.o.*, 2004)
Hudelist, Darko: *„TUĐMAN – Biography“* (Zagreb: *Profil International d.o.o.*, 2004)
186. Стевановић, Миладин С.: *„Вук Бранковић“* (Београд: *Књига-комерц*, 2004)
Stevanović, Miladin S.: *„Vuk Branković“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2004)
187. Стевановић, Миладин С.: *„Краљица Јелена Анжујска“* (Београд: *Књига-комерц*, 2004)
Stevanović, Miladin S.: *„Queen Helen of Anjou“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2004)
188. Стевановић, Миладин С.: *„Цар Урош“* (Београд: *Књига-комерц*, 2004)
Stevanović, Miladin S.: *„Tsar Uroš“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2004)
189. Стевановић, Миладин С.: *„Цар Урош“*, Библиотека *„Посебна издања“* (Београд: *Књига Комерц*, 2004)
Stevanović, Miladin S.: *„Tsar Uroš“*, Collected Edition *„Special Editions“* (Belgrade: *Knjiga Komerc*, 2004)
190. Лесковац, Младен / Форишковић, Александар / Попов, Чедомир: *„Српски биографски речник“*, Књига 2 (Нови Сад: *Лексикографско одељење - Матица српска*, 2004)
Leskovac, Mladen / Forišković, Aleksandar / Popov, Čedomir: *„Serbian biographical dictionary“*, Volume 2 (Novi Sad: *Department of Lexicography - Matica srpska*, 2004)

191. Ристановић, Слободан: *„Кроз Србију и Црну Гору“* (Београд: *КСЕ-НА*, 2005)
Ristanović, Slobodan: *„Through Serbia and Montenegro“* (Belgrade: *KSE-NA*, 2005)
192. Sullivan, Randall: *„The Miracle Detective: An Investigative Reporter Sets Out to Examine How the Catholic Church Investigates Holy Visions and Discovers His Own Faith“* (New York: *Grove Press*, 2005)
193. Стевановић, Миладин С.: *„Краљевић Марко у историји, народном предању и легенди“* (Београд: *Књига-комерц*, 2005)
Stevanović, Miladin S.: *„Marko Kraljević in the history, oral folk tradition and legends“* (Belgrade: *Book-Commerce*, 2005)
194. Govedarica, Blagoje / Kurtović, Esad: *„Radić Dobrovojević zvani Vrag“, „Pljačke i nasilja Dobrovojevića ljudi vojvode Sandalja Hranića sa područja Vršinja“* (str. 269-289), Godišnjak (Knjiga XXXIV), Centar za balkanološka ispitivanja, Knjiga 32 (Sarajevo: *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, 2005)
Govedarica, Blagoje / Kurtović, Esad: *„Radič Dobrovojević, called Vrag (Devil)“*, *„Plagues and violence of Duke's Sandalj Hranić people of Dobrovojević family from Vršanj area“* (pp. 269-289), Yearbook, Volume 34, Institute for Balkan Studies, № 32 (Sarajevo: *Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina*, 2005)
195. Веселиновић, Андрија: *„Држава српских деспота“* (Београд: *Завод за уџбенике и наставна средства*, 2006)
Veselinović, Andrija: *„The State of Serbian Despots“* (Belgrade: *Institute for textbook publishing and teaching aids*, 2006)
196. Jeffreys, Elizabeth M.: *„Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman“* (Cambridge: *Cambridge University Press*, 2006)
197. Калић-Мијушковић, Јованка: *„Европа и Срби: Средњи век“*, Studia Historica Collecta, № 1 (Београд: *Историјски институт Београд*, 2006)
Kalić-Mijušković, Jovanka: *„Europe and the Serbs: The Middle Ages“*, Collection of the Historical Studies, № 1 (Belgrade: *Institute of History Belgrade*, 2006)
198. Поповић, Даница / Тодић, Бранислав: *„Манастир Морача“* (Београд: *Балканолошки институт Српске академије наука*, 2006)
Popović, Danica / Todić, Branislav: *„The Monastery of Morača“* (Belgrade: *Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts*, 2006)

199. Живковић, Тибор / Рудић, Срђан: *„Властела Илирског грбовника“*, Посебна издања, Књига 52 (Београд: *Историјски институт Београд*, 2006)
Živković, Tibor / Rudić, Srđan: *„The Nobility of the Illyric Coat of Arms“*, Special Editions, Volume 52 (Belgrade: *Institute of History Belgrade*, 2006)
200. Gligo, Vedran / Berket, Marin / Šimunković, Ljerka / Rismondo, Vladimir: *„Zlatna knjiga grada Splita – Liber aureus communitatis Spalati – Libro d'oro della comunita' di Spalato“*, Svezak 2 (Split: *Književni krug, Split*, 2006)
Gligo, Vedran / Berket, Marin / Šimunković, Ljerka / Rismondo, Vladimir: *„The Golden Book of the City of Split – Liber aureus communitatis Spalati – Libro d'oro della comunita' di Spalato“*, Volume 2 (Split: *Literary Circle of Split*, 2006)
201. Фајфрић, Жељко: *„Кнез Лазар и Деспот Стефан“* (Сремска Митровица: *Табернакл*, 2006)
Fajfrić, Željko: *„Knyaz Lazar and Despot Stefan“* (Sremska Mitrovica: *Tabernakl*, 2006)
202. Фајфрић, Жељко: *„Лоза Бранковића“* (Сремска Митровица: *Табернакл*, 2006)
Fajfrić, Željko: *„Ancestors of Branković Dynasty“* (Sremska Mitrovica: *Tabernakl*, 2006)
203. Фајфрић, Жељко: *„Света лоза Стефана Немање“* (Сремска Митровица: *Табернакл*, 2006)
Fajfrić, Željko: *„The Holy Ancestors of Stefan Nemanja“* (Sremska Mitrovica: *Tabernakl*, 2006)
204. Максимовић, Владимир: *„Култни Предак: Стефан Вукчић Косача“*, Библиотека *„Херцеговина“*, Књига 2 (Београд: *Издавачки графички атеље „М“*, 2007)
Maksimović, Vladimir: „A Cult Ancestor: Stefan Vukčić Kosača“, Collected Edition „Herzegovina“, Volume 2 (Belgrade: Publishing-Graphic Studio „M“, 2007)
205. Pešorda-Vardić, Zrinka: *„Pučka vlastela: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku“* (str. 215-237), Časopis *„Povijesni prilozi“*, № 33 (Zagreb: *Hrvatski institut za povijest*, 2007)
Pešorda-Vardić, Zrinka: *„Plebeian aristocrats: The social structure of the St. Anthony Confraternity in the late Middle Ages“* (pp. 215-237), Journal *„Historical Contributions“*, Volume 33 (Zagreb: *Croatian Institute of History*, 2007)

206. Брмболић, Марин: *„Гробнице у цркви манастира Ресаве“* (стр. 9-24), Часопис *„Саопштења“*, Број XXXIX (Београд: *Републички завод за заштиту споменика културе*, 2007)
Brmbolić, Marin: *„Tombs in the Church of Monastery Resava“* (pp. 9-24), Journal *„Communications“*, № 39 (Belgrade: *Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia,* 2007)

207. Миладиновић-Радмиловић, Наташа: *„Антрополошка анализа налаза из гробова у цркви манастира Ресаве“* (стр. 25-62), Часопис *„Саопштења“*, Број XXXIX (Београд: *Републички завод за заштиту споменика културе*, 2007)
Miladinović-Radmilović, Nataša: *„Anthropological Analysis of the Graves in the Church of Monastery Resava“* (pp. 25-62), Journal *„Communications“*, № 39 (Belgrade: *Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia,* 2007)

208. Микић, Живко / Стојковић, Оливер / Варљен, Татјана: *„Молекуларно-генетичка анализа скелетних остатака историјских личности из манастира Ресаве и Раванице“* (стр. 63-69), Часопис *„Саопштења“*, Број XXXIX (Београд: *Републички завод за заштиту споменика културе*, 2007)
Mikić, Živko / Stojković, Oliver / Varljen, Tatjana: *„Molecular-Genetic Analysis of the Skeletal Remains of the Historical Personages Buried in Monasteries Resava and Ravanica“* (pp. 63-69), Journal *„Communications“*, № 39 (Belgrade: *Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia,* 2007)

209. Iseni, Bashkim: *„La question nationale en Europe du Sud-Est: Genèse, émergence et développement de l'indentité nationale albanaise au Kosovo et en Macédoine“* (Berne: *Peter Lang*, 2008)
Iseni, Bashkim: „The national questionin southeast Europe: Origin and development of Albanian nationalidentity in Kosovo and in Macedonia“ (Berne: Peter Lang, 2008)

210. Веселиновић, Андрија / Љушић, Радош: *„Српске династије“* (Београд: *Javno preduzeće „Službeni glasnik“*, 2008)
Veselinović, Andrija / Ljušić, Radoš: *„Serbian Dynasties“* (Belgrade: *The Public Enterprise Official Gazette*, 2008)

211. Raskó, István / Downes, Christopher Stephen / Zsolnai, Attila / Langó, Péter / …etc.: *„Y-Chromosome analysis of Ancient Hungarian and two modern Hungarian-Speaking populations from the Carpathian Basin“* (pp. 519-534), Annals of Human Genetics, № 72 (London: *John Wiley & Sons Ltd. – University College London*, 2008)

212. Brković, Milko: *„Isprave bosansko-humskih srednjovjekovnih vladara Šibeniku“* (str. 15-46), Radovi, Svezka 50 (Zadar: *Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 2008)
Brković, Milko: „Documents of Bosnian-Hum Medieval Rulers in Šibenik“ (pp. 15-46), Works, Volume 50 (Zadar: The Institute for Historical Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zadar, 2008)

213. Живановић, Србољуб: *„Где се налазе моштu и гробови српских владара - светитеља“* (Лондон/Београд: *Европски институт за изучавање историје древних Славена / Издавачка кућа „Пешић и синови“*, 2009)
Živanović, Srboljub: *„Where the relics and graves of the Serbian rulers - saints are located“* (London/Belgrade: *European Institute of Early Slavonic Studies / Publishing House „Pešić and sons“*, 2009)

214. Santayana y Borrás, Jorge Agustín Nicolás Ruiz de: *„The Life of Reason: The Phases of Human Progress“* (Auckland: *The Floating Press*, 2009)

215. Порчић, Небојша Т.: *„Писмо бана Степана II Котроманића о разрешењу рачуна браће Држића: 18. октобар 1334. године“* (стр. 25-34), Грађа о прошлости Босне, Књига 2 (Бањалука: *Академија наука и умјетности Републике Српске – Одјељење друштвених наука*, 2009)
Porčić, Nebojša T.: *„The letter of Ban Stephen II Kotromanić about brothers Držić account dismissal: October 18th, 1334“* (pp. 25-34), Materials for the history of Bosnia, Volume 2 (Banjaluka: *Academy of Sciences and Arts of Republic of Srpska – Section for Social Sciences*, 2009)

216. Schmitt, Oliver Jens: *„Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan“* (Regensburg: *Verlag Friedrich Pustet KG*, 2009)
Schmitt, Oliver Jens: *„Skanderbeg: The new Alexander in the Balkans“* (Regensburg: *Friedrich Pustet*, 2009)

217. Jones, Adam / Robins, Nicholas A.: *„Genocides by the Oppressed: Subaltern Genocide in Theory and Practice“* (Bloomington / Indianapolis: *Indiana University Press*, 2009)

218. Izvod iz registra kulturnih dobara Republike Hrvatske br. 01/2011, Lista zaštićenih kulturnih dobara, (A) Nepokretna kulturna dobra [*Naselje: Podgora, Kulurno dobro: Kapela obitelji Mrkušić, Prostorne međe (Katastarska čestica): Zgrada 291, Katastarska općina: Podgora, Broj registra: Z-4790*], Izdanje: *NN 92/2011*, Broj dokumenta u izdanju: *1957*, Donositelj: *Ministarstvo kulture*, Datum tiskanog izdanja: *4. kolovoz 2011. godine*.
Extract from the Register of Cultural Goods of the Republic of Croatia № 01/2011, List of Protected Cultural Goods, (A) Immobile Cultural Goods [*Settlement: Podgora, Cultural Good: Chapel of the Mrkušić family, Spaci-*

ous borders (Cadastral particle): Building 291, Cadastral municipality: Podgora, Broj registra: Z-4790], Edition: *NN 92/2011*; Document number: *1957*, Publisher: *Ministry of Culture*, Date of the printed edition: *August 4th, 2011*.

219. Пириватрић, Срђан М.: *„О Стефану Првославу, ктитору цркве Свето г Георгија у Будимљи“* (стр. 53-67), *„Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија“*, Зборник радова (Београд: *Институт за историју уметности Филолошког факултета Универзитета у Београду, ЈУ „Полимски музеј“, ...итд.*, 2011)
Pirivatrić, Srđan M.: *„On Stefan. Prvoslav, ktetor of the church of St. George in Budimlja“* (pp. 53-67), Collection of Research Works (Belgrade: *Department of History of Arts, Faculty of Philosophy at the University of Belgrade, PI „Museum of Polimlje“, etc.*, 2011)

220. Миљковић-Катић, Бојана: *„Просторно планирање у југоисточној Европи (до Другог светског рата)“* (Београд: *Историјски институт Београд / Балканолошки институт САНУ / Географски факултет Универзитета у Београду*, 2011)
Miljković-Katić, Bojana: *„The Spatial Planning in Southeastern Europe (Until Second World War)“* (Belgrade: *Institute of History Belgrade / Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts / Faculty of Geography at the University of Belgrade*, 2011)

221. Рудић, Срђан: *„Споменица академика Симе Ћирковића“*, Зборник радова, Књига 25 (Београд: *Историјски институт Београд*, 2011)
Rudić, Srđan: *„Homage to Academician Sima Ćirković“*, Collection of Research Works, Volume 25 (Belgrade: *Institute of History Belgrade*, 2011).

222. Мошин, Владимир А. / Ћирковић, Сима М. / Синдик, Душан И.: *„Зборник средњовековних ћириличних повеља и писама Србије, Босне и Дубровника“*, Ћирилички извори, Књига 1 (1186-1321), Извори за српску историју, Књига 9 (Београд: *Историјски институт Београд*, 2011)
Mošin, Vladimir A. / Ćirković, Sima M. / Sindik, Dušan I.: *„Collected Papers of Medieval Cyrillic Charters and Letters of Serbia, Bosnia, Dubrovnik“*, Cyrillic Sources, Volume 1 (1186-1321), Sources for Serbian History, Volume 9 (Belgrade: *Institute of History Belgrade*, 2011)

223. Милосављевић, Моника: *„Археологија над моштима“* (стр. 115-140), (Београд: *Центар за етнолошка и антрополошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду*, 2011)

Milosavljević, Monika: „Archaeology of relics“ (pp. 115-140), Journal „Anthropology“, № 11, Volume 2 (Belgrade: Center for Ethnological and Anthropological Research, Faculty of Philosophy at the University of Belgrade, 2011)

224. Самарџић, Милослав: *„Албум Динарске четничке дивизије у 1.000 слика“*, Библиотека *„Равна Гора“*, Књига 33 (Крагујевац: *Новинско-издавачко предузеће „Погледи“*, 2012)
Samardžić, Miloslav: *„Album of the Dinara chetnik division in 1000 pictures“*, Collected Edition *„Ravna Gora“*, Volume 33 (Kragujevac: *News Publishing Company „Pogledi“*, 2012)

225. Kapitanović, Vicko J.: *„Religiozni život i međusobni odnosi katolika i pravoslavnih na području skradinske biskupije u XVIII. st.“* (str. 57-98), Godišnjak *„Titius“*: Godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Knjiga 4, № 4 (Split: *Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu*, Svibanj 2012)
Kapitanović, Vicko J.: *„Religious life and relations between Catholics and the Orthodox Diocese in the region of Skradin bishopry in the 18th century“* (pp. 57-98), Yearbook *„Titius“*: Annals of Interdisciplinary Research in the Krka River Basin Volume 4, № 4 (Split: Faculty of Philosophy at the University of Split, May 2012)

226. Кљајевић, Божидар В.: *„Потомци Немањића по мушкој линији: Дубровачко братство Богуновићи са огранцима Зуровци и Зуровићи у Херцеговини; Богуновићи у Шибенском залеђу (Цвјетичани, Миљуши, Шкундрићи, Ковачевићи и Грмуше)“* (Београд: *Лума Принт*, 2012)
Kljajević, Božidar V.: *„Descendants of the Nemanjić family from the male ancestors line. Dubrovnik brotherhood Bogunović with branches in Herzegovina (families: Zurovac and Zurović); Bogunović family* in the *hinterland* of *Šibenik (families: Cvjetičanin, Miljuš, Škundrić, Kovačević and Grmuša)“* (Belgrade: *Luma Print*, 2012)

227. Јовановић, Мирослав М.: *„Српски средњовековни новац“* (Београд: *М. М. Јовановић*, 2012)
Jovanović, Miroslav M.: *„Serbian Medieval Coins“* (Belgrade: *M. M. Jovanović*, 2012)

228. Hidanović, Fahrudin: *„Franjevački samostan na Gradovrhu“* (str. 153-206), Zbornik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja *„Kačić“*, Knjige 44-45 (Split: *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja*, 2012-2013)
Fahrudin Hidanović: *„The Franciscan Monastery at Gradovrh Locality“* (pp. 153-206), Collected Papers of the Franciscan Province of the Most Holy Redeemer *„Kačić“*, Volumes 44-45 (Split: *Franciscan Province of the Most Holy Redeemer*, 2012-2013)

229. Kuhrt, Amélie: *„The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period“* (London / New York: *Routledge - Taylor & Francis Group*, 2013)

230. Stanić, Zvonko: *„Prilog poznavanju istorije bunjevačke oficirske familije Marković“* (str. 105-149), Časopis *„Zbornik za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca“ – „Bunjevački pregled“*, Godina 2013, Sveska 2 (Novi Sad: *Udruženje građana „Bunjevci“ Novi Sad*, 2013)
Stanić, Zvonko: *„A Contribution to knowledge of the history of the history of the Bunjevac officer family Marković“* (pp. 105-149), Journal *„Collected Papers on the Culture and Social Questions of the Bunjevci“ – „Bunjevac Overview“*, Volume 2 (Novi Sad: *Association of Citizens „Bunjevci“ of Novi Sad*, 2013)

231. DZS: *„Stanovništvo prema narodnosti, popisi 1971. – 2011.“*, Statistička izvješća (ISSN 1333-1876), *„Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku.“*, № 1469/2012 (Zagreb: *Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske*, 2013)
CBS: *„Population by ethnicity, 1971 – 2011 censuses“*, Statistical Reports (ISSN 1333-1876), *„Census of Population, Households and Dwellings 2011, Population by Citizenship, Ethnicity, Religion and Mother Tongue“*, № 1469/2012 (Zagreb: *Croatian Bureau of Statistics*, 2013)

232. Богуновић, Петар Б.: *„SOCIETAS DRACONISTRARUM: Anno Domini 1408“* (стр. 15-70), Витешка култура, Број 2 (Београд: *Велики приорат витезова темплара Србије*, 2013)
Bogunović, Petar B.: *„ORDER OF THE DRAGON: In the year of the Lord 1408“* (pp. 15-70), Chivalrous culture, № 2 (Belgrade: *Great Priory of the Knights Templar of Serbia*, 2013)

233. Dreisziger, Nándor Alexandre Fred: *„Ármin Vámbéry (1832-1913) as a Historian of Early Hungarian Settlement in the Carpathian Basin“* (pp. 18-39), Hungarian Cultural Studies. e-Journal of the American Hungarian Educators Association, Volume 6 (Pittsburgh: *University Library System – University of Pittsburgh*, 2013)

234. Мичета, Лука: *„Стефан Немања: Настанак европске Србије“* (Београд: *Лагуна*, 2014)
Mičeta, Luka: *„Stefan Nemanja: The Emergence of European Serbia“* (Belgrade: *Laguna*, 2014)

235. Јерковић, Синиша: *„Генетичко порекло Мацура“* (стр. 163-213), *„Књига о Мацурама: Генетичко-историјска студија“* (Београд: *Друштво српских родословаца „Порекло“*, 2014)

Jerković, Siniša: „Genetic Origin of Macura Family“ (pp. 163-213), „The Book about Macura Family: Genetic and Historical Study“ (Belgrade: Society of the Serbian Genealogists „The Origin“. 2014)

236. Kursar, Vjeran: *„Bir Osmanlı Eflakı Olmak: Osmanlı Balkanlarının Batı Bölgelerinde Eflak Kimliği, Görevi ve Vaziyetine Dair (15.-18. Yüzyıllar)“* (s. 115-161), Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 34 / Güz 2013 (Ankara: *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi,* 2014)
Kursar, Vjeran: „Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity (Ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th century)“ (pp. 115-161), Journal of The Center for Ottoman Studies Ankara University, № 34 / Autumn 2013 (Ankara: The Center for Ottoman Studies at the Ankara University, 2014)

237. Богуновић, Петар Б.: *„БИТКА КОД АНГОРЕ: Лета Господњег 6910“* (стр. 13-74), Витешка култура, Број 3 (Београд: *Велики приорат Витезова Темплара Србије*, 2014)
Bogunović, Petar B.: *„BATTLE OF ANGORA: In the year of the Lord 1402“* (pp. 13-74), Chivalrous culture, № 3 (Belgrade: *Great Priory of the Knights Templar of Serbia*, 2014)

238. Foltz, Richard: *„Iran in World History“* (Oxford / New York: *Oxford University Press*, 2015)

239. Премовић-Алексић, Драгица: *„Манастир Сопоћани“* (стр. 70-95), *„Цркве и манастири старе Рашке“* (Нови Пазар: Музеј *„Рас“*, 2015)
Premović-Aleksić, Dragica: *„Monastery Sopoćani“* (pp. 70-95), *„Churches and Monasteries of Old Raška“* (Novi Pazar: *Museum Ras*, 2015)

240. Мичета, Лука: *„Стефан Првовенчани: Биографија првог српског краља или зашто Срби нису католици“* (Београд: *Лагуна*, 2015)
Mičeta, Luka: *„Stefan the First-Crowned: Biography of the first Serbian King or why Serbs are not catholics“* (Belgrade: *Laguna*, 2015)

241. Алексић, Марко: *„Марко Краљевић: Човек који је постао легенда“* (Београд: *Лагуна*, 2015)
Aleksić, Marko: *„Marko Kraljević: The man who became a legend“* (Belgrade: *Laguna*, 2015)

242. Мичета, Лука: *„Душан Силни: Биографија првог српског цара“* (Београд: *Лагуна*, 2016)
Mičeta, Luka: „Dušan the Mighty: Biography of the first Serbian Tsar“ (Belgrade: Laguna, 2016)

243. Lefebure, Leo D.: *„Religion, Authority, and the State: From Constantine to the Contemporary World“*, Pathways for Ecumenical and Interreligious Dialogue (New York: *Springer Nature*, 2016)

244. Живановић, Србољуб: *„Тито је сакрио истину о Јасеновцу“*, Дневне новине *„Вечерње новости“* (Београд: *НИД Компанија „Новости“ АД*, Недеља, 10. април 2016. године)
Živanović, Srboljub: *„Tito hid the truth about Jasenovac“*, Daily Newspaper *„Evening News“* (Belgrade: *NPS Company „News“*, Sunday, April 10th, 2016)

245. Мичета, Лука: *„Деспот Стефан Лазаревић: Биографија првог Београђанина“* (Београд: *Лагуна*, 2016)
Mičeta, Luka: *„Despot Stefan Lazarević: Biography of the first Belgrader“* (Belgrade: *Laguna*, 2016)

246. Богуновић, Петар Б.: *„CRUX MELITENSIS: Historia Equites S. Ioannis Hierosolymitani (МАЛТЕШКИ КРСТ: Историја витезова Светог Јована Јерусалимског)“* (стр. 67-160), Витешка култура, Број 5 (Београд: *Велики приорат витезова темплара Србије*, 2016)
Bogunović, Petar B.: *„MALTESE CROSS: The history of the Knights of St. John of Jerusalem“* (pp. 67-160), Chivalrous culture, № 5 (Belgrade: *Great Priory of the Knights Templar of Serbia*, 2016)

247. Мичета, Лука: *„Стефан Дечански: Биографија најнесрећнијег српског владара“* (Београд: *Лагуна*, 2016)
Mičeta, Luka: *„Stefan of Dečani: Biography of the Unhappiest Serbian Ruler“* (Belgrade: *Laguna*, 2016)

248. Деспотовић, Љубиша: *„Глобализација и геополитика идентитета“* (Сремски Карловци: *Каирос*, 2017)
Despotović, Ljubiša: *„Globalization and Geopolitics of Identity“* (Sremski Karlovci: *Kairos*, 2017)

249. Богуновић, Петар. Б.: *„GENS VLACHORUM IN HISTORIA SERBORUMQUE SLAVORUM“* (*Власи у историји Срба и Славена*), Део 1 (стр. 577-600), Часопис: *„Култура полиса“* (Нови Сад: *Култура - Полис / Институт за европске студије – Београд*, 2018)
Bogunović, Petar B.: *„GENS VLACHORUM IN HISTORIA SERBORUMQUE SLAVORUM“* (*Vlachs in the History of the Serbs and Slavs*), Part 1 (pp. 577-600), Journal: *„The Culture of Polis“* (Novi Sad: *Kultura - Polis / Institute of European Studies – Belgrade*, 2018)

250. Коматина, Предраг: *„Прве српске династије и порекло Немањића“*, Едиција *„Немањићи: Људи свога времена“*, Књига 1 (Београд: *Liber Novus*, 2018)

Komatina, Predrag: *„The First Serbian Dynasties and the Origin of Nemanjić Dynasty“*, Edition *„The Nemanjić dynasty: Men of their time“*, Volume 1 (Belgrade: *Liber Novus [New Book* – translator's note*]*, 2018)

251. Рапајић, Милена: *„Стефан Немања: Утемељење династичког легитимитета“*, Едиција *„Немањићи: Људи свога времена“*, Књига 2 (Београд: *Liber Novus*, 2018)
Rapajić, Milena: *„Stefan Nemanja: The Founding of the Dynastic Legitimacy“*, Edition *„The Nemanjić dynasty: Men of their time“*, Volume 2 (Belgrade: *Liber Novus [New Book* – translator's note*]*, 2018)

252. Живановић, Србољуб: *„Хрватски геноцид против Срба, Јевреја и Рома“*, Библиотека *„Сведочанства“*, Књига 54 (Београд: *Европски институт за изучавање древних Словена / Издавачка кућа „Пешић и синови“*, 2018)
Živanović, Srboljub: *„Croatian Genocide Against Serbs, Jews and Gypsies“*, Collected Edition *„Testimony“*, Volume 54 (Belgrade: *European Institute of Early Slavonic Studies / Publishing House „Pešić and sons“*, 2018)

DINASTIJA NEMANJIĆA I NASTANAK PORODICE BOGUNOVIĆ (*Tragom dokumenata Dubrovačkog arhiva*)

Sažetak: Ovaj članak se bavi genezom porodice Bogunović, kao i njenim eventualnim vezama sa serbskom srednjovekovnom dinastijom Nemanjić. Prilikom posmatranja ovog istorijskog pregleda, uočavaju se podaci koji idu u prilog vezi ove dve porodice, ali sa druge strane (*u njegovim zaključcima*), navode se i kontraargumenti, kojih je možda manje, ali bez obzira na to, ni oni se nikako ne smeju zanemariti. Ovu porodicu (*Bogunović*) obeležava veoma retko prezime, a njene veze sa Dubrovnikom čine je zanimljivom za istoričare, nezavisno od mogućeg krvnog srodstva iste sa Nemanjićima. U toku oružane borbe serbskog naroda (*od 16. do 19. veka*) za nezavisnost od turske, mletačke ili austrijske države, porodica Bogunović daje svoj doprinos, učestvujući u borbama morlaka, za oslobođenje dalmatinskog zaleđa, a potom i u kulturno-prosvetnoj akciji (*od 18. do 20. veka*) za očuvanje serbskog nacionalnog identiteta pod tuđinskom vlašću. U 20. veku (*između dva svetska rata*), sa razvojem sokolskog pokreta, ova porodica će iznedriti neke od njegovih najpoznatijih pripadnika, da bi u toku drugog svetskog rata dala i neke od (*tada*) najvažnijih vojnih ličnosti serbskog naroda. Naravno, osnovni smisao ovde prikazanog pregleda istorijskih podataka o porodici Bogunović, nije samo u tome, da se ona stavi u neki određeniji istorijski okvir, već upravo da se kroz praćenje njenog kretanja i razvoja, taj okvir što više

osvetli, kao političko-versko okruženje, bez koga se ne mogu objasniti neke pojave vezane kako za ovu porodicu, tako i za druge vlaške, odnosno morlačke porodice. Dakle, tek kroz pravilno posmatranje i razumevanje lokalnih i regionalnih migracija, istorijskih događaja i religijskih pitanja, u nekom dužem vremenskom periodu, moguće je razumeti ono što obavija ovu porodicu, ali i u nekom širem smislu takođe i istoriju serbskog naroda u celini (*ne samo na Humskom poluostrvu*). Takođe, ovde predstavljena dilema istoričara, oko pitanja da li postoji direktna krvna veza (*zajedničko predačko poreklo*) Nemanjića i Bogunovića, biće razrešena tek posle sveobuhvatnog testiranja Y hromozoma (*skeleta muških pripadnika porodice Nemanjić i nekih od danas živih Bogunovića*), odnosno definitivan odgovor na ovo pitanje, daće nam jedino DNK genealogija.

Ključne reči: Nemanjići, Bogunovići, Dubrovnik, Hercegovina, vlasi, Serbi, Hrvati, krsna slava, DNK genealogija

IVANA NOVAKOV
ALEKSANDAR MATKOVIĆ
Fakultet za evropske pravno-političke studije
Novi Sad

UDK 159.96:316.74

POREKLO FANTASTIČNIH ELEMENATA U ISKAZIMA OSOBA OPTUŽENIH ZA BAVLJENJE ČAROBNJAŠTVOM - OPŠTE ODLIKE I LOKALNE SPECIFIČNOSTI

Sažetak: Krajem srednjeg veka, a na pragu ranog modernog doba, u Evropi počinje masovno da se širi strah od veštica koji je potresao kontinent gotovo čitava dva stoleća. Od sredine XV veka svetovni sudovi priklanjaju se novom, složenom pojmu čarobnjaštva čijem stvaranju su pretežno doprineli teolozi. Iza organizovanog sistema ispitivanja, torture i kažnjavanja osoba proglašenih za veštice ostala je bogata arhivska građa u vidu iskaza i priznanja koji najčešće sadrže različite fantastične elemente (letenje na sabat, susreti sa demonima i đavolom, pretvaranje u oblik različitih životinja...). Nameće se pitanje kako to da su zabeležena tolika svedočanstva o nerealnim događajima koja su često međusobno zapanjujuće podudarna, bez obzira na velike razlike u narodnim verovanjima o vešticama. Posebno intrigantan problem predstavljaju tzv. „dobrovoljna priznanja" koja su zabeležena širom Evrope. Iako je jasno da su brojni iskazi rezultat primene različitih metoda torture, ipak postoji nezanemarljiv broj primera u kojima su optužene osobe dobrovoljno priznavale da su uz pomoć magijskih moći činile različita zlodela. I dok je u literaturi prisutan veliki broj teorijskih okvira kojima se pokušava objasniti fenomen progona veštica, manje je zastupljeno istraživanje uzroka pojave ovih fantastičnih elemenata u svedočanstvima optuženih. Još je manje poznat uticaj datih uzroka na iskaze osoba sa lokalnog područja koje su doživele tešku

sudbinu osude za bavljenje čarobnjaštvom. Stoga je cilj ovog rada bio da se istraže različiti faktori (kako oni poznatiji, tako i oni alternativni) koji su mogli doprineti prisustvu natprirodnog u izjavama optuženih, sa osvrtom na specifičnosti karakteristične za lokalno podneblje. Kroz rad je analizirano pet faktora koji se mogu smatrati potencijalnim činiocima oblikovanja nadrealnih sadržaja u iskazima: uticaj torture, hipoteza o mentalnoj bolesti, pretpostavka o uticaju psihoaktivnih supstanci, mogućnost realnog bavljenja magijom i konačno, intrapersonalni i interpersonalni činioci. Nakon sveobuhvatne analize pomenutih faktora, postaje jasno da je fenomen prisustva fantastičnih elemenata u svedočanstvima osoba koje su bile optužene za veštičarenje znatno složeniji nego što se to uobičajeno smatra.

Ključne reči: progoni veštica, fantastična priznanja, magija, veštičarenje, čarobnjaštvo, tortura

Uvod

Verovanje u magiju i čarobnjaštvo u različitim oblicima postojalo je još od samog osvita civilizacija i predstavlja univerzalni fenomen prisutan u najrazličitijim kulturama. U Evropi, ovakva verovanja svoje korene imaju još u antičkom dobu i nastavljaju se kroz srednji vek, da bi kulminirala u vidu masovnih progona i suđenja vešticama u periodu ranog modernog doba.

Predstava veštice nalazi se negde na raskršću između mitologije, narodnih verovanja i tradicija, te hrišćanske koncepcije o jeresi. Još u grčkoj mitologiji, susrećemo se sa likom Hekate – boginje podzemnog sveta, mrtvih i „kraljice veštica“, kao i Medeje – njene čuvene sveštenice (Marshall, 2008: 10). Verovanje u magijske moći i okultne prakse sa ciljem nanošenja zla bilo je veoma zastupljeno u prehrišćanskom dobu, a u antičkom Rimu oštro kažnjavanje takvih radnji bilo je predviđeno i zakonom. Tokom srednjeg veka, crkva se isprva pretežno fokusirala na proganjanje jeretika u cilju osnaživanja hrišćanske doktrine. Vremenom se, međutim, formira ideja o svesnom i ceremonijalnom

sklapanju pakta sa đavolom koja je postala ključna za definisanje koncepta veštice toga doba. Krajem srednjeg veka, a na pragu ranog modernog perioda, u Evropi počinje masovno da se širi strah od veštica koji je, poput epidemije, harao kontinentom gotovo čitava dva stoleća. Od sredine XV veka svetovni sudovi počeli su da napuštaju jednostavni, tradicionalni pojam čarobnjaštva i sve više da se priklanjaju novom, složenom pojmu čijem stvaranju su pretežno doprineli teolozi (Bayer, 1982: 170). Neke odrednice čarobnjaštva, poput sabata (noćnog okupljanja veštica) i polnog opštenja sa demonima, bile su prisutne i ranije. Međutim, novi elementi koji su bili ključni za formiranje tzv. složenog pojma čarobnjaštva odnose se na postojanje dobro organizovane čarobnjačke sekte kojoj pripadaju sve veštice, a na čijem čelu se nalazi đavo sa kojim se pravi ugovor, let na sabat – često uz pomoć metle, štapa, stolice ili životinje i konačno, mogućnost pretvaranja u životinju (Bayer, 1982: 154). Početak procesa prema ovom složenom pojmu čarobnjaštva može se vezati za period oko 1430. godine, pretežno u oblasti alpskih zemalja (Švajcarska, a potom Italija i Francuska) (Bayer, 1982: 139). Zakonske sankcije protiv veštica postaju sve oštrije i surovije, a razvija se i složeni sistem interogacije, torture i suđenja. Rasplamsavanje masovnog straha i progona veštica ogleda se i u čuvenom delu nemačkog inkvizitora Heinrich-a Kramer-a - *Malleus Maleficarum*, koje je prvi put objavljeno 1487. godine. U ovom specijalizovanom priručniku, daju se opisi inkvizitorskih praksi za otkrivanje jeretika u cilju njihove primene u sekularnim sudovima, sa svrhom eliminisanja veštica i njihovog štetnog delovanja u društvu.

Veoma je neobično da su se intenzivni i masovni progoni, praćeni najsurovijim torturama i kažnjavanjem, događali upravo paralelno sa periodom Renesanse i buđenjem humanističkih ideala koji veličaju vrednost čoveka i kritičkog mišljenja, nasuprot dogmama i sujeverju. Postoje brojne teorije koje pokušavaju da objasne pojavu fenomena progona veštica u periodu ranog modernog doba. Isprepletanost različitih društvenih okolnosti, poput

reformacije koja je rezultirala konfliktima i međusobnim optužbama između protestanata i katolika, nastojanje crkve da osigura svoju poljuljanu moć i odbrani se od potencijalnih pretnji, kao i tendencija vlasti da centralizuje političku i administrativnu moć i uspostavi kontrolu, plodno je tle za pojavu progona ljudi koji su opažani kao opasni ili nepoželjni. Ono što je dodatno rasplamsavalo strah i surov progon osoba optuženih za veštičarenje jeste javljanje različitih nedaća sa kojima su se suočavali ljudi toga doba, kako na društvenom tako i na ličnom planu. Kuga i druge bolesti, ratovi, glad, vremenske nepogode, pomor stoke, propali usevi, sterilitet, mrtvorođena deca, prevremene smrti, porodični konflikti, neuspesi, lične razmirice i siromaštvo, samo su neki od okidača za traženje krivaca u natprirodnim silama (ili pak u pojedincima) za brojne negativne pojave koje su delovale neobjašnjivo. Kako je date nedaće bilo teško smatrati delom Boga, ljudi su odgovornost počeli da pripisuju đavolu. U progonima veštica može se jasno prepoznati psihološki mehanizam optuživanja drugih za svoje lične probleme i nesreću, čemu pojedini ljudi pribegavaju u stanjima visokog emotivnog stresa, kako bi, barem privremeno, ublažili subjektivni doživljaj nemoći i patnje. Kao potencijalni motivi za optužbe navode se i ekonomska dobit i želja za osvetom. Značajnu ulogu u javljanju fenomena progona veštica odigrao je i neprijateljski stav društva prema ženama. Predstava žene dugo je bila povezivana sa narodnom magijom, lečenjem i tajnim moćima, a društvo je, pod uticajem religijske represije, projektovalo svoje potiskivane nagonske impulse na ženu, pripisujući joj demonsku prirodu. Mizoginična društvena klima neprijateljski je dočekala promenu socijalne i ekonomske uloge žene u ranom modernom periodu. Simbol veštice povezivao se sa individualnošću i nezavisnim delovanjem u odnosu na mušku kontrolu, što su oštre suprotnosti od društveno prihvatljive uloge za ženu toga doba. Sudbina veštice može se tumačiti kao upozorenje ženama u slučaju da njihovo ponašanje postane subverzivno (Jackson, 1995). Na meti optužbi lako su se nalazile žene, ali po-

vremeno i muškarci, koji su po različitim kriterijumima odstupali od onoga što je smatrano društveno poželjnim ponašanjem (Levack, 2006:129, 134).

Organizovan sistem ispitivanja, torture, izvođenja dokaza i kažnjavanja osoba proglašenih za veštice, ostavio je iza sebe bogatu arhivsku građu u vidu iskaza žrtava ovih surovih zločina skrivenih pod velom pravde. Zabeležena su brojna priznanja osuđenih lica koja sadrže različite fantastične elemente karakteristične za složeni pojam čarobnjaštva (sposobnost letenja, pretvaranje u oblik različitih životinja, odlasci na sabat, susreti sa demonima, đavolom i slično). Nameće se pitanje kako to da su širom kontinenta ostala zabeležena tolika svedočanstva o nerealnim događajima koja su često međusobno zapanjujuće podudarna, bez obzira na velike razlike u narodnim verovanjima o vešticama. Posebno intrigantan problem predstavljaju tzv. „dobrovoljna priznanja" koja su zabeležena širom Evrope i u suprotnosti su sa savremenim stavom da su progonjene osobe bile lažno optužene, postavši tako žrtve okrutnosti i neznanja (Hole, 1957). Iako je jasno da su brojna svedočanstva rezultat primene različitih metoda torture, ipak postoji nezanemarljiv broj primera u kojima su optužene osobe dobrovoljno priznavale da su uz pomoć magijskih moći činile različita zlodela (Jackson, 1995).

I dok je u literaturi prisutan veliki broj teorijskih okvira kojima se pokušava objasniti fenomen progona veštica, dotle je relativno manje radova koji se bave istraživanjem i analizom uzroka pojave fantastičnih elemenata u svedočanstvima i priznanjima optuženih. Još manje je poznato u kojoj meri su ti činioci oblikovali iskaze osoba sa lokalnog područja, koje su doživele gorku sudbinu osude za bavljenje čarobnjaštvom. Stoga je cilj ovog rada bio da se istraže različiti faktori koji su mogli doprineti prisustvu natprirodnog u izjavama optuženih, sa posebnim osvrtom na lokalne specifičnosti. U tekstu je analizirano pet kategorija potencijalnih činilaca oblikovanja nadrealnih sadržaja u iskazima: uticaj torture, hipoteza o mentalnoj bolesti, pretpostavka o ulozi

psihoaktivnih supstanci, mogućnost realnog bavljenja magijom i konačno, intrapersonalni i interpersonalni faktori.

Tortura

Među faktorima koji su uzrokovali nastanak fantastičnih priznanja osoba opruženih za čarobnjaštvo, posebno mesto pripada torturi - specifičnom postupku i sredstvu za iznuđivanje iskaza. Prema danas široko prihvaćenom stanovištu u nauci, tortura je predstavljala krucijalni činilac koji je doveo do pojave masovnih priznanja krivice progonjenih "čarobnjaka", te shodno tome i do potvrđivanja najfantastičnijih optužbi koje su im stavljane na teret. Štaviše, neki autori smatraju da je tortura bila ne samo glavni, već i jedini uzročnik za pojavu opisanih fantastičnih iskaza (up: Bayer, 1982).

Postoje brojne, uže ili šire definicije torture. Za potrebe ovog rada, navešćemo jedno od rasprostranjenih određenja koje je usvojila organizacija *Amnesty International*. Prema pomenutom stanovištu, tortura jeste sistematsko i namerno nanošenje akutnog bola od strane jedne osobe u odnosu na drugu osobu ili na neko treće lice, kako bi se ostvarila namera prvopomenutog (onog koji sprovodi torturu, prim. aut) protivno volji drugonavedenih (onih koji torturu trpe, prim. aut) (Macdonald, 1989: 394). Međutim, imajući u vidu obeležja istorijskih progona veštica kojima se bavimo u ovom radu, za nas je od značaja samo onaj apsekt torture u kome se ona pojavljivala kao procesno sredstvo za iznuđivanje iskaza od lica optuženih da su se bavila čarobnjaštvom.

Tokom istorijskih progona veštica u kasnom srednjem i ranom novom veku, procesni položaj torture bio je uslovljen nekolicinom značajnih prekretnica. Iako je tortura neformalno primenjivana u označenom domenu i u ranijim etapama srednjeg veka, do njenog institucionalizovanog uvođenja došlo je nakon izdavanja papske bule pod nazivom *Ad extirpanda* 1252. godine. Tom

bulom, izdatom od strane pape Inoćentija IV, naređeno je svetovnim vlastima da moraju primenjivati torturu u sudskim postupcima protiv jeretika (Bayer, 1982: 73, 106-107). To se, međutim, odnosilo samo na svetovne sudove – inkviziciji je jos uvek bilo formalno zabranjeno da primenjuje torturu, budući da bi inkvizitori, u suprotnom, zapali u „iregularitet“[1]. Međutim, već 1256. godine papa Aleksandar IV je u jednom dokumentu indirektno dopustio, tj, olakšao inkrizitorima primenu torture, dopustajuci da inkvizitori i njihovi pomoćnici mogu jedni druge da oslobađaju od iregulariteta (Bayer, 1982: 106-107). Konačno, papa Pavle II proglasio je 1468. godine čarobnjaštvo za "*crimen exceptum*" i uklonio sva pravna ograničenja za primenu torture, što je direktno uticalo na porast primene navedenog sredstva u konkretnim slučajevima, ali i na omasovljenje progona čarobnjaka uopšte (Trevor-Roper, 1969: 118). Naime, upravo je tortura predstavljala važan činilac koji je doprineo drastičnoj ekspanziji broja procesuiranih veštica, budući da njena primena nije bila ograničena samo na dobijanje priznanja od okrivljenih, već je ona istovremeno korišćena i zarad pribavljanja informacija o drugim čarobnjacima - okrivljenikovim „saborcima“ u veštičarenju. Tako „otkrivena“ lica bila su potom i sama procesuirana zbog istovrsnih optužbi. Kada se ima u vidu da su i oni sami na torturi bivali prinuđeni da „odaju“ druge veštice, te da se taj lanac odavanja saučesnika pod torturom nastavljao u nedogled, lako se dolazi do zaključka o esencijalnoj ulozi torture u praktičnom omasovljavanju progona čarobnjaka. Sa druge strane, možemo uočiti i povratni uticaj omasovljenja progona na kvantitativni porast primene torture, budući da je ekspanzijom progona veštica analogno došlo i do velikog uvećanja broja sudskih procesa, te samim tim i do veoma frekventne primene navedenog sredstva za iznuđivanje iskaza.

U većini evropskih zemalja koje su sprovodile institucionalizovane progone veštica tortura (shvaćena kao opšte procesno sredstvo) je zakonskim putem ukinuta tek tokom XVIII i XIX

[1] O tom pojmu više u: Bayer, 1982: 106-107.

veka (Rajli Skot, 2005: 221 i d). Uvažavajući podatak da su progoni veštica u pomenutim zemljama prestali značajno ranije (za vreme XVII i XVIII stoleća), nameće se zaključak da je tortura kao sredstvo za dobijanje iskaza bila prisutna u čitavoj istorijskoj epohi velikih progona čarobnjaka.

U sudskim procesima vođenim povodom optužbi za veštičarenje, korišćeni su raznovrsni vidovi torture, pri čemu se mogu uočiti određene lokalne specifičnosti u različitim zemljama i regionima. Uopšteno govoreći, metodi sprovođenja torture kretali su se u širokom rasponu, od deprivacije sna, do najbrutalnijih tehnika za nanošenje fizičkog bola koje su prouzrokovale trajne (neretko i smrtonosne) posledice. Načelno pravilo je bilo da se različite tehnike mučenja primenjuju gradaciono, od blažih ka težim (Bayer, 1982: 263). Fokusirajući se na specifičnosti lokalnih područja na kojima je postojao institucionalizovani progon veštica, možemo izdvojiti nekoliko karakterističnih tehnika torture koje su primenjivali sudovi na prostoru Hrvatske: stiskanje palčeva (*compressio pollicum*) putem naročitog, namenski konstruisanog instrumenta; vezivanje ruku (*ligatura manuum*); stavljanje „španske čizme“ (u lokalnim zapisnicima: *ocrea hispanica*); korišćenje stolice sa oštrim gvozdenim ekserima; upotreba ozloglašenih „merdevina“ (*scalae*, „lojtre“); primena „konjića“ (*equuleus*) (Bayer, 1982: 263-265).

Kada se uzme u obzir sve navedeno, dolazi se lako do zaključka o esencijalnoj ulozi koju je tortura imala prilikom dobijanja fantastičnih priznanja navodnih čarobnjaka. Pod strahovitim fizičkim mukama, izloženi konstantnim pritiscima da priznaju svoju krivicu i opišu svoje „čarobnjačke zločine“, mnogi od okrivljenih su, pre ili kasnije, priznavali sve što je od njih traženo, sa ciljem da na takav način okončaju agoniju torture kroz koju su prolazili. U pogledu vrste tako dobijenih fantastičnih priznanja, važno je imati u vidu evoluciju poimanja zločina čarobnjaštva. U ranoj srednjevekovnoj epohi, dominirao je svetovni pogled na veštičarenje (baziran na tradicionalnim narodnim verovanjima),

koji je razlikovao štetno čarobnjaštvo od njegovih ostalih pojavnih oblika i prema kome je samo takvo, štetno čarobnjaštvo bilo kažnjivo. Za razliku od opisanog shvatanja, crkveni pojam polazio je od stava da čarobnjaštvo predstavlja pakt sa demonima, te kao takvo jeste zabranjeno i kažnjivo samo po sebi, nezavisno od toga da li se njime prouzrokuju i konkretna šteta (*maleficium*). Iako je i ranije bilo upliva crkvenog shvatanja u svetovni pogled na veštičarenje, veoma značajna promena od dalekosežnog značaja nastala je u tom pogledu u Franačkoj državi u VIII veku, za vreme vladavine Karla Velikog, od kada crkveno stanovište počinje da bude prihvaćeno i u unutar svetovnih pogleda na navedenu temu (Bayer, 1982: 67).

Razmatrajući bliže opisani crkveni pogled na veštičarenje, kako je već navedeno, njegovo ključno obeležje bila je postavka o postojanju pakta između veštica, sa jedne strane i demona, odnosno đavola, sa druge. Značajan doprinos dodatnoj interpretaciji toga stanovišta dala je u XIII veku sholastička teologija. Pod njenim uticajem ustoličene su predstave da se veštice okupljaju na tajnim noćnim sastancima, tzv. „veštičijim sabatima“, kao i da imaju polne odnose sa samim đavolom. Nešto kasnije, tim predstavama pridruženi su i drugi elementi: uverenje o postojanju jedinstvene organizacije čarobnjaka (koja je internacionalna, tesno povezana i dobro organizovana, te na čijem čelu se nalazi đavo lično), predstava o veštičijem letu, kao i uverenje o čarobnjačkom pretvaranju u životinje. Konačnim usvajanjem svih pomenutih elemenata, nastao je novi, složeni teološki pojam zločina čarobnjaštva. Od sredine XV veka svetovni sudovi usvajaju takav novi pogled na veštičarenje, što je imalo lako uočljive posledice na oblikovanje fantastičnih priznanja okrivljenih (Bayer, 1982: 154 i d, 170 i d).

Uvažavajući sve rečeno, možemo klasifikovati tipove fantastičnih, torturom iznuđenih čarobnjačkih iskaza shodno evoluciji preovlađujućeg stanovišta o samom zločinu čarobnjaštva. U prvom srednjevekovnom periodu suđenja vešticama pred svetov-

nim sudovima na prostoru „zapadne“ Evrope (ali i kasnije, u onim državama koje nisu potpadale pod zapadni, tj. katolički i protestantski uticaj), priznanja okrivljenih obuhvatala su različite predstave preuzete iz tadašnjih narodnih verovanja i shvatanja. U naznačenoj epohi, veštice se optužuju (a pod torturom veoma često i priznaju krivicu) mahom za prouzrokovanje smrti ili bolesti kod ljudi (naročito dece) i stoke, za druge nevolje lične prirode, kao i za različite prirodne nedaće (nestašica hrane, suša, grad i sl). Pred crkvenim sudovima toga doba, pak, optužbe su obuhvatale teološku predstavu o zločinu čarobnjaštva, zasnovanu prvenstveno na uverenju o sklapanju “ugovora”, odnosno pakta između veštica i demona. Samim tim, priznanje okrivljenih redovno je sadržavalo navode o postojanju takve konekcije sa demonskim silama. Usložnjavanjem teološkog pojma o zločinu čarobnjaštva, proširuje se spektar optužbi (a samim tim i spektar torturom iznuđenih priznanja), te se unutar tadašnjih priznanja sve češće pojavljuju i novi fantastični elementi. Prihvatanjem crkvenog pojma čarobnjaštva od strane svetovnih sudova, torturom iznuđeni iskazi okrivljenih približavaju se teološkim shvatanjima o obeležjima toga zločina, te počinju obuhvatati karakteristične, u okviru teologije oblikovane natprirodne elemente. Konačno, kompletiranjem novog, složenog teološkog pojma zločina čarobnjaštva, te otpočinjanjem suđenja pred svetovnim sudovima shodno tom novom pojmu, iskazi okrivljenih podvrgnutih torturi dobijaju konačan, unificiran i široko rasprostranjen oblik i redovno sadrže sve bitne elemente toga novog, kompleksnog pojma predmetnog zločina.

U vezi sa navedenim, treba se osvrnuti i na zadivljujuću podudarnost fantastičnih iskaza koje su davali okrivljenici u praktično svim zemljama u kojima su vršeni progoni shodno složenom pojmu čarobnjaštva u okvirnom periodu od XV do XVIII veka. Razloge takve pojave moguće je tražiti u sledećim okolnostima. U sklopu postupanja shodno opisanom kompleksnom pojmu čarobnjaštva, uobičajilo se da inkvizitori unapred, pre početka tor-

ture, imaju pripremljenu listu pitanja koje tokom mučenja treba postaviti licu optuženom za veštičarenje. Ti spiskovi pitanja polazili su od apriorističkih shvatanja o tome šta čarobnjaci zapravo rade. Razvitkom zakonodavstva, opisani spiskovi pitanja počeli su biti inkorporisani unutar pravnih propisa. Sa druge strane, razvojem tadašnje literature posvećene zločinu čarobnjaštva, te njenom međunarodnom distribucijom, omogućena je internacionalna unificiranost i jednoobraznost pitanja koja su se postavljala prilikom torture – a samim tim i unificiranost priznanja okrivljenih. Takva literarna dela su, po pravilu, bila pisana latinskim jezikom, usled čega su bila internacionalno razumljiva i primenjiva. Time se može objasniti opisana podudarnost fantastičnih iskaza koja nam, usled velikih razlika u narodnim verovanjima o pojmu i osobinama veštica u različitim krajevima Evrope, na prvi pogled, može delovati vrlo začuđujuće. (Bayer, 1982: 157-159).

Povodom lokalnih osobenosti uloge i značaja torture prilikom dobijanja fantastičnih iskaza optuženih za veštičarenje, ključno je uočiti razliku u pogledu versko-kulturološkog uticaja koji je preovladavao na konkretnom delu južnoslovenskog područja (Up. Matković, Novakov, 2017: 128-129). U tom pogledu, neophodno je razgraničiti područja pod katoličkim uticajem, sa jedne strane i pravoslavna, odnosno područja pod turskom vlašću, sa druge. Na prvopomenutim prostorima (Hrvatska, Slovenija, teritorije na istočnoj obali Jadranskog mora pod vlašću Mletačke republike i današnja Autonomna pokrajina Vojvodina), progoni i suđenja vešticama odgovarali su u potpunosti zapadnoevropskom progonu zasnovanom na teološkim postavkama o zločinu čarobnjaštva. Shodno tome, i uloga torture je u ovim procesima u potpunosti odgovarala njenoj ulozi u suđenjima vešticama širom drugih zapadnoevropskih zemalja. Kako pokazuju veoma brojni sačuvani sudski zapisnici i zapisnici o torturalnom ispitivanju za područje Hrvatske, apsolutna većina okrivljenih lica priznala je krivicu tek nakon što su bili podvrgnuti mučenju (up. Bayer, 1982: 546-735). Nasuprot navedenom, progoni u pravoslavnim

područjima, odnosno u onim područjima koja su bila pod okupacijom turskih vlasti, nisu bili vođeni prema zapadnoevropskom modelu progona veštica, niti su bili institucionalizovani na drugi srodan način. Otuda na označenim prostorima nije bilo institucionalizovane primene torture shodno njenoj formi i ulozi koju je imala u okviru zapadnoevropskih (katoličko-protestantskih) progona (up. Bayer, 1982: 236 i d, 320 i d; Radulović, 2008; Matković, Novakov, 2017: 104-105). Ipak, na osnovu pojedinih sačuvanih zapisa o narodnim suđenjima vešticama, možemo uočiti da su i na tim područjima ipak primenjivani svojevrsni vidovi torture, budući da su pretpostavljene veštice ponekad izlagane mučenju kako bi se prinudile da priznaju krivicu ili da odaju druge veštice. Jedan takav primer susrećemo u Srbiji tokom perioda Prvog srpskog ustanka – godine 1806, u selu Žabarima, vožd Karađorđe lično je izdao naredbu da određenu ženu privežu uz ražanj, među dve vatre, te da je okreću između plamenova kako bi od nje iznudili priznanje da je veštica (Tešić, 2002a). Takođe, u Hercegovini, u selu Brdo, turski buljubaša je 1846. godine naredio da se pred njega dovede starica koju su meštani optužili da je veštica, nakon čega ju je lično udarao toljagom, zahtevajući da oda ostale veštice u selu. Pod takvim udarcima, mučena žena je navela imena nekolicine drugih seoskih starica, koje su potom i same podvrgnute batinanju (Tešić, 2002b).

Budući da su se progoni veštica na južnoslovenskom području održali veoma dugo, samim tim se i lokalna primena torture u takvim procesima zadržala značajno duže nego u većini evropskih zemalja. Na prostoru Hrvatske i drugim teritorijama zapadnoevropskog verskog i kulturnog uticaja, procesi protiv veštica vođeni su sve do sredine XVIII veka, a tortura, kao efikasno sredstvo za dobijanje priznanja, ostala je u primeni do samog kraja epohe progona. Na prostoru Srbije, pak, susreću se progoni veštica još duže, sve do u XIX vek. No, takvi progoni nisu imali masovni karakter, niti je, kako je već rečeno, tortura u okviru njih imala onaj značaj i ulogu koji su joj pridavani u zapadnoevropskom versko-kulturnom području.

Psihopatološka interpretacija

Simptomi mentalnih poremećaja opisivani su hiljadama godina u medicinskim tradicijama različitih kultura kao što su drevni Egipat, Indija, antička Grčka i Kina (Owen, 2014). Kroz istoriju, psihički poremećaji izazivali su strah i nepoverenje kod posmatrača i često su bili povezivani sa delovanjem paranormalnih sila poput demona, zlih duhova i đavola. Na halucinacije, sumanute ideje i druge psihotične simptome pretežno se gledalo kao na dokaz demonske posednutosti i bavljenja veštičarenjem (Briggs, 2002: 19), a osobe koje su imale iskustvo psihoze bivale su proganjane i izlagane mnogobrojnim neprijatnostima (Owen, 2014). S obzirom na to da su se simptomi mentalne bolesti često tumačili kao znak delovanja demonskih sila ili veštičijih vradžbina, različiti autori iznose pretpostavku o mogućnosti da su mnoge osobe koje su bile proganjane i optužene za veštičarenje zapravo patile od nekog oblika psihoze. Tako je moguće pretpostaviti da su auditorne halucijacije kod osoba sa shizofrenijom često od strane društvene zajednice, kojom je dominiralo religijsko sujeverje, bile tumačene kao konverzacije sa đavolom (Owen, 2014). Mentalno obolele osobe mogle su se lako naći na meti optužbi jer su po svom ponašanju odudarale od socijalnih normi. Bile su upadljive, marginalizovane, a u socijalnom okruženju izazivale su zaziranje, zbunjenost i strah. Tako su bile pogodne za pripisivanje neprijateljskih i zlih namera. Moguće je da su pojedine osobe bile optužene usled mentalne bolesti u vidu psihoze, a da su fantastični elementi u njihovim izjavama posledica halucinatornih iskustava i obmana čula. Imajući u vidu ove pretpostavke, formirala se tzv. psihopatološka interpretacija progona veštica na tlu Evrope u XVI i XVII veku. Istaknuti predstavnik ove hipoteze je Gregory Zilboorg, ruski psihijatar i istoričar psihijatrijatrije koji je poseban trag ostavio po tome što je psihijatrijske probleme posmatrao iz šire, sociološke perspektive.

Prema psihopatološkoj hipotezi, koja je dobila značajno mesto u istoriji psihijatrije, smatra se da je demonološki uticaj u potpunosti prigušio razvoj medicinske misli u vezi sa duševnim poremećajima tokom kasnog srednjeg veka, što je rezultiralo time da su osobe sa mentalnom bolešću bivale proganjane, mučene i ubijane usled optužbi za bavljenje čarobnjaštvom (Schoeneman, 1982). Zilboorg je smatrao da je u kasnom srednjem veku došlo do porasta prevalence individualne i grupne psihopatologije u evropskom društvu, što se istovremeno poklopilo sa okolnošću da je demonološka i teološka doktrina potisnula medicinska znanja i proučavanja mentalnih poremećaja (Zilboorg, 1935; Zilboorg, 1941). U ovom periodu, dešava se jasan preokret sa somatske konceptualizacije mentalne bolesti ka spiritualnim, natprirodnim objašnjenjima psihičkih poremećaja. Ovaj obrt, rezultat je intenzivnog upliva crkve u sve važne aspekte čovekovog života toga doba. Manastiri postaju primarna mesta na kojima se tretiraju osobe sa psihičkim tegobama, a crkveni predstavnici često su u susretu sa mentalno obolelim osobama reagovali zbunjenošću i strahom, te su neobično ponašanje obolelih proglašavali delovanjem đavola (Zilboorg, 1941). Kao rezultat ovih okolnosti, osobe sa simptomima mentalnih poremećaja, greškom su bivale optuživane, prvo kao jeretici, a potom i kao veštice. Argumenti u prilog pretpostavci da se radilo o mentalno obolelim ljudima tražen je u izveštajima i pisanim tragovima o ponašanju ovih individua, a posebno u njihovim priznanjima o počinjenim prestupima sa obeležjima irealnih događaja i fantastičnih predstava. Zilboorg je smatrao da su milioni osoba optuženih za veštičarenje, bavljenje magijom i zaposednutost zlim silama, bili zapravo velika populacija osoba sa ozbiljnim neurotskim i psihotičnim poremećajima, a povremeno i neurodegenerativnim bolestima (Zilboorg, 1935). Osim toga što su osobe optužene za čarobnjaštvo izveštavale o bizarnim i nemogućim događajima, kroz istoriju je zabeleženo da su neke od njih pokazivale indikatore lokalizovane analgezije, te da su ponekad bile i neosetljive na mučenje (Spanos, 1978). Ši-

rom Evrope, zabeleženi su pojedini primeri osoba koje su samoinicijativno priznavale počinjene prestupe, te izveštavale o natprirodnim događajima, a da prethodno nisu bile podvrgnute torturi. Na lokalnom području takođe postoje ovakvi primeri. Tako je još 1585. godine u Hrvatskoj dokumentovan slučaj Kate Kavničijan koja je, bez primene metoda mučenja, potpuno dobrovoljno „priznala" da su je veštice odvukle u svoje društvo i da je išla na sabat, što se može pripisati eventualnom prisustvu psihičkog poremećaja (Bayer, 1982: 239).

Tek sa buđenjem prosvetiteljstva u XVII veku dolazi do ponovnog zamaha intelektualne klime u korist medicinskih pogleda na fenomen mentalne bolesti. Lekari počinju sve češće da daju stručna mišljenja o psihičkim poremećajima, te naturalistička objašnjenja uzimaju prevagu nad demonološkim (Thomas, 1971).

Iako je psihopatološka analiza evropskog progona veštica ostala do danas najpoznatija među psihijatrima, kliničkim psiholozima i drugim stručnjacima koji se bave mentalnim zdravljem, ova interpretacija pretrpela je značajne kritike tokom vremena (Shoeneman, 1982). Kao argumenti protiv ove paradigme navode se značajne manjkavosti u metodama prikupljanja podataka i njihovoj interpretaciji, te ignorisanje činjenica koje se ne uklapaju u model, kao što je recimo uticaj društvenog i sudskog pritiska uključujući torturu (Shoeneman, 1982) i brojnih faktora socijalnog učenja (Spanos, 1978) na priznanja koja sadrže natprirodne elemente. Očigledno je da su osobe koje su bile podvrgnute torturi bile spremne da priznaju optužbe i potvrde različite nadrealne fenomene kako bi ublažile patnju izazvanu mučenjem. Značajno je napomenuti da eksplicitno surovi oblici torture nisu bili dozvoljeni u Engleskoj, te da se na ovoj teritoriji beleži manji broj priznanja koja uključuju elemente psihotičnih simptoma (Schoeneman, 1977). Ono što se takođe previđa u ovoj paradigmi jesu drugi mogući uzroci pojave halucinacija i neobičnog ponašanja poput prisustva konvulzija kod optuženih. Tako u literaturi zna-

čajno mesto zauzima i stav da je zapravo ergotizam[2] imao važnu ulogu u slučajevima velikih progona veštica (Alm, 2003). U eskalirajućim progonima veštica, dolazilo je do sloma svih stereotipa koji su predoređivali osobe za optužbe, tako da je bilo ko mogao pasti u nemilost progona, a ne samo neka određena kategorija ljudi, poput osoba sa psihičkim poremećajima (Midelfort, 1972). Čini se da je psihopatološki okvir pogodan za razumevanje određenih pojedinačnih slučajeva priznanja optužbi za veštičarenje, ali da je neadekvatan za razumevanje progona veštica kao socijalnog fenomena koji je znatno kompleksniji i sociokulturološki uslovljen (Midelfort, 1972). Mentalna bolest mogla je imati udela u nekim primerima priznanja, ali je znatno veći broj osoba potvrđivao optužbe obojene natprirodnim sadržajima pod uticajem fizičke i mentalne torture.

Hipoteza o uticaju psihoaktivnih supstanci

Predstave o sposobnosti veštica da lete ukorenjene su u mitologiji iz klasičnog perioda, koja se prepliće sa elementima lokalnog folklora. Popularna verovanja o noćnom letenju veštica mogu se povezati sa likom boginje Dijane (Sidky, 2010). Međutim, neki autori su, nasuprot demonološkom poreklu verovanja u natprirodne moći veštica, prednost dali prirodnim objašnjenjima koja osim prisustva mentalne bolesti, podrazumevaju i dejstvo psihoaktivnih supstanci. Kroz istoriju je beleženo da su se za pri-

[2] *Claviceps purpurea* je gljiva koja izaziva biljnu bolest raži i sadrži alkaloide koji uzrokuju ergotizam. Neki od alkaloida su veoma otrovni, a neki psihoaktivni (Hofmann, 1964), te se javljaju halucinacije, a prisutan je i niz drugih simptoma poput konvulzija i gangrene udova. Mnogi autori ovaj fenomen povezuju sa progonima veštica, od čega se Caporael (1976) fokusirao na slučajeve u Salemu, a Alm (2003) navodi primer suđenja vešticama u Norveškoj tokom XVII veka, kada je oko 137 osoba bilo optuženo pred sudom, a oko dve trećine njih pogubljeno. Autor iznosi da se u velikom broju dokumentovanih slučajeva navodi kako je „veštičarenje naučeno putem konzumiranja“ kroz neki oblik hrane (npr. hleb, mleko i pivo), a da su takođe zabeleženi različiti psihofizički simptomi koji odgovaraju ergotizmu (Alm, 2003).

premu tzv. „veštičijih masti“ često koristile biljke poput *Mandragora officinarum* i *Datura stramonium*. S obzirom na halucinogenu prirodu datih biljaka, rodila se pretpostavka da su vizije letenja i susreta sa demonima mogle biti sadržaji izmenjenih stanja svesti usled dejstva droga.

Upotreba psihoaktivnih supstanci u okviru kovena. Mnogi savremeniji autori, posebno oni koji su bili pod uticajem kontrakulture 1960tih, zagovarali su stav da su noćna letenja veštica, susreti sa demonima, komunikacija sa đavolom i metamorfoza (preuzimanje oblika neke životinje) zapravo halucinogeni fenomeni koji su poticali od ritualne upotrebe psihotropnih droga za vreme sabata (Hansen, 1978; Barnett, 1965; Haarstad, 1964; Emboden, 1979; Witters & Jones-Witters, 1983). Tako je Hoyt sugerisao da su halucinogene droge bile korišćene od strane vođa veštičijih kovena u cilju produkovanja stanja zanosa kod sledbenika (Hoyt, 1981:113), a Schultes i Hofmann ponudili su srodnu ideju zagovarajući stav da je bunika bila korišćena u ceremonijama inicijacije u veštičijim sektama, kako bi se indukovalo impresivno i upečatljivo stanje svesti kod novih članova (Schultes & Hofmann, 1979:87). Međutim, ne dele svi autori stav da su halucinogene supstance imale značajnu ulogu u fenomenu progona veštica na tlu Evrope. Štaviše, neki autori u potpunosti su odbacili ovu hipotezu, smatrajući da je ideja o „veštičijim mastima“ zapravo produkovana od strane evropskih demonologa, sa ciljem da se iskonstruiše što zlokobnija slika o fenomenu veštice (Levack, 2006). Premda su i neki raniji autori poput Margaret Murray iznosili mogućnost da su žene koje su dobrovoljno tvrdile da su veštice bile pripadnice organizovanog kulta boginje Dijane koji datira još iz paganske prošlosti (Murray, 1921), stiče se utisak da objašnjenja zasnovana na pretpostavkama da je postojala „sekta“ koja je koristila droge i čiji članovi su bili proganjani zbog svojih halucinacija ne zvuče ubedljivo, imajući u vidu činjenicu da ne postoje nikakvi konkretni dokazi da je takva organizacija egzistirala (Sidky, 2010: 204).

Otrovi (*veneficium*). Alternativno objašnjenje za prisustvo fantastičnih predstava u svedočanstvima osoba optuženih za čarobnjaštvo možemo potražiti i u jednom specifičnom aspektu štetnog bavljenja magijom. Postojala je posebna vrsta veštičarenja koja se nazivala *veneficium*. Ovom vrstom čarobnjaštva bavile su se osobe koje su „baratale" otrovima. Individue koje su posedovale znanja o veštini spravljanja otrova generalno su izazivale strah u društvenoj zajednici i verovalo se da poseduju natprirodne moći (Sidky, 2010: 204). Smatralo se da te osobe imaju kontrolu kako nad životom, tako i nad smrću; da im tajna znanja omogućavaju da leče, ali i da ubiju. Kako se *veneficium* postepeno asimilovao sa rasprostranjenim stereotipom o veštičarenju, individue koje su praktikovale spravljanje toksičnih napitaka i razumele se u „botaničke otrove" počele su bivati proganjane kao veštice, a ekstatička stanja koja su ove osobe iskusile pod uticajem supstanci, mogla su od strane pripadnika crkvenih redova lako biti protumačena kao delovanje zlih demona i đavola (Sidky, 2010: 204).

Droge kao odgovor na siromaštvo. Neki autori smatraju da je u vreme širenja straha od veštica na evropskom tlu konzumiranje psihoaktivnih supstanci bilo u značajnoj meri prisutno među siromašnim društvenim slojevima. Prema ovoj pretpostavci, pripadnici nižih socijalnih klasa odavali su se upotrebi halucinogenih supstanci poput dature u svrhu ublažavanja egzistencijalnog tereta. Neki korisnici bili su toliko preplašeni efektima koje su iskusili usled dejstva ovih supstanci (npr. halucinacije seksualnog sadržaja koje su korisnici interpretirali kao prisustvo demona) da su u ispovedaonicama izjavljivali ono za šta su verovali da se zaista dogodilo. Crkvena lica su takve izjave, date u kontekstu sujeverja, tumačila kao svedočanstvo o opštenju sa demonima, što je doprinelo formiranju nove kategorije zločina – seksualni odnos sa đavolom. Primetno je međutim da bi se ovakvo tumačenje moglo primeniti samo u manjem broju pojedinačnih slučajeva, te se nameće zaključak da se prisustvo fantastičnih

elemenata u iskazima osumnjičenih kao globalni fenomen može znatno bolje razumeti iz ugla sociološkog nego farmakološkog pristupa (Sidky, 2010: 208).

Psihohemijska tortura. Stiče se utisak da su psihoaktivne supstance koje su od strane mučitelja i egzorcista davane žrtvama ili pacijentima u cilju uzrokovanja izmenjenog stanja svesti imale mnogo veći značaj nego bilo koji narkotik potencijalno korišćen od strane osoba koje su optužene za veštičarenje (Sidky, 2010: 208). U istorijskim izvorima pisano je o tome da su tehničari angažovani u procesu torture, suočeni sa nemogućnošću dobijanja željenog priznanja, optužene primoravali da konzumiraju halucinogene supstance koje su proizvodile izmenjena stanja svesti, te vodile do bizarnih priznanja. U prilog ovoj hipotezi govore podaci o ljudima koji su se izuzetno dugo i istrajno odupirali optužbama, da bi nakon nasilne intoksikacije specijalnim supstancama ipak priznali zločine povezane sa čarobnjaštvom (Sidky, 2010: 208). Psihohemijsko iznuđivanje moglo je imati značajnog uticaja na priznavanje nemogućih zločina i usled potencijalnog javljanja psihoze uzrokovane psihoaktivnim supstancama kod optuženih. Neke od dodatnih psiholoških i fizioloških tehnika koje su se koristile u procesu torture, a mogle su voditi do izmenjenih stanja svesti, odnose se na deprivaciju sna. Na lokalnom području spominju se primeri žena koje su, usled intenzivnog mučenja dolazile u stanja izmenjene svesti, te su tvrdile kako „đavo kraj njih stoji i ne da im da iskazuju“ (Bayer, 1982: 267). O ovom fenomenu svedoče slučajevi Kate Kozjak i Jele Medović iz 1699. godine i Mare Vugrinec iz 1751. godine (Bayer, 1982: 265-267).

Bavljenje magijom

Od najranijih vremena, magija je prisutna u životu ljudi. Kako navodi Kevendiš, „magija je stara koliko i čovek“ (Kevendiš, 1979: 17). Tokom različitih istorijskih perioda, bavljenje ma-

gijom imalo je raznorodne pojavne oblike. Govoreći o periodu koji je od značaja za naš rad, odnosno o epohi velikih progona veštica, moguće je uočiti dve osnovne struje bavljenja označenom sferom: 1. bavljenje magijom od strane naroda, tj. unutar nižih društvenih slojeva; 2. upražnjavanje onih oblika magije koji su bili rezervisani za više (obrazovane, ekonomski obezbeđene) slojeve stanovništva. Prva kategorija je obuhvatala najrazličitije vidove narodnih magijskih radnji karakterističnih za epohu srednjeg i ranog novog veka, u okviru kojih je došlo do sinteze hrišćanskih elemenata i ostataka starih paganskih verovanja (Kevendiš, 1979: 85). Govoreći o drugoj grupi, odnosno o magiji rezervisanoj za više društvene slojeve, takođe se radilo o veoma heterogenoj oblasti koja je obuhvatala širok spektar radnji. Bavljenje čarobnjaštvom u užem smislu, alhemija, astrologija, ali i gledanje u kuglu, tumačenje snova i dr – sve se to može zajedno podvesti pod magiju tadašnjih elitnijih društvenih krugova (up. Kevendiš, 1979: 99 i d, 124 i d). U svakom slučaju, uočava se da su se u navedenom periodu magijom, u većoj ili manjoj meri, nedvojbeno bavili svi društveni slojevi i to pripadnici oba pola unutar njih (up. Bayer, 1982; Kevendiš, 1979). Otuda postoji preliminarni, uslovni osnov za hipotezu o postojanju eventualne veze između realnih magijskih aktivnosti, sa jedne strane i davanja priznanja pojedinih lica koja su bila optužena za čarobnjaštvo, sa druge.

Ipak, uprkos prikazanoj heterogenosti populacije koja je upražnjavala magiju, primetno je da su najčešće žrtve velikih progona veštica bile žene i to one koje su poticale iz nižih društvenih slojeva. Neke od tipičnih optuženica bile su, primera radi: žene sa sela (naročito one siromašne), kmetkinje, služavke, gradska sirotinja, prostitutke i dr. Bayer to objašnjava činjenicom da su žene iz plemićkih ili bogatih slojeva uspevale da pronađu zaštitu kod plemićkih sudija u unutrašnjosti, odnosno kod gradskih sudija u gradovima. Pomenute siromašne i marginalizovane žene takvu zaštitu nisu imale, usled čega su vrlo lako bivale optužene i osu-

đene (Bayer, 1982: 177-180). Prihvatajući načelno navedeni argument kao moguć, možemo formulisati još jednu pretpostavku o razlozima masovnog progona primarno lica iz nižih društvenih slojeva. Naime, u čuvenom delu Malleus Malleficarum, koje je imalo ogroman uticaj na progone veštica, autori izričito ističu da „veštice svoje umeće ne stiču iz knjiga, niti se time bave učeni ljudi, nego sasvim neuki" (cit. prema: Kevendiš, 1979: 124). Kako navodi Kevendiš, autori Malleus-a smatrali su da je osnovna razlika između neukih veštica i učenih čarobnjaka u tome što su namere prvopomenutih uvek zle, kao i u tome što se sporne aktivnosti obrazovanih magičnika (čarobnjaka, predskazivača i dr) iscrpljuju u izričitom ili prećutnom obraćanju demonima za pomoć, dok se veštice, naprotiv, predaju đavolu u potpunosti – kako dušom, tako i telom (Kevendiš, 1979: 124). U svakom slučaju, budući da su apsolutnu većinu optuženih za vestičarenje činile žene iz nižih društvenih slojeva, fokusiraćemo se na mogućnost davanja priznanja povodom optužbi za veštičarenje usled realnog bavljenja čarobnjaštvom upravo unutar ove populacije.

Svakako najrasprostranjenija i pri tome nesporna veza ondašnjih, „običnih" žena iz naroda sa domenom magije jeste oblast narodnog lečenja, odnosno nekadašnje medicine uopšte. Shodno tradicionalnoj podeli rada i uloga između muškaraca i žena, ženama je pripadalo lečenje, negovanje, staranje o bolesnima i sl. Međutim, u ranijim epohama, lečenje i medicina uopšte uključivali su, po pravilu, različite magijske elemente. Medicina je generalno smatrana povezanom sa čarobnjaštvom, te je na taj način bila u neraskidivoj vezi i sa onim štetnim aspektima čarobnjaštva (*maleficium*) koji sa samom medicinom nemaju neposredne dodire. Tadašnji lekari bili su retki i postojali su samo u gradovima, te su za većinu stanovništva jedino bili dostupni seoski narodni „lekari", vračare, travarke i srodne kategorije iscelitelja. Oni su bili nosioci tadašnje medicine; narod ih se bojao ili ih je poštovao, u zavisnosti od toga kakvom vrstom čarolija su se bavili i da li su ljude lečili, ili su nastojali da im nanesu štetu. Sama bolest smat-

rana je nečim abnormalnim i tajanstvenim, te ne treba da čudi što su i tadašnji postupci lečenja takođe uključivali fantastične, magijsko-čarobnjačke elemente (Bayer, 1982: 177 i d; up. i: Classen, 2017).

Drugi aspekt realnog bavljenja magijom od strane žena iz naroda donekle je povezan sa malopre navedenim i tiče se viševrsnih magijskih radnji izvršavanih od strane lokalnih „veštica", no bez pomenutog medicinskog aspekta. U tom smislu, razlikujemo brojne vidove vračanja, gatanja, bajanja i drugih srodnih aktivnosti, kojima se, prema verovanju tadašnjeg naroda, mogla prouzrokovati sreća ili nesreća pojedincima, grupama lica, ili pak čitavim lokalnim zajednicama. Uzroci i motivi takvih radnji mogli su biti različiti. Generalno, još od drevnih vremena smatralo se da je domen čarobnjaštva primarno rezervisan za pripadnice ženskog pola (up. Stratton, Kalleres, 2014). Stoga su žene, shodno tom istorijskom arhetipu, u mnogim civilizacijama na neki način već „po prirodi" bile upućene ka određenim vidovima narodne magije. Razlozi za bavljenje takvim magijskim radnjama su, shodno bazičnim prirodnim težnjama ljudi, primarno mogli poticati iz želje za prevazilaženjem određenih ličnih ili porodičnih problema, odnosno za poboljšanjem sopstvenog položaja i položaja bliskih lica. No, pojedine žene su se nedvojbeno mogle okretati veštičarenju iz malicioznih pobuda, tj. u želji da naude drugima. Prema jednoj zanimljivoj teoriji, koja se oslanja na feminističke postavke, unutrašnji život (u domenu mašte i fantazije) je kod žena mnogo razvijeniji nego kod muškaraca, naročito u onim sredinama gde je žena bila u statusno podređenom i socijalno veoma teškom položaju, te je za svoju potlačenost u stvarnosti ona tražila neku nadoknadu u fantaziji, usled čega se i okretala magiji (Bayer, 1982: 177 i d).

Imajući u vidu navedeno, stiče se utisak da je, u periodu velikih progona veštica, bavljenje određenim vidovima magije od strane pojedinih žena iz naroda bilo veoma prisutno. Stoga se čini osnovanim zaključiti da su i neke od osoba optuženih za veštiča-

renje zbilja mogle vršiti određene vidove magijskih radnji, što je moglo doprineti njihovom priznavanju krivice za vršenje čarobnjaštva u situacijama kada su bivale izvedene pred sud. Međutim, ovo tumačenje primenjivo je samo na priznanje krivice za realne magijske radnje koje su takve žene zaista sprovodile. U pogledu fantastičnih optužbi (kako onih zasnovanih na teološkom pojmu čarobnjaštva, tako i onih baziranih na lokalnim narodnim verovanjima), podatak da su se neke od okrivljenica zaista bavila narodnom magijom mogao je eventualno poslužiti kao dodatna okolnost za priznavanje krivice – pod uslovima sugestivnog ispitivanja i primene psihofizičkih pritisaka. Takođe, treba dopustiti i mogućnost da su, u kontekstu optužbi za veštičarenje shodno lokalnim narodnim verovanjima, pojedine okrivljenice, potencijalno, mogle priznavati krivicu i za krajnje natprirodne radnje (prouzrokovanje bolesti, pomora, vremenskih nepogoda i dr) usled istinske uverenosti da su njihove magijske aktivnosti doprinele takvim rezultatima. No, takva argumentacija potpuno je neodrživa za optužbe shodno teološkom pojmu čarobnjaštva, budući da narodne veštice nisu imale ništa zajedničko sa složenom teološkom konstrukcijom „satanskih čarobnjaka“. U literaturi se, istina, susreću i pretpostavke da je eventualno mogao postojati određeni broj takvih „satanskih veštica“ koje su obožavale đavola, okupljale se na tajnim sastancima i vršile druge radnje koje su vešticama uobičajeno stavljane na teret (Kevendiš, 1979: 178). No, za takve pretpostavke ne postoje nikakvi opipljivi dokazi, niti se one, štaviše, čine logički održivim. Verovatno najbolji argument koji se može ponuditi u prilog takvoj hipotezi jeste navod Kevendiša da, iako opisane satanske veštice izvorno nisu postojale, nakon nastanka društvenih stereotipa, pojedine žene zaista jesu mogle početi da se okupljaju na skrovitim mestima, da odbacuju Boga, prihvataju veru u đavola i sl. (Kevendiš, 1979: 177-178). Ipak, dokazi za takve pretpostavke izostaju u potpunosti, pri čemu i uvid u psihosocijalne odlike ljudi toga doba i opisanog društvenog statusa dodatno podriva temelje navedene hipoteze. Iako

je u savremeno doba uticaj sličnih vidova verske moralne panike zaista umeo dovoditi i do istinskog nastanka onih štetnih pojava koje su, u trenutku inicijalne pojave društvene uznemirenosti, bile sasvim nepostojeće, takav uzročno-posledični odnos ne čini se nimalo verovatnim u kontekstu velikih istorijskih progona veštica. Neobrazovane, sujeverne, podređenog položaja u društvu, materijalno neobezbeđene, preokupirane mnogobrojnim realnim životnim problemima (često uključujući i grčevitu borbu za puko preživljavanje), te povrh svega, zastrašene mogućnošću podvrgavanja torturi i ubijanja na najsvirepije načine u slučaju razotkrivanja, pripadnice tadašnjeg „običnog" naroda doista ne odgovaraju profilu onih osoba koje bi imale potrebu i smelosti da prkose vladajućem društvenom sistemu na opisani, krajnje radikalni način.

U pogledu lokalnih osobenosti, potrebno je iznova ukazati na ključno razgraničenje onih južnoslovenskih područja na kojima su vršeni sistematski progoni veštica pod uticajem teološke doktrine katoličke crkve, sa jedne strane i preostalih južnoslovenskih zemalja u okviru kojih su progoni imali korenito drugačiji (neomasovljen, neinstitucionalizovan i narodni) karakter (Matković, Novakov, 2017: 128-129). Na katoličkim teritorijama, fantastične optužbe (te samim tim i fantastična priznanja) gotovo redovno su uključivale sve elemente složenog teološkog pojma zločina čarobnjaštva, usled čega je potencijalna konekcija između priznanja i realnog bavljenja magijom morala biti svedena na minimum. Nasuprot tome, na pravoslavnim i područjima pod turskom vlašću, pomenuta veza između priznanja i realnog veštičarenja mogla je (u pojedinim slučajevima) biti više utemeljena, osobito onda kada takve optužbe i priznanja nisu bili isuviše natprirodnog karaktera.

Sumirajući sve izneto, može se konstatovati da je, tokom istorijskih progona veštica, konekcija između realnog bavljenja narodnom magijom i optužbi za zločin čarobnjaštva mogla biti prisutna u određenom broju slučajeva. No, takva veza između

istinske magijske prakse lica optuženih za veštičarenje, sa jedne strane i njihovih fantastičnih priznanja, sa druge, bila je mnogo ređa i limitirana brojnim, gore obrazloženim faktorima.

Intrapersonalni i interpersonalni faktori

Potencijalni psihološki činioci. U oblasti feminističkih shvatanja postoje pretpostavke da su pojedine žene optužene kao veštice kroz dobrovoljna priznanja sebe samoosuđivale i projektovale svoje lične nesigurnosti u kontekst demonološkog lingvističkog okvira (Jackson, 1995). Pojedini autori stiču utisak da su realni životi žena bivali interpretirani i filtrirani kroz lingvistički demonološki sistem. Prema Jackson (1995) žene su se susretale sa različitim socijalnim modelima u odnosu na koje su procenjivale svoje ponašanje i ličnu vrednost – dobra supruga i majka sa jedne strane ili veštica kao simbol zla sa druge. Postoji mogućnost da su optužene žene, poredeći se sa „društvenim idealom" bile sklone da same sebe osude za ponašanja koja su smatrala neprihvatljivim. Veoma interesantne primere dobrovoljnog priznavanja optužbi za veštičarenje, koji bi mogli ići u prilog ovoj pretpostavci, navodi Jackson (1995) u svom radu. Naime, u slučaju suđenja vešticama u Suffolk-u (Engleska) oko 1645. godine, u 12 slučajeva (13%) optužene žene su dobrovoljno, bez pritisaka, iznosile priznanja (Jackson, 1995). Iako u Engleskoj nisu bili dozvoljeni ekstremni oblici torture, korišćene su različite druge metode vršenja pritiska na optužene. Tako su uz deprivaciju sna, optužene žene često bile primoravane da hodaju po svojim ćelijama (čime je održavana budnost), a takođe su bile i podvrgavane posmatranju od strane osoba zaduženih za detektovanje prisustva natprirodnih moći i dejstva zlih sila u ponašanju „veštica" (Jackson, 1995). Ovaj proces, međutim, nije uvek bio neophodan. Neke žene su samoinicijativno, bez podvrgavanja mučenju, izveštavale o susretu sa zlim duhovima, sa đavolom, kao i o sklapanju

pakta sa njim (Jackson, 1995). Autorka smatra da su nesigurnosti žena u pogledu samoprocene sopstvene adekvatnosti u ulogama supruge i majke, te različita traumatska iskustva bivala filtrirana kroz demonološki okvir interpretacije i svoj krajnji oblik dobila u priznanjima optužbi za veštičarenje sa fantastičnim elementima. Kroz verovanje u moći đavola neke žene nalazile su način da se nose sa svojim osećanjem krivice, neadekvatnosti i patnje (Jackson, 1995). Postoji mogućnost da su žene osećale krivicu za različite nemile događaje i bile spremne sebe da optuže kao neadekvatne. Primer za ovakav obrazac ponašanja bio bi slučaj žene koja je u konfliktnoj relaciji sa suprugom imala „loše misli" u odnosu na njega, a on se kasnije iznenada razboleo, za šta je žena smatrala sebe krivom (Jackson, 1995). Neki od dodatnih primera su situacije u kojima su žene potencijalno pretrpele silovanje, u vezi sa čim su imale osećanje krivice. Doživljeno iskustvo silovanja je, interpretirano kroz demonološki okvir, moglo poprimiti oblik priznanja o seksualnom opštenju sa đavolom. Suicidalne namere takođe su pripisivane dejstvu đavola. Zatim, situacije u kojima su žene bile optužene za infanticid mogle su zapravo biti slučajevi post-partalne psihoze ili depresije, a tumačeni su kao delo đavola (Jackson, 1995). Pretpostavlja se da su žene različite aspekte svog ponašanja i razmišljanja koje su doživljavale kao nepoželjne (npr. ispoljavanje besa ili javljanje agresivnih impulsa prema mužu ili deci) i u vezi sa kojima su osećale krivicu i grižu savesti, pripisivale delovanju đavola i time priznavale da su bile njegove saučesnice. Prilikom ove interpretacije, važno je imati u vidu i preovladavajuće uverenje toga doba – da đavo postoji u materijalnom obliku i da ga svako može sresti bilo kad i bilo gde, recimo u obliku stranca ili životinje (Jackson, 1995).

Socijalni činioci. U analizi potencijalnih uzroka fantastičnih priznanja optuženih za veštičarenje, važno je razmotriti i faktor međuljudskih odnosa. Prema Bayeru (1982), kada je od okrivljenih osoba traženo da, pod pritiskom torture, odaju druge čarobnjake koji su im poznati, pojedini okrivljeni su, da bi zaštitili

lica iz svog okruženja, „odavali“ neke pojedince iz veoma udaljenih mesta, odnosno ljude koji nisu živeli na istoj teritorijalnoj celini i sa kojima nisu bili bliski. Bayer ovu pojavu navodi kao jedno od obrazloženja za formiranje stereotipa o veštičijem letu na sabat. Shodno njegovom shvatanju, pomoću mogućnosti letenja, postala bi objašnjiva situacija da je veštica sa tako udaljenog mesta uspevala da stigne na sabat i da se vrati kući tokom jedne iste noći (up: Bayer, 1982). Mi, pak, želimo da istaknemo da se u opisanim primerima optuživanja lica iz udaljenih krajeva može iznaći i argument u prilog tome da su pojedini okrivljeni davali fantastične iskaze iz želje da zaštite važne i voljene osobe iz svog okruženja.

Još jedan od eventualnih faktora koji je potencijalno uticao na konstrukciju natprirodnih elemenata u priznanjima osoba optuženih za čarobnjaštvo mogao bi se potražiti u disharmoničnim i narušenim međuljudskim odnosima. Tako postoji mogućnost da su, pod pritiskom torture i zahteva da odaju svoje saučesnike, pojedine optužene osobe konstruisale događaje sa natprirodnim elementima u koje su uključivale ljude sa kojima su bile u konfliktu, zavadi ili na neki drugi način sa njima imale narušen odnos, kako bi im na taj način nanele štetu. Želja za osvetom, ljubomora, zavist – samo su neki od potencijalnih povoda za navedeno. U svakom slučaju, moguće je da su, u takvim situacijama, fantastični elementi produkovani sa ciljem da se pred sudom na „ubedljiv“ način prebaci odgovornost sa sebe na drugu osobu prema kojoj postoji neprijateljski stav, kako bi se izbegle kardinalne posledice mučenja.

Zaključak

Nakon podrobnije analize izdvojenih pet grupa činilaca koji su potencijalno imali uticaja na formiranje priznanja sa natprirodnim elementima kod osoba optuženih za veštičarenje, može se

izvesti nekoliko finalnih zaključaka. Pre svega, ispostavilo se da je prisustvo fantastičnih elemenata u priznanjima optuženih za čarobnjaštvo znatno kompleksniji fenomen nego što se to, u prvi mah, može činiti. Jasno se uočava činjenica da je unapred strukturiran sistem interogacije (formulisan prema složenom pojmu čarobnjaštva), u kombinaciji sa različitim metodama psihofizičke torture, faktor kojim se najpre može objasniti prisustvo fantastičnih sadržaja u iskazima optuženih na globalnom planu. Ukoliko fantastične aspekte priznanja posmatramo kao složeni društveni fenomen, stiče se utisak da ćemo datu pojavu, uključujući i njenu univerzalnost širom Evrope, najbolje razumeti na osnovu poznavanja procesnih osobenosti suđenja vešticama. Ono što je, međutim, intrigantno, jeste uvid da se na određene pojedinačne slučajeve (ili grupe njih) mogu primeniti i neka od alternativnih objašnjenja. Tako mogućnost prisustva mentalne bolesti, halucinacija izazvanih hemijskim agensima, realnog praktikovanja magije i istovremenog verovanja u njene efekte, te složen sklop psiholoških faktora i međuljudskih odnosa, mogu postati prihvatljivi okviri ukoliko želimo kompletnije i dublje da razumemo konkretne slučajeve fantastičnog u iskazima. Ukoliko nas interesuje individualni kontekst oblikovanja natprirodnih elemenata u svedočanstvima, posebno onim za koja postoji podatak da su davana dobrovoljno, korisno je osloniti se na alternativne modele koji mogu ponuditi validna objašnjenja konkretnih slučajeva. Takođe, može se uvideti da pojedine pretpostavke, poput onih koje podrazumevaju realno postojanje „veštičijih sekti“, ne pružaju prihvatljivo tumačenje analizirane pojave. U pogledu lokalnih osobenosti na južnoslovenskom području, ključno je uočiti razliku između oblasti pod dominantnim katoličkim versko-kulturnim uticajem, sa jedne strane i pravoslavnih, odnosno teritorija pod turskom vlašću, sa druge. U oblastima katoličkog uticaja, fantastična priznanja su primarno oblikovana shodno internacionalnom teološkom pojmu čarobnjaštva, dok su u preostalim južnoslovenskim krajevima natprirodni elementi u optužbama i iskazima optuženih

veštica bili utemeljeni u lokalnim narodnim predstavama i verovanjima. Važno je istaći i činjenicu da se kulturološke specifičnosti koje karakterišu lokalno podneblje istovremeno mogu posmatrati kako iz ugla osobenosti u sadržaju fantastičnih elemenata u priznanjima, tako i iz perspektive univerzalnih obrazaca ponašanja koja su generalno karakteristična za padanje u nemilost zbog surovih optužbi za veštičarenje.

Na kraju, možemo zaključiti da je, zarad kompletnijeg i celovitijeg razumevanja prisustva fantastičnih sadržaja u priznanjima datim u okviru suđenja vešticama, osim globalnih društvenih i kulturoloških faktora, važno poznavati i individualni kontekst u kom se priznanje odigralo. Isključivo na takav način, moguće je proniknuti u dubinu opisanog složenog fenomena, čija neobičnost, jedinstvenost, ali i tragičnost intrigiraju i zaokupljaju pažnju javnosti već vekovima, no čije konačno, opšteprihvaćeno naučno objašnjenje, kako se vidi, do današnjeg dana nije dosegnuto.

Literatura:

1. Alm, Torbjørn (2003): The witch trials of Finnmark, northern Norway during the 17th century: evidence for ergotism as a contributing factor, *Economic Botany* 57(3), pp. 403–416.
2. Barnett, Bernard (1965): Witches, Psychopathology, and Hallucinations, *British Journal of Psychiatry* 3, pp. 439-445.
3. Bayer, Vladimir (1982): *Ugovor s đavlom- procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Informator, Zagreb.
4. Briggs, Robin (2002): *Witches and Neighbours: The Social and Cultural Context of European Witchcraft*, Wiley-Blackwell, Oxford.
5. Caporael, Linnda R. (1976): Ergotism: the Satan loosed in Salem?, *Science* 192(4234), pp. 21–26.
6. Classen, Albrecht, ed. (2017): *Magic and Magicians in the Middle Ages and the Early Modern Time: The Occult in Pre-Modern Sci-*

ences, Medicine, Literature, Religion, and Astrology, Walter de Gruyter, Berlin.
7. Emboden, William A. (1979): *Narcotic Plants*, Macmillan, London.
8. Haarstad, V. B. (1964): Witchcraft: A Pharmacological Analysis, *Bulletin of the Tulane University Medical Faculty* 24, pp. 51-68.
9. Hansen, Harold A. (1978): *The Witch's Garden*, Unity Press, Santa Cruz.
10. Hofmann, Albert (1964): *Die Mutterkornalkaloide*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart.
11. Hole, Christina (1957): *A Mirror of Witchcraft*, Chatto & Windus, London.
12. Hoyt, Charles Alva (1981): *Witchcraft*, Southern Illinois University, Carbondale.
13. Jackson, Louise (1995): Witches, wives and mothers: witchcraft persecution and women's confessions in seventeenth-century England, *Women's History Review*, 4(1), pp. 63-84.
14. Kevendiš, Ričard (1979): *Istorija magije*, Jugoslavija/ Prosveta, Beograd.
15. Levack, Brian P. (2006): *The witch-hunt in early modern Europe*, 2006, Routledge, Abingdon-on-Thames.
16. Macdonald, Ronald St. J. (1989): International Prohibitions Against Torture, in: Yôrām Dinšțein, Mala Tabory: *International Law at a Time of Perplexity: Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, pp. 385-407.
17. Maršal, Ričard (2008): *Veštice – istorija i mitologija*, Orfelin, Novi Sad.
18. Matković, Aleksandar; Novakov, Ivana (2017): Pravna obeležja i psihosocijalne determinante progona veštica među Južnim Slovenima, *Viteška kultura*, 6(6), str. 101-136.
19. Midelfort, H. C. Erik (1972): *Witch Hunting in Southwestern Germany 1562-1684*, Stanford University Press, Stanford.
20. Murray, Margaret (1921): *The Witch-Cult in Western Europe*, Clarendon Press, Oxford.
21. Owen, Ruaridh (2014): Schizophrenia – from devily to disease. *Res Medica, 22(1),* pp. 126-132.

22. Radulović, Lidija (2008): Zašto su veštice žene ili zašto su žene veštice: tumačenja u svetlu različitih perspektiva, pogovor u: Gato Kanu, Tersila: *Veštice: ispovesti i tajne*, Clio, Beograd.
23. Rajli Skot, Džordž (2005): *Istorija torture kroz vekove*, Avangarda, Beograd.
24. Schoeneman, Thomas J. (1977): The Role of Mental Illness in the European Witch Hunts of the Sixteenth and Seventeenth Centuries: An Assessment, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 13(4), pp. 337-351.
25. Schoeneman, Thomas J. (1982): Criticisms of the psychopathological interpretation of witch hunts: A review, *The American Journal of Psychiatry*, 139(8), pp. 1028-1032.
26. Schultes, Richard Evans; Hofmann, Albert (1979): *The Botany and Chemistry of Hallucinogens*, Charles C. Thomas, Springfield.
27. Sidky, Homayun (2010): *Witchcraft, lycanthropy, drugs, and disease: An anthropological study of the European witch-hunts.* Wipf & Stock, Eugene.
28. Spanos, Nicholas P. (1978): Witchcraft in histories of psychiatry: A critical analysis and an alternative conceptualization, *Psychological Bulletin*, 85(2), pp. 417-439.
29. Stratton, Kimberly B; Kalleres, Dayna S. (2014): *Daughters of Hecate: Women and Magic in the Ancient World*, Oxford, Oxford University Press.
30. Tešić, Ljubomir (2002): Otkrivanje i kažnjavanje veštica kod Srba 5, *Glas javnosti* (internet izdanje), 15.08.2002, http://arhiva.glasjavnosti.rs/arhiva/2002/08/15/srpski/F02081402.shtml, pristup 19.04.2017.
31. Tešić, Ljubomir (2002): Otkrivanje i kažnjavanje veštica kod Srba 6, *Glas javnosti* (internet izdanje), 16.08.2002, http://arhiva.glasjavnosti.rs/arhiva/2002/08/16/srpski/F02081502.shtml, pristup 19.04.2017.
32. Thomas, Keith (1971): *Religion and the Decline of Magic*, Scribners, New York, 1971.
33. Trevor-Roper, Hugh Redwald (1969): *The European Witch-Craze of The Sixteenth and Seventeenth Centuries and Other Essays*, Harper and Row, New York.

34. Witters, Weldon L; Jones Witters, Patricia (1983): Drugs and Society: A Biological Perspective, Wadsworth Health Sciences, Monterey.
35. Zilboorg, Gregory (1935): *The Medical Man and the Witch during the Renaissance*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
36. Zilboorg Gregory (1941): *A History of Medical Psychology*, W.W. Norton & Co., New York.

THE ORIGIN OF SUPERNATURAL ELEMENTS IN THE STATEMENTS OF PERSONS ACCUSED FOR WITCHCRAFT - GENERAL CHARACTERISTICS AND LOCAL SPECIFICITIES

Summary: Nearing the end of the Middle Ages, at the dawn of the early modern era, a fear of witches began to spread in Europe, shaking the continent for almost two centuries. In 15th century, the global courts adopted the new, complex concept of sorcery whose creation was largely influenced by theologians. Behind an organized system of examination, torture and punishment of those accused for witchcraft, remained a rich archive of materials containing numerous testimonies with fantastic elements (flying to Sabbath, encounters with demons and the devil, converting to the shape of different animals...). How is it possible that such testimonies about unrealistic events, often similar to each other, have been recorded regardless of the great differences in folk beliefs about witches? A particularly intriguing problem is the phenomenon of so-called "voluntary confessions" that has been recorded across the Europe. Although it is clear that numerous confessions were the result of various methods of torture, there is, however, a considerable amount of cases in which the accused voluntarily admitted that they had committed different crimes with the help of magical powers. While in literature exists a large quantity of theoretical frameworks that attempt to explain the phenomenon of witch-hunts, the nature of fantastic elements in testimonies of the accused is scarcely explored. It is even less known how were shaped the statements of persons from the local area who had experienced the fate of condemnation for witchcraft. Therefore, the aim of this paper was to

explore various factors (both well and less known) that could contribute to the presence of supernatural elements in the statements of the accused, with particular reference to the local climate. The paper analyzes five factors that could be considered as crucial in the formation of surreal content: the impact of torture, the mental illness, the influence of psychoactive substances, the possibility of fairly magic practice and finally, intrapersonal and interpersonal factors. After a comprehensive analysis of the above mentioned sections, it becomes clear that the phenomenon of fantastic elements in the testimonies of persons who were accused for witchcraft is much more complex than it is usually considered.

Key words: witch-hunts, supernatural confessions, magic, witchcraft, sorcery, torture

VESNA GAJIĆ
Novi Sad

UDK 821.21/.41:82-344

ODNOS PREMA MAGIJI U JERUSALIMSKOM I VAVILONSKOM TALMUDU

Sažetak: U radu je analiziran tretman teme magijske prakse u rabinskoj literaturi, preciznije u njenim zakonodavnim delima - Jerusalimskom i Vavilonskom Talmudu. Mojsijevo Petoknjižje - Tora, koja je osnov jevrejske vere, eksplicitno zabranjuje sve vrste magije, pod pretnjom smrtnom kaznom. Međutim, u zajedničkom jezgru oba Talmuda - Mišni, ova zabrana je relativizovana podelom na „iluziju" i „pravu magiju". Dalja popustljivost prema magijskoj praksi zabeležena je u komentarima Mišne - Gemarama, koje se među Talmudima razlikuju. Rad razmatra relevantne citate koji pokazuju koje su magijske radnje bile rabinima prihvatljive, a koje najstrože zabranjene. Ukazano je i na razliku između dva Talmuda, koja se ogleda u tome što Jerusalimski ne preza od hvaljenja magijskih moći rabina, dok Vavilonski šalje poruku da odnos prema magiji mora biti vrlo obazriv, a najbolje čisto teoretski.

Ključne reči: rabinski judaizam, Talmud, magija, halaha

Sinagoge nisu oduvek bile mesto jevrejskog bogosluženja, niti je u početku postojao normativni (rabinski) judaizam kakav poznajemo danas. U drevna vremena, nakon izlaska iz Egipta (1400-1200 p.n.e.), Jevreji su se okupljali ispred Šatora Sastanka (*Miškana*) - prenosivog svetilišta, sagrađenog i opremljenog po

uputstvima koje je Mojsije, zajedno sa ostalim verskim zakonima, primio od Boga na Sinajskoj gori[1]. Najsvetiji predmet u ovom šatoru bio je pozlaćeni Zavetni Kovčeg, sa afrontiranim heruvimima na poklopcu, u kome su bile pohranjene tablice sa deset Božijih zapovesti. Za potrebe bogosluženja, koje je bilo žrtvenog karaktera, bili su načinjeni oltar za žrtve paljenice, kadioni oltar, stalak za obredne hlebove, umivaonik, oltarsko posuđe, i zlatna sedmokraka menora, čiji je plamen konstantno održavan. Dugi niz godina nakon osvajanja Kanaanske zemlje, Šator Sastanka je i dalje vršio funkciju svetilišta, sve dok 957. p.n.e. kralj Solomon nije sagradio Prvi jerusalimski hram. On je podignut na uzvišenju za koje se veruje da predstavlja biblijsku goru Moriju, na kojoj je Avram vezao Isaka, pripremajući se da ga žrtvuje. Svi sveti predmeti iz šatora preneti su u Hram, koji je porušen 586. p.n.e. od strane Vavilonaca, a obnovljen 516. p.n.e. pri povratku Jevreja iz vavilonskog ropstva. Kralj Irod (37.p.n.e.-4.n.e.) je nadogradnjom i rekonstrukcijom od njega načinio velelepno zdanje, koje su porušili i opljačkali Rimljani 70. n.e. Hram do današnjeg dana nije obnovljen, čime je jevrejska vera ostala lišena mnogih Torom propisanih verskih obreda.

Sa uništenjem Hrama i gubitkom jevrejske državnosti, stekli se uslovi da rabinat preuzme primat u zajednici.[2] Sloj najistaknutijih učenjaka oko 200. godine n.e. sklapa Mišnu - skup zakona, razvrstanih u traktate koji, komentarišući Toru, primenjuju njeno učenje na konkretne životne situacije. Upravo u Mišni se po prvi put za jednog od učenjaka koristi naziv „rabin", a cela ova grana judaizma, čija je Mišna prvo veliko delo, postaće poznata kao rabinski judaizam. I Mišna dobija nove slojeve komentara, poznate kao Gemara; zajedno Mišna i Gemara čine Talmud. Postoje dva Talmuda, čije se Gemare, kao i stepen zastupljenost Mišne,

[1] Izlazak, glave 25, 26, 27

[2] Ginter Štemberger: Uvod u Talmud i Midraš (Beograd : Pravni fakultet Univerziteta : Fondacija Konrad Adenauer : Savez jevrejskih opština Srbije : Pravoslavni bogoslovski fakultet), 2014, 17

razlikuju. Prvi je takozvani Jerusalimski Talmud („Talmud Jerušalmi"), nastao u Svetoj Zemlji, najverovatnije zaključen početkom petog veka, u kome nedostaju mnogi delovi Mišne.[3] Kasniji po završetku, ali mnogo uticajniji u jevrejskom svetu je Vavilonski Talmud, („Talmud Bavli"), stvaran u ješivama Sure i Pumbedite i najverovatnije zaključen sredinom šestog veka.[4] U njemu je Mišna prenesena u najvećoj meri, te je i komentar, tj. Gemara, potpuniji. Vavilonski Talmud sadrži i veliki broj priča, legendi, naučnih saznanja onog vremena. Zbog toga se danas pod nazivom „Talmud" najčešće podrazumeva upravo njegova vavilonska verzija. U ovom radu istražićemo oba Talmuda, da bismo saznali kakav je odnos rabinski judaizam razvio prema magiji.

Tora eksplicitno zabranjuje sve vrste magije, a za one koji je ipak praktikuju predviđena je smrtna kazna[5]. U Ponovljenim zakonima (Petoj knjizi Mojsijevoj) jasno se navodi da su narodi čije će zemlje Jevreji naslediti, uklonjeni sa svoje teritorije upravo zbog „gadnih dela":

„*Kad uđeš u zemlju koju ti Gospod Bog tvoj daje, ne uči se činiti gadna dela onih naroda. Neka se ne nađe u tebe koji bi vodio sina svog ili kćer svoju kroz oganj, ni vračar, ni koji gata po zvezdama, ni koji gata po pticama, ni uročnik,ni bajač, ni koji se dogovara sa zlim duhovima, ni opsenar ni koji pita mrtve. Jer je gad pred Gospodom ko god tako čini, i za takve gadove tera te narode Gospod Bog tvoj ispred tebe*." (Peta knjiga Mojsijeva 18: 9-12)

Imajući u vidu strogost zabrane, moglo bi se pretpostaviti da je ova vrsta aktivnosti vremenom iskorenjena među drevnim Jevrejima. Međutim, rabinska literatura pokazuje da su jevrejski učeni krugovi kasne antike preinačili ili jednostavno ignorisali zabranu, ostavljajući nam u Vavilonskom i Palestinskom Talmudu mnoštvo redaka koji govore o upotrebi magije.

[3] Štemberger: Uvod u Talmud i Midraš, 194-198
[4] Isto, 224
[5] Izlazak 22:17

Već su u Mišni predstavljena ograničenja koje nemaju osnovu u Tori:

- Čarobnjak - onaj ko zaista čini delo podložan je kazni, ali ne i onaj ko samo zavara oči. Rabin Akiva kaže u ime rabina Jošue: Dvojica skupljaju krastavce - jedan sakupljač je oslobođen, ali drugi sakupljač je kriv. Onaj ko to čini čarobjaštvom kriv je, ali onaj koji samo zavarava oči je oslobođen. (Mišna, traktat Sanhedrin 7:11)[6]

Ovo se pravilo odnosi na bajalicu uz pomoć koje se navodno moglo odjednom uzbrati celo polje krastavaca, a iz teksta vidimo da rabini razlikuju dve moguće opcije - „stvarnu" magiju i iluziju, tj trik. Kasna antika je bila puna zabavljača koji su izvodili trikove, a obično su to radili na trgovima i pijacama[7]. Rabini su ih često lično sretali:

- „Rabi Hinena ben Hananija reče, „hodao sam po Seforisu i video sam da je jedan jeretik uzeo lobanju i bacio je u vazduh, a kada je pala, pretvorila se u tele. Došavši nazad, ispričao sam to ocu, a on mi je rekao: „Ako si zapravo jeo meso tog teleta, stvarno se desilo, a ako nisi, to je bila samo iluzija" (Jerusalimski Talmud, traktat Sanhedrin 7:13)[8]
- „Rav je rekao Rabi Hiji: Ja sam video jednog arapskog putnika koji je uzeo mač i presekao kamilu na dva dela. Zatim je udario po stolu ispred, i ona je ustala. Rabi Hija reče: Da li je nakon toga bilo krvi ili balege? Ako nije, onda to beše samo iluzija." (Vavilonski Talmud, traktat Sanhedrin 67b)[9]

Iako se na izvođenje trikova pred narodom nije gledalo blagonaklono, rabini nisu smatrali potrebnim da kažnjavaju iluziniste zbog obmana. Kažnjivo kamenovanjem bilo je ono delo koje

[6] https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.7.11?lang=bi pristupljeno 9.04.2018.
[7] Philip S. Alexander, 'The Talmudic Concept of Conjuring ('Ah. izat 'Einayim) and the Problem of the Definition of Magic (Kishuf), in Creation and Re-Creation in Jewish Thought: Festschrift in Honor of Joseph Dan, ed. R. Elior and P. Schafer (Tubingen, 2005), 16
[8] The Jerusalem Talmud - A Translation and Commentary on CD, edited by Jacob Neusner, translated by Jacob Neusner, Tzvee Zahavy, B. Barry Levy, and Edward Goldman, Hendrickson Publishers, 2009 [CD ROM]
[9] https://www.sefaria.org/Sanhedrin.67b.17?lang=bi pristupljeno 9.04.2018.

neprirodnim sredstvima stvara realnu promenu u okruženju. Primenjeno na gore datom primeru iz Mišne, to bi značilo da onaj ko uspeva čudesno da uzbere krastavce koji ranije nisu postojali jeste kriv za upotrebu magije, a onaj koji sakrije postojeće krastavce i kasnije ih otkrije, samo obmanjuje publiku iluzijom. Zbog toga je čitalac Vavilonskog Talmuda veoma iznenađen kada naiđe na sledeću izjavu uglednog rabina Eliezera:

- „Štaviše, proučio sam tri stotine (ili, kako drugi kažu, tri hiljade zakona) o sadnji krastavaca (magijom) i nijedan čovek, izuzev Akibe ben Josifa, nikada me o tome nije ispitivao. Jer jednom se desilo da smo on i ja hodali zajedno putem, kada mi je rekao: „Moj gospodaru, nauči me o sadnji krastavaca". Rekao sam nešto, a celo polje [pred nama] ispunilo se krastavcima. Onda je rekao: „Učitelju, naučio si me kako ih saditi, sada me naučiti kako ih uzbrati". Rekao sam nešto i svi krastavci okupili su se na jednom mestu." (Vavilonski Talmud, traktat Sanhedrin 68a)[10]

Vidimo da rabin Eliezer magično proizvodi krastavce koji ranije nisu bili u polju, a ipak ne podleže za to predviđenoj kazni. Vavilonski rabini su vrlo dobro znali zakone Mišne i oni odmah pružaju čitaocu „objašnjenje", koje je zapravo preoblikovanje pravila protiv magije:

- Ali kako je to smeo učiniti Rabi Eliezer? Zar nismo učili, ako on zapravo primeni magiju, podložan je kazni? Ukoliko to čini samo za potrebe podučavanja, to je nešto drugo. Jer je rečeno: „Ne uči se da ponavljaš gadosti ovih naroda": ne možeš učiti kako bi primenjivao, ali možeš naučiti kako bi razumeo. (Vavilonski Talmud, traktat Sanhedrin 68a)[11]

Relativizacija biblijske zabrane magije, koja je započeta u Mišni tako što je izvršena podela na „stvarnu magiju" i „iluziju", dalje se razvija u oba Talmuda, gde je „prava magija" podeljena na zabranjenu i dozvoljenu[12]. Rabinu je dozvoljeno ne samo da

[10] http://www.come-and-hear.com/sanhedrin/sanhedrin_68.html pristupljeno 10.04.2018.
[11] Gideon Bohak, Ancient Jewish Magic, 359
[12] Alexander, The Talmudic Concept of Conjuring**,** 20

čita o magiji, već i da proveri da li magijske radnje stvarno funkcionišu. Iako su određeni postupci potpuno zabranjeni zato što prkose zakonima prirode koje je Bog ustrojio[13], drugi su ohrabreni jer donose bliži uvid u Božije stvaranje:

- Abaje je rekao: Zakoni čarobnjaka su poput onih koji važe za Šabat: određeni postupci se kažnjavaju kamenovanjem, neki su izuzeti od kazne zakonima Tore, a zabranjeni rabinskim zakonima, dok su drugi dozvoljeni od početka. Stoga: ako neko zapravo vrši magiju, on je za kamenovanje; ako on samo stvara iluziju, on je oslobođen, ali je njegova praksa zabranjena; a šta je u potpunosti dozvoljeno? Dozvoljeno je postupati poput Rabi Hanine i Rabi Ošaje, koji su svako subotnje veče proveli proučavajući Knjigu stvaranja, pomoću koje su stvorili tele, i pojeli ga. (Vavilonski Talmud, traktat Sanhedrin 67b)[14]

Dakle, „zakone stvaranja" iz jedne od najstarijih jevrejskih ezoterijskih knjiga „Sefer Jecira" („Knjiga stvaranja") nije zabranjeno proučavati, a praktikovanje naučenog posmatra se kao pokušaj boljeg shvatanja Božijeg dela. Međutim, uvek je naglašena granica između ljudskih i božanskih sposobnosti; iako su rabini mogli stvoriti tele, nisu mogli stvoriti istinskog čoveka po Božijem liku, već samo beslovesno stvorenje koje će postati poznato kao golem:

„Rava je stvorio čoveka, koristeći sile posvećenja, i poslao ga Rabinu Zeri; ovaj je hteo da razgovara sa njim, ali čovek nije odgovorio; (Rabin Zera) mu reče: „Ti si potekao od mudraca - vrati se u svoju prašinu!" (Vavilonski Talmud, traktat Sanhedrin 65b)[15]

Ovo nadmudrivanje među rabinima, u kome jedan svoju magijsku kreaciju šalje drugom, pokazuje prestižni karakter tajnih znanja koja su bila uvrštena i u kriterijume za izbor u Sanhedrin (skupštinu sudija):

[13] https://www.sefaria.org/Sanhedrin.67b?lang=bi pristupljeno 12.04.2018.
[14] https://juchre.org/talmud/sanhedrin/sanhedrin4.htm pristupljeno 12.04. 2018
[15] https://www.sefaria.org/Sanhedrin.65b?lang=bi pristupljeno 12.04. 2018.

„U Sanhedrinu ne dodeljujemo mesto nikome ko nije mudar čovek, čovek sa vizijom, ugledan, stariji, **majstor magije**, koji vlada sa sedamdeset jezika" (Vavilonski Talmud, traktat Menakhot 65a)[16]

To je bilo delimično uslovljeno činjenicom da su se na sudu pojavljivale optužbe za bavljenje magijom, te su rabini morali da razumeju tu oblast radi ispravnog procenjivanja i pravednog suđenja. Međutim, tvrdnja o poznavanju magije takođe govori o samoreprezentaciji rabinskih krugova kao skupa mudrih i moćnih individua, upućenih u tajne skrivene običnim ljudima, sposobnih da ovladaju snagama koje mogu izlečiti, ali i uništiti:

„Ogrej se na vatri mudraca, ali čuvaj se od njihovog gorućeg uglja, da se ne bi zapalio - jer je njihov ujed lisičiji, njihova žestina je žaoka škorpije, a njihov šapat je šapat zmije i sve njihove reči su poput vatre. (Mišna, traktat Pirkei Avot 2:10)[17]

Ponekad su ove opasne sile bile usmerene i na sunarodnika Jevrejina, mada su takvi slučajevi retki. Interesantno je primetiti da sredstva koja se koriste u sledećoj priči ne uključuju specifične magične sastojke - naprotiv, smrtonosni ritual sastoji se od regularnog pisma o ekskomunikaciji iz zajednice, zatvorenog u teglu, i duvanja u šofar (rog za liturgijsku upotrebu). Dakle, uobičajeni sinagogalni predmeti upotrebljeni su tako da radikalno kazne pojedinca koji krši društveni konsenzus i ne pokazuje solidarnost sa grupom:

„Bio jednom bahati kolega koji je maltretirao određenog člana kolegijuma. Taj je došao pred Rabina Josifa [za savet]. Rabin mu je rekao: „Idi i prokuni ga". „Ja se njega bojim", odgovorio je ovaj. Rabin mu reče „Onda idi i uzmi pismo ekskomunikacije protiv njega." - „Toga me je još više strah!" Onda Rabi Josif reče: „Uzmi to pismo, stavi ga u teglu, odnesi ga na groblje i na njega duni iz šofara hiljadu puta u četrdeset dana. Ovaj ode i postupi tako. Tegla

[16] Jonathan Seidel, ''Charming Criminals: Classification of Magic in the Babylonian Talmud,'' in Ancient Magic and Ritual Power by Paul Allan Mirecki (Edited) Marvin W Meyer (Edited)), Brill Academic Publishers (2001), 145

[17] Bohak, Ancient Jewish Magic, 402

se na kraju polomila i bahati siledžija je umro. (Vavilonski Talmud, traktat Moed Katan 17a-b)[18]

Mnogo češći neprijatelji bili su pojedinci koji dolaze izvan zajednice, prete rabinskom autoritetu i osporavaju istinu judaizma - ili bar rabinsku ideju o judaizmu. U oba Talmuda, rabini opisuju takmičenja u kojima su morali da „ukrste mečeve" sa muškim „jeretikom" ili ženskom vešticom. U originalu upotrebljeni termin „min" ovde preveden kao „jeretik" može imati širok spektar značenja: hrišćanin, gnostik, ne-Jevrejin, itd. Konsenzus o preciznom prevodu nije postignut među naučnicima.[19] Iako u oba Talmuda ovakvi okršaji dokazuju magijske sposobnosti rabina, Jerusalimski i Vavilonski Talmud značajno se međusobno razlikuju po stavovima o magiji, odnosno njenoj dozvoljenosti u jevrejskom društvu.

Rabini Svete Zemlje su predstavljeni kao moćni magovi koji silu uzvraćaju silom i uvek osvajaju bitku. Međutim, oni koriste iste metode kao i njihovi neprijatelji, čime je znatno zamagljena razlika između suprotstavljenih strana. Prvi primer koji sledi u nastavku govori o dva rabina, Eliezeru i Ješui, koji su ušli u sukob sa muškim jeretikom u kupatilu u Tiberijadi. Voda kao element povezan s magijom i nastanjen demonima i duhovima pojavljuje se u različitim kulturama. U ovoj priči imamo dve vodene površine. Prva je neutralno tlo - voda javnog kupatila - gde ni jedna strana ne odnosi pobedu. Druga vodena površina je Galilejsko more (tj jezero) koje se smatra terenom rabina. Priča uključuje nepromišljen potez jeretika, koji se drznuo da ismeva Mojsijevo razdvajanje Crvenog mora. Za to plaća životom:

- Rabi Eliezer, Rabi Ješua i rabi Akiva otišli su da se kupaju u javnom kupatilu u Tiberijadi. Videli su određenog jeretika (mina). Rekao je nešto, a oni behu podignuti i uhvaćeni ispod tavanskog svoda. Rabi Eliezer reče Ješui - Ješua ben Hananija, vidi šta možeš

[18] https://juchre.org/talmud/moedkatan/moedkatan2.htm#17b pristupljeno 14.04.2018.

[19] Gideon Bohak, "Magical Means for Handling Minim in Rabbinic Literature," in The Image of the Judaeo-Christians in Ancient Jewish and Christian Literature, ed. P. J. Tomson and D. Lambers-Petry (Tubingen, 2003), 267

učiniti. Kada je jeretik pokušao otići, Rabi Ješua je rekao ono što je rekao, a kapija uhvati jeretika, tako da su ga vrata udarala kad god bi neko ušao ili izašao. Rekao im je: „Poništite ono što ste učinili." Rekoše mu: „Poništi (šta si uradio), a onda ćemo i mi." Obe strane su poništile ono što su uradile. Kada su izašli, Rabi Ješua je rekao tom jeretiku „ Da li je to sve što umeš da uradiš?" Ovaj uzvrati: „Idemo dole do mora." Kada su sišli na more, jeretik je rekao ono što je rekao (čaroliju, prim. aut.), a more se razdvoji. Rekao im je: „Zar Mojsije, gospodar vaš, nije to isto uradio sa morem?" Rekoše mu: „Zar ne priznaješ da je Mojsije, naš gospodar, takođe kročio u more?" On reče: „Priznajem." Rabini mu rekoše: „Uđi onda i ti." Jeretik uđe u vodu, a Rabi Ješua zapovedi Nastojatelju mora, te ga ovaj proguta." (Jerusalimski Talmud, traktat Sanhedrin 7:13) [20]

Ovde dakle imamo postupak dozivanja anđela - Nastojatelja mora. Povodom komunikacije sa anđelima rabini su imali ambivalentan stav. Sa jedne strane, jasno je da su znali inkantacije i pravila dozivanja. S druge strane, oni su snažno kritikovali ljude koji upućuju molitve anđelima ili traže usluge od njih, umesto da usmeravaju misli i molitve isključivo prema Bogu. Postaviti neka stvorenja - čak i anđeoskog reda - na mesto posrednika između vernika i Boga, za njih se graničilo sa idolopoklonstvom. Međutim, čini se da su rabini u ovoj praksi videli opasnost samo kada je obični ljudi primenjuju, jer događaj iz Tiberijadskog kupatila nije jedini slučaj u kom rabin koristi moć da dozove anđela. Situacija se ponavlja u drugoj priči Jerusalimskog Talmuda, gde je neprijatelj rabina ženska veštica. Opisana situacija sadrži neka opšta mesta magijskih verovanja, na primer da veštica crpi moć iz zemlje[21], ili da se čarolija „zapečaćuje" bacanjem sastojaka u vodu:

[20] Joshua Levinson: „Enchanting Rabbis: Contest Narratives between Rabbis and Magicians in Late Antiquity", The Jewish Quarterly Review, Vol. 100, No. 1 (Winter 2010), 61

[21] Ovaj koncept se takođe pojavljuje u priči o Šimonu Ben Šatahu i 80 vještica - podignute sa zemlje, veštice izgube svu svoju moć i bivaju pogubljene (Jerusalimsku Talmud Hagiga 2:2 III 1 AA – UU)

- Kada su R. Eliezer, R. Jošua i Raban Gamaliel otišli u Rim ... (Otac njihovog domaćina) im je rekao: „Molite se za mog sina, jer ne može dobiti dete". Rabi Eliezer reče rabinu Jošui: „Jošua ben Hananija, hajde da vidimo šta možeš da uradiš." Ovaj odgovori: „Donesite mi laneno seme", i doneše mu laneno seme. Izgledalo je kao da je posejao seme po stolu…i učinio da poraste, zatim zavukao ruku u lan i izvukao ženu za kosu. Rekao joj je: „Razreši sve magije koje si nad ovim čovekom učinila." Ona mu reče: „Neću da poništim svoje čarolije." Rekao joj je: „Ako to ne učiniš, ja ću javno razglasiti tvoje magijske tajne. „Rekla mu je: "Ne mogu razrešiti, jer su magijski materijali za kletvu bačeni u more". Jošua je zapovedio anđelima mora i oni su došli. Molili su se za domaćina, i on je uskoro dobio sina, koji će kasnije postati Rabi Juda ben Batera. Rabini su rekli: „Ako smo došli ovde (u Rim, prim. aut.) samo u svrhu stvaranja tog pravednog čoveka, nama je dovoljno" (Jerusalimski Talmud, traktat Sanhedrin 7:13)[22]

Važno je primetiti da veštica ostaje živa (sudeći po tome što nije drugačije naznačeno) nakon što je njena kletva uspešno skinuta, dok je jeretik iz prethodne priče pogubljen jer pokušava ismevati jevrejskog „gospodara Mojsija". To pokazuje da veštice nisu suštinski ugrožavale rabinski autoritet koliko jeretici.[23] Dok su tzv. „mudre žene" svih vremena i mesta pokušavale da reše svakodnevne probleme jednostavnih ljudi, jeretici su se nadmetali sa rabinima u sticanju sledbenika i često nudili svoje tumačenje vere kao zamenu za rabinski judaizam. Zbog toga je strah od njih bio veći, a okršaji sa njima nemilosrdni, dok su veštice tolerisane uprkos biblijskom zakonu iz Izlaska 22:17. Videli smo da su u oba takmičenja rabini samouvereni u ulozi magova, ne prezajući da demonstriraju veštine koje su vrlo sumnjive sa tačke gledišta halahe (skupa jevrejskih običajnih zakona). Čitalac Jerusalimskog Talmuda stiče utisak da se čarobnjaci, jeretici, veštice i rabini oslanjaju na iste skrivene sile, a da je jedina razlika u tome što su rabini daleko najveštiji.

[22] The Jerusalem Talmud - A Translation and Commentary on CD
[23] Bohak, Ancient Jewish Magic, 400-401

S druge strane, rabini Vavilonskog Talmuda polažu pravo na teorijsko znanje o magiji, ali kada dođe do konkretne primene, priče ih prikazuju kao gubitnike, često ismejane zbog toga što su se uopšte upuštali u magijske radnje. Čini se da Vavilonski Talmud šalje poruku da magiji nema mesta u rabinskom judaizmu, sem u ulozi štiva za čitanje. U priči koja sledi pojavljuje se izvesni Zeiri, za koga je nejasno da li je rabin, ali svakako pripada učenim jevrejskim krugovima. On biva nasamaren na način koji otkriva potpuno neznanje o jednom od osnovnih testova za otkrivanje magijskih trikova i prevara:

„Desilo se da Zeiri ode u egipatsku Aleksandriju i tamo kupi magarca. Kada je hteo da ga napoji, ovaj se rastopio i pred Zeirom je stajalo drveno postolje. Trgovci su mu zatim rekli: „Da ti nisi Zeiri, ne bismo ti vratili novac - zar ovde iko išta kupuje, pre nego što robu testira vodom?" (Vavilonski Talmud, traktat Sanhedrin 67b)[24]

Očigledno, Zeiri je čuven i poštovan, jer mu u protivnom trgovci ne bi hteli vratiti novac, ali ne poznaje ni najjednostavnije magijske radnje. Još jedan cenjeni učenjak, Janai, morao je da se suoči sa magijskim napadom ozbiljnijeg karaktera. On je odlučio da poseti krčmu - mesto gde se mnoge granice brišu, a sumnjivi ljudi okupljaju oko poročnih radnji. Krčmarica je uglavnom dama sumnjivog morala, a često i podvodačica. Sudeći po ovoj talmudskoj priči, takve žene obično se bave i crnom magijom.

• Janai je došao u krčmu. Rekao im je: „Dajte mi vode", a oni mu doneše vodu pomešanu sa brašnom. Gledajući kako se usne žene [koja mu je donela piće] pomiču, on je [tajno] prosuo malo pića, a tečnost se pretvori u zmije. On onda reče: 'Kao što sam primio piće od tebe, sada ti dođi i popij od mene ". Dade ženi da pije, a ona se pretvori u magarca. Zatim ju je zajahao i krenuo na pijacu. Ali njena prijateljica je došla i razrešila je vradžbine (vratila je u ljudsko obličje), i tako ljudi njega videše kako jaše ženu na javnom mestu. (Vavilonski Talmud, traktat Sanhedrin 67b)[25]

[24] https://juchre.org/talmud/sanhedrin/sanhedrin4.htm pristupljeno 14.04.2018.
[25] isto

Levinson tumači ovu priču kao krčmaricin pokušaj da zavede rabina ljubavnim napitkom[26], koji je on prozreo, izbegao i uzvratio udarac. Međutim, umesto da je, nadigravši krčmaricu, izašao iz priče kao pobednik, dešava se neočekivan obrt koji šteti rabinovoj reputaciji. Nije sasvim jasno da li se između redova poručuje da je Janai zaslužio ovu ponižavajuću sudbinu zato što se pojavio na mestu koje ne priliči njegovom statusu, ili zato što je koristio magiju preko mere nužne odbrane. Čini se da ova priča Vavilonskog Talmuda implicitno kritikuje sve elemente ponašanja rabina - odlazak u krčmu, komunikaciju sa nepoznatim ženama i upotrebu magije. Protivljenje magiji još je jasnije u sledećoj priči u kojoj božanska intervencija sprečava rabina da je primeni:

> Naši mudraci su učili: „I Bog je svakog dana gnevan". A kada je On ljut? Abaje reče: U prva tri sata (dana), kada je kresta pevca bela. Rabi Ješua Ben Levi je u svom komšiluku imao jednog jeretika, koji ga je nervirao biblijskim stihovima. Rabi je uzeo i vezao petla za nogare kreveta, da ga može nadgledati; pomislio je: „Kada dođe taj čas [Božijeg gneva], prokunuću jeretika". A kada je taj čas došao, Rabi Jošua je zaspao. Rekao je: Iz ovoga naučite da takvi postupci nisu ispravni, jer je napisano „Čak ni za pravednike nije dobro da kažnjavaju" (Vavilonski Talmud, traktat Avoda Zara 4)[27]

Ako se ovde osvrnemo na priču iz Palestinskog Talmuda u kojoj rabin nemilosrdno koristi smrtonosnu magiju kako bi utopio jeretika u Galilejskom moru, jasno se primećuje promena koja se desila u Vavilonskom Talmudu. U primerima koji iz njega potiču, rabini su snažno obeshrabreni ili čak zaustavljeni u nameri da postupaju kao magovi. Ako se rabin previše umeša u magijske radnje, smatrane domenom inovernih, čekaju ga poraz i javni sram. Stoga, Vavilonski Talmud povlači oštrije granice između rabinskog društva i „autsajdera". On savetuje strategiju „intelektualnog imperijalizma" - rabini bi proučavanjem trebalo da proniknu u oružje Drugog, na taj način ga prisvoje i neutrališu[28]. Ča-

[26] Levinson, Enchanting Rabbis, 84
[27] Gideon Bohak, Magical means for handling minim, 273
[28] Levinson, Enchanting Rabbis, 71

robnjaci i veštice tako bivaju poraženi gubitkom monopola nad tajnim znanjem, ali po mogućstvu bez direktnih takmičenja u kojima bi rabini morali okaljati svoje ruke.

Međutim, postojala je jedna posebna vrsta magije povodom koje su rabini bili veoma tolerantni, a to je medicinska magija:

• Abaje i Rava tvrde: Šta god se koristi kao lekovito sredstvo nije [zabranjeno] i ne smatra se načinima Amorita. (Vavilonski Talmud, traktat Šabat 67a)[29]

Kasnije će biti reči o kategoriji „načini Amorita", ali iz gornje tvrdnje je jasno da rituali koji leče nisu tzv. „gadna dela" zabranjena u Ponovljenim zakonima. Najčešći tip medicinske magije bilo je nošenje apotropejskih predmeta (amajlija) oko vrata, zgloba ili na skrivenom mestu u odeći. Te amajlije javljale su se u vidu ispisanog pergamenta ubačenog u malu kutiju, privezaka sa graviranim natpisima ili jednostavnih sirovih predmeta iz prirode, za koje se verovalo da imaju lekovita svojstva. Amajlije se pominju u Mišni, u traktatu koji reguliše ponašanje tokom Šabata:

„Ne treba izlaziti u sandalama sa gvozdenim nitnama, niti samo sa jednom sandalom (sem u slučaju rane na drugoj nozi), niti sa tefilinom[30], niti sa amajlijom, osim ako nije napravljena od strane pouzdanog stručnjaka…" (Mišna, traktat Šabat 6.2)[31]

Ovaj pasus pokazuje da su amajlije na Šabat bile zabranjene samo ako ***nisu*** magične, u kom slučaju ih treba zameniti primerkom koji „funkcioniše". Logika iza ovog pravila zasniva se na činjenici da se na Šabat mogu nositi samo nužnosti, a zabranjen je svaki prtljag koji nije neophodan. Kriterijum efikasnosti amajlije je objašnjen u Jerusalimskom Talmudu:

---

[29] http://www.come-and-hear.com/shabbath/shabbath_67.html pristupljeno 15.04.2018.

[30] Tefilin su dva predmeta koja se sastoje od kožnih kaiševa i na njih pričvršćenih kutijica sa ispisanm pergamentom, koje u novije doba jevrejski vernici muškog pola koriste prilikom svake jutarnje molitve (sa izuzetkom Šabata i praznika), dok su u talmudskim vremenima nošeni čitav dan i uklanjani tek pred spavanje

[31] https://www.sefaria.org/Mishnah_Shabbat.6?lang=bi pristupljeno 15.04.2018.

„Koja je definicija amajlije napravljene od strane stručnjaka? To je ona amajlija koja je nekom donela isceljenje, a isto je učinila i pri drugoj i trećoj upotrebi." (Jerusalimski Talmud, traktat Šabat 6 V 1: a)[32]

Ako je amajlija tri puta nekog izlečila, pokazala se kao neka vrsta medikamenta i mogla se nositi na Šabat. Razlog za to je svetost života u judaizmu - daje se prednost zdravlju i opstanku u odnosu na halahička pravila. Ali ako amajlija ne leči, jednostavno predstavlja vrstu nakita, i u tom slučaju ne sme se nositi. Pomenuti stručnjaci za izradu ovakvih predmeta morali su da poseduju opsežno znanje o demonologiji, jer je amajlija bila efikasna samo ako sadrži tačno ime demona koji prouzrokuje bolest. Danas nam zvuči bizarno na kojim su mestima i zbog kojih razloga demoni očekivani:

„Ako se neko olakša na palmin panj, demon Panga ga će ščepati, a ako neko osloni glavu na takav panj, demon Zerada će ga uhvatiti ... [demoni] kaper grmova se zovu Ruhe [duhovi] oni koji se kriju u oskoruši zovu se Šide; oni koji nastanjuju krovove se zovu Rišpe [vatrene lopte]. Zašto je ovo važno? Zbog amajlija." (Vavilonski Talmud, traktat Pesahim 111b)[33]

Prema istraživanjima[34], rabini nisu pokušali da preuzmu proizvodnju amajlija. Oni su u potpunosti prepustili ovo polje „stručnjacima" i nisu pregledali da li pergament ili drugi materijal na kome je napisana magijska formula sadrži simbole ili reči uvezene iz stranih kultova. Zbog toga je medicinska magija bila vrlo porozna oblast kroz koju su uticaji Drugog mogli ući u oblast rabinskog judaizma. Međutim, jedna specifična vrsta isceljenja nije bila dozvoljena čak ni ako je nečiji život u opasnosti - smatralo se da je bolje umreti nego biti izlečen „u ime Isusa". Ova odluka bila je relevantna čak i za ugroženu decu:

[32] The Jerusalem Talmud - A Translation and Commentary on CD
[33] http://dtorah.com/otzar/shas_soncino.php?ms=pesachim&df=111b pristupljeno 17.04.2018.
[34] Bohak, Ancient Jewish Magic, 372

„Jošua ben Levi je imao unuka, koji je progutao nešto opasno. Neko je došao i šapnuo nad njim ime Isusa i dečak se oporavio. Kada je on (mag) izašao", Jošua ga upita: „Šta ste rekli nad njim?" Odgovorio mu je - takvu i takvu reč. Jošua reče: „Bilo bi bolje za njega da je umro i da to nije nad njim učinjeno. To je bilo „kao pogreška koja dolazi od vladaoca" {Knjiga propovednikova 10: 5[35]} . Njegova „sugestija" je usvojena i dete je umrlo." (Jerusalimski Talmud, traktat Šabat 14d)[36]

Osim zabrane lečenja u ime Isusa, postojale su i druge prakse kojima su se rabini žestoko protivili ili ih uopšte nisu tolerisali. Na primer, Božije ime bilo je predmet vrlo oprezne upotrebe, i pravila o tome jasno su definisana. Oduvek se u judaizmu smatralo da ovo ime poseduje veliku moć. Pisanje Božijeg imena u profilaktičke svrhe bilo je dozvoljeno, međutim, prizivanje ovog imena recitovanjem bilo je strogo zabranjeno. Korišćenje Božijeg imena u okviru kletve bilo je kažnjivo bičevanjem, a proklinjanje samog imena bilo je podložno smrtnoj kazni kamenovanjem[37]. Još jedno halahički sumnjivo ponašanje bilo je šaputanje biblijskih stihova nad ranom, zabranjeno već u Mišni:

„…A evo ko neće imati udela u svetu koji dolazi: Onaj koji smatra da verovanje u vaskrsenje nema osnov u Tori, da Tora nije Božija objava, i onaj koji nipodaštava učenje Tore. Rabin Akiva kaže: čak i onaj koji čita nekanonske knjige i onaj koji iznad rane recituje biblijske stihove: „nijednu bolest koju sam pustio na Misir neću pustiti na tebe; jer sam ja Gospod, lekar tvoj." (Izlazak 15:26) Aba Saul kaže: Takođe i onaj koji izgovara Božije ime onako kako je napisano." (Mišna, traktat Sanhedrin 10.1) [38]

Jerusalimski Talmud dodaje neke odredbe ovim pravilima iz Mišne. Osim zabrane recitovanja stihova, on zabranjuje upotrebu svitaka Tore i tefilina u svrhu lečenja:

[35] „Ima zlo koje videh pod suncem, kao pogreška koja dolazi od vladaoca"
[36] The Jerusalem Talmud - A Translation and Commentary on CD
[37] Bohak, Ancient Jewish Magic, 377
[38] https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.10?lang=bi pristupljeno 17.04.2018.

„Ako neko kaže: „Dođite i recitujte ovaj stih nad mojim sinom, jer on pati," „Postavite na njega svitak (Tore)", „Postavite na njega filakterije kako bi mogao da spava" - zabranjeno je. (Jerusalimski Talmud, traktat Šabat 6 V: 2 G)[39]

Do sada smo videli da zabranjeni magijski postupci uključuju recitovanje Božijeg imena, šaputanje biblijskih stihova nad ranom i korišćenje svetih predmeta u isceliteljskom ritualu. Lista zabrana se ne završava ovde, jer postoji čitav skup sumnjivih praksi, od kojih je većina povezana sa vračanjem, označen nazivom „Načini Amorita". Da li je upotreba ovog naziva postojala pre rabinske književnosti ili nije, predmet je naučne rasprave i Džonatan Seidel pretpostavlja da on može poticati iz hebrejskog termina za „rimski"[40]. U svakom slučaju, „Načini Amorita" su niz postupaka kojima su se rabini snažno protivili, ali ih nisu smatrali dovoljno ozbiljnim za primenu smrtne kazne. Mišna donosi nekoliko takvih primera u diskusiji o pravilima Šabata:

„Može se poneti jaje skakavca ili zub lisice ili ekser od raspetog osuđenika - radi lečenja; (ovo su) reči Rabina Meira. Ali mudraci kažu: Čak i radnim danima ovo je zabranjeno jer su to „načini Amorita". (Mišna, traktat Šabat 6:10)[41]

Većina ovakvih sujevernih postupaka pripada kategoriji narodne medicine. Taj krug aktivnosti je u svim epohama često bio pod kontrolom „vidovnjakinja", „isceliteljki" iz sela ili grada, koje se i danas retko suočavaju sa nedostatkom mušterija. Shodno tome, rabini su za magiju često sumnjičili žene - Jevrejke ili inoverne. Izvor ovog rodnog nepoverenja ima koren u biblijskom stihu koji definiše prekršaj čarobnjaštva kroz ženskog počinioca:

„Veštici ne daj da živi." (Izlazak 22:18)

Autori oba Talmuda tumačili su ovaj stih kao dokaz da je magija prevashodno ženska aktivnost:

[39] The Jerusalem Talmud - A Translation and Commentary on CD

[40] Jonathan Seidel, ''Charming Criminals: Classification of Magic in the Babylonian Talmud,'' in Ancient Magic and Ritual Power by Paul Allan Mirecki (Edited) Marvin W Meyer (Edited), Brill Academic Publishers 2001, 161

[41] Bohak, Ancient Jewish Magic, 383

„Ali, kada pominje vračanje, Tora vas uči stvarnom stanju stvari, jer je većina onih koji praktikuju magiju ženskog pola." (Jerusalimski Talmud, traktat Sanhedrin 7:13 I 1c)[42]

„Većina žena bavi se vračanjem". (Vavilonski Talmud, traktat Sanhedrin 67a)[43]

Sklonost ka magiji često je objašnjavana senzualnošću i nezasitom seksualnom željom koje su bile pripisivane ženskom polu. U Vavilonskom Talmudu srećemo damu sličnu biblijskom liku Potifarove supruge[44]. koja je zgodnog rabina tako silno proganjala, da je ovaj morao upotrebiti magiju u samoodbrani:

„Kao u slučaju Rabi Hanine ben Papija, koga je izvesna matrona pozivala na bludne radnje. On je izgovorio određenu [magičnu] formulu, nakon čega mu je telo postalo prekriveno čirevima i krastama (kako bi joj postao odbojan); ali je i matrona upotrebila magiju i on je bio zaceljen. Zatim je pobegao i sakrio se u kupatilo u koje je, zbog brojnih demona, bilo opasno ući čak i u dvoje, u sred dana. Sledećeg jutra rabini ga upitaše „Ko te je čuvao na tom opasnom mestu?" Rekao im je: „Dva anđela su se pojavila u liku vojnika, i oni su me čuvali cele noći." (Vavilonski Talmud, traktat Kidušin 39b - 40a)[45]

Vidimo da konačno spasenje ovog rabina nije postignuto njegovom magijom, već božanskom intervencijom, usled koje on na opasnom mestu nije bio sam, već u prisustvu anđeoskih stražara. To je sasvim u skladu sa gore opisanim stavom Vavilonskog Talmuda prema magiji; rabin bi trebalo da proučava i poznaje magijska znanja, ali istinska moć i zaštita dolaze od Boga i Tore koju je dao svom narodu.

Sudeći po talmudskom narativu, činjenica da su kupatila često pohođena demonima ne plaši žene; naprotiv, one najviše vole

[42] The Jerusalem Talmud - A Translation and Commentary on CD

[43] Rebecca Lesses, ''Exe(o)rcising Power: Women as Sorceresses, Exorcists, and Demonesses in Babylonian Jewish Society of Late Antiquity'' JAAR 69 (2001), 343

[44] Knjiga Postanja 39: 1-23 - žena koja je pokušala da zavede Josifa, pa ga je oklevetila za silovanje

[45] https://www.sefaria.org/Kiddushin.40a?lang=bi pristupljeno 9.05.2018.

da razmenjuju tajne dok su u toaletu. U priči iz koje potiče sledeći citat, Rav Iliš je odveden u zarobljeništvo zajedno sa ćerkama Rav Nahmana, koje Iliš sumnjiči za čarobnjaštvo i nevernost. Da bi proverio svoje pretpostavke, on uhodi devojke sve do nužnika, gde prisluškuje njihov razgovor. Pokazuje se da su ćerke zaista neverne svojim muževima, kao i da praktikuju magiju:

> „Idem da vidim kćeri Rav Nahmana; ako čuvaju svoju vrlinu, ja ću ih vratiti (iz zarobljeništva). Rekao je: „Žene pretresaju sve svoje priče u toaletu", pa je otišao i prisluškivao ih dok ovako govore: „Ti [naši muževi] su muškarci i ovi [Nehardejci] su muškarci. Hajde da kažemo ovima koji su nas zarobili da nas odvedu daleko odavde, tako da naši muževi ne mogu da dođu, čuju [gde smo] i otkupe nas. Rav Iliš je tada ustao i pobegao, zajedno s drugim čovekom. Za njega je izvedeno čudo i prešao je preko reke, ali drugi čovek je uhvaćen i ubijen. Kada su se kćeri Rava Nahmana vratile, potpalile su kotao radi veštičarenja. (Vavilonski Talmud, traktat Gitin 45a)[46]

Ovde su žene predstavljene ne samo kao veštice, već i kao „slabe karike" identiteta zajednice, jer olako internalizuju strane elemente. Ali Levinson takođe otvara mogućnost[47] da se ova priča tumači kao samorefleksija i samokritika rabinskog društva koje potajno priznaje sebi da njihove žene nisu zadovoljne, te preferiraju partnere izvan zajednice.

Talmudske priče pokazuju da nisu sve žene koje su se bavile magijom trpele osudu; nekad je dolazilo i do njihove saradnje sa rabinima. Najviše primera vezano je za rabina Abaju, koji je rado prenosio savete svoje maćehe, a ovde izdvajamo jedan relevantan za magiju, koji se tiče korena izvesne biljke:

> „Tri zaustavljaju; pet isceljuju; sedam je efikasno čak i protiv vradžbina."(Vavilonski Talmud, traktat Šabat 66b)[48]

[46] Levinson, Enchanting Rabbis, 79
[47] isto
[48] Rebecca Lesses, Exe(o)rcising Power: Women as Sorceresses, Exorcists, and Demonesses in Babylonian Jewish Society of Late Antiquity, JAAR 69 (2001), 344

Posebno je zanimljiva priča u kojoj predvodnica veštičijeg kruga, pod nama nepoznatim okolnostima, otkriva rabinu kako da se zaštiti od njenog sopstvenog soja:

„Amemar otkriva kako oterati vešticu: „Predvodnica žena koje se bave magijom mi je rekla:" Kada se neko susretne sa vešticama, treba da kaže: Vruća balega u slomljenoj korpi u vaša usta, veštice! Neka vam glave postanu ćelave, nek vetar odnese vaše mrvice, nek se raspu vaši začini, neka vetar oduva novi šafran koji držite, vi žene koje vračate " (BT Pesach 110a)[49]

Važno je napomenuti da se formula koju Amemar dobija od predvodnice pojavljuje i na vavilionskim posudama sa invokacijama, koje su nastajale u periodu od 5. do 8. veka.[50] Različite zajednice proizvodile su ovakvu grnčariju sa ugraviranim magijskim formulama, a određeni broj nalaza pripadao je jevrejskim vlasnicima, među kojima se pojavljuju naručioci ženskog pola. Sudeći po poslednjoj citiranoj priči, uprkos izrazito androcentričnog karaktera oba Talmuda, rabini su ponekad bili spremni na saradnju sa ženama.

Rezime i zaključak

U rabinskim krugovima kasne antike biblijska zabrana magije bila je shvaćena veoma slobodno, što pokazuju zabeleške u Mišni, koje uvode razliku između „prave magije" i zavaravanja očiju", a kasnije i u Gemarama oba Talmuda, kojima su čak i neke vrste „prave magije" dozvoljene. U prihvatljivu praksu spadalo je proučavanje magije radi njenog razumevanja, tokom koga su se čarolije mogle praktično testirati i pokazivati učenicima. Magija izvedena na osnovu Knjige stvaranja (Sefer Jecira) ohrabrivana je, jer se smatralo da samo najmudriji i najpravičniji među rabinima mogu da je primene kako bi bolje shvatili stvoreni svet.

[49] isto
[50] isto

Ipak, i njihove sposobnosti jasno su ograničene, pa priče iz Talmuda svedoče o nemoći rabina da stvore čoveka, iako su u stanju da magijski proizvedu životinje.

Takozvana medicinska magija bila je dopuštena u tolikoj meri da nije proveravano da li amuleti i drugi slični „lekovi" sadrže tekstove i simbole strane judaizmu. Međutim, isceljivanje u ime Isusa bilo je najstrože zabranjeno i pacijentima je savetovano da je bolje umreti, nego na taj način ozdraviti.

Rabinima je načelno bilo dozvoljeno da upotrebe magiju kako bi se odbranili od tuđih vradžbina, mada se dva Talmuda po ovom pitanju razlikuju. Naime, Jerusalimski Talmud opisuje rabine kao moćne magove koji dobijaju sve bitke sa vešticama i inovernim čarobnjacima, ali zato je razlika između oponenata vrlo zamagljena. Priče iz Vavilonskog Talmuda donose pouku da magijska znanja u rabinskim krugovima treba da ostanu na teorijskom planu, te da je da rabinu bolje da izgubi takmičenje, nego da se izjednači sa inovernim protivnikom.

Eksplicitno zabranjene magijske prakse bile su izgovaranje Božijeg imena, upotreba svitka Tore ili tefilina u isceliteljskim ritualima, šaputanje biblijskih stihova nad ranom i veliki broj sumnjivih radnji okupljenih pod nazivom „Načini Amorita". Žene su smatrane „dežurnim krivcima" za zabranjenu magiju - oba Talmuda tvrde da je vračanje prevashodno ženska razonoda. Ipak, neke priče svedoče o razmeni tajnih znanja, mahom medicinskih, između pojedinih žena i rabina. Za kraj se može reći da su rabinski krugovi bili otvoreni za proučavanje, a katkad i primenu magije, ali su smatrali da sve njihove magijske moći imaju legitimni izvor, to jest da potiču iz poznavanja Božijih zakona.

Lietratura:

1. Ginter Štemberger: Uvod u Talmud i Midraš (Beograd : Pravni fakultet Univerziteta : Fondacija Konrad Adenauer : Savez jevrejskih opština Srbije : Pravoslavni bogoslovski fakultet), 2014
2. The Jerusalem Talmud - A Translation and Commentary on CD, edited by Jacob Neusner, translated by Jacob Neusner, Tzvee Zahavy, B. Barry Levy, and Edward Goldman, Hendrickson Publishers, 2009 [CD ROM]
3. Sefaria: A Living Library of Jewish Texts https://www.sefaria.org/?home
4. The Babylonian Talmud edited by Rabbi Dr. Isidore Epstein of Jews' College, London, na sajtu: Come and Hear: An educational forum for the examination of religious truth and religious tolerance http://www.come-and-hear.com/talmud/index.html
5. The Babylonian Talmud, na sajtu Judeo-Christian Research https://juchre.org/talmud/talmud.htm
6. Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, Beograd : Britansko i inostrano biblijsko društvo, 1984
7. Digital Torah na sajtu http://dtorah.com/
8. Joshua Levinson: „Enchanting Rabbis: Contest Narratives between Rabbis and Magicians in Late Antiquity", The Jewish Quarterly Review, Vol. 100, No. 1 (Winter 2010), 54–94
9. Rebecca Lesses, ''Exe(o)rcising Power: Women as Sorceresses, Exorcists, and Demonesses in Babylonian Jewish Society of Late Antiquity'' JAAR 69 (2001), 343-376
10. Jonathan Seidel, ''Charming Criminals: Classification of Magic in the Babylonian Talmud,'' u Ancient Magic and Ritual Power by Paul Allan Mirecki (Edited) Marvin W Meyer (Edited)), Brill Academic Publishers (2001), 145-166
11. S. Daniel Breslauer „Secrecy and Magic, Publicity and Torah: Unpacking a Talmudic Tale," u Magic and Ritual in the Ancient World , ed., P. Mirecki and M. Meyer (Leiden, 2002), 263-282
12. Philip S. Alexander, 'The Talmudic Concept of Conjuring ('Ah. izat 'Einayim) and the Problem of the Definition of Magic (Kishuf), in Creation and Re-Creation in Jewish Thought: Festschrift in

Honor of Joseph Dan, ed. R. Elior and P. Schafer (Tubingen, 2005), 7–26.
13. Gideon Bohak, ‘‘Magical Means for Handling Minim in Rabbinic Literature,’’ in The Image of the Judaeo-Christians in Ancient Jewish and Christian Literature, ed. P. J. Tomson and D. Lambers-Petry (Tubingen, 2003), 267-277
14. Gideon Bohak, Ancient Jewish Magic (Cambridge: Cambridge University Press, 2008)

ATTITUDES TO MAGIC IN THE JERUSALEM AND BABYLONIAN TALMUD

Summary: This paper explores the treatment of magic in rabbinic literature, or more precisely in two Talmuds - Yerushalmi and Bavli. The Torah, comprised of Five books of Moses, explicitly forbids all magical practices under the threat of death penalty. However, rabbinic literature shows that rabbis reshaped, limited or simply ignored the prohibition, leaving us with plenty of „magical events” to explore. Already in Mishnah they deconstructed the monolithic prohibition of „sorcery” by differentiating between „real magic” and „holding of the eyes” or illusion. In both Talmuds, prohibition became more relative due to the fact that certain types of „real magic” were permitted. The paper describes acceptable and forbidden magical deeds through analyses of relevant Talmudic passages. It also differentiates between the attitudes of two Talmuds - while Yerushalmi praises the rabbis as powerful magicians who win all the battles, Bavli teaches that magical knowledge should be mostly theoretical, and prefers the rabbi to lose the magical contest rather than become similar to his opponent.

Key words: Rabbinic Judaism, Talmud, Magic, Halacha

II

MODERNI SVET I TEMPLARI

ALEKSANDAR SAŠA GAJIĆ
Institut za evropske studije
Beograd

UDK 920.71:316.7

„PAD VITEZA“ - PRIKAZ TEMPLARA U SAVREMENOJ POPULARNOJ KULTURI*

Sažetak: U radu se pruža istorijski presek prikazivanja vitezova Templara u popularnoj kulturi od srednjovekovnih dela preko onih u modernoj epohi tokom prethodna dva veka, do onih savremenih. Pri tome se ukazuje na tri preovlađujuća stereotipna prikazivanja Templara: kao verskih zilota, kao čuvara dugo vremena izgubljenog blaga odnosno nasleđa ili kao negativaca sa zavereničkim planovima. Zatim se, u drugom delu rada, prelazi na prikazivanje do sada najambicioznije tv serije o Templarima i njihovom kraju u 14. Veku - «Pad viteza». Uočava se niz specifičnosti i noviteta koje donosi ova serija u portretisanju Templara koja često i nimalo slučajno zanemaruje brojne istorijske fakte vezane za srednjovekovno postojanje ovog viteškog reda.

Ključne reči: Templari, popularna kultura, novosrednjovekovlje, serija «Pad viteza», kanal «Histori»; konspirologija

«Red siromašnih vitezova Hrista i Solomonovog hrama», odnosno Vitezovi Templari ili samo Templari i njihova istorijska sudbina imali su snažan odjek i u visokoj i u popularnoj kulturi koji se može pratiti od srednjeg veka do naših dana. Slava ovog

* Rad je nastao u okviru projekta 179014 koga finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije

monaško-ratničkog reda još u vremenima njegovog prvobitnog, «izvornog» delovanja (između 12. i 14. veka) izrodila mnoge priče i legende koje su bile pretočene u literaturu srednjeg veka. Dramatični nestanak Templara sa javne istorijske scene stvorio je u narodnim vremenima preduslove za brojne naknadne mistifikacije, koje su, neretko krajnje proizvoljno, portretisale njegovo srednjovekovno postojanje.

Prikazivanje Templara u srednjovekovnoj literaturi bilo je pretežno vezano ili za njihovu versko-monašku organizaciju i ulogu, ili za njihove vojne aktivnosti u Svetoj Zemlji ili povodom njihovog povezivanja za «gralskom legendom».[1] Često, ova tri konteksta za prikazivanja Templara u zrelom i poznom srednjovekovlju (12-15. vek) koje uočeva savremena medievalistika su pomešana:[2] zbog toga se prikazivanje Templara može jednako uočiti u širokom rasponu srednjovekovnih dela – od Volfram fon Ešenbahovog «Parsifala» sa početka 13. veka i «vulgata» verzije arturijanske legende koju je sačino autor koji se nazivao Robert de Boron, preko epskih romansi Raula Kambraia (napisanih između 1175. i 1200.) i Orsona Bovea (početak 13. veka) sve do «Kastelana od Vergija» (oko 1240.) i poeme «Arturova smrt» (oko 1400).[3]

U modernim vremenima, prikazivanje Templara naročito u popularnoj kulturi postepeno je počelo da poprima drugačije dimenzije. Kako su se slobodnozidarske organizacije u 18. veku počele poslovično pozivati na „templarsko nesleđe“, unoseći templarsku simboliku i rituale u svoje obrede (uvođenje inicijacijskog stepena „Viteza Hrama“),[4] tako je i prikazivanje Templa-

[1] O gralskoj legendi detaljnije kod: Evola Julius, *Misterija Grala i gibelinska tradicija carstva*, Utopija, Beograd, 2007

[2] Nicholson Hellen, *Love, War and Grail – Templars, Hospitallers and Teutonic Knights in Medieval Epic and Romance 1150-1500* , Brill, Leiden Boston Koln, 2001

[3] Isto.

[4] O vezama „slobodnih zidara“ i Templara videti: Naudon Paul, *The Secret History oF Freemasons –Its Origins and Connection to the Knights Templars*, Inner Tradition, Rochester, 2005

ra sve više počelo da biva mistifikovano u pravcu pseudoistorijskih, ezoterijsko-konspiroloških viđenja. Upravo iz ovih mistifikacije izraslo je savremeno prikazivanje Templara u popularnoj kulturi. Ona ih prikazuje trojako: ili kao zabludele verske zilote, ili kao čuvare dugo vremena izgubljenog blaga odnosno nasleđa, ili kao negativce sa zavereničkim planovima.[5] U popularnoj literaturi i filmu pretežno preovlađuju drugi i treći vid prikazivanja Templara. U publicističkim pseudo-istorijskim, arheološkim i religijsko-ezoterijskim radovima Templari se najčešće javljaju kao čuvari izgubljenog blaga - bilo onog u dragocenom nakitu (Joakin Mire i Sans ga je, još 1910. godine čak smeštao u mesto Vrana, kraj Zadra), bilo vezano za verske relikvije poput Svetog Grala, esenskih kumranskih svitaka (npr Šonfild Hju (1984), zavetnog kovčega (Henkog Grejem u delu „Znak i pečat“ (1992)), pokrova iz Torina (Barbara Frale u „Vatikanski tajnim arhivama“ (2009)) itd. Svi savremeni „imidži“ Templara u popularnoj kulturi naknado su doživeli svoje akademsku recepciju i bivali detaljno obrađivani, poput onih koji se javljaju u okviru savremene konspiroloških sistema ili oni koji u njima vide jedan od važnih simbola postomodernističkog reinpretiranja istorije, opisanog u „Fukoovom klatnu“ Umberta Eka.[6]

Templari u popularnom romanu, filmu, muzici i video igrama

Prikazivanje Templara u savremenoj popularnoj kulturi predstavlja neodovojivi, mada specifični deo „novosrednjovekovnog“ (neomeidevalističkog“) fenomena.[7] Ovi fenomeni u savremenoj kulturi „spadaju u širi korpus nostalgičnih potreba nasta-

[5] Vidi. Hodapp Christopher,Von Kannon Alice, The *Templar Code For Dummies* Wiley Publishing Inc , New Jersey, 2007

[6] Eko Umberto, Fukoovo klatno, Plato, Beograd, 2008

[7] Videti: Gajić Aleksandar, «Novosrednjovekovno» u popularnoj kulturi, Viteška kultura br. 6, Veliki priorat Vitezova Templara Srbije, Beogradm 2006, str. 183-202.

lih kao „nuspojave teleologije progresa, a usled raskoraka između horizonta očekivanja i prostora iskustva“,[8] odnosno sveprisutne razočaranosti u rezultate modernosti. Kroz identifikovanje srednjovekovnih motiva sa „arhetipskim“ uzorima, celokupna nostalgična kulturna produkcija (uključujući tu i njen istaknuti „novosrednjovekovni“ deo) umesto povratka u „dom verodostojnog identiteta“ - tj. realizacije arhetipskih težnji u stvarnom životu - proizvodi kulturne artefakte koji ponajviše imaju kompenzatorsku psihološku ulogu.»[9] Pored toga, svojim specifičnim sadržajima «templarske teme» u popularnoj kulturi najviše zadiru u prostor konspirologije koja se ubrzano samoreprodukuje u stalno novim, savremenim okolnostima prilagođenim varijacijama.

Još je britanski pisac Entoni Bardžis, prilikom prikazivanja konspirološkog bestselera „Sveta krv, sveti Gral“ Bejdženta, Lija i Linkolna koji smešta Templarski Red u središte viševekovne zavere primetio kako ova naracija ima izuzetni literarni potencijal. Nije ni čudo što se prava armija popularnih novelista poduhvatila da piše svoje romane o Templarima upravo iz pseudoistorijskog ugla. I pored toga, prva pojavljivanja Templara u rano modernoj literaturi bila su znatno drugačija: ona su bila uslovljenja negativnim prosvetiteljskim predstavama o „mračnom srednjem veku“ koji su implcirali da je verski fanazizam - vezan za Krstaške ratove i viteške redove koji su u njemu uzeli učešće - izrazito negativna istorijska pojava. Takođe, rane figure vitezova u modernoj literaturi, pa tako i one Templara, tipski su prikazivane kao oličenja pompeznosti i arogancije, čak u u romantičarskoj literaturi koja je sa nostalgijom pokušavala da izgradi sliku srednjevekovnog društva u kome su vladali ideali i gde se težilo vrlini više nego materijalnim dobrima.

Prvi romanopisac koji je vratio Templare na modernu literarnu pozornicu bio je ser Valter Skot. U njegovom klasičnom romanu „Ajvanho“ (1819) Ser Brajan da Boa Žilber, fiktivni

[8] Gajić Aleksandar, *Korporativna nostalgija*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 10.
[9] Gajić Aleksandar, *Novi feudalizam*, Konras i IES, Beograd, 2016, str. 77.

templarski Veliki Majstor, dobio je ulogu glavnog negativca. Templarima iz vremena Ričarda Lavljeg Srca i Trećeg Krstaškog rata Valter Skot se vratio u svom još jednom, nešto manje uspešnom romanu od „Ajvanhoa" – u „Talismanu" (1825). Popularnost negativnog prikazivanja Templara poslužila je američkom piscu Hermanu Melvilu, tvorcu klasika „Mobi Dik", da ga veoma uspešno parodira u svojoj pripoveci „Raj za početnike" (1855). Narednih stotinu godina Templari nisu bili literarno obrađivani (izuzev nadimka Simona „Templara" – poznatog i kao „Svetac" u istoimenoj seriji kriminalističkih propovetki Lesli Čarteris koje su objavljivane između 1928 i 1963). Ovakvo stanje je potrajalo sve do serije od sedam istorijskih romana Moris Druon „Ukleti kralj". Njihova priča počinje spaljivanjem Žaka Molea, Velikog Templarskog Majstora i njegovim proklinjanjem francuske dinastije Kapeta. U postmodernoj satiri Ismaela Rida „Ćiribu-Ćiriba" (1972) lik Kinkle fon Hampton nastavlja seriju portetisanja Templara kao negativaca u popularnoj literaturi. Pijer Barbe potom izdaje „Bafometov meteor", prvi naučno fanastični roman u kome na bizarni način opisuje kako su Templari u 14. veku predstavljali predmet manipulacije vanzemaljaca. Ekovo „Fukoovo klatno" započinje serijal romana koji Templare posmatra iz perspektive savremene konspirologije. Ovaj pravac će, reciklirajući ideje iz knjige „Sveta krv, Sveti Gral" i unoseći ih u okvire mističnog trilera, najviše popularizovati Den Braun u besteleru „Da Vinčijev kod" (2003), a potom i njegovi epigoni kao što su Rejmond Kurijev „Poslednji templar" (2005) te Derek Benc J. S. Luis u „Osveti Kralja Senki" (2006). Ova dva romana mešala su konspirološka viđenja Templara sa uzusima podžanra „alternativne istorije" nastalog u okviru žanra fantastike. Paralelno sa konspirološkim viđenjima, periodično se publikuju i nove istorijske fikcije o Templarima, poput romansirane trilogije o Templaru Arnu Magnusonu švedskog pisca Jana Giloa, zatim serije templarskih romana Katarine Kurc, tkz. „Templarske trilogije" kanadskog pisca Džeka Vajta ili romana Vilijama Votsona „Poslednji Templar"

koji svojim kvalitetom odskače od sličnih istorijskih fikcija. U pitanju je roman koji za polazište uzima istorijske fakte vezane za period opadanja moći Templara od vremena pada Akre (1291), poslednjeg hrišćanskog uporišta na Levantu, do spaljivanja njihovog Velikog Majstora, Žaka de Molea 1314. godine. Ovo je jedan od retkih romana u kome Templari nisu prikazani kao neko nadkofesionalno, ezoterično-mistično bratstvo ogrezlo u jeresima, već onako kako ih istorija zaista pamti: kao monahe-ratnike vešte u upravljanju posedima i finansijama. Portertišući surovo vođenje real-politike i rađanje pranacionalnizma u zrelom srednjovekovlju nasuprot verskom zanesenjaštvu i idealizmu, kao i volju za moć ambicioznog i pritvornog Filipa Lepog i njegovog savetnika Vilijema De Nogarea, Votson izgrađuje jedan solidan istorijski roman koji tačno odslikava glavne faktore koji su doveli do uništenja Templarskog Reda.

Predstave o Templarima u modernoj literaturi prenete su i na prostor filma u prvom redu kroz ekranizacije Skotovog „Ajvanhoa“. Temlarski motivi takođe su vidljivi i u horor filmovima iz ciklusa o „Slepim mrtvacima“ Armanda de Osorija iz sedamdesetih godina prošlog veka u kojima se Templari pojavljuju kao zombiji žedni ljudske krvi. Treći deo avanturističkih filmova o Indijani Džonsu koji traga za Gralom („Indijana Džons i Sveti Gral“(1989)) u svom finišu prikazuje Templara koji u levantskoj pećini čuva Sveti Gral - čudotvorni putir sa Poslednje Večere. Horor „Vitez apokalipse“ (1998) sa Dolfom Ludngrenom u glavnoj ulozi govori o Templarima koji motre na „kapije“ pakla i tako odlažu dolazak Sudnjeg dana, dok film „Otrovenje“ (2001) Templare prikazuje kao zlokobni red koji se bavi kloniranjem. Templarski simboli se sporadično pojavljuju u francuskom filmu „Pakt sa vukovima „(2001) u kome se pojavljuje i sekta koja baštini tradiciju Templara. Avanturistički film „Nacionalno blago“ (2004) sa Nikolasom Kejdžom u glavnoj ulozi Templarima daje ulogu sličnoj onoj koju su imali i kod Indijane Džonsa - čuvara drevnog blaga. Istorijski spektakl „Nebesko kraljevstvo“ koga je

režirao Ridli Skot preispituje temu sukoba civilizacija u kontekstu Krstaških ratova i pada Jerusalima u ruke Saladina 1187. godine. U ovom filmu su Templari predvođeni Gijom de Lusinjanom i Rejnaldom de Šatijonom prikazani kao oholi ratnici i verski fanatici koji guraju Jerusalimsko kraljevstvo put katastrofe. Tu su, zatim, i „Poslednji templar“ (2009) (ekranizacija istoimenog romana Rejmonda Kurija), dva filma o Arnu - Vitezu Templaru (2007, 2008), takođe ekranizacije romana Jana Giloa, kao i istorijski spektakl „Templar“ (Ironclad) iz 2011. godine sa Džemsom Pjurfojem u ulozi Templara zavetovanog na ćutanje koji pomaže istorijski znamenitoj odbrani zamka u Ročesteru od danskih plaćenika koje je unajmio Jovan Bez Zemlje u nameri da povrati presto. Tri godine kasnije „Templar“(Ironclad) je imao daleko manje kvalitetni i manje uspešni nastavak.

Motivi o Templarima javljaju se i u današnjoj popularnoj muzici i igrama za kuće računare. Nemačka teškometalna grupa „Grave Digger” izdala je konceptualni album “Knights of the Cross“ koji je u celosti posvećen Templarima. Isto je učinila i italijanska grupa „Holy Knights“ sa albumom „A Gate Through the Past“, dok se švedski power metal bend „Hammerfall“ samoidentifikuje za „Templare Heavy Metal“-a. Niz igara na kompjuterima u kojima se pojavljuju Templari je dugačak: on počinje sa avanturama „Broken Sword“ (1996) i trećim delom serijala „Gabriel Knight“ (1999), ide preko strategije „Medieval Total War“ (2002), akcionih igara „Lionheart: Legacy of the Crusader“ i „Knights of the Temple: Infernal Crusade“, sve do akcionih avantura „Assassin's Creed“ (2007) i „The First Templar“ (2011), te MMP RPG „The Secret World“ (2012).

„Pad viteza“(Knightfall) – prva televiziska serija o Templarima

„Pad viteza“ (Knightfall) je prva visokobudžetna televizijska serija koja je posvećena Templarima. Iako je u pitanju produ-

kcija tv-kanala „Histori“, ne radi se o tačnoj istorijskoj rekonstrukciji, već o kostimiranoj, istorijskoj dramskoj fikciji smeštenoj u zrelo srednjovekovlje. Poneseni uspehom „novosrednjovekovnih“ serija istorijske ili epsko-fantastične provenijencije, pre svega „Igre prestola“ i „Vikinga“ (takođe nastalih u produkciji kanala „Histori“) scenaristi Don Hanfild i Ričard Ravner su napisali priču o kraju Templarskog Reda na samom početku 14. veka, tačnije o progonu i nestanku Templara koga je inicirao i organizova kralj Francuske Filip IV Lepi a koji je započet 13. oktobra 1307. godine. Glavni režiser serije je Daglas Mekinon, proslavljen režijom veoma popularne istorijske fikcije „Outlander“ (Tuđin). „Pad viteza“ je sniman tokom leta 2016. u Hrvatskoj (Dubrovnik) i Češkoj (Prag), ponajviše u praškim studijima u kojima su prethodnih godina već snimane visokobudžete istorijske serije (poput „Bordžija“ sa Džeremi Ajronsom) a koje su dodatno adaptirane kako bi se dočarao srednjovekovni Pariz u vreme dinastije Kapeta.

Celokupna radnja serije „Pad viteza“ kreće se oko izmišljenog templarskog vizeza Landrija de Luzona koji postaje Veliki Majstor Templara u Parizu u periodu neposredno pred progon i uništenje ovog viteško-monaškog reda. Landri je portetisan kao hrabar ali nagao vitez, rastrzan sumnjama o svrsi postojanja ovog viteškog reda i svog života posle neuspeha krstaša da se održe na tlu Svete Zemlje nakon pada Akre, poslednjeg hrišćanskog uporišta na Levantu. Landri, inače učitelj mačevanja i pobratim francuskog kralja Filipa Lepog, krije još jednu tajnu: rastrzan i dezorijentisan, on je prekršio zavete svog reda i upustio se u preljubničku vezu sa kraljicom Žoanom, ženom Filipa Lepog, između kojih, budući da je njihov brak bio politički ugovoren još kada su bili deca, u supružničkim odnosima gotovo ništa nije funkcionisalo.

Uvodne scene „Pada vitezova“ daju kratki prikaz pada Akre 1291. i upoznaju nas sa glavnim templarskim protagonistima: tada mladim Landrijem i njegovom pokroviteljem Godfrijem, kao

i Templarom Gavejnom koji biva ranjen u pokušaju da zaštiti Landrija prilikom evakuacije na brodove u luci u trenutku kada su Saraceni - tačnije Mameluci, prodrli u sam grad. Sveti Gral, putir sa Tajne večere koji je navodno bio u posedu Templarskog Reda u samoj Akri tokom opsade, u metežu prilikom evakuacije biva izgubljen kada je brod sa templarskim tovarom, pogođen iz katapulta, potonuo u more nedaleko od obale. Petnaest godina kasinje, vidimo Landrija kao iskusnog Templara, a njegovog pokrovitelja Gofrija kao Velikog Majstora u Parizu, gde prebiva mnoštvo njihove uglavnom idejno dezorijentisane sabraće. Upoznajemo se sa Landrijevim dilemama i njegovom tajnom vezom koja ga dodatno rastrzava. Stvar se dodatno usložnjava kada kraljica Žoana otkriva da je sa Landrijem ostala u drugom stanju, pa pokušava, nakon prikrivanja trudnoće, da se distancira od Landrija i popravi odnose sa Filipom Lepim kako bi „podmetnula" dete i tako ga spasila od kraljevog gneva.

Tek tada počinje pravi zaplet radnje: nakon što je primio simboličnu šifrovanu poruku, Majstor Godfri napušta pariski Templum, ali na misterioznom putovanju biva napadnut iz zasede od strane razbojnika, gde, nakon hrabrog otpora, gine. Landri preuzima njegovo mesto na čelu pariskih Templara i saznaje kako Sveti Gral nije trajno izgubljen, već da ga je Godfri pronašao i negde, mimo znanja sabraće, sakrio u Francuskoj. Landri osnovano pretpostavlja kako je njegovo ubistvo povezano sa Gralom. Papa Bonafacije upravo tada pristiže u Pariz i, nakon inaguracije Landrija u templarskog Majstora, saznaje od njega indicije o Gralu te nalaže Landriju da sledi postojeće tragove i pronađe ga. Drugi segment radnje serije prati sudbinu kraljice Žoane, čija ćerka, princeza Izabela, stoji pred dilemom da li da se uda za enlegeskog princa Edvarda ili katalonskog princa. Prikazuju nam se njeni loše odnosi sa kraljem, kao i spletke koje De Nogare, makijavelistički kraljev savetnik i Čuvar pečata, plete na dvoru kako bi udovoljio svojim neutaženim ambicijama. Njegov cilj je da spreči princezino venčanje za naslednika katalonskog prestola,

pošto smatra da je brak sa Enlezima strateški povoljnija opcija i po njega lično i francusku monarhiju.

Sledeći trag Godrijevog ubice i vođe napadača Rolanda, Ladri i templar Tankred dovode mladog Parsifala, svedoka Godfrijevog kraja, za iskušenika u pariskom Hramu. Trag ih potom dovodi do Godfrijavog brata Rejmona de Koa, koji im daje potvrdu o tome da je Gral bio u Godfrijevom posedu, dobro sakriven. Tada ih iznenada napadaju maskirani Saraceni. Jednog od ranjenih Saracena Godfri i Tankred dovode u Templum na dalje ispitivanja, ali ga neko, krišom, mučki ubija. Templar Gavejn sprovodi istražni postupak i na kraju otkriva da je Tankred dokrajčio ranjenog Saracena, zbog čega biva osuđen, izložen mukama i izbačen iz Temparskog Reda. De Nogare uspeva u nameri da osujeti venčanje princeze sa Kataloncima, prebacujući odgovornost na enleskog poslanika u Parizu, ali samo na kratko: njegova dvostruka igra biva razotkrivena, a on, nakon spektakularnog bekstva, biva prinuđen da se skriva od gneva kralja Filipa Lepog. Ipak, De Nogare uspeva da stupi u kontakt sa Templarom Gavejnom, gde, igrajući na njegovu ličnu ozlojeđenost stanjem među Templarima, uspeva da ga vrbuje za doušnika.

Landri u međuvremenu stupa u kontakt sa Saracenima, za koje otkriva da su, u stvari, pripadnici tajnog, nadkonfesionalno reda „Bratstvo svetlosti“, kao i da je njegov prethodnk Godfri, bio tajni pripadnik ovog bratstva. Jedan od misterioznih ciljeva «Bratstva svelosti» je da čuvaju Gral i ne dozvole da ova relikvija posluži kao simbol okupljanja za vođenje novih verskih ratova. Vođi Saracena - pripadnika „Bratstva svetlosti“ Landri isporučuje rasčinjenog Tankreda, odgovornog sa smrt njegovog sina, a zauzvrat dobija dodatne informacije koje ga vode ka mestu gde je Godfri sakrio Gral. Landri stiže u sirotište, mesto gde je u detinjstvu prvi put sreo Godfrija koji ga je tada uzeo za štitonošu i odveo u Svetu zemlju. Tamo mu misteriozna žena daje sakriveni putir - Gral. Gavejn mučki pokušava da ubije Landrija i otme mu Gral, ali ne uspeva u tome.

Završne epizode prve sezodne „Pada viteza“ dovode do kulminacije: De Nogare saznaje od Gavejna za Landrijevu tajnu vezu sa kraljicom i koristi taj adut kako bi povratio svoj položaj kod Filipa Lepog. Landri vraća Gral u pariski Hram i predaje ga papi Bonafaciju, ali pri tome spoznaje da iza Godfrijevog ubistva (ubici Rolandu se sveti mladi štitonoša Parsifal) stoji - kao nalogodavac - sam papa, sa koga u trenutku spada maska čovekoljubljа a nazire se ambicija da iskoristi Gral za političko ovladavanje hrišćanskom Evropom. Parsifala ubijaju papini ljudi ubačeni u pariski Templum i sve se pretvara u obračun između Templara vernih Landriju i papinih najamnika. Landri uspeva da potuče najamnike te da se obrati Velikom Majstoru Templarskog reda Žaku De Moleu za pomoć da se Gral povrati iz papinih ruku, ali papa Bonafacije je brži i spretniji. Landri gubi podršku vrhovnog templarskog vođe i biva stavljen pred sudski postupak zbog kršenja templarskog pravilnika – od njegove tajne preljubničke veze do saradnje sa jereticima i Saracenima. Misteriozna žena, za koju se ispostavlja da je Landrijeva biološka majka, krišom pristupa papi i saopštava mu nekavu (ne vidi se koju) tajnu vezanu za Gral zbog koje papa Bonafacije naglo menja mišljenje i naređuje obustavljanje daljeg postupka Landrijevog razvgavanja i kažnjavanja. Kada De Nogareov plaćenik – asasin potom preotme Gral iz pariskog Hrama, ovaj ga predaje Filipu Lepom, a kralj, sa Gralom u posedu, razgoreva svoje vladalačke ambicije jednako kao i svoju želju za osvetom nad kraljicom i njegovim dojučerašnjim pobratimom Landrijem. Umesto kazne, papa i De Mole upućuju Landrija ponovo pretme Gral iz ruku De Nogarea i kralja Filipa Lepog. Kraljica Žoan u poodmakloj trudnoći beži sa francuskog dvora i ide u susret Landriju i Templarima koji hitaju da povrate Gral, ne znajući da ih u Versajskoj šumi čeka zaseda. Nju su im, sa najamničkim trupama predvođenim izdajnikom Gavejnom, pripremili De Nogare i kralj Filip. Žoan se sobom nosi Gral koga je ukrala od ljubomorom obuzetog muža. Kraljica uspeva da presretne Landrija i Templare sa namerom da ih upozori na zasedu

koja im je spremljena, ali dockan. Sledi bitka u kojoj većina Landrijevih temparskih pratilaca gine, on biva ranjavan, dok kraljicu Žoan, u slepom osvetničkom žaru, mačem probada njen muž kralj Filip. U zadnji čas, Veliki Majstor De Mole i temparsko pojačanje spašava Landrija i njegovu preostalu pratnju od pogibije. Na samrti, kraljica Žoan carskim rezom rađa ćerku, a iznureni Landri, koji pokušava da joj spase život očekujući čudo od Grala iz koje je poji, umesto kraljičinog života dobija živo novorođenče. Landri u bolu baca putir koju udara u obližnje stablo i puca. U završnoj sceni, Berendžer, još jedan Majstor Templar koji je u pratnji Velikog Majstora De Molea, u podnožju razbijenog putira pronalazi otvor sa skrivenim malim svitkom koji sadrži listu imena na čijem se kraju nalazi i ime Landrija de Luzona. Beredžer guta pronađeni svitak.

Kakve novine u prikazivanju Templara donosi „Pad viteza“?

„Pad viteza“ donosi niz značajnih novina u prikazivanju Templara u savremenoj popularnoj kulturi po više osnova i iz više razloga. Kao prvo, u pitanju je do sada produkcijski najzahtevnija i daleko najskuplja ekranizacija vezana za ovaj srednjovekovnog viteški red koja u vizuelnom pogledu stoji uz rame najuspešnijim serijama današnjice. CGI (*Computer-generated imagery)* scene su impresivne - od zamkova do scena masovnih borbi; srednjovekovni kostimi besprekorno su rekonstruisani, enterijeri detaljno i pažljivo obrađeni, kamera i montaža su prvoklasne, priča teče glatko i veoma je zarazna za gledaoce. Sve u svemu, svi spoljni, osnovni elementi za prijemčivost prosečnom televizijskom konzumentu su tu: od bradatih vitezova sa dugačkim mačevima i standardnih vratolomija pri dvobojima, preko dvorskih intriga, političkih mahinacija i erotskih scena sve do začinjenosti okultnim-krimi misterijama i ezoterijskim simbolima. Dnevni poredak unutar Templarskog Reda, ritualne radnje i

istražni postupci takođe su prilično su verno prikazani. Međutim, kada se zagrebe dublje ispod spektakularne površine „Pada viteza“ počinje da se pojavljuje niz slabosti i problematičnih sadržaja.

Mada pitak i intrigantan, scenario priču brzo okreće od karakterizacije likova u prilog razvijanja radnje u kojoj preovlađuju nagli preokreti, spletke i zavere kojima se održava konituitet priče. Zbog toga su i nekoliko glavnih likova, poput Landrija, kraljice Žoane, kralja Filipa Lepog ili pape Bonafacija koji nužno iziskuju ozbiljniju karakterizaciju od one stripovske, prilično pojednostavljeni. Stvara se utisak kako tokom cele serije svi oni ostaju nedorečeni, dok njihova motivacija neretko biva nejasna, pa i sporna. Serija, pored svega toga, plaća svoj danak modernoj stereotipiji koja nužno iziskuje crno-belo prikazivanje makijavelističkog De Nogarea, jednako kao i poslovični antikatolički i antipapistički sentiment pri portretisanju ambicioznog Bonafacija ili pak moderno emancipatorsko prikazivanje „jakih žena“ (u ovom slučaju – kraljice Žoane i Adeline, beskućnice i lopova koja pomaže štitonoši Parsifalu u pronalaženju Rolanda, Godfrijevog ubice) bez kojih ne može da prođe gotovo ni jedan savremena filmska i tv produkcija. Okviri modernističkih stereotipija dati su i kroz prikazivanje „zabranjene ljubavi“ – svojevrsnu „reciklažu“ priče o Gvinevir i Lanselotu – koja se prikazuje kao potpuno moralno opravdana samom činjenicom da su obe strane zaljubljene a da sa druge strane, između kraljice i kralja, ne postoji ništa osim hladnih, formalnih odnosa. Danak političkoj korektnosti i multikulturalnosti sadašnjnice vidljiv je u načinu na koji Templari, odnosno glavni protagonisti među njima, korespondiraju sa drugim veroispovestima, tajnim redovima pa i jereticima: iako rimokatolici, oni brane od napada razbojnika Jevreje koje je iz Francuske prognao Filip Lepi na nagovor De Nogarea; zajedno sa Saracenima iz „Bratsgva svetlosti“ oni se bore sa papinim najamnicima, a Landri i sa muhamedancima i sa preživelim katarskim jereticima sklapa dogovore i odnosi se prema njima sa puno poš-

tovanja, doduše, sve u cilju ponovog pronalaženja Grala. Čak i ako se uzme u obzir da je templarsko prethodno življenje na Bliskom istoku i saradnja sa nehrišćanima koja je neminovno zahtevala širenje horizonte razumevanja muhamedanaca, njihovih uverenja i kulturnih navika, stepen izražene međuverske tolerancije, naročito one prema otvorenim jereticima, koga prikazuje serija „Pad viteza“ je besprimerno visoka i neadekvatna tadašnjim istorijskim prilikama.

Značajan novitet predstavlja način na koji su u seriji prikazani Templari, a pogotovo centralni lik serije Landri de Luzon, Veliki Majstor Hrama u Parizu. Prikazivanje Temlara ne pripada ni jednoj od tri stereotipna predstavljanja koja su do sada preovladavala u popularnoj kulturi. Oni niti su prikazani kao konspiratori – negativci, niti kao zabludeli verski fanatici, niti kao čuvari nekakvog blaga ili mističnog nasleđa. Na Templare se po prvi put značajnije ne odnose modernistički negativni stereotipi rezervisani za „zatucane“ hrišćane, ni negativni stereotipi vezani za okultne i mistične redove, niti, nasuprot tome, pozitivna viđenja koje zagovornici ezoterijskih učenja imaju za žrtve združenog napada „države i crkve“. Ništa od toga! Templari su prikazani kao manje-više rezignirani, dezorijetisani i dokoni, mada vrhunski obučeni ratnici koje u nekavom poretku drži samo navika pridržavanja vojničke discipline i odsustvo bilo kakvih ideja šta bi oni od sebe učinili da nisu to što jesu. Malo šta u njima pokazuje da poseduju viteške vrline, izuzev hrabrosti i poznavanja ratničkog zanata. Identična je stvar i sa glavnim protagonistom Landrijem de Luzonom. On je prikazan kao hrabar, ali konfuzan i ne odveć promućuran lik, rastrzan unutrašnjim željama. Landri tumara nošen događajima koje ne razume i na koje nije u stanju ozbiljnije da utiče. Njegovo portetisanje više ga kvalifikuje za modernog antiheroja presvučenog u srednjovekovnu vitešku odoru koja ga dodatno zbunjuje i sputava, nego na pravog heroja ili, barem, glavnog protagonistu. Za Landrija su vezane tipične „antiherojske odlike“: “Smeštenom u prostor između živopisnosti i nedostatka

karaktera (..) u antiheroju se prepliću dobre i loše osobine koje ga odvraćaju od „herojskog izbora“ u smeru moralne pasivnosti. „Suštinska pasivnost koja prožima to delanje izražava se u smeru i obimu antiherojeve akcije: njen smer određen je nadasve žudnjom za nadživljavanjem opasnosti, a njen obim nikad ne nadrasta obim akutne situacije.“[10]

Landri je, štaviše, tragična, kolebljiva ličnost: čas nečemu teži, čas od toga odustaje, pa se opet predomišlja, pokušava u nečemu da istraje ali mu ni to ne polazi za rukom. Takav je u pokušajima da se povuče iz svoje ljubavne veze, takav je kada pokušava da je sačuva, takav je kada verno služi papi, takav je i kada mu se suprostavlja. U sličnom smislu problematična su i portretisanja drugih, pojednostavljenih likova: nigde ne vidimo prave razloge za mržnju De Nogarea prema Templarima, osim njegovih ličnih ambicija i procene da je jedan moćni vojniči red koji služa papu potencijalna pretnja svakom kralju koji ima proto-apsolutističke namere. Filip Lepi je predstavljen kao prilično naivan čovek, gotovo pravi šmokljan. Njegove se osobine pokazuju negativnim tek u vidu ključale ljubomore nakon što shvati da ga kraljica već godinama vara sa svojim učiteljem i pobratimom Landrijem. Tek tada se počinju nazirati njegovi lični kompleksi i mržnja. Međutim, ova negativnost je tek uslovna jer njegovo usmerenje se prikazuje takvim zbog toga što su na suprotnoj strani glavni protagonisti - kraljica Žoana i njen ljubavnik, Templar Landri de Luzon. Nije, međutim, jasno zašto njegova želja za obračunom – moralno sasvim razumljiva i delom opravdana (ako i ne prema kraljici, a onda prema Landriju koji mu se lažno predstavljao kao najbolji, najpoverljiviji prijatelj) - negativna, i zašto su preljubnički par bio „pozitivan“ u celoj priči. Da Filip ništa nije preduzeo, ispao bi potpuni mlakonja i slabić, nedostajan vladarskog i roditeljskog poziva.

[10] Gajić Aleksandar, *Heroji i antiheroji u popularnoj kulturi*, Amonit, Beograd, 2015, str. 143.

Drugi sloj problema javlja se u nizu istorijskih netačnosti kojom provejava cela serija. Scenaristička umetnička sloboda za kreiranje priče i likova je, svakako, nesporna, ali ona, ako pretenduje na istoričnost, treba da ima ograničenja u poznatim istorijskim faktima, tim više ako je cela serija rađena u produkciji kanala „Histori“ što publici implicara da se radi o istorijski «akuratnom» prikazivanju prošlih događaja. Kod izmišljenih dramskih likova scenaristička sloboda bi trebala da bude velika, ali ne i prilikom prikazivanja stvarnih ličnosti, njihovih motiva i međusobnih odnosa te iz njih proisteklih događaja o kojima imamo faktima potvrđena istorijska saznanja. U protivnom, umesto dramske istorijske serije, kakvom se i „Pad viteza“ predstavlja, dobijamo istorijsko krivotvorenje, puki falsifikat koji se pravda slobodom dramatizacije i interpretacije.

„Pad Viteza“ krajnje netačno, ponegde i maliciozno, iskrivljuje istorijske ključne događaje vezane za progon Templarskog Reda, lažno i netačno prikazuje značajne istorijske protagoniste, njihove motive i delovanja. Na primer, već u uvodnim scenama sedmonedeljna opsada Akre prikazana je kao jedan kratkotrajni napad Mamelučke vojske na poslednju krstašku utvrdu na Levantu koja je uspela zato što je neko (kasnije se ispostavlja - Veliki Majstor Godfri) pokazao muhamedancima tajne podzemne prolaze do samog središta grada.

Templarske aktivnosti u vremenima između pada Akre i njihovog hapšenja i mučenja od strane podanika Filipa Lepog i inkvizicije prikazuju se, takođe, krajnje netačno. U seriji Templari sede dokoni i jadikuju nad gubitkom smisla svog postojanja - borbe za Svetu zemlju koju su preoteli inovernici - i koji, manje-više, ne čine ništa. U stvarnosti, Templari uopšte nisu bili pasivni, dokoni niti rezignirani: poslednji Veliki Majstor Žak de Mole (koji je to postao dve godine nakon pada Akre i koji je svoju mladost proveo boreći se u Svetoj Zemlji) ulagao je sa celim Templarskim Redom stalne napore da se organizuje novi krstaški pohod. Iz glavnog temlarskog utočišta na istočnom Sredozemlju,

sa ostrva Kipar, ostvarena je mreža savezništava sa Druzima i drugim planinskim plemenima u Bejruti kao i sa šiitima u Siriji koji su bili protivnici Mameluka i njihovog sulatana Al Ašrag Halila, a uspostavljeni su i odnosi sa Mongolima – Džingiskanidima čija se ogromna azijska imperija protezala sve do severoistočne Sirije.[11] De Mole je za realizaciju svojih planova imao podršku i pape Bonafacija i engleskog kralja Edvarda Prvog. Čak su i sami Mameluci 1302. godine, plašeći se pokušaja ponovnog iskrcavanja Templara u Levantu, izvršili preventivni napad na Kipar sa flotom od 16 brodova.

Bonafacijevo lukavo izigravanje Templara i, nasuprot tome, dobri odnosi sa Filipom Lepim u godinama pred pad Templarskog Reda potpuno su istorijski falsifikat. Ne samo da je Bonafacije VII bio stvari i uporni pokrovitelj Templarskog Reda tokom celog svog papstve, već je, mimo Tempara, ušao u sukob sa Filipom Lepim koji je pokušao da ga (na gotovo identičan način kao i Templare nekoliko godina kasnije), optuži, svrgne i uništi. Nakon što je Filp progonao papske legate i javno spalio papsku bulu Ausculta Fili, papa Bonafacije je doneo novu bulu i ekskomunicirao sve one koji okreću francuski kler protiv njega. Kao kontrameru, francuski kralj i njegov ministar De Nogare organizovali su farsičan sudski proces u kome su papu optužili za jeres, simoniju i sodomiju te poslali vojsku koja je, predvođena de Nogareom, upala 7.septebra 1302. godine u papsku palatu u Anagnju i pokušala da ga otme. Papinu otmicu je sprečio prisutan narod. Bonafacije je, reagujući na napad, eksokumicirao Filipa Lepog. Nedugo potom, međutim, papa Bonafacije je preminuo, verovatno i od posledica prebijanja prilikom pokušaja hapšenja, tako da je nestao sa istorijske pozornice punih pet godina pre nego što se Filip Lepi obrušio na Templare.

[11] Barber Malcom, *The Trial of the Templars*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006; Haag Michael, *Templars – History and Myth*, Harper Collins, New York, 2009

Krajnje netačno se prikazuje i sam kralj Filip Lepi, njegovo ponašanje i motivi kojima je bio rukovođen. U seriji „Pad viteza“ kralj Filip nema nikakvih razmirica sa papom niti mu smetaju Temlari, jedino, povremeno, usled svoje pasivnosti i naivnosti, pada pod uticaj svog lukavog glavnog savetnika koji ga postepeno okreće protiv Tempara kao moćnog reda koji ne sluša njega već papu. Sav Filipov gnev prema Templarima koji tek na kraju prve sezone serije počinje da se javlja posledica je ličnih emocija zbog preljubničke veze njegove žene Žoane sa Templarom Landrijem.. Istorija nam, nasuprot tome, prikazuje drugačijeg, silnog, politički ambicioznog i izuzetno pritvornog vladara Filipa Lepog. U pitanju je prava preteča apsolutističkih monarha koji je već na početku 14 veka pokušao da stvori neki vid proto-nacionalne države i skrši otpor svih onih koji su smetali jednoj, suverenoj vlasti. Uveren u svoju izabranost, Filip Lepi nije prezao ni od čega, strpljivo i krajnje lukavo radeći na svom državotvornom projektu: gotovo identičnim metodama, sudskim progonima i iskonstruisanim optužbama on je kršio otpore unutar Francuske, proterao tamošnje Jevreje, isleđivao i pljačkao lombardijske trgovce, pokušavao da uništi papu Bonafacije i, tek na kraju, nasrnuo i na same Templare. Filipovi motivi za obračun sa Templarima, koliko je istoričarima poznato, ležali su pre svega u želji da prigrabi njihovo blago i posede kako bi nadoknadio manjak u državnoj kasi nakon finansijski iscrpljujućih ratova sa Engleskom i Flandrijom, ali i nameri da sruši svaku vojnu snagu koja ne sluša njega, već vlast koja se proteže van granica tadašnje Francuske. Optužbe za jeres na osnovu kojih je otpočelo uništenje Templara bili su mu jedini pravni adut da to učini mimo papske vlasti, budući da je još 1230. godine papa Honorije III poverio posebna ovlašćenja Velikom inkvizitoru Francuske da vodi samostalne sudske istrage protiv katarskih jeretika. Opšta klima je za to bila povoljnija jer je na papskom tronu došao Klement V koji je bio Akvitanac, pod velikim uticajem kralja Filipa i za čije vlasti (1305-1314) je papska rezidencija preneta iz Rima u Avinjon („period avinjonskog ropstva“).

Najsporniji je ipak način na koji „Pad viteza“ prikazuje odnos Templara, posebno glavnog protagoniste Landri De Luzona, sa tajnim, ezoterijskim društvima. Serija prikazuje Templare kao krajnje «porozan» viteški red u kome, kraj njegove većine nesvesnih pripadnika koji se slepo drže ritualizovanog poretka, obitavaju drugi, «ozbiljniji» redovi i njihovi infiltrarani propadnici. Oni, za razliku od Templara, navodno poseduju i ispovedaju stvarna ezoterijska znanja. Nadkonfesionalno „Bratstvo svetlosti“ a ne Templari predstavljeni su kao pravi čuvari gralske tajne, dok su Templari tek paravan sačinjen od ne odveć bistrih ratnika kojima nedostaje ne samo poznavanja tajnih znanja i tajne istorije, već i poznavanje real-političkih odnosa i stvarnih namera glavnih političkih aktera – papstva i monarhije između kojih je ovaj red „priklješten“. „Bratstvo svetlosti“ je, naravno, izmišljeno: okultno društvo koje se javilio pod ovim imenom datira tek sa kraja 18. veka i predstavljalo ranog preteču OTO-a (Ordo Tempi Orientis-a) a nastavljača roznekrocerskih ideja u nemačkim zemljama. U seriji, oni su prikazani kao drevno brastvo, nalik ismailitskim asasinima, koje, mimo muslimana u svojim redovima ima i manihejske jeretike, i rimokatolike, i ko zna kakve sve tradicije baštini, a čiji je znak raspoznavanja žig na podlaktici ruke u obliku „jutarnje zvezde“ – simbol boginje Astarte-Ištar.[12] Odnos «Bratstva svetlosti» prema Gralu kao relikviji navodno „starijoj od hrišćanstva“ čiju zloupotrebu navodno sprečavaju njenim skrivanjem od papstva, spisak imena koji se u završnoj sceni prve sezone pojavljuje u svitku pohranjenom u putiru, tajna koju je misteriozna žena saopštila Bonafaciju zbog koje on naprasno

[12] Radi se o plamtećoj osmokrakoj zvezdi koja simbolizuje Ištar, Izidu,odnosno princip „Velike Majke“ i koja se vezuje za Veneru, a koja ima i svoju simboliku u luciferijanstvu zbog veze Luciderovog imena (Lučonoše) sa „jutarnjom zvezdom“ Venerom. „Budući da je crvene boje i da neprestalno najavljuje ponovno rađanje dana (princip večnog povratka) simbol je samog principa života.“ Chevalier J., Gheeerbrant A., Riječnik simbola,Naklandni zavod MH, Zagreb, 1989, str. 814. O Astarti-Ištar-Izidi videti kod: Manly Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, Lost World, 1928 http://www.sacred-texts.com/eso/sta/ pristupljno 11.04.2018.

odustaje od istrage i kažnjavanja Landrija – sve to upućuje da će druga sezona „Pada viteza“ kliziti u pravcu denbraunovskog okultnog sinkretizma i nadkonfesionalnog «primordijalizma» u kojoj su Templari i njihov tragičan istorijski kraj samo povod za plasiranje novih verzija univerzalističkih ezoterijskih istina ka ionako istorijski i verski krajnje neupućenom gledalaštvu spremnom da proguta sve, naročito ako još sadrži dovoljno mistike, pogotovo one „krajnje politički korektne“ u režiji „Histori“ kanala.

Literatura:

1. Barber Malcom, *The Trial of the Templars*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006
2. Gajić Aleksandar, *Korporativna nostalgija*, Službeni glasnik, Beograd, 2011
3. Gajić Aleksandar, *Novi feudalizam*, Konras i IES, Beograd, 2016
4. Gajić Aleksandar, *Heroji i antiheroji u popularnoj kulturi*, Amonit, Beograd, 2015
5. Gajić Aleksandar, «Novosrednjovekovno» u popularnoj kulturi, Viteška kultura br. 6, Veliki priorat Vitezova Templara Srbije, Beogradm 2006, str. 183-202
6. Evola Julius, *Misterija Grala i gibelinska tradicija carstva*, Utopija, Beograd, 2007
7. Eko Umberto, Fukoovo klatno, Plato, Beograd, 2008
8. Manly Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, Lost World, 1928
9. Naudon Paul, *The Secret History oF Freemasons –Its Origins and Connection to the Knights Templars*, Inner Tradition, Rochester, 2005
10. Nicholson Hellen, *Love, War and Grail – Templars, Hospitallers and Teutonic Knights in Medieval Epic and Romance 1150-1500* , Brill, Leiden Boston Koln, 2001
11. Haag Michael, *Templars – History and Myth*, Harper Collins, New York, 2009

12. Hodapp Christopher,Von Kannon Alice, The *Templar Code For Dummies* Wiley Publishing Inc , New Jersey, 2007
13. Chevalier J., Gheeerbrant A., Riječnik simbola,Naklandni zavod MH, Zagreb, 1989

„FALL OF THE KNIGHT“- A REVIEW OF TEMPLARS IN CONTEMPORARY POPULAR CULTURE

Summary: The Paper gives a historical review of the presentation of the Templar Knights in a popular culture, from medieval works, through those in modern epoch over the past two centuries, up to those of contemporary times. There are three predominant stereotypical displays of Templars: as religious zealots, as the guardians of a long time lost treasure or tradition or as villains with conspiracy plans. Then, in the second part of the Paper, observation turns to the most ambitious TV series about the Templars and their end in the 14th century - „Knightfall“. There are a number of specificities and novelties brought by this series in the portrayal of Templars, which often and conciously ignores the numerous historical facts related to the medieval existence of this chivalrious Order.

Key words: Templars, popular culture, neomedievalism, TV series „Knightfall“, „History“ Chanell, conspirology

MILOVAN R. SUBOTIĆ*
Institut za strategijska istraživanja
Beograd

UDK 28(4):316.722

(NE)OPRAVDAN STRAH OD ISLAMIZACIJE EVROPE

Sažetak: Živimo u vremenu u kojem se religija na velika vrata vratila na pijedestal društvenih bitnosti današnjice. Ova konstatacija se u najvećoj mogućoj meri odnosi naročito na onaj deo čovečanstva koji praktikuje načela najmlađeg monoteizma. Tako je islam, a naročito njegova često pominjana vokacija da je najnepomirljivija religija prema mahom sekularnom Zapadu, postao predmet interesovanja, kako akademske, tako i šire javnosti. I kako to obično biva sa tzv. velikim temama, njih često prate i različite kontroverze i proizvoljnosti prilikom njihovih tumačenja. Da li su islamizam i islam jedno, da li ta eventualna sinergija pledira da stvori neki novi svet, da li neka dela popularne literature poput Uelbekovog „Pokoravanja" zaista trasiraju evropsku budućnost protkanu islamom, te kako će se umnogome sekularizovana Evropa uhvatiti u koštac sa ovim fenomenom? Ovo su samo neka od pitanja na koja će ovaj rad pokušati da odgovori, i to putem elaboracije fenomena „politički islam", njegovog futurističkog eksponiranja u delima popularne literature, kao i viziji buduće Evrope u trouglu: hrišćanstvo – sekularizam – islam.

Ključne reči: islam, islamizam, hrišćanstvo, Evropa, sekularizam, Pokoravanje, 2084.

* milovan.subotic@mod.gov.rs

Islamizam - između politike i religije

S pravom se može reći da, kao politika i ideologija, islamizam nije podudaran, ili bar ne u potpunosti, sa islamom kao religijom, te s muslimanskim zajednicama i njihovim kulturama. Islamizam je, naime, ideologija do koje se dolazi izborom i svesnom odlukom. Obuhvata različite političke pokrete, kao takav je sazrevao u otporu politici i vrednostima zapadnih liberalnih demokratija. Islamističko razumevanje teokratske države dobro je došlo kao odgovor na dominaciju zapadne nacije-države.

Politički islam koji je krajem XIX i početkom XX veka postao poznat i kao islamski modernizam, islam je smatrao „dovoljno prilagodljivom" osnovicom svih oblika života. Modernizam, koji potiče od suočavanja sa rastućom zapadnom tehničkom nadmoći u talasu druge industrijske revolucije, a korespondira i sa zapadnom okupacijom muslimanskih zemalja, otvorio je pitanje kompatibilnosti islama i modernosti, i muslimanskih odgovora na zapadne izazove. Islamski modernisti (koji su se, zahtevajući unutrašnje reforme, često mogli nazvati i reformistima), radili su na oslobađanju muslimanske zajednice od tradicionalnih slabosti kako bi se nesmetano razvijale i usvajale savremene tehnologije.

Inače, savremeni islamistički pokret je nastao poznih 20-ih godina XX veka u Egiptu. On je najpre bio anticionistički i antikolonijalistički, te kao takav veoma sličan rađanju utopije iz duha Kurana. Ali dublje jezgro ovog pokreta je bilo filozofske prirode, jer je novi islamizam kritikovao otuđenje modernog čoveka. Njegovi uzorni mislioci tvrde da postoji muslimanski identitet koji se sav može izvesti iz Korana - taj identitet je zapadna kultura okaljala. Greh za tu prljavštinu pada na krstaše i cionističke zaverenike protiv islama. Duhovni prethodnici militantnog islamizma veruju da će molitvom i Božjim ratom ta zavera biti razbijena, te da će prodorom (povratkom) šerijata društvo biti obnovljeno, a otuđenje prevaziđeno (Andrić, 2016).

Modernistički islam se od svojih početaka nadmetao s onovremenim sekularnim nacionalnim ideologijama koje su neminovno prodirale i u muslimanski svet. Tokom prve polovine XX veka nacionalizam je postao osnovna politička snaga u muslimanskom svetu. „Tek pošto su sekularne nacionalističke ideologije, u vremenu koje je nastupalo, propuštale da ispunjavaju data obećanja, politički islam dobio je prostor da se nametne kao verodostojna alternativa“ (Subotić, 2013: 33).

Kao anti-reakcija, islamizam je ojačao kroz osnivanje Izraela 1948.g., kao i iz gorkog poraza arapske strane u ”šestodnevnom ratu” 1967. Islam je postajao u sve većoj meri politički putokaz budući da su socijalistički i panarapski eksperimenti ostali bezuspešni pred zadatkom da ljudima omoguće blagostanje i perspektivu (Andrić, 2016). Do Junskog rata 1967. Arapi su smatrali da će njihovi nacionalizmi biti osnova jedinstva, pre svega u odnosu na potrebu da oslobode Palestinu. Kako se to osećanje nije se zasnivalo na realnosti tadašnjih međunarodnih odnosa, Izrael je dobio rat i uvećao teritoriju gotovo četiri puta. Kritike koje su usledile obrušile su se na moralno bankrotstvo panarabizma. Uverenje da su sekularizam i arapski nacionalizmi oponašanje tuđinskih ideologija, i da bi se trebalo vratiti na pravedan islamski put, svakog dana je dobijalo sve više pristalica (Subotić, 2013: 33).

Na islamizam, takođe, možemo gledati i kao na pojavu koja je presudno uticala na stvaranje i oblikovanje modernog kolektivnog identiteta muslimana, kao i na oblikovanje politika koje su proizašle iz njega. Koristimo ga i kao pojam za označavanje niza političkih ideologija koje islam ne smatraju samo religijom nego i politčkim činiocem. Islamisti smatraju kako šerijat (islamski verozakon) mora biti osnova za sve zakone u društvu, a muslimani se moraju vratiti izvornim učenjima i prvobitnim modelima islama. Nadalje, oni smatraju kako je „zapadni vojni, ekonomski, politički, društveni i kulturni uticaj u muslimanskom svetu, zapravo, neislamski“ (Isto: 33).

Konačni cilj islamista političke je naravi. Reč je o osvajanju/preuzimanju vlasti u društvima u kojima deluju i/ili o oblikovanju društva prema njihovom ideološkom modelu, onom koji tumači i koristi islam kao religiju. Potvrdu za to nalazimo u činjenici da se islamizam javlja kao alternativa vladajućim porecima čak i u društvima koja svoj legitimiet baštine na islamu poput Saudijske Arabije, Jordana i Maroka (Kulenović, 2008: 5).

Potražimo li razliku između muslimana i islamista na individualnom nivou, možemo reći kako se musliman postaje rođenjem i znači trans - generacijsko prenošenje porodične tradicije. Musliman, međutim, postaje islamista svesnom odlukom. Islamizam omogućuje artikulaciju identiteta koji objedinjuju egzistiranje u sadašnjem svetu i istovremenu pripadnost tradiciji To nam pomaže u razumevanju motiva pojedinaca koji se odlučuju za islamističku interpretaciju svoje muslimanske pripadnosti. Na islamizam stoga, osim kao političku ideologiju, gledamo i kao na moderni muslimanski identitet, kolektivni i individualni, koji je najvidljiviji u političkoj i kulturnoj sferi muslimanskih društava, ali i muslimanskih zajednica u nemuslimanskim društvima (Kulenović, 2008: 5).

Koreni savremenog islamističkog ekstremizma upravo korespondiraju sa isključivim stavovima islamista u modernom muslimanskom društvu. Naime, dok su u tradicionalnom muslimanskom društvu svi stanovnici bili muslimani, a na bogu je bilo da prosudi da li su dobri ili loši, moderna muslimanska društva obeležavaju islamisti koji pretenduju na to da su oni jedini ispravni muslimani. Shodno tome, „jedini ispravan islam je upravo onaj koji propovedaju islamisti, pa je nametanje tog 'jedino ispravnog puta' i stvaranje ekskluzitiviteta u odlučivanju ko je pravoverac a ko krivoverac, širom otvorilo vrata bujanju ekstremizma pod plaštom islama“ (Subotić, 2015: 99).

Vizija islamističke budućnosti u popularnoj literaturi

Prilikom elaboracije fenomena „islamizam“ i, šire uzevši, verski inspirisanog totalitarizma kao bližeg ili daljeg futura čovečanstva, biće analizirani romani: Uelbekovo (Michel Houellebecq) „Pokoravanje“ i Sansalova (Boualem Sansal) „2084“ . Uelbekovo delo biće analizirano u svetlu „Islamske republike Francuske“ kao paradigme buduće „Islamske Evrope“, i vremenski je blisko sadašnjosti, dok je Sansalovo ostvarenje okrenuto daljoj budućnosti i predstavlja Orvelovu „1984“ stotinu godina kasnije u vreme „islamističkog totalitarizma“ u imaginarnom carstvu (kalifatu?!) Abistanu.

„Pokoravanje“

Sjajan šlagvort kojim nas uvodi u Uelbekovo ostvarenje „Pokoravanje“ donosi nam Dušan Pavlović kada kaže: „Ovo je (krajnje pojednostavljena) metafora koja pomaže razumevanje onoga što je Uelbek hteo da kaže svojim novim romanom “Pokoravanje”.“Zamislite dve zaraćene vojske. Obe su podjednakog vojnog kapaciteta (ljudstvo, naoružanje, transport, sanitet itd.). Jedina razlika je u vojnoj disciplini i hijerarhiji. Prva vojska je liberalizovana. U njoj nema vrhovne komande kojoj svi bespogovorno moraju da se pokoravaju. Decentralizacija odlučivanja je maksimalna. Svaki vojnik misli da sâm najbolje zna kako se vodi bitka. Što je glavno, svaki vojnik misli da sam može da odluči da li uopšte želi da učestvuje u njoj. Nasuprot tome, drugu vojsku karakterišu gvozdena disciplina i preki vojni sud. Postoji jasno identifikovan centar odlučivanja. Sva naređenja se bezpogovorno izvršavaju, a najmanja neposlušnost se proglašava dezerterstvom i sankcioniše strogom kaznom. Šta mislite, koja vojska ima više šanse da pobedi?“(Pavlović, 2015)

Na ovoj ravni možemo posmatrati sukob evropskog sekularizma i islama u savremenom francuskom (i zašto ne, evropskom) društvu. U tom sukobu, što se lako da naslutiti, sekularisti prolaze

loše. Muslimani preuzimaju Francusku i pretvaraju je u islamsku zemlju.

Zaplet, iako ga je autor smestio u blisku budućnost, je prosto fantastičan. Na francuskim predsedničkm izborima 2022. godine u drugi krug izbora ulaze kandidat francuske desničarske stranke „Nacionalni front“ i kandidat „Muslimanskog bratstva“ (koji je dobio nešto više glasova od socijalističkog kandidata). Da bi sprečili pobedu desničara, socijalisti pozivaju svoje glasače da glasaju za kandidata Muslimanskog bratstva (!!), koji potom pobeđuje na izborima. Kasnije se formira i nova vlada u kojoj Bratstvo dobija značajan broj ministarstava (među njima i Ministarstvo prosvete). Kako vreme prolazi, sve veći broj francuskih građana prelazi u islam (Pavlović, 2015).

Ključno pitanje (vododelnica) romana zapravo je sledeće: zašto su francuski socijalisti podržali muslimanskog kandidata? Po Uelbeku, tome je doprinela država blagostanja i viševekovna liberalizacija francuskog društva koja je oslabila katoličanstvo, i umesto autoritarnih omogućilo dominaciju liberalnih (građanskih) društvenih normi. Godinama zaštićeni institucijama države blagostanja koju su gradili socijalisti, zaposleni u javnom sektoru (ovde predstavljeni kroz lik univerzitetskog profesora Fransoa) bili su uvereni da „bilo kakva politička promena ne može da poljulja njihov status nedodirljivih“ (Uelbek, 2015:70). Građanska ideologija dezorijentisala je Katoličku crkvu (koja se predala posle francuske buržoaske revolucije), što je dovelo do potpune pasivnosti i straha od sopstvene tradicije, dok se liberalniji deo francuskog društva u toj meri grozi francuskih desničara da je pre spreman da prihvati tuđu ideologiju i religiju nego radikalniju varijantu sopstvene. Upravo strah od sopstvene tradicije i kulture, koji se nedvosmisleno očituje na stranicama „Pokoravanja“, doveo je do još većeg slabljenja katoličanstva i, konačno, konverzije u islam.

Takođe, poruke koje Uelbek želi da pošalje čitaocima (kroz lik konvertita Redižea) tiču se sposobnosti nacija u kontekstu bio-

loške borbe za opstanak. Sukob religija se, po Uelbeku, razrešava putem **prirodne selekcije**. Religija i tradicija ovde nisu same po sebi vredne, već se vide kao ideologije koje kolektivu obezbeđuju vitalnost za potrebe biološkog opstanka. Kao i u sukobu dve vojske, u sukobu verskih kolektiva pobeđuje onaj koji je disciplinovaniji i gde društvene norme nisu podložne različitim tumačenjima. Disciplinovaniji kolektiv je superiorniji, a superiornost je selektivna prednost. (Pavlović, 2015).

Činjenica je da su sledbenici najmlađeg monoteizma u ovom romanu predstavljeni kao superiornija zajednica. Ključ njihove superiornosti je islam, odnosno način na koji islam vidi ulogu žene, porodice, braka i seksa u društvu. Ovim pitanjima Uelbek je počeo da se bavi još u svojim prethodnim romanima, „Platforma“[1] (2001) i „Mogućnost ostrva“[2] (2005). Njegova glavna tvrdnja je da je evropska civilizacija slobodama i pravima građana (u koje ubrajamo i seksualne slobode) razorila brak i porodicu, a time i društvo i crkvu. Uticaj individualizma i sloboda mišljenja i govora doveli su Katoličku crkvu do nesposobnosti da se odupre moralnom propadanju, da odbaci homoseksualni brak, pravo na abortus i pravo žena na rad. Takva „Evropa koja više nije u stanju sama sebe da spase, postala je lak plen bolje organizovanih muslimana“ (Uelbek, 2015:243). Uelbek takvu poruku šalje kroz glavnog junaka koji je u sva tri romana skoro identičan (!!): to je muškarac u svojom najboljim godinama kojeg više ništa ne uzbuđuje, odan je alkoholu, živi potpuno sam, često menjajući partnerke ili obilazeći javne kuće, i koji je nesposoban da zasnuje porodicu..

Za razliku od toga, islam je uspeo da očuva prirodno uspostavljene hijerarhije, potčinjenost žena i dece mužu, odnosno ocu. Poligamija u porodici je, po Uelbeku, ključna za razumevanje vitalnosti islama i muslimana, jer kolektivu omogućava biološku sposobnost da izdrži konkurenciju i prirodnu selekciju. Dominan-

[1] Mišel Uelbek, *Platforma*, Booka, Beograd, 2013.
[2] Mišel Uelbek, Mogućnost ostrva, Kontrast izdavaštvo, Beograd, 2005.

tni mužjaci mogu da imaju više žena, što omogućava širenje najkvalitetnijih gena po populaciji (Pavlović, 2015). Ljudsko društvo se po tome ne razlikuje od životinjskih zajednica, jer ovo je biološki superioran princip u odnosu na zajednice u kojima je poligamija zabranjena i u kojima biološki "inferiorni" pojedinci takođe imaju pravo na širenje svojih gena po populaciji (Uelbek, 2015: 237-8).

Istina, poligamija svakako nije opisana kao jedina "superiornost" koja karakteriše muslimane. Tek ukoliko je cela društvena organizacija ustrojena tako da žena permanentno igra podređenu ulogu, utoliko će veći biti doprinos ovoj vitalnosti. Patrijarhalni parovi, bez obzira na geografiju (prim. M.S.), imaju više dece od ateističkih ili agnostičkih, žene su slabije obrazovane, hedonizam i individualizam manje važni (Isto: 62-3). Takve kolektive Uelbek vidi kao sposobnije za preživljavanje u odnosu naone koji imaju liberalizovanu religiju i time naglašen individualizam. Nije slučajno da muslimani u romanu odmah po formiranju nove vlade traže za sebe mesto ministra obrazovanja. Sada je obavezna samo osnovna i strukovna srednja škola. Država više ne finansira gimnazije, kao ni univerzitete (Isto: 176). Žene su isključene iz daljeg obrazovanja i odmah posle osnovne škole se usmeravaju ka školama za domaćice (str. 74).

Svakako da su mnoge Uelbekove tvrdnje iz ovog romana sporne, kako empirijski tako i teorijski. Pavlović (2015) se u analizi ovog dela fokusira na tvrdnju o superiornosti principa poligamne porodice, i predočava različitosti ovog principa u životinjskom i ljudskom svetu, te primećuje kako superiorniji mužjaci među, recimo, jelenima ili čovekolikim majmunima stiču pravo na više ženki na osnovu svoje fizičke snage. Kada (iz bilo kog razloga) izgube tu snagu, njihovo mesto zauzimaju mužjaci koji su u tom trenutku snažniji. To omogućuje da te zajednice u svakom trenutku predvode mužjaci koji su fizički najjači. Njima je omogućena oplodnja neograničenog broja ženki, što uvećava verovatnoću da će se geni najsposobnijih u prethodnoj generaciji

preneti na naredne generacije. Za razliku od njih, u ljudskim društvima koja neguju poligamiju samo prva generacija najjačih muškaraca uspeva da iskoristi privilegiju širenja gena po celoj populaciji. Nakon toga, dominantan položaj "najkvalitetnijih" mužjaka regulišu društvene ili zakonske norme koje njihovim potomcima omogućuju isti privilegovani položaj bez obzira na kvalitet koji je krasio njihove pretke. Drugim rečima, usled genetskih mutacija više ne postoji garancija da će glave porodice već u narednoj generaciji biti isto onoliko superiorne koliko i njihovi preci koji su položaje stekli fizičkom snagom (ili nekom drugom uporednom prednošću). Princip poligamije se otuda može ispostaviti kao samoporažavajući. Demokratska konkurencija na kojoj počivaju sekularne države je, razume se, daleko od savršenog načina selekcije najsposobnijih za najvažnije društvene funkcije, ali ipak omogućava meritokratiju koja predstavlja selektivnu prednost u odnosu na društva u kojima se pojedinci biraju na osnovu statusa u poligamnoj porodici (Pavlović, 2015).

U daljoj razradi o tome kako je princip poligamne porodice u genetskom smislu dugoročno pogrešan, Pavlović ističe primer opadanja Osmanskog carstva. „U periodu vladavine Sulejmana Veličanstvenog, carstvo je bilo u naponu snage. U decenijama koje su usledile, zatvaranje, korupcija i nepotizam su postali rašireni upravo zbog društvenih ili zakonskih normi koje su sprečavale najkvalitetnije da izađu na vrh društvene lestvice. Najuočljiviji primer je bio pogoršanje kvaliteta samih sultana. Za nekih 100 godina od Sulejmana (umro 1566) do Mehmeda IV (postao sultan 1648) promenilo se čak devet sultana. Od toga, petorica su bili zbačeni s trona, a dvojica ubijeni. Mnogi sultanski naslednici ubijali su jedni druge pre dolaska na presto da bi sebi obezbedili to ekskluzivno pravo. Kada je Mehmed III (1597) došao na presto, naredio je da se njegovo devetnaestoro braće smesta pogubi. Osman III je postao sultan u 57. godini života (1754). Ceo svoj život proveo je u haremu. Toliko je mrzeo žene da je naredio svim ženama koje se kreću po sultanovoj palati da moraju oko

nanula da vežu krpe kako ne bi čuo odjek njihovih koraka“ (Pavlović, 2015).

Pa ipak, kako nije u pitanju naučno zasnovano delo, već slobodna književna forma, „Pokoravanje“ predstavlja fascinantan roman koji čini da se bi trebalo da pročitaju svi: levičari, liberali, desničari. Levičare bi podstakao da još jednom razmisle i nađu spremne odgovore na Uelbekove tvrdnje o posledicama francuske buržoaske revolucije, liberalizma i državne blagostanja. Desničari, međutim, ne bi trebalo da na ovaj roman gledaju kao na svoju „šolju čaja“, jer oni uglavnom veruju da su tradicija, religija i nacionalna kultura po sebi vredne. Uelbek, međutim, tvrdi drugačije: one jesu vredne, ali su samo refleksija selektivne prednosti kojoj kolektivi teže u borbi za opstanak, te kao takvi, niti su nužni, niti su jedini koji mogu da doprinesu tom cilju.

„2084“

Još jedno delo koje se bavi islamizmom kao ideologijom/religijom budućnosti, kroz ne baš ružičastu prizmu, je i Sansalova (Bualem Sansal) „2084“.[3] Dugačak je spisak distopijskih ili antiutopijskih, i uopšte "budućnost mračećih" dela, ovako ili onako stojećih na granitnim temeljima klasika dvadesetog veka, poput Orvelove (George Orwel) „1984“ (ali i „Životinjske farme“), Hakslijevog (Aldous Huxley) („Vrlog novog sveta“ (kasnije i „Ponovo u vrlom novom svetu[4]“) ili Zamjatinovog (Евге́ний Ива́нович Замя́тин) romana „Mi“[5]. Nema kombinaci-

[3] U prevodu Olje Petronić, ovaj roman objavila je „Akademska knjiga” iz Novog Sada 2017. godine.

[4] Haksli je u predgovoru za „Ponovo u vrlom novom svetu“ () istakao kako je pišući „Vrli novi svet“ bio ubeđen da do njega ima još dosta vremena, međutim, kako autor kaže: „predviđanja iz 1931. godine (vreme nastanka prvog romana) ostvaruju se mnogo brže nego što sam mislio.“ Više u: Oldus Haksli, *Ponovo u vrlom novom svetu*, Mediteran, Novi sad, 2015.

[5] Roman Jevgenija Zamjatina „**Mi“,** čija je osnovna ideja izložena još u „Ostrvljanima“, smatra se pretečom Hakslijevog romana „**Vrli novi svet“** (objavljen 1931. godine), te Orvelovog romana „1984“ (objavljen 1949. god).

je futura beznadnog koja tu već nije isprobana (mahom svakovrsni totalitarizmi proizilazeći iz mutacija već postojećih ideologija, tehnologija i ko zna još čega, ali i razne krajnje odbojne devijacije ljudske prirode, opet često povezane s neomeđenim divljanjem tehnologije, ili genetike, ili konzumerizma etc.), a ako se tome pridodaju još i "kontrafaktualne" iliti "alternativno istorijske" knjige pisane po sistemu "šta bi bilo da je bilo" (recimo, da su nacisti pobedili u Drugom svetskom ratu, da je pronacista Lindberg postao predsednik USA, da su Sovjeti osvojili Pariz, da je Japan okupirao i s Nemačkom podelio SAD...), onda je to već jedna kvantitetom, ali i kvalitetom impresivna biblioteka (Pančić, 2017).

Frankofoni alžirski pisac Bualem Sansal (rođ. 1949) svom antiutopijskom romanu, za koji je dobio Veliku nagradu za roman Francuske akademije, nadeva ime „2084“ , tako da je posveta sasvim jasna. No, ne samo posveta, i ne samo aluzija, nego i polazna osnova: kao i njegov znameniti prethodnik, „2084“ je, dakako, roman o strahovladi. Kojoj ili čijoj? Bualem Sansal je Alžirac, Arapin, musliman, te nekadašnji faktor u sekularnoj alžirskoj administraciji, najuren u nekoj čistki tokom agresivne islamizacije zemlje. Slično drugom proslavljenom frankofonom zemljaku Kamelu Daudu, Sansal je u današnjem Alžiru (polu)zabranjena ličnost, idealtipska figura "otpadnika od vere i nacije". Da stvar bude uvrnutija, ni mnogi na mitskom sekularnom i liberalnom Zapadu – naročito oni mašala progresivni– neće baš milo gledati na njegovo radikalno kritičko pisanje o svetu koji najbolje poznaje, jer im ono kvari najdražu iluziju, tj. interiorizovanu kolonijalističku, lažno dobrohotnu sliku neevropskog i nehrišćanskog Drugog kao "slobodnog i autentičnog u svojoj Drugačijosti od (prljavih, odvratnih, rasističkih, kolonijalističkih) Nas" (Sansal, 2017)..

U ovom romanu fantazmagorične utopije/distopije Sansal nam nudi drugu dimenziju Orvelovog remek-dela, jednu „1984“, sto godina kasnije, u doba religioznog totalitarizma. U golemom imaginarnom carstvu *Abistan* (državi sličnoj islamskoj

Sjevernoj Koreji), stanovnici su stalno pod nadzorom, podvrgnuti ultimativnom verovanju u jedinog Boga, *Jolaha*, kojeg na zemlji predstavlja Božji poslanik *Abi*.

U tom ogromnom, a uglavnom praznom prostoru, u neodređenoj budućnosti, državom Abistan vladaju misteriozni verski komiteti u ime boga Jolaha i njegovog proroka Abija. Društvo je strogo kastinski podeljeno, žene su takoreći nevidljive, siromaštvo je nezamislivo, tehnološka zaostalost temeljita, represija takoreći bez rupe, neprosvećenost i generalno neznanje uzgojeni do savršenstva (Pančić, 2017). Zombifikovane mase slave nezamislivog Jolaha i nedodirljivog Abija, i s radošću primaju poredak stvari u kojem je, što bi rekao Orvel, "neznanje moć"; da, samo što neznanje i moć, dakako, ne stanuju na zajedničkoj adresi.Kako god, mladi *Ati*, do tada bezlični vernik režima, doktrine ili vere (sve se simbiotički ovde pretapa jedno u drugo) sticajem okolnosti dolazi do saznanja koja ga okreću sumnji i skepsi. Zajedno s poverljivim prijateljem, Ati kreće u opasnu avanturu lutanja Abistanom u potrazi za odgovorima na pitanja koja su već sama po sebi zabranjena. Konačno, najtajanstvenije od svih pitanja je ovo: postoji li uopšte Granica, postoji li nešto Iza? Može li se stići na drugu stranu? Ne samo u pukom prostornom smislu; Sansal suštinski cilja na mnogo ozbiljniju transgresiju: „može li se u potpunosti izaći iz zadate, u ovom slučaju verske paradigme, a da sunce ipak i sutradan svane?“ (Pančić, 2017).

Sam autor ističe[6] kako je radnju smestio u 2084. godinu, iako je tema veoma savremena, iz razloga bezbednosti. „Strah se uvukao u nas i širi se kao kancer, čini ljude kukavicama, tera ih da pređu na drugu stranu, da se priključe dojučerašnjem neprijatelju, pomišljajući da će, ako se povinuju, biti blagonaklon prema njima. Kao u fašističkim ili komunističkim sistemima, islamisti znaju veoma dobro time da manipulišu, služe se teorijama, koriste vrlo pragmatična sredstva, analiziraju reakcije. Razlika je u

[6] Fragmenti stavova Bualema Sansala preuzeti su iz intervjua koji je Ana Otašević uradila sa ovim alžirskim piscem, Politika, 01.04.2017.

tome što u totalitarnim sistemima ljudi veruju da je to privremeno, da neće dugo da traje, zato što je u pitanju ljudska tvorevina, dok je u verskom sistemu to stanje definitivno, jer se prorok ne menja i neće promeniti svoje učenje“ (Otašević, 2017).

Sansal takođe naglašava kako Evropa ne razume opasnost od političkog islama, što obrazlaže na sledeći način: „Nijedan musliman neće prihvatiti da je žena jednaka muškarcu, da je homoseksualnost prirodna. A evropska društva koja od Drugog svetskog rata žive u miru, bezbednosti i udobnosti nisu u stanju da to sagledaju, već su spremna na ustupke. Kad su sukobi u muslimanskim zemljama, u Avganistanu ili Pakistanu, na to gledaju kao na sukob između muslimana, ali kada se teroristički napadi događaju u Parizu ili Londonu, oni više ništa ne razumeju. Oni će morati da bolje upoznaju islam“ (Otašević, 2017).Autor „2084“ nedvosmisleno ukazuje na činjenicu kako je toku istorijski proces velikog buđenja islama. Teoretičare tog buđenja on svrstava u četiri kategorije. Jedni govore o renesansi islama modernim sredstvima, uz ekonomski prosperitet i demokratiju. To su uglavnom intelektualci koji su u manjini i koji su danas zaplašeni. Ima onih koji kažu da je za buđenje islama potrebno da se probude muslimani. To se dešava u Evropi, govori im se da su kolonizovani, da su zaboravili svoju veru i da je potrebno da se probude. Treća struja kaže da ne treba mnogo da se govori, već da se deluje, kao što su radili komunisti u Zapadnoj Evropi pre 50 godina. To je rad na bazi, u fabrikama, kvartovima, biroima, asocijacijama, gde stalno stiču nove pristalice. U poslednju kategoriju spadaju pristalice mača, sa kojima nema rasprave, oni ubijaju i presecaju grkljane bez obzira na to da li su u pitanju muslimani, Jevreji, ateisti. „Na kraju će pronaći način da ih uklone, ali će ostati islamisti koje ne vidimo, poput memle na zidu. To je veoma opasno“ (Otašević, 2017).

U svakom slučaju, analizirajući ovo značajno delo, kao i „živu reč“ autora, nije lako odgovoriti na pitanje: da li je ovo roman o "islamističkom fanatizmu"? U najkraćem, i da i ne. Ukoli-

ko ga svedemo na to odviše jednostavno i jednostrano objašnjenje oštetitili bi njegovu složenost. Takođe, odričan bi odgovor bio još pogrešniji, jer bi ovaj roman bio nezamisliv i nepotreban, bar u ovom obliku, da njegova stvarnosna potka nije okruženje zatupljujućeg verskog integrizma (posledično totalitarizma) koji kobno degeneriše jednu značajnu veliku civilizaciju. Toj degeneraciji doprinose "dobrodušnici" sa strane, koji bi da to stanje stvari konzerviraju u ime sakrosanktnog poštovanja "Drugog", s tim što od toga taj Drugi nema ništa, samo štetu. To je u srži Sansalove intelektualne zabrinutosti, a on je ispoljava bez zadrške prema „lokalnim vračevima“, ali i *wannabe* zapadnim pokroviteljima u ime svenivelišuće političke korektnosti. U pitanju je svakako višestruko protivrečno delo. Sa jedne strane, to je teška i mučna, a sa druge strane tako pitka i pristupačna knjiga, namenjena kako onima koji nisu puki evrocentristi, tako i onima koji se zadovoljavaju olakim narativima sumorne sadašnjosti ili (anti)utopijske budućnosti.

Evropa u trouglu: hrišćanstvo - sekularizam - islam

Asimetričnost pojmova ”Evrope” i ”islama” je očigledna. Jedan pojam se odnosi na kontinent, drugi na religiju. Sekularizam evropske moderne je umnogome omekšao identitetetski zagrljaj Evrope i hrišćanstva. Hrišćanstvo nije naprosto sinonim za Evropu, kao što islam u svojim mnogobrojnim aspektima nije naprosto sinonim za ”fundamentalizam”. Da li je pojmovni par Evropa i islam, ukoliko se to uopšte može definisati, poistovećen sa pojmom Zapada i islama, odnosno moderne i islama? Ili je ovo samo šifra i klasična formula drevne borbe između Evrope i Azije o kojoj je još kod grčkog tragičara Eshila reč u ”Persijancima”(Andrić, 2016).

Činjenica je da Evropa u isto vreme doživljava priliv muslimanskih izbeglica i terorističke napade islamista. Ukoliko na

ovaj fenomen gledamo kao na "staru priču" prisetićemo se da su muslimani u VIII veku izvršili invaziju na Evropu, osvojili Španiju i prodrli do srca Francuske. Takođe su napali Evropu i sa jugoistoka, i do XVII veka stigli sve do Beča. Evropljani su napali muslimanske zemlje tokom krstaških ratova u XII i XIII veku, i ponovo izvršili velika osvajanja u XIX i XX veku, koja su bila praćena sukobima i kretanjem stanovništva. Dakle, posmatrajući u tom kontekstu, ovaj sukob se vodi već više od hiljadu godina, sa stalnom napetošću i povremenim velikim događajima. Ovo je takođe bio sukob između dve religije, koje obe svoje temelje vide u jevrejskom Starom zavetu, proširenom novim ali kontradiktornim otkrovenjima. Obe vere imaju mnogo sledbenika, i prilično definisane, značajne teritorije. U borbi između hrišćana i muslimana, i jedni i drugi su nekad gubili, a nekad pobeđivali, ali niko nije bio u stanju da odnese odlučnu pobedu (Friedman, 2016).

Sadašnji događaji mogu izgledati kao prilično mali sukob u neprekidnom antagonizujućem odnosu hrišćanstva i islama. Ali, sadašnje poglavlje se u jednoj stvari suštinski razlikuje. Svi raniji sukobi su se odvijali između hrišćanstva i islama, tj. između hrišćana i muslimana. Od Drugog svetskog rata, Evropa je sebe redefinisala. Ona je nekada bila hrišćanska, a sada je zvanično sekularna, i zato se sadašnji sukob može posmatrati kroz odnos između muslimanske religioznosti i evropskog sekularizma. Zbog toga je i dinamika sukoba drugačija. Evropa je prihvatila principe francuskog prosvetiteljstva[7], koji podrazumevaju da je religija potpuno privatna stvar, da ne bi trebala da bude deo javnog živo-

[7] Prosvetiteljstvo je evropski intelektualni pokret u 17. i 18. veku koji je proklamovao čovekovu ličnu slobodu i građansku jednakost kao najviše vrednosti, zatim pravo čoveka na kritičko mišljenje o religiji i politici i proglasilo razum vrhovnim sudijom u svemu, smatrajući ga osnovnom pokretačkom snagom istorije. Osnovu filozofskog shvatanja prosvetiteljstva postavio je još francuski filozof Rene Dekart. Za vreme epohe prosvećenosti uspešne su bile sve nauke, a naročito filozofija koja je razvila poseban pravac – racionalizam. Francuski filozofi – racionalisti, zanimali su se politikom zalažući se za jačanje prosvećenog apsolutizma u apsolutističkoj monarhiji. Predvodnici prosvećenog racionalizma u Francuskoj bili su Šarl Monteskje, Fransoa Volter, Žan-Žak Ruso i enciklopedisti Deni Didro, Žan Dalamber I Pol Henri Ditrih.

ta, te da se niko ko učestvuje u javnom životu ne sme optuživati zbog svojih verovanja. Kritika ideje da su islam, migranti i terorizam isto, ukorenjena je u složenom prosvetiteljskom pogledu na javno i privatno, kao i na kolektivnu i individualnu odgovornost.

Evropa je činjenično postala sekularna u većoj meri nego što su to SAD. To ne bi trebalo da iznenadi, jer je ona centar prosvetiteljstva. U Evropi je hrišćanstvo postalo privatna stvar, samo jedan sistem verovanja među mnogima, dok je država prema svim religijama neutralna. Naravno, takva neutralnost nije potpuno moguća. Javni život je nemoguć bez nekih zajedničkih moralnih principa. Evropski javni život je ispunjen sa takvim principima, uglavnom izvedenih iz ideja Francuske revolucije, kao što su sloboda, jednakost i bratstvo - pravo građana da žive kako žele, da budu ravnopravno tretirani u skladu sa zakonom i da pripadaju zajednici u kojoj niko neće da bude obespravljen. Drugim rečima, u neutralnoj javnoj sferi, sve religije su izjednačene i moraju da poštuju neutralnost države.

Međutim, religije su, takođe, i politički pokreti, jer da bi uticale na privatnu savest i obaveze, moraju da utiču i na to kako se vernici ponašaju i u javnom životu. Privatna vera, hrišćanska ili neka druga - mora da podrazumeva akciju u javnosti, i da ovlasti vođe verske zajednice da postavljaju političke zahteve. Vernik zahteva političku akciju, koja se, u tom slučaju, sudara ne samo sa državnim principom neutralnosti, već i napada čitavu strukturu vrednosnog sistema izvedenog iz prosvetiteljstva.

Masovno okretanje islamu kao temeljnom izvoru identiteta i političke akcije postavlja pred istraživače važna pitanja o karakteru bliskoistočnih društava, politike i kulture. Na ovom mestu lako se može upasti u zamku tradicionalnog orijentalizma i njegovog shvatanja arapskog/islamskog društva i kulture kao suštinski različitih od društva i kulture Zapada. Neuspeh sekularne politike i odbacivanje modernih evropskih institucionalnih rešenja kao što su pluralizam, demokratija i slobodno tržište od strane značajnog dela islamističkog pokreta postaju, u tumačenju pristu-

pa kulturnog esencijalizma, tek manifestacije distinktivne suštine islama kao sociokulturne formacije koja je neprijemčiva za modernizaciju (Matić, Bilandžić, 2010: 39).

Prema tezi sekularizacije, povlačenje religije iz javne sfere i opadanje njenog uticaja na društvo i pojedinca jedna je od direktnih posledica procesa modernizacije. Pobeda islamske revolucije u Iranu, zemlji u kojoj su reforme provođene od strane režima šaha Muhammeda Reze Pahlavija u velikoj meri uspele modernizovati najznačajnije sektore iranskog društva, predstavljala je sa stanovišta sekularizacijske/modernizacijske teorije tek anomaliju bez kritične težine po valjanost njezinih ključnih zaključaka. Međutim, ako je 1979. godine još bilo moguće tumačiti islamsku revoluciju kao rezultat bunta marginaliziranih, osiromašenih slojeva iranskog društva i gubitnika modernizacije, dalji tok događaja brzo je pokazao da je odnos između modernosti i religije daleko komplikovaniji od onog koji je pretpostavljen u tezi sekularizacije.

Nadolazeća dekada tako je postala poprištem „tihe revolucije“ koja se poput nezaustavljivog talasa kretala širom Bliskog istoka i koja je upozorila da islamski preporod predstavlja fenomen s kojim treba dugoročno računati, te da porast uticaja islama nije moguće objasniti kao reakciju „zaostalih“, tradicionalnih sektora društva. Naprotiv, eksplicitne manifestacije povratka islamskom načinu života najvidljivije su upravo u velikim gradskim centrima i među obrazovanim, modernizovanim segmentima srednje klase koja je generaciju-dve ranije predstavljala glavno socijalno uporište sekularnih arapskih režima i iz koje su se regrutovali pobornici različitih varijanti ideologije arapskog nacionalizma i socijalizma (Matić, Bilandžić, 2010: 40).

Ovo oživljavanje religioznosti je i generacijsko pitanje. To jednako vredi za katoličanstvo, to jednako vredi za muslimane, i vrlo često i za mlade protestante (Roy, 2006). Mladi se vraćaju religiji češće kroz sukob s religijom svojih roditelja, ili uporedo s religijom svojih roditelja, nego nastavljajući tu religiju. Protes-

tanti jako drže do ovih Isusovih reči: "Napusti porodicu, napusti prijatelje, napusti dom svoj i hajde za mnom!" Ova ideja, da se preporod vere mora desiti kroz raskid, postojala je oduvek, naravno. Tekst Evanđelja uvek je isti, ali, kao i obično, u različitim istorijskim periodima koriste se i različite paradigme iz svetih knjiga. Muslimani rade to isto: Kuran pruža sve odgovore, ali u današnje vreme biraju se one sure koje odražavaju postojeći verski zanos (Roy, 2006).

Komplikovan stav Evrope prema religiji je deo složenosti novog problema masovne muslimanske imigracije. Muslimanski svet je flertovao sa sekularizmom u XX. veku, ali je na kraju ostao privržen veri a islam je ojačao. Islam, kao i tradicionalno hrišćanstvo, je i politički pokret, za koga je prosvetiteljska ideja o razlici između javnog i privatnog života potpuno strana, a odnos između pojedinca i zajednice vernika složen. U tekućoj situaciji, susret između onoga što se može nazvati radikalni sekularizam i islam čini stvari mnogo složenijim. Sa stanovišta sekularizma, između Evrope i muslimana ne postoji ništa nespojivo, sve dok oni prihvataju razliku između javnog i privatnog života, i između njihovih privatnih verovanja i učešća u zajednici. Za sekularistu, privatni domen nije samo domen religije, već i carstvo zadovoljstava. Tako je, prema Fridmenu, „hedonizam deo sekularizma" (Friedman, 2016). Za muslimane, privatni život je domen lične discipline, daleko od hedonizma, i ta disciplina mora biti primenjena i u javnom životu. Između hrišćanstva i islama je postojala simetrija, jer obe vere gledaju na javni i privatni život svojih sledbenika kao različite aspekte istog postojanja. Obe religije gledaju na hedonizam kao problem koji treba rešiti, i kao neprikladan izbor. Takođe, obe vere su evangelističke i obećavaju spasenje. „Naravno i moderan sekularizam je evangelistički, u smislu da sekularna ideja ljudskih prava treba da bude poštovana u celom svetu" (Friedman, 2016). I to je mesto gde se hrišćanstvo, islam i sekularizam spajaju.

U srcu političkog sekularizma je koncept jednakosti - između vernika i nevernika, između muškaraca i žena, između homoseksualaca i heteroseksualaca, i tako dalje. Sekularizam zabranjuje ili pokušava da zabrani javni govor koji odbacuje ove principe, na osnovu principa "govor mržnje". Najvažnije, sekularisti vide upotrebu sile kao potencijalno prihvatljivo sredstvo za okončanje nepravde, koja je definisana kao kršenje slobode i jednakosti. U tom smislu je sekularizam evangelistički. Ali, takođe postoji i duboka razlika. Tradicionalno hrišćanstvo i islam nemaju untrašnjih dilema u vezi svojih osnovih verskih principa. Sekularizam ima protivrečnosti, jer stalno pokušava da balansira između prava ljudi da budu različiti, i njihove potrebe da marginalizuju one koji ne odobravaju tu različitost. Prema Fridmenu, sekularizam je takođe religija, i to „na neki način mlada religija, koja još nije naučila da dostojanstveno nosi političku moć“ (Friedman, 2016). To ga stavlja u intelektualnu defanzivu protiv islama, u kojoj hrišćanstvo nije bilo. Hrišćanstvo shvata islam onako kao sekularizam ne može. Hrišćani i muslimani su bili neprijatelji tokom vekova, dok sekularizam istovremeno i poštuje islam i besni zbog islamskih vrednosti.

Takođe, najveći deo evropskih sekularista prezire sve veći antisekularni stav evropske desnice, te njenu ksenofobiju i njenu represivnost. Zato sekularisti moraju da pronađu način da se suoče sa islamom, koji sa evropskom desnicom deli ove neprijatne osobine. Ipak, oni ne žele da ispadnu ksenofobični i represivni. Ne postoji jednostavno rešenje za politički problem u srcu Evrope. Evropa je sekularna. Sekularizam ima mnogo nespornih vrlina, ali je očigledno da još nije savladao svoje protivrečnosti, niti sekularisti u punoj meri mogu da prihvate da one postoje.

Literatura:

1. Andrić, Zoran, Evropa, islam i islamizam, dostupno na: http://www.spc.rs/sr/evropa_islam_iislamizam_islamistichki_fundamentalizam
2. Espozito, Džon (2008): *Nesveti rat: teror u ime islama*, Šahinpašić, Sarajevo
3. Friedman, George, „Europe, Islam and Radical Secularism, Post-Enlightenment Europe has replaced its Christian values with secular ones", GPF - Geopolitical Futures, April 2016.
4. Huntington Samuel (1996): *The Clashes of Civilization and Remaking of the World*, Simon & Shuster, New York
5. Hamidulah, Muhamed, (1982): *Uvod u Islam*, Sarajevo.
6. Haksli, Oldus, (2017): *Vrli novi svet*, Kosmos, Beograd
7. Haksli, Oldus (2015): *Ponovo u vrlom novom svetu*, Mediteran, Novi Sad.
8. Kulenović, Tarik (2008): *Politički islam: osnovni pojmovi, autori i skupine jednog modernog političkog pokreta*, Zagreb
9. Kuran Časni (1974): Stvarnost, Zagreb
10. Kincler, Klaus (2002): *Verski fundamentalizam*, Klio, Beograd
11. Luis, Bernar (2004): *Kriza islama*, Svet politike, knjga II, Beograd
12. Otašević, Ana, „Evropa će tek upoznati islam", intervju sa Bualemom Sansalom, Politika, 01.04.2017.
13. Pančić, Teofil, Sumrak pustinjskih bogova, Vreme, br. 1376, 18. maj 2017.
14. Pavlović, Dušan, „Tehnika društvenog ugovora", Vreme br. 1260, 26. februar 2015.
15. Rasel, Bertrand (1962): Istorija zapadne filozofije, Kosmos, Beograd
16. Roy, Olivier (2006): Krzysztof Michalski (ed.), *Conditions of European Solidarity*, vol. II: „Religion in the New Europe", Central European University Press.
17. Sansal, Bualem (2017): *2084 – Kraj sveta*, Akademska knjiga, Beograd.
18. Stanovčić,Vojislav (2003): *Političke ideje i religija*, knjiga I i II, Čigoja štampa, Beograd.

19. Subotić, Milovan, „Islamistički ekstremizam kao paradigma verski fundiranog nasilja“, Kultura polisa br. 20, 2013. (21-39)
20. Subotić, Milovan (2015): *Ekstremizam pod okriljem religije,* Medija centar Odbrana i Institut za strategijska istraživanja, Beograd.
21. Subotić, Milovan (2010): „Geneza islamističkog ekstremizma“,Vojno delo/zima, Beograd.
22. Telhami, Shibley (2001, novembar-decembar): *Defating Terror: Confront Supply and Demand*, Midle East Insight 16.
23. Špengler, Osvald (1990): *Propast Zapada I-IV*, Književne novine, Beograd
24. Uelbek, Mišel (2015): *Pokoravanje*, Booka, Beograd.
25. Uelbek, Mišel (2013): *Platforma*, Booka, Beograd.
26. Uelbek, Mišel (2005): *Mogućnost ostrva*, Kontrast izdavaštvo, Beograd.
27. Zamjatin, Jevgenij (1978): *Mi*, Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd.

(UN)JUSTIFIED FEAR OF ISLAMIZATION OF EUROPE

Summary: We live in a time when religion made a great comeback to the pedestal of societal essences. This claim is largely related especially to the part of humanity that is practicing the principles of the youngest monotheism. Present events could seem like a negligible conflict in a continuous antagonism between Christianity and Islam. However, current chapter differs substantially in one thing. All the previous conflicts were waged between Christianity and Islam, i.e. between Christians and Muslims, but not this one. Since the Second World War, Europe redefined itself. She used to be Christian, today is officially secular, so the present conflict could be viewed through the relation of Muslim religiousness and European secularism. These circumstances made Islam a so-called grand topic, and especially its often mentioned vocation that it is irreconcilable religion towards mainly secular West. How it usually happens with grand topics, they are often accompanied with different controversies and arbitrariness in their interpretations. That is why the imperative for the researchers of this phenomenon, is search for the truths which are not so simple. Are Islamism and Islam one? Does their possible synergy pledge for creation of some new world? Do some popular literature like Houellebecq’s

"Submission" really trace European future pervaded with Islam? How will quite secularized Europe deal with this phenomenon? These are just some of many questions tried to be answered in this paper through the elaboration of the phenomenon of "political Islam", its futuristic exposure in popular literature, and the vision of future Europe in the triangle "Christianity-secularism-Islam".

Key words: Islam, Islamism, Christianity, Europe, secularism, "Submission", "2084"

VANJA GLIŠIN
Fakultet za evropske pravno-političke studije
Novi Sad

UDK 94(497.11):94(397.113)

KONTINUITET DEKONSTRUKCIJE SRPSKOG NACIONALNOG IDENTITETA OD 1918. DO 2018. GODINE – SLUČAJ AP VOJVODINE

Sažetak: U godini kada obeležavamo stogodišnjicu prisajedinjenja Vojvodine Srbiji, pored povoda za slavlje jubileja, potrebno je i napraviti kratak osvrt uz pitanje „Šta nam je donelo, a šta odnelo poslednjih 100 godina?“. Prvi deo rada biće namenjen za definisanje osnovnih pojmova kao što su - identitet, nacija, nacionalni identitet, kako bismo razumeli značaj istih. Zatim ćemo u drugom delu rada predstaviti korišćene metode s ciljem rastakanja srpskog nacionalnog identiteta u vremenskom kontinuitetu od 1918. godine. Tim putem dolazimo do trećeg dela u kom ćemo, uz poseban osvrt na AP Vojvodinu, nizom primera istaći današnje stanje nacionalnog identiteta kao i eventualnu ugroženost istog borbom za neki novi, tzv. vojvođanski identitet.

Ključne reči: Identitet, nacija, Jugoslavija, Srbija, dekonstrukcija, Vojvodina, vojvođanski identitet

Uvod

Verige sveta, kako mnogi nazivaju Balkan, predstavljaju prekretnicu koja je bolno iscrtavala vekovno iskustvo na koži balkanskih naroda, koji su usled vremenski datih okolnosti menjali vladare, vladali su i nad njima se vladalo, svedoci su važnih istorijskih dešavanja kojih su najčešće i bili deo, proživeli su i

preživeli različite metode ratovanja, krv su prolivali kako bi opstali, prilagođavali su se, selili, mnogi su menjali i veru, bežali su iz sopstvene kože u neku drugu misleći da će im biti bolje... narode su kosile razne bolesti, prirodne nesreće, ali i nasilje. Srbi, kao stradalnički narod i svedok vremena, u devetnaestom veku posle viševekovnog diskontinuiteta u razvoju državnosti započinju borbu za nacionalnu emancipaciju i stvaranje moderne nacionalne države. Dvadeseti vek predstavljao je Golgotu za Srbiju, Srbe i srpski nacionalni identitet, s obzirom na to da je na svojim plećima iznela ratove i razaranja, genocid i progone, teritorijalnu fragmentaciju, kulturnu i identitetsku destrukciju i stvaranje sintetičkih nacija na temeljima srpskog jezika. Utopijska vizija od Kraljevine SHS, preko „bratstva i jedinstva“ do „evropejstva“ koji nema alternativu, dovela je do alarmantne ugroženosti i oslabljenosti srpskog nacionalnog tkiva, te je neophodno demaskirati pretnje, statiti u zaštitu nacionalnom identitetu i delovati u pravcu negovanja istog, u suprotnom bićemo svedoci dalje dekonstrukcije onoga što su naši preci krvlju platili.

Određenje pojmova – nacija i nacionalni identitet

Kako bismo razumeli značaj same teme rada, neophodno je da objasnimo osnovne pojmove - identitet i nacija, da istaknemo značaj jezika, kulture, tradicije, obrazovanja, te da postavimo sebi pitanje „Ko smo MI?“, možemo li se samoprepoznati.

Krenuvši od samog pojma – narod, možemo reći da je to zajednica ljudi utemeljena na srdačnim odnosima, koja koristi isti jezik, gaji tradiciju i običaje i poseduje svest o pripadnosti zajednici. Kao što su narodi kroz istoriju nastajali najčešće plemenskim udruživanjima, tako dalje udruživanjem naroda nastaju nacije. „Pojam nacija (od latinskog *nasci* što znači roditi se) predstavlja složenu pojavu na koju utiče zbir kulturnih, političkih i psiholoških činilaca. Kulturno, nacija je grupa ljudi koji su povezani zajedničkim jezikom, verom, istorijom i tradicijom, iako

nacije odlikuje i kulturna raznolikost. Politički, nacija je grupa ljudi koji sebe doživljavaju kao prirodnu političku zajednicu. Psihološki, nacija je grupa ljudi koje odlikuje međusobna solidarnost, odnosno privrženost, koja se označava najčešće kao patriotizam[1].“ (Radaković, M., 2012:32) Na osnovu definicije iz rečnika uređenog perom Španske akademije godine 1925., nacija je „kolektivitet ljudi koji imaju isto etničko poreklo, govore istim jezikom i koje vezuje zajednička tradicija“. (Cit. pre. Đorić, M., 2013:196) Hju Siton-Votson naciju je definisao kao „narodnu zajednicu povezanu osećanjem solidarnosti, kulturom i nacionalnom svešću“[2]. Dok je za Antoni Smita nacija „imenovana ljudska populacija sa zajedničkom istorijskom teritorijom, zajedničkim mitovima i istorijskim sećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika“. (Smit D. A., 2010:30) Takođe je važno istaći da je nacija „isključivo politička kategorija“ i da kao takva „teži konstituisanju sopstvene države kako bi potvrdila svoje postojanje“. (Isto, 196) Značaj države za jednu naciju ističe i Hegel, budući da se po njegovom mišljenju „nacionalni duh[3] ogleda u državi, a nacija koja nema svoju državu nema ni svoju istoriju. S tim u vezi nacija koja nema svoju istoriju nema ni svoju prošlost ni svoju budućnost, dakle ni pravo na postojanje“. (cit. pre. Radaković, M., 37)

„Jedan od najopštijih određenja nacionalnog identiteta i pojma nacije, naciju određuje kao skup nekoliko bitnih elemenata

[1] U korist boljeg razumevanja, definisaćemo pojmove patriotizam i nacionalizam. Naime, „patriotizam predstavlja ljubav ili naklonost prema državi, a nacionalizam se uvek određuje kao osećanje ljubavi koje je usmereno ka naciji. Naravno, treba uzeti u obzir da je nacionalizam često verni pratilac patriotizma iz razloga što nacija kao politička kategorija ima ambiciju da oformi sopstvenu državu“. Videti: Đorić, M., (2014): Ekstremna desnica, Udruženje „Nauka i društvo Srbije“, Beograd, str., 197

[2] Prema: Enciklopedija srpskog naroda (gl. i odg. urednik Radoš Ljušić), Zavod za udžbenike, Beograd, 2008., str., 729

[3] Johan Gotlib Fihte smatrao je „da jačanje jezika putem kulture i prosvete snaži nacionalni duh“ (cit. pre. Radaković, M., 93) Jezik kao sredstvo komunikacije i način sporazumevanja jedan je od osnovnih temelja nacije i identiteta.

(identifikatora): imenovana ljudska zajednica, istorijski definisana teritorija, zajednički mitovi i legende, masovna javna kultura, zajednička ekonomija i tržište, jedno zajedničko političko predstavništvo i jedinstven i zaštićen korpus ljudskih prava i sloboda.“ (Despotović, Lj., 2011:115)

Nacije se mogu podeliti na različite načine kao što je podela na „stare“ i „nove“[4], zatim „građanske“ i „etničke“[5] nacije, dok je za naš rad važna podela na „suverene“ i „sintetičke“ nacije. Profesor Ljubiša Despotović je jasno odredio razliku između dva tipa nacija, suverenih i sintetičkih, napisavši da je „za razliku od suverenih nacija koje su se stvarale na prirodan način tokom dužeg vremenskog perioda i na etničkim teritorijalnim celinama na kojima su vekovima obitavale, kao i na osnovama jasnog jezičkog kontinuiteta, etničkog identiteta, zajedničke kulture, nacionalne svesti, i nacionalne države kao izraza njene pune suverenosti, sintetičke nacije su stvarane pod presudnom ulogom pseudonacionalnih elita okupljanjem etnija, delova različitih naroda, ili različitih verskih identiteta istog naroda, na jednom prostoru, stvarajući i gradeći sintetičku svest o pripadanju jednoj političkoj zajednici, i njenoj novoformiranoj državnoj jedinici.“ (Despotović, Lj., 2014:178) Teorija o tome da je „nacija prirodna, a ne veštački nastala tvorevina, polazi od toga da se prirodnost sastoji u dugim procesima trajanja i stvaranja posebnog identiteta“. (Ekmečić, M., 2017:10-11) Naša moderna politička istorija svedoči o „kidanju“ srpskog nacionalnog identiteta, u korist stvaranja novih, izmišljenih (sintetičkih) nacija, a s ciljem potiskivanja srpskog nacionalnog korpusa.

Da bi nacija mogla da se samoprepozna, neophodan joj je nacionalni identitet, „lična karta“ kojom će se identifikovati. Zanimljivo je istaći da je u periodu moderne političke istorije, počevši od XIX veka, svaka nacionalna idetifikacija imala određene

[4] Pogledati: Đorić, M. (2014): str., 196

[5] Pogledati: Subotić, M. (2007): Na drugi pogled: prilog studijama nacionalizma, IFDT, I. P. Filip Višnjić, Beograd, str., 76

izvore u društvenim idejama datog vremena – „bilo da je reč o prosvetiteljstvu, o liberalnim idejama slobode ličnosti i nacije, o romantičarskom podvižništvu oslobođenja, o pozitivizmu, o racionalističkom pristupu nacionalnoj svesti, o kulturološkom, jezičkom i verskom jedinstvu." (Marković, S., 2006:251)

Dva osnovna kriterijuma za definisanje identiteta prema Roju Baumajsteru su: „(1) kontinuitet, koji se tiče osećanja postojanosti i jedinstva u vremenu, i (2) diferencijacija, odnosno elementi na osnovu kojih nas je moguće razlikovati od drugih. (cit. pre. Radaković, M., 79) Kada govorimo o identitetu vrlo lako možemo isti povezati sa prepoznavanjem „nekoga" na osnovu njegovih ličnih karakteristika, ali isto tako možemo povezati i sa prepoznavanjem grupe na osnovu grupnih, kolektivnih karakteristika. U tom segmentu možemo govoriti o podeli na: lični i kolektivni identitet[6]. „Najobuhvatniji i najsloženiji oblik kolektivnog identiteta u moderno doba jeste nacionalni identitet. Njegova funkcija jeste „ukorenjivanje" modernog individuuma u novoformiranu zajednicu (naciju), iznalaženje emocionalnih sadržaja i kulturnog okvira za političko delovanje i egzistencijalnu utehu u svetu koji je poništio ili radikalno preobrazio tradicionalne oblike društvenosti... Modernost je rastočila privid jedinstvenog bivstvovanja[7] što je uslovilo nastanak i trajanje specifične, sistemske moderne krize i to u veoma različitim vidovima, od biološke – ekološke, do političke – društvene i individualne dimenzije. Jedna od najizrazitijih među njima svakako je kriza identiteta." (Cvetković, N. V., 2001-2002:52) Profesor Milovan Mitrović na slikovit način je predstavio nacionalni identitet „kao struk luka

[6] Milovan Radaković, naš uvaženi stručnjak, ističe da je „za određivanje nacionalnog identiteta vrlo važan odnos između pojedinačnog i kolektivnog. (...) Nacionalni identitet proističe iz kolektivnog, a kolektivni iz mnoštva ličnih identiteta, koji stvaraju višu kategoriju iz određenih datosti ili interesa". (2012:81)

[7] Reč je o „raskolu diskurzivnih praksi: morala i politike, vlasti i umetnosti, znanja i moći"; Cvetković, N. V. (2001-2002): Nacionalni identitet i (Re)konstrukcija institucija u Srbiji (ideologije, obrazovanje, mediji), Filozofija i društvo XIX-XX, Institut za filozofiju i društvene teorije, Beograd, str., 52

koji bi valjalo da ima: dubok koren (dugu i bogatu istorijsku tradiciju); zdravo stablo (uređenu strukturu društvenih grupa, ustanova i organizacija...); zdrave zelene peraste listove koji se propinju u visine i skupljaju dnevnu svetlost (visoke kulturne standarde i duhovne vrednosti koje su neophodne za održivi razvoj kao novu i neprestanu socijalnu fotosintezu). (...) Jezik i vera, čast i imovina, porodica i država, moral i pravo, istorija i geopolitika – svako sa svoje strane i svi zajedno – tvore slojevito jezgro svakog, kako starog tako i novog srpskog (i svakog drugog) nacionalnog identiteta." (Mitrović, M. M., 2016:48-49) Dakle, osnovni elementi nacionalnog identiteta su: jezik, kultura, država, pravo, teritorija, istorija, moral, mentalitet naroda, mitovi i simboli.

Uz objašnjenje pojma, istaći ćemo i ulogu nacionalnog identiteta, koja je u svom elementarnom obliku dvojaka. Reč je o ulozi nacionalnog identiteta na „spoljašnjem" i „unutrašnjem"[8] planu. Pored toga, ukazaćemo na važnost istorijskog identiteta s obzirom na to da doprinosti „razumevanju sukoba unutar društva isto kao i sukoba između naroda i nacija razdiranih višestrukim istorijskim i kulturnim pripadnostima. Značaj ovog stanovišta je pre svega u tome što, pored isticanja njegove istorijske dimenzije, ukazuje i na mogućnost postojanja podeljenog identiteta, tj. na činjenicu da se grupe s izvorno jedinstvenim istorijskim identitetom kasnije mogu da razdvoje i razviju različite, čak i suprotstavljene identitete". (Stojković B., cit. pre. Despotović Lj., 2011:109-110) Razdvajanje kao i suprotstavljanje identiteta mogu izazvati spoljašnji pritisci i to u slučaju kada su oni na neki

[8] Nacionalni identitet na spoljašnjem planu ima zadatak da odredi i obezbedi društveni prostor u okviru kojeg njihovi pripadnici moraju živeti i raditi, na ekonomskom planu nacije prihvataju težnju za kontrolom nad teritorijalnim resursima, uključujući radnu snagu , dok u političkom prirode. Unutrašnje funkcije nacionalnog identiteta tiču se procesa socijalizacije pripadnika nacije kao „državljana" i „građana". Prema: Smit, D. A. (2010): Nacionalni identitet, Biblioteka XX vek, Beograd, str., 32-33pogledu nacionalni identitet podupire državu i njene organe. Ukratko, zadatak je egzistencijalne

narod „prejaki, kad se često ponavljaju, predugo traju i sistematski sprovode, tada oni kod izvesnih pojedinaca i grupa, naročito u sadejstvu sa obećavajućim (ili stvarnim) i za njih ekskluzivnim privilegijama, mogu da izrode autošovinizam, kao najperverzniji oblik nacionalne samosvesti. Procesi propagandno-političkog inženjeringa eničkog autošovinizma započinju tako što se stvarne unutrašnje razlike u istorijskim neprilikama produbljuju time što se zajedničke crte nacionalnog karaktera i sve druge sličnosti prvo zanemaruju, pa potom negiraju – sve dok se vremenom ne počnu međusobno suprotstavljati i oštro sukobljavati". (Mitrović, M. M., 2016:49) Takođe bismo dodali i uticaj unutrašnjih faktora – pojedinci, političke partije, NV organizacije i udruženja različitog tipa i namene – koji svojim delovanjem i idejama mogu izazvati nestabilnost koja u nekim situacijama prelazi u sukobe.

Nakon definisanja osnovnih pojmova, pristupićemo daljoj analizi, pre svega sa istorijskog aspekta, kako bismo locirali glavne izvore problema koji su uticali na dekonstrukciju srpskog nacionalnog identiteta.

Srpska nacija i nacionalni identitet u kandžama istorije

Neophodno je istaći da su „istorijske vertikale ili ugaoni stubovi srpskog nacionalnog identiteta bili i ostali: 1) u jezgru pravoslavne duhovnosti, srpsko svetosavlje; 2) u središtu epske slobodarske tradicije, kosovska mitologija; 3) u osnovi srpskog jezika, ćiriličnog pisma; i 4) u tradiciji demokratskog organizovanja društvenog života, narodna samouprava". (Mitrović, M. M., 2016:54) Značaj jezika istakli smo u prvom poglavlju, rekavši da između ostalog jezik[9] određuje naciju. To „načelo u srpsku

[9] „Nacionalna ideja kod Srba formira se kao tzv. lingvistički tip nacije, odnosno kao ideja da je nacija zajednica jezika pri čemu je jezik najuniverzalnije društveno oruđe, činilac objedinjavanja i povezivanja pripadnika nekog naroda." Marković, S., Nacionalni identitet Srba u 19. veku i početkom 20. veka, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, Novi Sad, 2006., str., 235-252

politiku uveo je Vuk Stefanović Karadžić“, a prema lingvističkom principu izgrađena je „mapa ujedinjene Srbije iz 1854. godine“.[10]

Za vreme vladavine Miloša Obrenovića „nazivi kao što su Dalmacija, Hrvatska ili Bugarska bili su samo geografski nazivi ili istorijska sećanja: osim Srba nije bilo nijednog drugog jasno izgrađenog nacionalnog identiteta među pretežno slovenskim stanovništvom“. (Bataković T. D., 2018:10) Tome je doprinela aktivnost i borba srpskog naroda, „nacionalna misao i državotvorna ideja, težnja za autonomijom (duhovnom i političkom), i borba za odbranu nacionalnog i verskog identiteta“ koji su beleženi još u XV, XVI i XVII stoleću.[11]

Tokom devetnaestog veka dolazi do razvijanja nacionalne svesti u Srba „čemu je posebno doprinelo stvaranje autonomne, a zatim i nezavisne kneževine Srbije“. (Đurković, M., 2013:120) U tom periodu, važni događaji u Vojvodini, kao što su „formiranje srpskog građanstva, otvaranje škola (gimnazije u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu, učiteljska škola u Somboru), pokretanje listova i časopisa (Letopis 1825) i osnivanje Matice srpske (1826) ukazivali su na to da je postavljanje srpskog nacionalnog pitanja u Habzburškoj monarhiji samo pitanje vremena.“ (Popov, Č., Popov, J., 2000:20) To pitanje je jasno iskazano u revoluciji 1848-1849. godine.[12]

Da su velike sile odigrale značajnu ulogu u ograničavanju srpskog faktora, potvrđuje nam njihova dvostruka i neprincipijel-

[10] Prema: Bataković T. Dušan (2018): Istorija jedne utopije: 100 godina od stvaranja Jugoslavije (knjiga I), Catena Mundi, Beograd, str., 12

[11] „Samo su Srbi počevši još od Velike seobe pod Arsenijem Čarnojevićem 1690, kontinuirano i krajnjom upornošću, borili za svoju versku, prosvetno-kulturnu, političku (personalnu), pa i teritorijalnu autonomiju u okvirima austrijske Carevine. Nijedan drugi narod ovog područja nije tu borbu prihvatao i nije se u nju trajnije i aktivnije uključivao, a neki od najmnogobronijih (Nemci, Mađari, Hrvati) su joj se i energično suprotstavljali“. Popov, Č., Popov, J. (2000): Autonomija Vojvodine: Srpsko pitanje, Kulturni centar, Sremski Karlovci, str., 11, 15

[12] Srpskoj Vojvodini je u ratu sa Mađarima jedino pomogla Kneževina Srbija.

na politika[13]. Na ograničavanju srpskog faktora (dok su se drugi faktori – otomanski na primer - pomagali), radili su i britansko i habzburško carstvo osmišljenom strategijom „cepanja srpskog etničkog prostora i postepenog inženjeringa stanovništva na pojedinim obodnim teritorijama tog prostora. (...) Cilj je bio da se jedan po jedan region odvaja od glavnog kulturnog i verskog toka matice i sprema za integraciju u neki širi zapadni prostor...“ (Đurković, M., 2013:120-121) Dalje nam o toj dvostrukoj politici svedoči „plan grofa Goluhovskog, austrijskog ministra spoljnih poslova, pravljen za susret austrijskog i nemačkog cara u septembru 1903. godine“ u kom se navodi da „rešenje balkanskog pitanja podrazumeva „slabu Srbiju““. (Lompar, M., 2017:78) Nacrti balkanskog rešenja prepuni su negativnih stavova prema Srbiji i srpskom narodu, a u jednom od tih nacrta navodi se „ne samo da je nestanak Srbije realna činjenica (...) nego – u rečima sekretara bugarskog kralja Ferdinanda, od 20. aprila 1913. godine – ta sudbina obuhvata i srpski narod: „Taj narod mora iščeznuti, inače neće biti mira.“ (Isto, 79)

Veliku nesreću u srpskim redovima, koja će pratiti Srbe do današnjih dana, jeste „kompradorska elita“, koju je Vasa Stajić opisao sledećim rečima: „sva pitanja nacionalne politike i patriotizma svode se meni... na ovo: koliko će biti pedalj zemlje što će ga humanizovati ljudi što govore našim jezikom.“ Takav odnos kvaziinteligencije je nudio iluziju misaonog vođstva naroda, a u stvarnosti je stvarao podanike među Srbima koji su nova saznanja doživljavali kao nepoželjni balast, a asimilatorske zahteve Austro-Ugarske vlasti kao neizbežnu neminovnost“. (cit. pre. Marković, S., 2018:206)

Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji 25. novembra 1918. godine, a potom i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1.

[13] Kada im je odgovaralo suzbijale su nacionalno oslobodilačke pokrete, a tamo gde su locirali lične interese, pomagale su iste takve pokrete za emancipaciju i otceplјenje. Prema: Đurković, M., (2013): Tamni koridori moći, Centar za izučavanje tradicije, Ukronija, Beograd, str., 120

decembra 1918. godine), kruna su srpske predanosti, ali u jednoj meri i utopijske vizije o zajedničkoj zemlji Južnih Slovena. „Umesto svoje kuće i nacionalne države, građene po meri sopstvene moći i istorijskih prava, srpska kulturna i politička elita pred Prvi svetski rat, u međuratnom periodu, ali i dalje, projektovala je zajednički jugoslovenski dom koji u temeljima nije bio dovoljno čvrst niti pouzdan.“ (Pijanović, P., 2018/1:140) Kada je reč o Vojvodini nakon prisajedinjenja – ideje o autonomnom položaju Vojvodine javile su se u vreme ustavnih rasprava pred donošenje Vidovdanskog ustava 1921. godine.[14]

Dalje bismo izdvojili jedan od važnih događaja za stvaranje ideje o federalističkom preuređenju Jugoslavije, a odnosi se na „Zagrebačku rezoluciju ili punktaciju iz 1932. godine“.(Popov, Č., Popov, J. 2000:40) To je prouzrokovalo niz drugih punktacija.[15] Nedugo zatim su iz ovih rezolucija poticale ideje o stvaranju različitih grupa, od kojih ćemo za naš rad izdvojiti – „Autonomaški vojvođanski front – heterogenog političkog sastava[16] – koji je okupljao sve njih oko jedne parole – „Hoćemo da gospodarimo na našoj grudi“ – koju je u listu *Vojvođanin* lansirao prvi čovek pokreta Duda Bošković. Iza ove parole krio se, u stvari, zahtev da se „dođoši“ isključe iz raspodele vodećih funkcija u upravljanju Vojvodinom i da sve one pripadnu Vojvođanima. Opterećen u

[14] „ustavni nacrt Stojana Protića, iz 1920. u članu 4 predviđa decentralizovano ustrojstvo jugoslovenske države, sa 9 široko politički i administrativno autonomnih pokrajina (ili oblasti), od kojih bi jednu činili Srem i Bačka, a drugu samo Banat. (...) u konceptu Jugoslovenskog kluba Antona Korošeca o Nacrtu ustava, usvojenom 6. aprila 1921, među pet pokrajina federativno uređene Jugoslavije, pominje se i Vojvodina. Planom Stjepana Radića o federativnoj jugoslovenskoj uniji iz istog vremena, definiše se da: „usporedo uz zajednicu Hrvatske i Srbije postoji i slično uređenje za ostale zemlje unutar jugoslovenske unije na temelju autonomije i federacije...“ Među te zemlje Radić – između ostalog - pominje i Vojvodinu. Tih godina se i Svetozar Pribićević javlja kao borac za samobitnost Vojvodine.“ Popov, Č., Popov, J. (2000): Autonomija Vojvodine: Srpsko pitanje, Kulturni centar, Sremski Karlovci, str., 34-35

[15] Novosadska ili Vojvođanska rezolucija (punktacije) 28.decembra.1932. godine. Ovoj rezoluciji radovali su se Ante Trumbić, kao i Sekula Drljević. (Isto, str., 45)

[16] Samostalne demokrate, radikali, Davidovićeve demokrate, levi „zemljoradnici“ (Savez zemljoradnika), HSS-ovci i katolički klerikalci (Blaško Rajić) (Isto, str., 47)

visokoj meri „pokrajinskim šovinizmom“, Front je naduvavao probleme eksploatisanosti Vojvodine i prenaglašavao njene „specifičnosti“ zapuštajući i zanemarujući srpske nacionalne interese u ovoj pokrajini“. (Isto, 2000:47-48)

Otvoren proces federalizacije Jugoslavije i kulminacija hrvatske „tajne“ politike – koja je podrazumevala stvaranje hrvatske nezavisne države – javljaju se 1939. godine potpisivanjem sporazuma Cvetković-Maček. Time je „osnovana Banovina Hrvatska, kao prelazni period do stvaranja nezavisne hrvatske države. Taj događaj uticao je na Slovence i izazvao njihovu težnju ka uspostavljanju Slovenske banovine. Krajem januara 1940. godine, vođa Jugoslovenske muslimanske organizacije Džafer Kulenović izjavio je da bi od Bosne i Hercegovine trebalo obrazovati četvrtu autonomnu jedinicu umesto da se ona deli između Hrvatske i Srbije. (...) Jedino su se srpski političari na vlasti kolebali ne mogavši da sa potpunom sigurnošću procene da li je bolje da, pored slovenačke odmah obrazuju i srpsku federalnu jedinicu...[17]“ (Čavoški, K., 2018/1:531)

„Kada se sagleda suština svih ustavnih koncepata od 1945. godine do raspada Jugoslavije, može se uočiti kontinuitet – razbijanje srpske etničke celine. Tada se pojavljuju floskule „bosanski Srbi“, „hrvatski Srbi“... (...) Zajednička politika svih tih procesa je bila sistematska srbofobija, čiji je cilj bio potpuna unazađenost i obezličenost srpskog naroda i pretvaranje Jugoslavije, u prvo vreme, u konfederaciju do otcepljenja.“ (Golubović, P., 2018/2:20) Jedan od najbrutalnijih udara na srpsku državu je Ustav iz 1974. godine, kojim Pokrajine dobijaju daleko veća ov-

[17] Kako ističe Slobodan Jovanović „Kad je obeležena hrvatska etnička celina, onda se neminovno mora obeležiti i srpska enitčka celina... Čim se otvorili hrvatsko pitanje, otvorilo se i srpsko... (...) Između dva rata Hrvati su bili pregli da ojačaju svoju nacionalnu organizaciju. Srbi naprotiv izvršili su nacionalnu demobilizaciju, ostavljajući državnoj vlasti, što će reći, srpskim ministrima u Vladi da brinu o našim nacionalnim interesima.“ Čavoški, K., (2018): Istorija jedne utopije: 100 godina od stvaranja Jugoslavije, Catena Mundi, Beograd, str., 530-535

lašćenja od dotadašnjih.[18] Pored toga ovim Ustavom je ugroženo i srpsko stanovništvo van teritorije Srbije, kojem je u Hrvatskoj „nametnutno da govore hrvatskim jezikom“[19].

Podsticaj za destrukciju srpske države u svim segmentima dolazili su i „iz antisrpskih partijskih i drugih centara Jugoslavije“ koji su u Vojvodini i na Kosovu i Metohiji podsticali „separatističke i antisrbijanske snage da krenu u žestoku političku kampanju. (...) Sve u nauci i javnosti što se i najodmerenije suprotstavilo ovoj plimi pokrajinskog i ostalog separatizma kvalifikovano je kao „reakcionarno“, „velikosrpsko“, „unitaristički - hegemonističko“, „neprijateljsko“, „u jendeku procesa“ i „u sukobu s progresivnim razvojem društva““. (Popov, Č. Popov, J., 2000:98) Sve su činili kako bi razjedinili srpski narod, uništili jedinstvenu srpsku državu i time ograničili njenu snagu.

Proteklih 100 godina jasno ukazuju da je „prostor bivše Jugoslavije bio poligon za jedan svojevrsni eksperiment *in vivo*, na kome je vršen planski etno-kulturološki inženjering identiteta u pokušaju stvaranja sintetičkih nacija. Reč je, naime, o relativno sinhronizovanom geopolitičkom projektu (Vatikana, austrogermanskog faktora, te hrvatskih, muslimanskih i crnogorskih protnacionalnih elita), čija je namera u različitim istorijskim fazama bila da se kroz model stvaranja sintetičkih nacija ostvari prisvajanje srpskih nacionalnih teritorija (srpskih zemalja) i njihovo trajno versko i nacionalno prekodiranje u korist novonastalih identiteta sintetičkih nacija“. (Despotović, Lj., 2017:128)

---

[18] „Ustav SAP Vojvodine od 28. februara 1974, precizno je odvojio sve funkcije Pokrajine iz Republike: od vlasti, preko privrede i obrazovanja do sporta i turizma. Tu su bili, razume se, i međunarodni odnosi, odbrana zemlje, zaštita ustavnog poretka itd. Dogovorna ekonomija je puštena u dejstvo, institucionalna osnova planirane pokrajinske državnosti je zaokružena, počela je ideološka akcija na formiranju „vojvođanske nacije“, vođena besomučna agitacija protiv „velikosrpstva“, dok su svi ostali nacionalizmi zanemarivani i tolerisani.“ Popov, Č. Popov J., (2000): Autonomija Vojvodine: Srpsko pitanje, Kulturni centar, Sremski Karlovci, str., 106

[19] Ova „republička unifikacija jezika... je osporila i narodno ime jeziku srpskog naroda i sistematski, iz štampe, radija, škole, televizije prognala svako ispoljavanje varijanata koje su imale jače uporište u srpskoj nacionalnoj tradiciji. (...)“ Lompar, M., (2017): Duh samoporicanja, Catena Mundi, Beograd, str., 382

Sadašnje stanje srpskog nacionalnog identiteta u Vojvodini

Dvadeseti vek i period Titove vlasti u nasleđe nam ostavlja u velikoj meri razgrađenu srpsku državnost i nacionalni identitet koji „je nagrizan i razgrađivan i time što je na srpski račun podstrekivano stvaranje i jačanje tzv. vojvođanskog identiteta, a naročito jačanje separatističkih težnji šiptarskih političkih struktura na Kosovu i Metohiji". (Despotović, Lj., 2011:132)

Svedoci smo aktuelizacije pitanja o autonomiji Vojvodine i vojvođanskom identitetu, pitanja koja svoja uporišta imaju u političkim partijama[20], grupama građana[21], NV organizacijama[22], pojedinim medijima i internet portalima[23], ali u određenom segmentu i u samom sistemu[24].

---

20 Nenad Čanak, predsednik Lige socijaldemokrata Vojvodine (LSV), 28. februara 2018. godine, zatražio je da se u procesu promene Ustava RS Vojvodini vrati puna autonomija kakvu je imala u Ustavu iz 1974. godine. http://www.nspm.rs/hronika/nenad-canak-u-procesu-promene-ustava-vojvodini-vratiti-punu-autonomiju-kakvu-je-imala-u-ustavu-sfrj-iz-1974.html?alphabet=l (pristupljeno 20.05.)

21 Vojvođanska partija čiji je lider Aleksandar Odžić, poziva na separatizam i nasilje. http://www.nspm.rs/hronika/aleksandar-odzic-ekstremista-i-pristalica-nezavisnosti-vojvodine-govorio-na-skupu-sase-jankovica-u-beogradu.html (pristupljeno 20.05)

22 Nevladina organizacija Vojvođanski klub, 2. aprila 2018. godine pozvala je sve koji sebe smatraju zastupnicima interesa Vojvodine da se okrenu borbi za status Vojvodine kao republike u federalizovanoj Srbiji.
http://www.autonomija.info/vojvodjanski-klub-poziva-na-ujedinjenje-vojvodjanskih-snaga-oko-zahteva-za-status-republike.html (pristupljeno 21.05) Dodali bismo i aktivnosti Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji (u saradnji sa Evropskom unijom), koji je izdao knjigu, 2006. godine, pod nazivom „Vojvođanski identitet", čiji tekstovi šalju nedvosmislenu poruku izraženu samim naslovo.
(http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske24.pdf)

23 Portal građanske Vojvodine „Autonomija" i Nezavisno društvo novinara Vojvodine (ujedno i prijatelji već navedenog Vojvođanskog kluba -
http://vojvodjanskiklub.rs/prijatelji/ (pristupljeno 27.05.2018.)). Takođe bismo dodali i zapažanje našeg uvaženog sociologa Zorana Avramovića – Spikerka Televizije Novi Sad (24. novembra 2015.) dakle, drugog javnog servisa u Republici Srbiji, saopštila je da je Aleksandar Tišma vojvođanski pisac. Dodao je da to može da ima „puzajuće krupne posledice po budućnost nacionalne svesti i ponašanja".
https://www.bastabalkana.com/2015/12/kako-je-aleksandar-tisma-postao-vojvodjanski-pisac-na-rts-u/(pristupljeno 26.05.2018.)

24 Na sajtu Unije sindikata prosvetnih radnika Srbije, prikazana je fotografija formulara PIO fonda Vojvodine iz 2009. godine, na kom su uočene reči „zamolnica", „oso-

„Odlukom pokrajinske administracije 2006. godina je proglašena godinom vojvođanskog identiteta. U ovoj odluci sadržano je dvostruko priznanje: prvo, da je vojvođanski identitet veoma važan i, drugo, da se na promociji ovog identiteta nije radilo dovoljno.“ (Domonji, P., 2006:11) Izgradnju i promociju vojvođanskog identiteta „prati puzajuće zaokruživanje njene samostalnosti i postepeno izdvajanje iz ekonomskog i ustavno-pravnog sistema Srbije. Štaviše, na osnovu prethodnog iskustva mnogi su u novom Zakonu o regionalnom razvoju donetom 2009. videli početak stvaranja budućih protodržavica, ali i začetak novih identiteta: Šumadinaca, Beograđana, Južnosrbijanaca itd“. (Đurković, M., 2013:151) Zatim ideja o osnivanju Vojvođanske akademije nauka i umetnosti[25] – koja je osporena Odlukom Ustavnog suda Srbije – je, kako navode iz SANU, političko nastojanje koje će „rezultirati relativizacijom ili čak razbijanjem jedinstvenog naučnog, umetničkog i kulturnog prostora“[26]. Godine 2011. na popisu stanovnika građani su mogli da se izjasne kao „vojvođani“, a ta ideja je propraćena i natpisima na bilbordima („Ja sam vojvođanin/ka“; na drugom između ostalog „Važno je da znaš: Nacionalna pripadnost je stvar tvog osećanja!“ itd.). Takođe, često u svakodnevnom govoru možemo čuti reč – kada se govori o Srbima južno od Save i Dunava – „srbijanci“[27]. Kada je reč o obrazovanju, pomoćnik pokrajinskog sekretara 2006. godine, Danica Stefanović napisala je u svom tekstu za knjigu „Vojvođanski identitet“ da je „obrazovanje ključ i kičma svakog društva. Svakako

---

bni list“ i „izvod iz očevidnika“. Profesor Filološkog fakulteta u Beogradu Veljko Brborić ističe da navedene reči „nisu deo srpskog jezičkog standarda i dodao da je očigledno reč o „hrvatiziranju jezika“.
http://www.unijasprs.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=19250 (pristupljeno 25.05. 2018.)

[25] Takođe, ideja o Vojvođanskoj enciklopediji. Pogledati: „Crnogorski slučaj“ u Đurković, M. (2013): Tamni koridori moći, Ukronija, Beograd, str., 115-153

[26] https://rs-lat.sputniknews.com/autori/201507193383520/ (pristupljeno 25.05.)

[27] „u čemu se sastoji pravac hrvatske kulturne politike: sve što je srpsko treba svesti na srbijansko, da bi sve što nije srbijansko prestalo da bude srpsko.“ Lompar, M., (2017): Duh samoporicanja, Catena Mundi, Beograd, str., 259-260

društvo i svaka politička elita, koja gradi društvo, želi da obrazuje buduće nosioce društva prema sebi i prema svojoj meri. (...) Samo, ostaje pitanje zašto i nama, onda, nije dato pravo da razvijamo obrazovanje koje će u sebi nositi karakteristike budućnosti, koje će biti moderno, kvalitetno i efikasno, sa svim karakteristikama vojvođanskog identiteta. Kada ovako govorim, jednostavno ne dozvoljavam da mi se bilo ko obraća rečima „autonomistica". Ja to jesam, svakako, i želim da nas ima mnogo više, nas koji ćemo sa ovakvim stavovima braniti jednu novu, proevropsku i građansku Vojvodinu". (...) Još je dodala da bi trebalo da se ide u pravcu „stvaranja istinskih bilingvalnih škola... (...) To bi bio jedan od vrlo konkretnih doprinosa izgradnji vojvođanskog identiteta." (Domonji, P., 2006:107-108)

S druge strane susrećemo se sa neprestanim nametanjem „graničnika srpskoj intelektualnoj svesti" (Lompar, M., 2017: 336), „društvo se neprestano drži u stanju šizofrenije: ili si prosvećen (moderan) ili si nacionalan (prevaziđen)" (Isto, str., 81), „unutrašnje sile u srpskoj kulturi tako su podešene da uklanjaju ljudske primere koji im ne odgovaraju, bez obzira na to koliko vredni ljudi bili u pitanju" (Isto, str., 50). Svako ko demaskira pretnje po Srbiju, Srbe i srpski nacionalni identitet „mora medijski nestati ili biti kriminalizovan". (Isto, str., 19)

Svedoci smo metoda kojima se služe i unutrašnji i spoljašnji faktori u cilju potpune devastacije srpskog nacionalnog koda, s tim u vezi neophodno je istaći da se zatiru tragovi o srpskoj postojanosti, falsifikuje istorija u korist sintetičkih ideja i nacija, cenzuriše se istina o zločinima počinjenim nad Srbima, destruiše se srpski jezik i ćirilično pismo, srpska kultura, tradicija i običaji, radi se na potiskivanju pravoslavlja i urušavanju autoriteta crkve kao kohezionog faktora srpskog naroda, teritorija države se fragmentira, nacionalna osvešćena intelektualna elita je marginalizovana i medijski kriminalizovana, Srbima se nameće krivica koju kao teško breme nose kroz istoriju, a laž se podmeće kao istina, s ciljem maskiranja deficijencija i predstavljanja nepostojećeg „JA", a sve u korist izmišljenih identiteta, a na račun srpskog.

Stoga, neophodno je delovati u pravcu zaštite viševekovne srpske teritorije, državne celovitosti i duhovne nesalomivosti, jer „Srpska Vojvodina kao nacionalna i politička odrednica teritorije severne srpske pokrajine nema samo istorijski značaj, ona je to i danas uprkos svom multietničkom i multireligijskom sastavu stanovništva. Dakle, nije reč samo o pukoj brojčanoj prednosti Srba (preko 65% po poslednjem popisu) već i njihovoj teritorijalnoj kompaktnosti koja je uočljiva na celom prostoru Vojvodine. Ovde se zapravo radi o izrazu njihove pune teritorijalne vezanosti za integralni srpski državni prostor i nacionalni korpus kao i ukupnu političku objedinjenost teritorija – srpske zemlje, koje srpski narod već vekovima naseljava i na kojima sve teže opstaje“. (Despotović, Lj., 2018:42) I uvek težiti da se kulturom i obrazovanjem gaji i prenosi rečenica iz pesme „Otadžbina“ Đure Jakšića – „Otadžbina je ovo Srbina!“

Literatura:

1. Bataković T. Dušan (2018): Istorija jedne utopije: 100 godina od stvaranja Jugoslavije (knjiga I), Catena Mundi, str. 9-70
2. Cvetković, N. V. (2001-2002): Nacionalni identitet i (Re)konstrukcija institucija u Srbiji (ideologije, obrazovanje, mediji), Filozofija i društvo XIX-XX, Institut za filozofiju i društvene teorije, Beograd, str. 51-75
3. Čavoški, K., (2018): Istorija jedne utopije: 100 godina od stvaranja Jugoslavije, Catena Mundi, Beograd, str. 525-536
4. Despotović, LJ. (2011): Geopolitika identiteta, DN Logos, Bačka Palanka, Kultura polisa, Novi Sad
5. Despotović, Lj. (2014): Konstrukcija i dekonstrukcija identiteta, FEPPS, Novi Sad
6. Despotović, Lj. (2017): Globalizacija i geopolitika identiteta, Kairos, Sremski Karlovci
7. Despotović, Lj. (2018): Srpska Vojvodina, kao predmet nemačkih, mađarskih i hrvatskih geopolitičkih planova i teritorijalnih aspiraci-

ja, Kultura Polisa, god. XV (2018), posebno izdanje, Kultura – Polisa, Novi Sad, Institut za evropske studije, Beograd, str. 39-58
8. Domonji, P. (priredio) (2006): Vojvođanski identitet, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Zagorac, Beograd
9. Đorić, M., (2014): Ekstremna desnica, Udruženje „Nauka i društvo Srbije“, Beograd
10. Đurković, M. (2013): Tamni koridori moći, Ukronija, Beograd
11. Ekmečić, M., Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u novom veku (1492-1992), Evro Book, Beograd, 2017.
12. Enciklopedija srpskog naroda (gl. i odg. urednik Radoš Ljušić), Zavod za udžbenike, Beograd, 2008
13. Golubović, P. (2018): Istorija jedne utopije: 100 godina od stvaranja Jugoslavije (knjiga II), Catena Mundi, str., 7-22
14. Lompar, M., (2017): Duh samoporicanja, Catena Mundi, Beograd
15. Marković, S., (2006): Nacionalni identitet Srba u 19. veku i početkom 20. veka, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, Novi Sad
16. Mitrović M. M. (2016): Fenomenologija i dijalektika nacionalnog identiteta i srpskog identiteta Srbije; Identitetski preobražaj Srbije: prilozi Projektu 2015: kolektivna monografija/priredila Radmila Vasić, Milena Poloja, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, str. 47-75
17. Marković, S. S., Vučković U. Ž. (2018): Kompradorska iskušenja elite i njihov uticaj na identitet Srba u Vojvodini – istorijski osvrt, Kultura Polisa, god. XV (2018), posebno izdanje, Kultura – Polisa, Novi Sad, Institut za evropske studije, Beograd, str., 201-210
18. Pijanović, P. (2018): Istorija jedne utopije: 100 godina od stvaranja Jugoslavije (knjiga I), Catena Mundi, str. 132-148
19. Popov, Č. Popov J., (2000): Autonomija Vojvodine: Srpsko pitanje, Kulturni centar, Sremski Karlovci
20. Radaković, M. (2012): Komponente nacionalnog i evropskog identiteta, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
21. Subotić, M. (2007): Na drugi pogled: prilog studijama nacionalizma, IFDT, I. P. Filip Višnjić, Beograd

Internet izvori

1. http://www.nspm.rs/hronika/nenad-canak-u-procesu-promene-ustava-vojvodini-vratiti-punu-autonomiju-kakvu-je-imala-u-ustavu-sfrj-iz-1974.html?alphabet=l (pristupljeno 20.05)
2. http://www.nspm.rs/hronika/aleksandar-odzic-ekstremista-i-pristalica-nezavisnosti-vojvodine-govorio-na-skupu-sase-jankovica-u-beogradu.html (pristupljeno 20.05)
3. http://www.autonomija.info/vojvodjanski-klub-poziva-na-ujedinjenje-vojvodjanskih-snaga-oko-zahteva-za-status-republike.html (pristupljeno 21.05)
4. http://vojvodjanskiklub.rs/prijatelji/ (pristupljeno 27.05.2018.)
5. https://www.bastabalkana.com/2015/12/kako-je-aleksandar-tisma-postao-vojvodjanski-pisac-na-rts-u/(pristupljeno 26.05.2018.)
6. http://www.unijasprs.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=19250 (pristupljeno 25.05. 2018.)
7. https://rs-lat.sputniknews.com/autori/201507193383520/ (pristupljeno 25.05.)
8. http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Misc/I%D0%A3%D0%BE-360-2009.pdf (pristupljeno 25.05. 2018.)

CONTINUITY OF THE DECONSTRUCTION OF THE SERBIAN NATIONAL IDENTITY FROM 1918 TO 2018 – CASE OF AP VOJVODINA

Summary: In the year that marks the 100th anniversary of the accession of Vojvodina to Serbia, besides the occasion fot the celebration of the anniversary, it is necessary to make a brief review with the question „What has it brought us and what has been away taken over the past 100 years?“. The first part of the paper will bi devoted to defining basic concepts such as: identity, nation, national identity, in order to understand the significance of these. Tehn, in second part of the paper, we will present the methods used in order to break the Serbian national identity in time continuity from 1918. This way we come to the third part where, with special reference to the AP Vojvodina, a

series of examples will highlight the present state of national identity as well as the possible threat of the same struggle for a new identity of Vojvodina province. We are witnessing the methods used both by internal and external factors in order to completely devastate the Serbian national code, regarding this it is necessary to point out that the traces of Serbian stability are being eroded, falsifying history in favor of synthetic ideas, identity and nations, censuring the truth about the crimes committed against Serbs, Serbian language and Cyrillic script are destroyed, Serbian culture, tradition and customs, Serbian Orthodox Church, as a cohesion factor of Serbian people, the territory of the state is fragmented, the national conscious intellectual elite is marginalized and media criminally imprisoned, the guilt which, as a heavy burden, nonexistent „I“, all in favor of fictitious identities, and at the expense of the Serbian one.

Key words: Identity, nation, Yugoslavia, Serbia, deconstuction, Vojvodina, Vojvodina identity

NENAD ĐURETIĆ
Garancijski fond
Novi Sad

UDK 321.7:323.15

METASTABILAN SVET
(kolebljiva ravnoteža sveta i ljudskih prava)

Sažetak: U radu koji sledi pokušaćemo da sagledamo neke od uzroka i važnih činilaca koji karakterišu aktuelnu situaciju u globalnoj ravni. Napor autora se usredsređuje na globalne tokove nakon demisije Novog svetskog poretka čija se alternativa uveliko traži i stidljivo uobličuje. Svet se suočava sa značajnom rekompozicijom uloga glavnih aktera na globalnoj sceni koje prirodno nose nove izazove, rizike i stalno redefinisanje postojećih interesa. Konfliktni potencijali se uvećavaju a ravnoteža među zemljama kao da malaksava. Deficiti demokratije su sve uočljiviji dok se alternativa krajnje neubedljivo formatizuje. U svemu tome ljudska prava jesu i šansa i problem modernog sveta. Kako ih prevesti iz normativnog uzusa u delatnu silu pitanje je od samog početka njihovog razumevanja i kodifikovanja. Rad pokušava da uoči tananu korelaciju između sve veće neravnoteže među državama i narodima i praktičnog ozbiljenja i afirmisanja ljudskih prava u svetu politike i svakodnevnog života.

Ključne reči: mir, ravnoteža, svetska scena, ljudska prava, demokratija, kriza, etničke zajednice

Način na koji je postuliran problem kao i sama sadržinska veleupitnost o aktuelnoj situaciji na globalnoj političkoj sceni stavlja nas pred trajno otvorenu dilemu. Da li stalna pretnja ozbi-

ljnog narušavanja planetarnog mira i očuvanje istog ka čemu bi, bar u nekoj projektujućoj dimenziji, trebalo da teže magistralna globalna kretanja govori da su svet a time i Evropa sudbinski okrenuti prema izazovima i teškoćama konsolidovanja demokratije i mirne koegzistencije među državama. Čak i usputna empirijska inspekcija samog naslova upućuje na prepoznatu i vidljivu ugroženost ravnoteže među državama kao i deficite suštinskog razumevanja između većine aktera na toj sceni. Ili je to možda, što je po nama bliže istini, to raison de etre našeg bitisanja.

Odnosno, da budemo još precizniji „permanentna ranjivosti ili pak odsutnosti kvalitetnog suodnosa i međusobno punovrednih relacija koje perzistiraju između državnih entiteta. Bilo da je reč o globalnoj ravni ili o užem arealu na kojem se prostire EU. I konačno, nameće se pitanje koje nadilazi sve prethodne dileme, da li demokratski potencijali sa uznapredovanim ljudskim pravima mogu trasirati put ka nekoj „plišanoj" budućnosti?! Odviše dugo je znano da rizika i neizvesnosti kao i istorijskih razmimoilaženja ima u svakom razdoblju ljudskog razvoja koji su, sledstveno pomenutom saznanju, neodstupno obremenjivali suživot naroda i država koje predstavljaju i uokviruju određene etničke zajednice .

Ne postoji ni jedan razlog da i danas nije tako. Izukrštani i protivrečni interesi rađaju konflikte a oni opet produkuju žarišta istorijskih sukobljenosti i okidače ratnih dešavanja. Paralelno sa tim svedoci smo češće sporadičnih a retko holistički organizovanih napora, skupova pa i asocijacija kao i funkcionalno uobličenih pokreta i udruženih državnih projekta čiji su napori usredsređeni na smanjivanje konfliktnih potencijala ili pak stavljanja „ sila destrukcije „ pod kakvu-takvu kontrolu.

U svetlu ove druge linije razmišljanja i delovanja vidimo Izveštaj ISS Report-a iz 2012. god. "Globalni trendovi do 2030. god. – građani u međupovezanom i policentričnom svetu „ gde autori npr. predviđaju da će do 2030. god nastati bolji svet od sadašnjeg u kome će doći do konvergencije vrednosti, gotovo

nestanka međudržavnih sukoba, ali i upadljivog smanjenja unutrašnjih sukoba, s tim što će porasti urbano nasilje. Uz to, smanjiće se siromaštvo, povećati srednja klasa na globalnom nivou, stabilizovaće se demografski rast i uspostaviti instrumenti globalnog upravljanja“[1].

Sa druge strane, zagovornici teorija koje vide pojačan trend konflikata i ugroženost perioda mira govore o novom talasu feudalizacije, rasparčavanja postojećih država novim talasom secesionizma (aktuelan primer Katalonije) koji će pratiti povećana anarhija i sukobi kao i dekonstrukcija regionalnih angažmana (poput EU) i sl. Najistaknutiji teoretičar ove konceptualne projekcije je R. Kaplan. Na ovakve osvrte naslanja se i promišljanje Dž. Soroša koji globalna kretanja na planetarnom nivou kao i u okviru EU vidi u zaokretu ka re-suverenizaciji kao i borbom za regionalnom supremacijom što će vremenom dovesti do klasnog rata i samim tim gubitkom daha procesa globalizacije koji će posledično uvećati nepoverenje u demokratiju.

Oba pola u sagledavanju aktuelnog stanja ukazuju da je uistinu došlo do pomeranja, iskakanja iz jedne zadate rute koju je tzv. Novi svetski poredak uobličio i da je svetska ekonomska kriza inicijalno od 2008 godine (od Liman Brothers pa do dabašnjih dana) počela da rastače neoliberalnu matricu svetskog kapitalizma. Ona je akcelirala procese koji su sveobuhvatno gledajući sve veći generatori napetosti pa i kriznih situacija današnjice. Svet je na tragu takvih dešavanja odveć dugo prestao da bude bipolaran i arheitektura moći se bitno promenila. I još se menja. U pogledu aktuelnih tendencija svet sve više postaje multipolaran i međuzavisnost država, zemalja koje su relevantni svetski igrači, uspostavljena je na više nivoa.

U pogledu vojne moći postoje mišljenja da je on sve više unipolaran (Rusi to sve glasnije negiraju) , ekonomska moć je

[1] Alvaro de Vasconelo (ed.), ESPAS Report „ Global trends2030 – Citizens in an Interconnected and Polycentric World, ISS Report, Paris, 2012.

multipolarna dok je socijalno-politička raspršena na transnacionalnom nivou. Da bi se eventualno upustili u prozaično kreiranje i simulaciju mogućih projekata nužno je uvažiti makro-tendenciju u pogledu tzv. podsticanja poliarhije (demokratije) gde se u značajnoj meri promenio karakter delovanja pre svega Amerike i njenih saveznika (Zapada). Sam pristup zemljama njihovih interesnih zona preinačio od neskrivenog intervencionizma (bilo direktnog ili „arkanskog“) prema setu strukturalnih promena (stvaranje transnacionalne elite, kampanje destabilizacije, kapitalistički konzumerizam i sl.) u društvima koja bi trebala da budu uključena u već postojeću ligu kapitalističkih država .

Sledstveno pomenutom trendu desile su se mnoge „ obojene revolucije“ (Gruzija, Ukrajina) kao i val revolucionarnih dešavanja u Tunisu, Egiptu (papirus revolucija), rat u Siriji, pojava ISIS-a da bi kao direktna posledica celokupnih dešavanja bila isprovocirana velika migrantska kriza koja je neutihnula i do današnjih dana. Ne slučajno navodimo ovaj vid „pasivnih revolucija“ (Gramši) kao dominantni oblik destabilizujućih trendova budući da se do sada pokazalo da svi magistralni tokovi globalnih kretanja kako političko - ekonomskih tako i vojno-industrijskih ukazuju na nepovoljni ako ne i uznemirujući uticaj na RAVNOTEŽU odnosa među državama kao i na umanjeni nivo međusobnog RAZUMEVANJA.

Naročito ako uzmemo u fokus određene analitičke opservacije trenutnog stanja na globalnoj sceni neposrednim uvidom se može konstatatovati da aktuelna kriza ima sve determinante strukturne krize na koju glavni društveni akteri gledaju različito. Zato je i rečito da shodno razvoju situacije postojeća kriza veoma lako (brzo) može da preraste u sistemsku krizu gde će disbalans većine faktora nadigrati gradivne elemente državnih odnosa i njihove međuzavisnosti. Pomenuto stanje, ukoliko iole seriozno hoćemo da naslutimo prag rešenja, pretpostavlja markiranje robusnih tačaka u globalnoj ravni koje opterećuju NERAVNOTEŽU među državama i posledično uvećavaju NERAZUMEVANJE.

Izdvojili bi pet (5) karakterističnih momenata[2] koji, svaki na svoj način, ubrzavaju krizne procese i entropijski utiču na približavanje i sinergijsko delovanje država bilo da je reč o svetskoj sceni ili ekonomsko-političkom polju Evropske Unije.

Prva karakteristika ukazuje na da se globalni resursi ubrzano troše, narušavaju i nesupstituišu čime se „postolje“ na kojem opstoji celokupni svet detronizuje a sistem približava ekološkim granicama gde je dalja reprodukcija nemoguća.

Druga karakteristika se tiče sveopšteg društvenog nadzora i inflaciji modifikovanih nasilnih sredstava tako što su kompjuterizovani ratovi, bespilotne letelice kao i ne tako daleki ratovi zvezda uz sve veću ugroženost privatnosti i njenu kontrolu promenili odnos prema državnoj i ličnoj bezbednosti i dodatno ugrozili i ravnotežu i poverenje.

Treća osobenost upućuje na gotovo iscrpljen model ekspanzije kapitalizma u svetskoj ravni što podrazumeva odsustvo novih tertorija koje bi se mogle integrisati u svetsku kapitalističku „ porodicu“ jer je proces deruralizacije toliko odmakao da su se i one udaljene i pauperizovane oblast stavile pod zvono kapitala tako da sistem sve više prozvodi destabilizujućih elemenata.

Kao četvrti momenat uočava se sve veći demografski rast koji čini veliki porast prekobrojnog stanovništva koji je na ovakav ili onakav način otuđen od glavnih svetskih tokova rada i proizvodnje i u uslovima gubitka imovine, eksploatacijje i sve veće neuključenosti u društveni sistem čine balast globalnoj perspektivi koegzistencije među narodima i državama.

I konačno, peta tačka se ogleda u sve većem raskoraku između globalne ekonomije i sistema političke vlasti koji je bio zasnovan na principu država-nacija. Rečito je da u svetu snaga i moć nacionalnih država „ po svim šavovima“ slabi i da ne postoji snaga autoriteta i organizaciona sila koja može da stabilizuje siteme u tim državama.

[2] Robinson V. (2012), Podsticanje poliarhije“, Albatros plus, Beograd

Svi pomenuti elementi nose potencijalni okidač destrukcije globalnog nivoa kao i svekoliki uticaj na stanje u svakom regionu svetske zajednica pa samim tim i nepodeljen uticaj na procese i stanje u Evropskoj Uniji. Da bi se spontano upustili u projektovanje modela koji bi umanjio tenzije na svetskopolitičkoj sceni moramo uvažiti činjenicu da je trenutno predominantan projekat transnacionalnih elita, koji je opet u tesnoj vezi sa malaksalim neoliberalizmom , gde se traže mehanizmi koji će podrazumevati konsolidovanje postojećih političkih sistema a koji funkcionišu uz pomoć konsenzualnih alata društvene kontrole. Nove elite sklapaju nove saveze u uspostavljanju konsezualnih demokratskih poredaka na mestu starih autoritarnih poredaka.

U svetlu iznetih činjenica veoma je teško proceniti koliko je narušena istinska RAVNOTEŽA između glavnih činilaca na svetsko-političkoj sceni i koliko se RAZUMEVANJE među zemljama koje se rekomponuju sa novonastalim trendovima može udenuti kao kopča za neki vid partnerskih odnosa. Odnos između demokratije i kapitalizma je u najmanju ruku protivrečan jer DEMOKRATIJA PODRAZUMEVA POSTAVLJANJE ZAHTEVA U POLITIČKOJ SFERI PRENETIH IZ EKONOMSKE SFERE koji se ne mogu rešiti a da se ne naruši kapitalizam !

Već je napomenuto da kapitalizam gotovo da nije ostavio ni jedan kutak na planeti a gde nije kapital-odnos ušao kao model tržišnog principa sa svim nosećim elementima ekonomskih odnosa koji funkcionišu neodvojivo od liberalne ili neoliberalne matrice . Bilo da je reč o zemljama islamskog ekonomskog tržišta ili Kini kao narastajućoj ekonomsko-političkoj sili. Budući da zemlje Zapada osećaju sve veću trusnost neoliberalnog koncepta pa samim tim i iskakanje iz ose ravnoteže teško je očekivati da one iste budu zamajac onih procesa i mehanizama društvene kontrole koji će tu ravnotežu redizajnirati i vratiti u prihvatljive okvire.

Prethodne tvrdnje jasno ukazuje da je rekonstrukcija globalnog kapitalizma uveliko krenula u pravcu traženja onih političkih i ekonomskih kapaciteta koji bi bili podsticajni za određeni

vid novog prosperitetnog razvoja. Tendencija je da se omogući uspostavljanje ravnoteže koja bi podsticajno delovala po više osnova bilo da je reč o odnosima super-sila, odnos Severa i Juga, dihotomije meke i tvrde moći, napetosti konfesionalnog karaktera (Islam - etnička atomizovanost unutar Islama- Zapad i saveznici) kao i o tektonskim političkim poremećajima koje nosi migrantska kriza sa pojačanim aktivnostima međunarodnog terorizma.

Nijedan projekat koji bi imao ambiciju da pojača razumevanje među narodima te sledstveno državama tih istih narodanacija ne može da se ogluši na činjenicu da njegova polazišta moraju da se baziraju na sličnostima i onome što spaja narode i države a ne na različitostima i podelama koji izazivaju nerazumevanje a potom konlikte i sukobe. Da bi se potencijalna žarišta a gdegod i narasla destrukcija stavila u prihvatljive okvire neophodan alat u svakom suodnosu među pojedincima pa tako i među predstavnicima država je DIJALOG . Dijalog je okosnica, demijurg svakog procesa koji otklanja konflikt a vodi pomirenju, kooperaciji a zašto ne, i saosećanju.

Tek na bazi dijaloga (unutar ili van svetskih institucija) može se smanjiti napetost u odnosima među državama i uvećati osećaj međuzavisnosti i partnerstava. Na isti način, može se umanjiti preterano isticanje sopstvenih posebnosti u odnosu na sebi slične (Frojdov „narcizam malih razlika“) i simultano pojačati duh kooperativnost i razumevanja.

Razgovetna je činjenica da optimizacija dijaloga i unapređenje međudržavnih odnosa nema supstancijalnu moć bez ojačavanja suštinske primene celokupnog korpusa ljudskih prava. Ljudska prava su neotuđivi deo sveukupnog koncepta demokratije dok je mir neupitna vrednost svakog društva koje u svojoj osnovi ima pomenutu demokratsku paradigmu i afirmiše pravo na bezbedan i solidaran život pojedinca.

S obzirom na činjenicu da je, kako je ranije istaknuto, svako društvo potencijalno konfliktno ili samo konfliktno poželjno je da unutar svojih granica ima institucije, procedure i instrumente koji

će pomenute konflikte stavljati pod kontrolu i iste rešavati u duhu koegzistencije društva i pojedinca, člana tog društva. Rešavanje konflikta po pravilu znači i „ proizvodnju“ mira, po tumačenju J. Galtunga, svetski priznatog teoretičara mira, dodajući pri tome nužnost uvažavanje osnovnih ljudskih potreba među kojima su najistaknutije sloboda i ljudska prava.

Ideje o ljudskim pravima su prošle svoj dug istorijski put kvalitativno prateći razvoj države i društva u određenim periodima razvoja ljudske civilizacije. Na sličan način je i shvatanje mira bilo uslovljeno fazama ljudskog i društvenog razvoja. kao što se u antičkoj grčkoj sama ideja demokratije tumačila prilično dubiozno dakle sumnjičavo i bez isključivo pozitivnog predznaka tako se ni mir u pojedinim periodima istorijskog razvoja nije video kao nešto što je po sebi imalo univerzalnu vrednost. Razlozi za pomenuta gledišta su bili različiti uvažavajući činjenice koje je društvena praksa sugerisala te se skladno tome dalo uočiti da svako ograničenje slobode nije nasilje kao što ni svaki akt prisile nije neopravdan niti je po pravilu ugrožavanje ljudskih prava.

Dakle, demarkaciona linija između pacifizma (mirnog rešavanja konflikta) i postojanog ostvarenja, „čuvanja „ korpusa ljudskih prava nalazi se u gotovo stalnom raskoraku između ciljne i instrumentalne vrednosti kako mira tako i ljudskih prava. O tome svedoče oduvek postojeće bazične razlike u interesima između društvenih grupa, raznorodnih aktera, suprostavljenih etnikuma i konačno, država koje sublimiraju sveukupnu agregaciju interesa u moderno doba.

Ogromne nejednakosti u većini segmenata modernog života na planeti neodstupno utiču na globalnu stabilnost i održivost mira kao takvog. Ljudska prava su pomenutim nejednakostima u permanentnom stanju „opsade“ gde njihova predohrana i primena zavisi u najvećoj meri od onih koji ih nemilice ruše ili što je češći slučaj, bezočno suspenduju. Aktuelni momenat u globalnim svetskim tokovima ukazuje da dominantni igrači na toj sceni ljudska prava shvataju i tumače isključivo instrumentalno, odnosno kraj-

nje selektivno upodobljavajući njihove suštinske odrednice kao dekor za svoje ciljeve i lukrativne projekte koji gotovo bez izuzetka ne mare za bilo kakvu vrstu prava.

Tu je mir uvek bezuslovno skrajnut pa i ugrožen dok su odnosi subjekata koji donose odluke i onih na koje se iste odnose višestruko neravnopravni a ne retko i pogubni. Naime, sve je češća tendencija da se konsenzualni mehanizmi i obrasci na kojima demokratski ambijent treba da se obrazuje isključuju i pervetiraju a ljudska prava tek deklarativno spominju. najčešće se ideološkim i marketinškim alatima mir pretpostavlja i afirmiše kao neizostavna vrednost a u realnom polju ljudskog bitisanja zanemaruje i bagateliše. Zapravo postovanje ljudskih prava na oskudan i nekonzistentan način pre će proizvesti zonu napetosti negoli fundamentalnu okosnicu mira. U krajnjoj instanci, održavanje mira i poštovanje ljudskih prava je uvek ispod radara onih transkontinentalnih klasa koje su najglasniji zagovornici podsticanja demokratije ili poliarhije kako to nazivaju teoretičari globalnih društvenih tokova.

U svetlu pomenutih razmišljanja stoji i jasan pokazatelj da zaštita osnovnih ljudskih prava uvek provocira pitanje do kojih granica ona podstiču demokratski potencijal nekog društva i da li je poštovanje i dosledna zaštita tih prava uporište mira u nekoj zajednici ili širem okruženju. otuda smo često svedoci da se određeni procesi, pojave i akti mogu razumeti kao demokratski budući da su donešeni na potpuno legalan i demokratski način a uistinu mogu biti protivni dostojanstvu i slobodi čoveka.

Kao primer mira i osvojenih ljudskih prava je rat na prostorima bivše Jugoslavije odnosno raspad te zemlje sa svi konsekvencama koje su nastale. naime, kao i u bivšoj Jugoslaviji tako i u novonastalim državama nakon pomenute „ demontaže“ ljudska prava su nastavila da se krše nesmiljeno i sa istim entuzijazmom kao i ranije. Mir koji je bio jedan od temeljnih postulata postrevolucionarne faze SFRJ-a nije iznjedrio ozbiljnije etabliranje ljudskih prava da bi u kasnijim godinama izgradnje „ pravednog“

socijalističkog društva ljudska prava tadašnja komunistička vlast karikaturalno zloupotrebljavala kroz simboličko-propagandističku mantru.

Konzumiranje ljudskih prava i njihova „glasna" odbrana bila su deo pompeznog programskog folklora klase na vlasti a istinska obmana i plod mašte opštenarodnih masa. Otuda i ne iznenađuje da je razbijanje bivše Jugoslavije i ratna dejstva na njenoj teritoriji sinergično poništila korpus ionako krhkih ljudskih prava i produbili animozitete i sukobe čije posledice ni do današnjih dana nisu lokalizovane.

Pomenuti, nama blizak primer, rečito ukazuje da ljudska prava mogu biti solidno vezivno tkivo demokratskih sistema koji ispovedaju „ mirnu perspektivu „ ali nikako nisu onaj nepopustljivi bastion koji će postojano a ponajmanje trajno obezbeđivati taj isti mir. To se naročito odnosi na situaciju u kojoj su ljudska prava više deo sholastičkih rasprava i ispraznih teoretisanja a manje deo stvarnih i suštinskih društvenih relacija i institucija preko i pomoću kojih treba da se obezbedi njihova primena i kontrola.

Iz svega dosada rečenog jasno je da se mir i konflikti odnosno smanjenje primene ljudskih prava i drugih sloboda sa jačanjem svakovrsne napetosti u celokupnom razvoju društva menjaju u širokom luku cikličnih promena i da nemaju svoju izrazitu zakonitost. međusobni uticaj perioda mira u istorijskom razvoju i primene i zaštite ljudskih prava je nešto što se da analizirati na nivou filozofskog suočavanja njihovih vrednosti po sebi i onoga što pojedine istorijske i društvene mutacije traže i nameću.

Antinomije ova dva vanredno važna stanja i instituta pravno-političkologoške teorije su izuzetno velike i prisutne na svim nivoima društvenog razvoja upravo stoga jer se neposredno tiču nečega što je razvoj građanskog društva ispostavio kao kardinalnu vrednost. To je pitanje slobode. Držimo da je sloboda (društva i pojedinca) ujedno i ona demarkaciona linija do koje i zarad koje se mir proteže i postoji kao takav a koja dodatno daje podsticaj i

najdirektniji razlog zašto su etablirana ljudska prava nužno praktikovana.

S obzirom da se razlikuju pojedini teorijski prilazi po pitanju rešavanja društvenih sukoba tako sto ih pojedina gledišta vide kao „ dobrodošle“, odnosno kao pokretače društvenog razvoja (Marks) ili pak da „ sukob vodi miru i jedinstvu“ (Zimel) a drugi opet kao „ društvenu bolest“ (Kont) neophodno je da se i mir i ljudska prava sagledaju kao centripetalne tačke svakog društva posebice koje trancendiraju konflikte, sukobe unutar i spolja neke organizacije ili zajednice i doprinose stalnom prevazilaženju njihovih protivrečnosti.

Konačno, markiranje mira kao stanja koje ima svoju bezuslovnu vrednost trpi zacelo podosta prigovora jer ono može da u sebi nosi veoma rizičnu društvenu formu gde su ljudska prava najdirektnije ugrožena pa i grubo pogažena. Isto tako, visokostandardizovana i kodifikovana ljudska prava ne moraju nužno da budu primenjivana niti poštovana pa su na taj način ona unutar određene društvene dinamike pre uzrok napetosti i erozije mirai društvenog sklada negoli faktor sinergije i stabilnosti.

Sabirajući napisano, moramo uvažiti činjenicu da je svet i pored svih deoba i razmimoilaženja u poziciji da konačno prihvati da se sve dešava i završava na poznatoj osi UZAJAMNE ZAVISNOSTI svih činilaca i aktera na planeti. Bilo da je to projekat Tibetanskog poglavara Dalaj-Lame o „ sili dobrote koja mora da pobedi sile destrukcije „ ili da je eventualno u pitanju Generalna skupština U N posvećena miru. Svaki projekat koji ima za cilj da prepozna i ponudi rešenja iz naslova teme koje podastire ovaj rad mora da za osnovno ishodište ima budućnost sveta, Evrope a kao glavnu polugu te budućnosti UVEK i NEIZOSTAVNO inkorporira MORALNU ODGOVORNOST I EKUMENSKO SAOSEĆANJE .

Literatura :

1. Drucker, P.F.(1995) „Postkapitalističko društvo“; Grmeč-Privredni pregled, Beograd
2. Galbraith J.K. (1970) „Nova industrijska država“; Stvarnost; Zagreb
3. Robinson, V. (2012) „Podsticanje poliarhije“, Albatros plus, Beograd
4. Hofbauer H. (2017) „Slika neprijatelja-Rusija“, Albatros plus, Beograd
5. Hofbauer H. (2004) „Proširenje EU na Istok“; Filip Višnjić, Beograd
6. Bžežinski Z. (2013) „Amerika-Kina i sudbina sveta“; Albatros plus, Beograd
7. Maluf A. (2016) „Ubilački identiteti“ , Laguna ; Beograd
8. Fukuyama F. (1997) „Sudar kultura“, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
9. Liotar Ž.F. (1990) „Postmoderno stanje“, Svetovi, Novi Sad
10. Sartori Đ. (2001) „Demokratija, štaje to ?“, CID, Podgorica
11. Huntington, S.P. (1968) „Political Order i Changing Societas“; Yale University Press; USA
12. Goleman D. (2016) „Sila dobrote“, Geopoetika, Beograd
13. Knežević-Predić V.(ur.) (2015) Zbornik- „Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu“, Fakultet političkih nauka, Beograd

METASTABILE WORLD – THE HETIC BALANCE OF THE WORLD AND HUMAN RIGHTS

Summary: In the following work, we will try to look at some of the causes and important factors that characterize the current global situation. The author's effort focuses on global flows after the demise of the New World Order whose alternative is greatly sought and shyly shaped. The world faces a significant re-positioning of the roles of the main actors on the global scene that naturally bear new challenges, risks and the ongoing redefinition of existing interests. Conflicting potentials are increasing and the balance between countries seems to

be sluggish. Democracy defects are increasingly noticeable while the alternative is extremely inconceivably formatted. In all this, human rights are both a chance and a problem of the modern world. How to translate them from the normative sense into the working force is the question from the very beginning of their understanding and codification. The paper seeks to see the tangential correlation between the increasing imbalance between states and peoples and the practical revitalization and affirmation of human rights in the world of politics and everyday life.

Key words: peace, balance, world scene, human rights, democracy, crisis, ethnic communities

Uputstvo saradnicima o prilozima:

Tekst poslati na e-mail adresu ljubisa@kpolisa.com (ili preko kontakt forme na adresi www.kpolisa.com). Tekst treba biti pripremljen u formatu C5 (16,2x22,9cm), u fontu Times New Roman, veličina fonta Size: 12, tastatura Serbian (Latin), jednostrukog proreda Line spacing: Single. Maksimalni obim originalnih naučnih i preglednih radova je jedan autorski tabak (ili 36300 karaktera sa razmacima). Na prvoj strani, iznad naslova rada, u levom bloku treba napisati ime, prezime (u fusnoti dostaviti kontakt sa autorom: e-mail, tel.), ustanovu, mesto a ispod naslova rada sažetak (do 150 reči) i ključne reči (najviše sedam) na srpskom i jednom od svetskih jezika.

Strana imena pisati transkribovana, a kod prvog navođenja iza imena u zagradi staviti ime u originalu.

Primer:
Brodel (Braudel).

Kod citiranja ili pozivanja na izvor iza citata navesti u zagradi prezime autora, godinu izdanja i stranicu, pismom kojim je štampan izvor na koji se poziva.

Primer:
(Veber, 1976: 341); (Weber, 1989: 59).

Isto pravilo važi i kod navođenja literature u spisku literature na kraju spisa.

Primer:
1. Le Gof, Žak (1997): *Vreme, rad i kultura srednjovekovnog Zapada*, Svetovi, Novi Sad
2. Fajfrić, Željko (2006): *Istorija krstaških ratova,* Tabernakl, Sremska Mitrovica

Fusnote koristiti samo za propratne komentare.

Napomene:

Radove objavljene u časopisu, nije dozvoljeno preštampavati ni u delovima ni u celini bez saglasnosti izdavača. Ocene iznesene u radovima stavovi su autora istih, i ne izražavaju mišljenje uredništva časopisa.

Rukopisi se recenziraju, i ne vraćaju autorima. Objavljeni radovi se honorarišu u skladu sa finansijskim mogućnostima izdavača.

Ordo Supremus Militaris Templi Hierosolymitani
Swiss Registry CH-660.1.972999-4